

Povijest anarhizma

Max Nettlau

1935.

Sadržaj

1. Sloboda i anarhizam: prva očitovanja i liberterske ideje do 1789. godine	4
2. William Godwin; Prosvijetljeni; Robert Owen i William Thompson; Fourier i neki njegovi sljedbenici.	11
3. Individualistički anarhizam u Sjedinjenim Američkim Državama, Engleskoj i drugdje. Prvi američki liberterski intelektualci.	20
4. Proudhon i proudhonizam u raznim zemljama, posebice u Francuskoj, Španjolskoj i Njemačkoj.	27
5. Anarhističke ideje u Njemačkoj od Maxa Stirnera do Eugena Dühringa i Gustava Landauera.	32
6. Prvi francuski komunistički anarhisti i drugi liberterski preteče. <i>L'Humanitaire</i> i njegova grupa; Bellegarrigue; mladi Elisée Reclus; Déjacque; Coeurderoy.	39
7. Anarhistički korijeni u Španjolskoj, Italiji i Rusiji; Katalonija i Pi y Margall; Pisacane; Bakunjin. Prvi znakovi liberterskih ideja u drugim zemljama do godine 1870.	49
8. Korijeni antiautoritarnog kolektivizma u Internacionali i među skupinama koje je organizirao Bakunjin od 1864.-1868.	58
Deveto poglavlje	66
10. Antiautoritarna Internacionala do 1877. Korijeni anarhokomunizma između 1876.-1880.	74
11. Anarhisti i društveni revolucionari. Kropotkin; Elisée Reclus. Anarhistički komunizam u Francuskoj od 1877.-1894.	83
12. Italija; Anarhistički komunizam i njegova interpretacija iz pera Malateste i Merlina.	94
13. Španjolska: anarhistički kolektivizam. Anarhizam bez pridjevaka. Anarhistički komunizam. Pregled razdoblja od 1870.-1936.	100
14. Anarhističke ideje u Engleskoj, Sjedinjenim Državama, Njemačkoj, Švicarskoj i Belgiji od otprilike 1880.	115
15. Anarhistički i sindikalistički pokret u Nizozemskoj i u skandinavskim zemljama.	127

16. Druge zemlje: Rusija i Istok; Afrika; Australija; Latinska Amerika.	135
17. Revolucionarni sindikalizam u Francuskoj. Fernand Pelloutier. Emile Pouget. Kropotkin, Malatesta i sindikalizam (1895.-1914.)	146
18. Francuski anarhizam 1895.-1914. Godine od 1895.-1914. Rat. Komunizam i liberter-ske aktivnosti. Zaključak.	156
Dodatak: Šezdeset pet godina anarhizma (1934.-1999.)	161
Španjolska i kraj klasičnog doba anarhizma	161
Povratak Ideji	170
“Utopijske oaze ili pustinja banalnosti?”	180
Anarhistička štampa	183
Anarhistički pokret u južnoslavenskim zemljama	184
O autoru	187

1. Sloboda i anarhizam: prva očitovanja i liberterske ideje do 1789. godine

Povijest anarhističkih ideja neodvojiva je od povijesti svih progresivnih događaja i aspiracija prema slobodi. Zato ona i počinje s najranijim pogodnim povijesnim trenutkom kad su ljudi prvi put razotkrili poimanje o slobodnom životu u obliku u kojem su ga propovijedali anarhisti – što je cilj koji se može postići samo potpunim raskidom s autoritarnim okovima i istodobnim usponom i širenjem društvenog osjećaja za solidarnost, uzajamnost, velikodušnost i druge izraze ljudske suradnje.

To poimanje o slobodnom životu očitovalo se na različite načine u osobnom i u kolektivnom životu pojedinaca i skupina, počevši s obitelji bez koje ljudski suživot ne bi više bio moguć. Istodobno, sve od humanizacije životinja koje tvore ljudsku vrstu, autoritet – tradicija, običaji, zakon, proizvoljna pravila i tako dalje – drži u svojem željeznom stisku većinu ljudskih odnosa (to vjerojatno seže sve do udaljenog stupnja animalizma). Zato je hod ljudskog roda prema napretku, koji traje vijekovima, bio i još je kontinuirana borba da se prekine autoritarne okove i lance.

Ta je borba tako raznolika i sukob je bio tako okrutan i snažan da je samo nekolicina uistinu shvatila anarhističke ideje. Čak su i oni koji su se borili za ograničene slobode rijetko i neprijemljeno razumijevali bit te ideje. Zapravo su oni često pokušavali pomiriti svoje novoosvojene slobode s održavanjem starih ograničenja, bilo da su lebdjeli na ivici autoritarizma, bilo da su vjerovali kako je autoritet koristan da bi održali i obranili svoje nove dobitke. U moderno doba ljudi su podupirali ustavnu ili demokratsku slobodu; to jest, slobodu pod nadzorom vlade. Štoviše, na društvenom planu, ta je podvojenost stvorila etatističko društveno uređenje – socijalizam nametnut autoritarnim metodama, te su mu zbog toga manjkala upravo ona svojstva koja mu, prema anarhističkom mišljenju, daju istinsku vitalnost: solidarnost, uzajamnost, velikodušnost, svojstva koja se mogu razvijati samo u slobodnom svijetu.

U stara vremena carstvo autoritarizma bilo je opće, a nesigurni, zbunjeni napori da se protiv njega bori (s ciljem da se ostvari slobodu uporabom autoriteta) bili su rijetki, premda stalni. Tako se i anarhističko poimanje, čak i u svojem parcijalnom i nepotpunom vidu, rijetko pojavljivalo, ne samo zato što su mu trebale povoljne prilike za rast, nego i zato što su ga okrutno progonili i ugušivali nasilnim sredstvima, ili je prepušten da ga rutina potroši i uništi. Ipak, čak i usred plemenskog meteža pojedinac može ostvariti razmjerno respektabilan osobni život i to ne samo uslijed ekonomskih razloga. Bio je to prije prvi korak na putu iz stanja skrbništva u oslobođenje, a ljudi staroga doba krenuli su tom stazom, nadahnuti osjećajima sličnim onima koje ćemo kasnije naći u antietatističkom pokretu modernoga čovjeka. *Neposluš, nepovjerenje u tiraniju i pobuna* mnoge su hrabre ljude naveli da snuju za sebe neovisnost koju će moći braniti i za koju će biti spremni umrijeti. Drugi su ljudi uspjeli zaobići autoritet svojom razboritošću ili nekim posebnim darom ili vještinama. I ako su, na određenom stupnju, ljudi prešli iz *nevlasništva* (opće dostupnosti dobara) i iz *kolektivnog vlasništva* (plemenskog vlasništva ili vlasništva stanovnika

nekog područja) u *privatno vlasništvo*, na to ih nije nagnala samo glad za posjedovanjima, nego i potreba i volja da osiguraju za sebe stanovitu neovisnost.

Čak i ako je bilo mislilaca čistog anarhističkog tipa u antici, nama su nepoznati. I dalje je karakteristična činjenica da su sve mitologije sačuvale zapise o pobunama, čak i o beskrajnim borbama koje su pobunjenici vodili s najmoćnijim božanstvima. Titani su navalili na Olimp, Prometej je prkosio Zeusu, mračne su sile u nordijskoj mitologiji izazvale "sumrak bogova". I bio je tu Vrag – taj pobunjenik Lucifer prema kojemu je Bakunjin imao respekta – koji, u kršćanskoj mitologiji, nikad ne popušta i nastavlja se boriti u svakoj pojedinačnoj duši protiv dobroga Boga. Ako već svećenstvo, koje je manipuliralo tim tendencioznim pričama u vlastitom interesu, nije priječilo takve prikaze, unatoč tome što su bili tako opasni po ideju o svemoćnosti njihova boga, onda to nije činilo zato što su epizode prepričavane u tim prikazima bile tako duboko ukorijenjene u ljudskoj duši da se to nisu usudili učiniti. Jedino što su mogli učiniti jest iskriviti činjenice i ocrnjivati pobunjenike, protagoniste u tim pričama. Kasnije su stvarali fantastične interpretacije kako bi zastrašivali vjernike. To posebice vrijedi za kršćansku mitologiju, s njezinom pričom o izvornom grijehu, padu čovjekovu, njegovu iskupljenju i posljednjem sudu, koja pridonosi posveti i opravdanju ljudskog ropstva, potvrđuje posebna prava svećenika kao posrednika i odlaže sudnji dan do posljednjeg zamislivog trenutka, do kraja svijeta. Možemo zaključiti da se svećenstvo, kad ne bi bilo hrabrih pobunjenika i mudrih heretika, ne bi toliko oko toga trudilo.

U ta stara vremena, borba za opstanak i uzajamna pomoć bile su nedvojbeno nerazmrsivo povezane. Što je uzajamna pomoć nego kolektivna borba za opstanak, budući da ona štiti cijelu zajednicu od opasnosti koje bi mogle nadvladati osamljenog pojedinca? Što je borba za opstanak nego čin pojedinca koji je kadar okupiti velik broj snažnih i obučenih ljudi i tako prevladati nad onim koji može okupiti puno manje snažnih i obučenih ljudi? Napredak donose autonomne i slobodne udruge stvorene u društvenom okruženju koje je razmjerno sigurno i koje je napredno po svojem karakteru. Velike orijentalne despocije nisu dopustile istinski intelektualni napredak. Grčki je svijet, s druge strane, bio svijet slobodnih lokalnih autonomija, svijet koji je doživio prvi procvat slobodne misli koliko mi znamo. *Grčka filozofija* bila je kadra, tijekom stoljećā, doprijeti do indijske i kineske misli. Ona je stvorila vlastito neovisno djelo, koje su Rimljani, unatoč svojoj velikoj želji da duboko zavire u izvore grčke civilizacije, bili nesposobni razumjeti i nastaviti. Jednako je ostala nepristupačna za neprosvijetljeni svijet srednjovjekovnoga doba.

Ono što se razumijevalo pod imenom *filozofija* bio je, u to rano doba, sklop razmišljanja, neovisan što je više moguće o vjerskoj tradiciji, premda su ga oblikovali pojedinci uronjeni u tu tradiciju. Bila su to razmišljanja proistekla iz izravnijeg opažanja, neka su se zasnivala na iskustvu. Uključivala su, primjerice, spekulacije o podrijetlu i biti svijeta i stvari (*kozmogonija*), o ponašanju pojedinca i o njegovim najvišim htijenjima (*moral*), o kolektivnom građanskom i društvenom ponašanju (*socijalna politika*). Bavila su se i idealima nekog savršenijeg svijeta u budućnosti i sredstvima da se on ostvari (što je filozofski ideal koji je zapravo utopija proistekla iz stajališta tih mislilaca o prošlosti, sadašnjosti i o daljenjem razvoju za koji su oni smatrali i prosuđivali da je povoljan za budućnost).

Religije su nastale prije, uglavnom na isti način, premda u općenito primitivnijim uvjetima i s tom su fazom usporedni teokracija svećenstva i despotizam kraljeva i glavara. Stanovnici grčkih teritorija, na kopnu i na otocima, držali su se podalje od despotizma susjednih zemalja i stvorili su vrstu građanskog života, vrstu autonomnih skupina i federacija, kojom su održavali mala kulturna središa. Oni su stvorili i filozofe koji su, nadišavši svoju tradicionalnu ulogu, bili od koristi svojim malim domaćim republikama i sanjali o napretku i općoj dobrobiti (a da se nisu,

mora se reći, usudili ili pokušali boriti s ropstvom među njima, što pokazuje kako je teško nadići svoje okruženje).

To je razdoblje bilo svjedokom razvoja *očito modernijeg tipa vlasti i politike*, koji je zamijenio azijski tip despotizma i posve arbitrarnog prava a da ga ipak nije u cijelosti nadomjestio. Bio je to tip napretka sličan onome francuske revolucije i onome u devetnaestom stoljeću u odnosu na apsolutizam osamnaestog stoljeća. Baš kao što je to kasnije razdoblje dovelo do ideja o čistom socijalizmu i do anarhističkih poimanja, tako je, uz velik broj umjerenih i konzervativnih grčkih filozofa i državnika, bilo i odvažnih mislilaca, od kojih su neki u tim ranim danima nadošli na ideju o državnom socijalizmu, a neki na anarhistička načela. Ti su, bez sumnje, bili u manjini, ali ostavili su svoj biljeg i ne može ih povijest zanemariti, premda su suparništva među školama, progoni i ravnodušnost doba neznanja uzrokovali da njihovi spisi nestanu. Zapravo, ako se njihov rad sačuvao, preživio je u citatima u tekstovima poznatijih pisaca.

Te male republike, izložene stalnoj opasnosti i same po sebi častohlepne i ratoborne, živo su se zanimala za građanski život i domoljublje. Razdirale su ih strančarske svađe, demagogija i žudnja za moći, što je položilo temelj za razvoj krutog komunizma. To je u mnogih ljudi potaknulo averziju prema demokraciji, koja se izrazila u želji za vladavinom najmudrijih ljudi, mudraca, staraca, vladavinom o kakvoj je Platon sanjao. I istodobno je došlo do averzije prema državi, do želje da se dokine država, kao što je to ispovjedao *Aristip*, kao što su to izražavale *Antifonove* liberterske ideje i još snažnije veliko djelo *Zenona iz Kitije* (336.-264. prije Krista), utemeljitelja stoičke škole, koja je isključivala svaku izvanjsku prisilu i proglasila moralni poriv pojedinca kao jedini i dovoljan vodič za pojedinačno i komunalno djelovanje. Bio je to prvi jasan zov ljudske slobode, svjestan svoje zrelosti i oslobođen autoritarnih okova. Zato ne treba čuditi što su to djelo u prvom redu pročistile buduće generacije i što je potom posve potisnuto na marginu da bi se na kraju polako počelo gubiti.

Ipak, baš kao što religije prenose ljudske težnje za pravdom i jednakošću na fikcionalno "nebo", tako su i filozofi i razni pravници toga doba pretvorili ideal istinske pravde i pravičnog zakona, zasnovan na postavkama Zenona i stoika, u takozvani "*prirodni zakon*", koji, kao i njegovo pandansko idealno poimanje religije – "*prirodna religija*" – baca nejasno svjetlo na mnoga stoljeća okrutnosti i neznanja sve dok njegovo svjetlo ponovno ne oživi ljudski duh i nadahne ga željom da te apstraktne ideale pretvori u djelo. Bila je to prva velika usluga slobodarske ideje čovjeku; njezin se ideal, potpuno oprečan idealu vrhovne i definitivne vladavine autoriteta, postupno upijao tijekom posljednjih dviju tisuća godina i usadio u svakog poštenog čovjeka koji je savršeno dobro znao da čovječanstvu treba upravo takav ideal, ma koliko on sâm zbog osobnih interesa bio ravnodušan, neupućen ili nepovjerljiv što se tiče mogućnosti njegova ostvarenja, posebice mogućnosti njegova bliskog ostvarenja.

Posve nam je jasno zašto se autoritet – država, vlasništvo, crkva – suprotstavljao širenju takvih ideja. Dobro je znana činjenica da su Rimska Republika, Rimsko Carstvo i papinski Rim, sve do petnaestog stoljeća, nametali apsolutni intelektualni fašizam zapadnome svijetu, upotpunjen orijentalnim despotizmom, koji se ponovno rodio među Bizantincima i Turcima, i upotpunjen ruskim carizmom (koji se sada zapravo nastavlja u ruskom boljševizmu). Sve do petnaestog stoljeća, pa čak i kasnije (Servetus, Bruno, Vanini¹), slobodna je misao bila zabranjena pod prijetnjom smr-

¹ M. Servet (1511.-1553) španjolski teolog i liječnik, borio se protiv dogme o svetom Trojstvu i polemizirao s Calvinom; Giordano Bruno (1548.-1600.), dominikanac, neoplatnočki filozof, protivnik aristotelizma, optužen za herezu; G.-C. Vanini (1585.-1619.) zagovarao panteizam i naturalizam B. Telesia, P. Pomponazzija, osuđen kao heretik.

ću; sva komunikacija među nekim učenim ljudima i njihovim učenicima tekla je pod krinkom, vjerojatno u intimnim krugovima nekih tajnih društava. Slobodna misao nije ugledala svjetlo dana sve dok se, stopljena s fanatizmom i misticizmom vjerske sekte, nije osjetila posvećenom te nezaplašeno i sretno prihvatila smrt. Izvorni zapisi o takvim događajima brižno su uklonjeni i ništa nam nije preostalo osim glasova oih koji su denuncirali žrtve, koji su ih oklevetali i, često, onih kojih su ih ubijali. Tako je Karpokrat iz gnostičke škole u Egiptu, u drugom stoljeću poslije Krista, propovijedao život slobodnoga komunizma i isto tako je citirao Novi Zavjet (poslanicu apostola Pavla Galaćanima, 6:18), "Ta pustite li Duhu da vas vodi, niste više pod zakonom",² što je izjava koja, čini se, pristaje na ideju o životu izvan države, bez zakona i gospodara.

Posljednjih šest stoljeća Srednjega vijeka razdoblje su borbi lokalnih samouprava (gradova i malih regija), gorljivih da se udruže, kao i velikih teritorija koje su se ujedinile u velike moderne države, kao političke i gospodarske cjeline. Da su manje cjeline bile središta civilizacije i da su mogle, kao takve, napredovati putem vlastitog proizvodnog rada, putem udruživanja koja su koristila njihovim interesima i putem nadmoćnosti njihova bogatstva nad siromašnim poljoprivrednim zajednicama i manje sretnim gradovima, njihov bi potpuni uspjeh samo povećao njihove povlastice na račun trajnog siromaštva manje uspješnih cjelina. Je li bilo važnije za neke slobodne gradove, takve poput Firence, Venecije, Genove, Augsburga, Nürnberga, Bremena, Ghenta, Bruges i drugih da se obogate ili je bilo važnije da cijele regije koje ih okružuju ostvare dobrobit, obrazovanje i druge koristi? Povijest je, barem do godine 1919., presudila u korist velikih gospodarskih cjelina i, sukladno tome, male su autonomne zajednice reducirane i prepustene raspadu.

Autoritarizam i želja za širenjem i dominacijom bili su prisutni i u malim i u velikim cjelinama, a riječ "sloboda" podjednako su izrabljivali i jedni i drugi. Male su cjeline razbile moć gradova i njihovih alijansa (liga); velike su napale moć kraljeva i njihovih država.

Ipak, u toj situaciji, upravo su gradovi često podupirali neovisno mišljenje i znanstveno istraživanje, te su davali privremeni azil disidentima i hereticima koje su s drugih mjesta prognali. Upravo su posebice rimske općinske samouprave smještene duž glavnih trgovačkih puteva, baš kao i mnogi drugi prosperitetni gradovi, postale središta intelektualno neovisnog duha. Od Valencije i Barcelone do sjeverne Italije i Toskane, te Alzasa, Švicarske, južne Njemačke i Češke, preko Pariza do ušća Rajne, pa sve do Flandrije, Nizozemske i njemačke obale (hanzeatskih gradova), protezalo se područje napučeno središtima lokalne slobode. A onda su došli ratovi talijanskih careva, križarski rat protiv Albigenza i centralizacija Francuske koju su proveli kraljevi (posebice Louis XI), te kastiljanska prevlast nad Španjolskom, borba Država protiv gradova u južnoj Njemačkoj i borbe burgundskih vojvoda u sjevernoj Njemačkoj i tako dalje, što je sve kulminiralo u nadmoćnoj prevlasti velikih Država.

Među kršćanskim sektama posebice treba zapamtiti sektu "*Braće i sestara slobodnoga duha*", sektu koja je među sobom prakticirala neograničeni komunizam. Njihova je tradicija, koja vjerojatno potiče iz Francuske i uništena je progonima, preživjela uglavnom u Nizozemskoj i u Flandriji; "*klompaši*" ("Klompdraggers") iz četrnaestog stoljeća i sljedbenici Eligiusa Praystincka, takozvani "*libertini*"³ iz Antwerpena u šesnaestom stoljeću ("loisti" čini se vuku svoj korijen iz te sekte). U Češkoj je, nakon husita, *Petr Chelčický*⁴ propovijedao tip morala i društvenog ponaša-

² Prema prijevodu Starog zavjeta Antuna Sovića, *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1994.

³ libertini, učenici panteističke doktrine, potekli u Flandriji i raširili se u Francuskoj u 16. stoljeću, propovijedali ideju o potpunoj individualnoj slobodi.

⁴ Petr Chelčický (1390.-1460.) češki mislilac iz doba Jana Husa i pokretač Saveza češke braće; ljutit protivnik

nja koji je anticipirao Tolstojeva učenja. I tu ponovno nailazimo na sekte takozvanih “izravnih libertina”, posebice na “adamite”.⁵ Za neke se od njihovih spisa zna da su preživjeli, posebice Chelčickýjeve spise (čiji su umjereni sljedbenici kasnije bili poznati kao “Moravska braća”). No, što se tiče naprednijih sekta, preostali su nam jedino zastrašujući pogrdni prikazi iz pera njihovih gorljivih progonitelja i teško je, ako ne i nemoguće, odrediti do koje je mjere njihov prkos Državama i zakonima bio svjestan antiautoritaran čin, budući da su tvrdili da je njihovo djelovanje ovlasila riječ Božja, koji tako ostaje njihov vrhovni gospodar.

Srednji vijek nije mogao proizvesti racionalno i temeljito slobodarstvo. Tek je ponovno otkriće grčkog i rimskog poganstva, renesansni humanizam, pružio mnogim učenjacima sredstva za usporedbu i kritiku. Oni su različite mitologije vidjeli kao “savršene” baš kao što je to kršćanska mitologija, a neki su od njih, izgubljeni između potpune vjere i potpune nevjerice, naspustili svaku vjeru. Naslov kratke rasprave nepoznata autora, *De tribus impostoribus* (*O trojici varalica*, to jest o Mojsiju, Kristu i Muhamedu) jasno ističe tu tendenciju. Tada je francuski redovnik, *François Rabelais*, napisao oslobađajuće riječi, “Čini što te volja”, dok nam je odvjetnik, *Étienne de La Boétie* ostavio svoju poznatu *Discours de la servitude volontaire* (*Raspravu o dobrovoljnom robovanju*).

Ovo kratko povijesno istraživanje poučit će nas da budemo umjereni u svojim očekivanjima. Bilo bi vrlo lako doći preko oduševljenih pobjedničkih himni do slobode, do junaštva ubojica tirana i drugih pobunjenika, do narodnih pobuna i sličnoga, ali bi bilo vrlo teško pronaći *jasnu svijest o zlu urođenom autoritarizmu i potpunu vjeru u slobodu*. Riječi mislilaca koje smo ovdje naveli mogu se smatrati pukim najranijim intelektualnim i moralnim pokušajima ljudskog roda da napreduje bez skrbnštva bogova i ograničavajućih lanaca. Čini se da je to malo, ali i to se “malo” ne može staviti na stranu ili zaboraviti. U suprotstavljanju “trojici varalica” napokon se pojavila znanost, slobodan um, produbljena potraga za istinom, eksperimentalno opažanje i istinsko iskustvo. *L'Abbaye de Thélème* (Opatija Thelema – ni prvi ni posljednji sretni otok mašte), baš kao i autoritarne, etatiističke utopije, koje su zrcalile velike nove centralizirane države, otkrile su aspiracije prema idiličnom, nevinom, mirnom životu, punom međusobnog poštovanja i prema potvrdi potrebe za slobodom za ljudski rod – i sve to u stoljećima (šesnaestom, sedamnaestom i osamnaestom) pretrpanima osvajačkim, vjerskim, trgovačkim, diplomatskim ratovima i okrutnom prekomorskom kolonizacijom – podjarmljivanjem novih kontinenata.

Čak je i “dobrovoljno robovanje” s vremenom poduzelo korake da samo sebe dokine, kao što je to bilo u Nizozemskoj i u borbi protiv kraljevske moći Stuarta u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću te u revolucionarnom ratu sjevernoameričkih kolonija protiv Engleske u osamnaestom stoljeću, sve do oslobođenja Latinske Amerike u početku devetnaestog stoljeća. Tako je *pobuna* posve ušla u politički i društveni život, zajedno s duhom *dobrovoljnih udruga*, kako to očituju projekti i pokušaji industrijskih kooperacija u Europi, što su već postojale u sedamnaestom stoljeću, i razvoj manje-više samostalnih i samoupravnih organizacija u Sjevernoj Americi, a i jedno i drugo se dogodilo prije i poslije njezina odvajanja od Engleske. Kasnija stoljeća srednjega vijeka već su bila svjedoci opiranja središnje Švicarske Njemačkome Carstvu, velikih seljačkih buna i nasilnih objava lokalne neovisnosti u raznim područjima Iberijskog poluotoka. Pariz se u mnogim prilikama držao čvrsto naspram moći kraljeva sve do sedamnaestog stoljeća i ponovno godine 1789.

katoličke crkve; suprotstavljao se klasnim razlikama, povlasticama plemenitaša i klera i predlagao legalizaciju prava žena.

⁵ adamiti, sekta koja je propovijedala povratak primitivnom načinu života, kult golotinje i slobodu seksualnih odnosa.

Znamo da je to libertersko vrenje još bilo ograničeno i da su dojučerašnji pobunjenici postajali očarani novim autoritarizmom odmah nakon revolucija. Još je bilo moguće ubijati ljude u ime ove ili one vjere, posebice ako su mase bile zapaljene vjerskim žarom pojačanim dobom reformacije ili ako su pale pod vlast i utjecaj jezuita. Osim toga, Europa je u to doba živjela pritisnuta birokracijom, policijskom moći, stalnim vojskama, aristokracijom i prinčevskim dvorovima, baš kao i istančanom vlašću trgovačke i financijske moći. Malo je ljudi moglo razmišljati o liberterskim rješenjima i raspravljati o njima u svojim utopijama. To je učinio *Gabriel Faigny*, u knjizi *Les Aventures de Jacques Sadeur dans la découverte et le voyage de la Terre Australe (Pustolovine Jacquesa Sadeura u otkrivanju i putovanju u zemlju australsku, 1676.)*. Drugi su pisali prozu o divljacima koji nisu poznavali rafinirani život policijskih država, kao primjerice Nicolas Gueudenville u svojem djelu *Entretiens entre un sauvage et le Baron Hontan (Razgovori između divljaka i barona Hontana, 1704.)* ili Diderot u svojem slavnom djelu *Supplément au Voyage de Bougainville (Dodatak Bougainvilleovu putovanju)*.

Došlo je i do pokušaja izravne akcije, da bi se vratila sloboda nakon pada britanske monarhije 1649., koju je vodio *Gerard Winstanley (the Digger⁶)*. Bilo je projekata ostvarenja dobrovoljnog socijalizma posredstvom osnivanja udruga, što su ih iznijeli Nizozemac *P. C. Plockboy (1658.)*, *John Bellers (1695.)* i Škot *Robert Wallace (1761.)*, te isto tako u Francuskoj *Restif de la Bretonne*.

Bilo je britkih mislilaca koji su secirali etatiističke ideje, među njima Edmund Burke, u svojem djelu *Obrana prirodnoga društva*, dok je Diderot bio upoznat s istinski anarhističkom argumentacijom. Bilo je izoliranih pisaca koji su napadali zakon i autoritet, poput *Williama Harrisa* na Rhode Islandu, u Sjedinjenim Državama, u sedamnaestom stoljeću, pa *Mathiasa Knutsena*, u Holsteinu, u istom stoljeću, i poput *Doma Deschamps*a, benediktinskog redovnika u Francuskoj u osamnaestom stoljeću, koji je ostavio rukopis koji nam je poznat od njegova otkrića godine 1865. Isto tako *A. F. Doni*, *Montesquieu (pustinjaci)*, *G. F. Rebmann (1794.)*, *Dulaurens (1766., u nekoliko ulomaka njegova djela *Compère Mathieu*)*, prikazuju male zemlje i sretna utočišta bez vlasništva i bez zakona. Nekoliko je desetljeća prije francuske revolucije Parižanin *Sylvain Maréchal⁷* predložio vrlo jasno obrazložen tip anarhizma, u obliku legendarnog arkadijskoga doba sreće, u svojem djelu *L'Agge d'Or, recueil de contes pastoraux par le Berger Sylvain (Zlatno doba, zbirka pastoralnih pripovijesti pastira Sylvaina, 1782.)* i u njegovom djelu *Livre échappé au déluge ou Psaumes nouvellement découverts (Knjiga koja je izbjegla poplavu, ili psalmi nedavno otkriveni, 1784.)*. Maréchal je isto tako napisao i jedan od najjačih propagandnih materijala u ime ateizma i u svojoj je knjizi *Apologues Modernes à l'usage d'un Dauphin (Moderne poučne priče, na uporabu Dauphinu, 1788.)* oslikao život kraljeva prognanih na pusti otok gdje su završili uništavajući jedni druge i dao obrise općega štrajka kojim proizvođači, koji tvore tri četvrtine stanovništva, stvaraju slobodno društvo. Tijekom francuske revolucije, Maréchal je bio pod utjecajem revolucionarnog terorizma i njime očaran, ali ipak nije mogao a da ne napiše u *Manifestu jednakih (Manifest des Egaux)* Babeufovih sljedbenika sljedeće: "Nestanite, mrske razlike između vladara i onih kojima se vlada." Te će riječi kasnije tijekom suđenja posve poreći optuženi autoritarni socijalisti i sam Buonarroti.⁸

Krajem osamnaestog stoljeća anarhističke su ideje isto tako jasno izražene u *Lessingovim* djelima koji je bio poznat kao "njemački Diderot". Filozofi Fichte i Krause, baš kao i Wilhelm von

⁶ Winstanley je bio tvorac i inspirator pokreta takozvanih istinskih levelera, to jest kopača (Diggers) tijekom engleske građanske revolucije.

⁷ Sylvain Maréchal (1750.-1803.), Parižanin, novinar, pjesnik i dramaturg, otvoreni ateist. Pripadao Babeufovu pokretu.

⁸ Buonarroti Filippo (1761.-1837.), francusko-talijanski revolucionar i konspirator.

Humboldt (1792.), Alexanderov brat, bili su skloni liberterstvu u nekim svojim djelima. Slično je bilo u Engleskoj i s mladim britanskim pjesnikom Samuelom Taylorom Coleridgeom i njegovim prijateljima u doba njegove "Pantisokracije".⁹ Ranu primjenu tih ideja može se naći u reformi školstva kako ju je u sedamnaestom stoljeću interpretirao Jan Amos Comenius,¹⁰ a potaknut J. J. Rousseauom, pod utjecajem svih humanitarnih i egalitarnih ideja osamnaestog stoljeća, a posebice raširenih u Švicarskoj (Pestalozzi¹¹) i u Njemačkoj, gdje je čak i Goethe tome zaneseno pridonio. Društvo bez autoriteta priznali su kao vrhovni cilj najintimniji krugovi njemačkih "Illuminata" (Weishaupt). Bavarca, Franza Baadera, silno se dojmilo Godwinovo djelo *O političkoj pravdi*, koje se pojavilo u njemačkom prijevodu (samo prvi dio) u Würzburgu godine 1803. Čak je i njemački znanstvenik i revolucionar, Georg Forster, čitao Godwinovu knjigu u Parizu nekoliko mjeseci prije svoje smrti u siječnju 1794., a da nije mogao javno izraziti svoje mišljenje o tom djelu, koje ga je toliko opčinilo (pismo od 23. srpnja 1793.).¹²

Izvori koje sam ovdje navodio nisu brojni, ali su posve adekvatni. Svi znaju Rablaisa; preko Montaignea lako se može doći do La Boëtiea. Utopija Gabriela Faignyja dobro je znana; pretiskana je i prevedena mnogo puta. Burkeovo mladenačko postignuće postalo je iznimno popularno, a o Sylvainu Maréchalu naveliko se raspravljalo. Diderot i Lessing su klasici.

Na kraju, sva njihova poimanja koja su bila duboko antiautoritarna, njihova kritika i odbijanje ideje o vlasti vladi, njihovi pokušaji da smanje i čak poreknu ulogu autoriteta u obrazovanju, u odnosu među spolovima, u vjerskom životu, u javnom životu – sve to nije prošlo nezapaženo u naprednim krugovima osamnaestog stoljeća. A može se reći da su se tome, kao vrhovnom idealu, suprotstavljali samo reakcionari, dok su umjereni mislioci smatrali da je to neostvarivo. Posredstvom ideja o prirodnom pravu i o prirodnoj religiji te Holbachovih¹³ (*Système de la Nature; Sistem prirode*; 1770.) i La Mettrievih¹⁴ materijalističkih poimanja koja su se širila putem organiziranih tajnih društava, svi su se humanitarni kozmopoliti toga stoljeća intelektualno usmjerili na minimum vlasti, ako ne čak i na njezinu potpunu odsutnost. Herder, Condorcet, Mary Wollstonecraft pa čak i – nešto kasnije – mladi Shelley, svi su oni osjećali da budućnost teži humanizaciji čovječanstva i da će to neizbježno učiniti vlast suvišnom.

Takva je bila situacija uoči francuske revolucije, kad su svi još bili nesvjesni svih sila dobra i zla što će ih odlučan napad na stari režim pokrenuti. Živjeli su okruženi bezobzirnim izrabljivačima autoriteta i svim njihovim dugogodišnjim žrtvama, ali ti su ljudi napretka čeznuli za najvećom slobodom. Bili su oni ljudi razbora i velikih nada. Duga noć autoriteta doći će svojem kraju.

⁹ S.T. Coleridge je pokušao sa svojim prijateljima osnovati komunističku koloniju u Americi, a ona se zvala "Pantisokracija".

¹⁰ Amos Giovanni Comenius (1592.-1670.), češki humanist, folozof, pedagog, pripadnik Moravske braće.

¹¹ Giovanni Enrico Pestalozzi (1746.-1827.), švicarski pedagog reformator, pokretač narodnog obrazovanja.

¹² To su samo kratki ekstrakti iz glavnih tvrdnji koje sam iznio u *Der Vorfrühling der Anarchie* (1925.; str. 5-66). Trebalo bi mi još nekoliko mjeseci istraživanja u britanskome muzeju da završim djelo konzultirajući španjolske, talijanske, nizozemske i skandinavske tekstove. Otkrio sam mnogo građe u francuskim, engleskim i njemačkim publikacijama. Čini mi se da je ono što još preostaje za proučavanje obilno i zanimljivo, ali ne i prioritetno.

¹³ Paul Heinrich Dietrich Holbache (1723.-1789), njemačko-francuski znanstvenik, materijalistički filozof, ateist.

¹⁴ Offray La Metrie (1709.-1751.), francuski liječnik i materijalistički filozof.

2. William Godwin; Prosvjetljeni; Robert Owen i William Thompson; Fourier i neki njegovi sljedbenici.

Velika se revolucija događa u onom trenutku kad rijeka evolucije iznenada promijeni svoj tok i probije svoje obale u silovitom vrtlogu što nije u vlasti njezinih navigatora, koji su prepušteni vjetru i valovima ili se utope. Ali njihovo djelo nastavlja, u izmijenjenim uvjetima, njihovi nasljednici. Čak i oni koji uspiju preživjeti jednu fazu revolucije isto tako nestaju ili doživljavaju preobrazbu, tako da, kad se oluja stiša, teško da itko može primijeniti životni i blagotvorni utjecaj na novu fazu evolucije. Drugim riječima, revolucija, poput rata, uništava, proždire ili mijenja one koji su u njoj sudjelovali. Ona ih preobražava u autoritarce, bez obzira na to čemu su prije bili skloni, i ostavlja ih loše pripremljenima, nakon njihova revolucionarna iskustva, za obranu slobode.

Samo oni koji su ustrajno vjerni revoluciji, oni koji su naučili novu lekciju iz grešaka koje je počinio autoritet, i oni koji posjeduju iznimno snažan revolucionarni duh izlaze nepovrijeđeni iz revolucije – Elisée Reclus, Louise Michel i Bakunjin imali su ta tri svojstva – dok su gotovo svi ostali bili pritisnuti kobnim teretom autoritarizma, koji je još uvijek neodvojiv od velikih narodnih pobuna.

Tako, nakon početnog razdoblja od nekoliko mjeseci (1789. u Francuskoj, 1917. u Rusiji) autoritarizam preuzima prevlast i tih četrdeset i pet ili više godina prije slavne 1789. – sjajna era enciklopedističke liberalne i povremeno liberterske kritike ideja i institucija prošlosti – te stoljeće političkih i društvenih borbi u Rusiji do godine 1917. postaju uzaludni i bezvrijedni zbog oštrih sudara sukobljenih interesa i osvajanja moći, to jest, uspostave diktature.

Tu se pojavu ne može niti zanijekati niti umanjiti. Ona je ukorijenjena u golemom utjecaju koji autoritet ima na ljudski um i u velikim interesima koji su na kocki kad su povlastica i monopol ugroženi. Tada to postaje borba na život i smrt i takva se borba, u autoritarnom svijetu, vodi smrtonosnim oružjem.

U prvim mjesecima 1789., kad je saziv Generalnih staleža održavao svoje sastanke u Francuskoj, i ponovno poslije 14. srpnja, kad je zauzeta Bastillea, bilo je sati i dana snažne egzaltacije, velikodušne, tople solidarnosti i cijeli je svijet dijelio to veselje. Ali u tim se trenucima kontrarevolucija već pripremala i u sljedećem će se razdoblju ona nepopustljivo braniti, otvoreno ili pod krinkom. Zato su vođe revolucije, uza svu svoju općenitu dobru volju, uza svu iznimnu i velikodušnu narodnu potporu, imali vrlo malo uspjeha nakon 14. srpnja. Oporba je sve postigla, u tim revolucionarnim danima, s pomoću snažnih udara stručno uvježbanih boraca i preuzimajući cijeli aparat vlasti što ga je u to doba pojačavala u unutrašnjosti zemlje centralna diktatura odbora i diktatura lokalnih sekcija. Osiguravši čvrstu vlast nad režimima u unutrašnjosti, ona je središte svoje sile teže uspostavila u vojskama. Iz jedne takve vojske poteklo je diktatorstvo njezina vođe,

¹ fr. državni udar.

Napoléona Bonapartea; zatim su uslijedili njegov *coup d'état*¹ osamnaestoga Brumairea, njegov Konzulat i njegovo Carstvo – njegova diktatura nad europskim kontinentom.

Aristokracija se hitro preobratala u “bijelu vojsku” emigranata. Seljaci su se, u potrazi za zaštitom od povratka feudalizma, udružili s najautoritarnijom i vojno najснаžnijom vladom. Birokracija se bogatila na gladi masa ili na ratnim provizijama. Radnici i obrtnici u gradovima našli su se prevarenima na svim stranama, gruba vlast ih je ušutkala, predala u ruke cvjetajuće buržoazije i zgrabile su ih vojske koje su uvijek bile pohlepne za ljudskim mesom.

Ne iznenađuje što je, u takvoj situaciji, ultraautoritarni komunizam Babeufa i Buonarrotija došao na čelo godine 1796., dok su se, u najnaprednijem razdoblju revolucije, od 1792. do 1794., socijalističke aspiracije pomiješale sa zahtjevima radikalnijih narodnih skupina, onih Jacquesa Rouxa, Leclerca, Jeana Varleta, Rose Lacombe² i drugih. *Enragés* (Bijesni), najodlučniji hebertisti, Chaumette, Momoro i Anacharsis Cloots³ bili su ljudi ispunjeni duhom samopožrtvovanja, uvjereni branitelji izravne narodne akcije i razdraženi novom revolucionarnom birokracijom. Za njih se može reći samo to da su bili dobri revolucionari, premda ne znamo jesu li imali liberterske ideje, a i Sylvain Maréchal nema ništa za reći o toj temi. Buonarroti je, ipak, nadahnut izvornim socijalizmom Morellyja⁴ vidio u Robespierreu čovjeka koji može provesti socijalnu pravdu. Tako su se svi socijalisti ili povezali s režimom terora ili su zahtijevali da se on još pojača. A vlada je prihvatila pa i poticala njegove sljedbenike ili je slala na giljotinu i ubijala one među njima koji su bili odveć nedisciplinirani. Jacques Roux i kasnije Darthe⁵ počinili su samoubojstvo pred tribunalom; Varlet, Babeuf i drugi su smaknuti.

Smrtna kazna nije pošteđela ni one koji su imali manje napredna stajališta od onih na vlasti. Danton i Camille Desmoulins,⁶ baš kao i žirondisti, osuđeni su na smrt, dok je Condorcet izbjegao giljotinu tako što je u zatvoru počinio samoubojstvo. Usuditi se posumnjati u apsolutnu centralizaciju, simpatizirati s federalizmom, značilo je smrt.

Postalo je tradicionalno smatrati činom revolucionarnoga junaštva narediti bezbrojne smrtne kazne giljotinom za svoje prijašnje drugove. Prema onome što znamo o događajima u Rusiji kroz petnaest godina, više ne vjerujemo u junaštvo onih koji mogu održati svoju premoć samo tako da okrutno guše prava onih koji nisu priznali njihovu svemoćnost. To je oblik djelovanja urođen svim autoritarnim sustavima; provodili su ga Napoléon i Mussolini istom okrutnošću kao i Robespierre i Lenjin.

Tako je nakon godine 1789. liberterska ideja klonula u Francuskoj. Iskra ultraumjerenog i društveno konzervativnog liberalizma životarila je u okrilju nekolicine ljudi koji su, zahvaljujući svojim znatnim osobnim sredstvima, mogli ostati postrance od državne karijere – onih koje je Napoléon prezrivo nazivao “ideolozima”. Oni su se ponovno pojavili na sceni 1814. i nakon 1830. Završili su tako što su se stopili s prosperitetnom buržoazijom za vlasti cara Louisa Philippea.

U drugim europskim zemljama, počevši s godinom 1792., ideja o ekspanziji pomoću naoružane revolucije našla je zanesene pristaše, posebice u Italiji, Belgiji, Nizozemskoj, Njemačkoj (u Ma-

² Jacques Roux (1752.-1794.), francuski svećenik i revolucionar. Théophile Leclerc (1771.-?), francuski revolucionar, urednik časopisa *L'Ami de Peuple*, pripadnik Bijesnih. Jean Francois Varlet (1764.-1832.?), francuski revolucionarni agitator, jedan od Bijesnih. Rose (Claire) Lacombe (1765.-?) francuska glumica i revolucionarka, pripadnica Bijesnih.

³ Chaumette Pierre Gaspard (1763.-1794.) francuski revolucionar i Robespierreov oponent. Momoro Antoine François (1755.-1794.), francuski revolucionar, autor slogana “Liberté, égalité, fraternité”. Cloots Jean Baptiste (1755.-1794.) njemačko-francuski revolucionar.

⁴ Morelly (1715.-?), francuski pisac, utopist, auotor knjige *Code de la Nature (Zakon prirode)*, 1755.

⁵ Augustin Alexandre Darthe (1769.-1797.), francuski pravnik i revolucionar.

⁶ Camille Desmoulins (1760.-1794.), francuska novinarka i revolucionarka, smaknuta s Dantom.

inzu), u Genevi i tako dalje. Ali ti su se oslobodilački ratovi, koji su stvorili republike kratkoga vijeka, uskoro počeli smatrati običnim osvajačkim ratovima te je tako neraspoloženje u Španjolskoj, Austriji, Njemačkoj i u drugim državama poraslo do te mjere da se Napoléon pretvorio, u očima gotovo sviju, iz junaka u tiranina i njegov je pad godine 1814. i 1815. bio pozdravljen s velikim olakšanjem.

Ne želimo ovdje raspravljati o korisnim rezultatima francuske revolucije. Možemo samo istaknuti da se, baš kao što ruski sustav vlasti u posljednjih petnaest godina nije donio ništa vrijednoga anarhističkoj ideji našega doba, može reći i da je francuska revolucija učinila vrlo malo za libertersku ideju tog razdoblja. Liberterska je ideja bila u usponu tijekom druge polovice osamnaestog stoljeća; autoritet je bio diskreditiran i u stanju moralnog propadanja. Ipak, sukobi moći i ustanovljenih interesa u skupštini godine 1789. doveli su nove i stare autoritete u izravnu međusobnu konfrontaciju tako da je otada postalo nužno biti ili reakcionar ili vatreni pristaša republikanskog, konzularnog, imperijalnog autoriteta. Nastaviti podupirati ustavni ili republikanski autoritet uvijek je značilo, od 1789. pa do današnjih dana, podupirati autoritarizam, čak i ako je to podrazumijevalo oblik sindikalističke diktature.

“Anarhizam” je morao početi ispočetka otprilike oko godine 1840., s Proudhonom, i onda ponovno, nakon četrdeset godina, oko 1880. Godine 1789. sloboda je izgubila svoj zamah u Francuskoj i u drugim europskim državama; veliki predah u izvanrednom procvatu tek je počeo. Uslijedila je zbrka slobode i autoriteta – sustav ustavne i republikanske većinske vlasti, beživotan spektakl ispunjen liberalima po lijepom i konzervativcima po ružnom vremenu, nesposobnima da ustanu protiv napada masovne reakcije našega doba; spektakl ispunjen pojedincima koji su se, čini se, kontinuirano kvarili od 1789. do naših dana, pojedincima koji nisu pobuđivali simpatiju i nisu stvarali iluzije. Uzdrmani etatizam staroga režima zamijenila je oštra i pedantna centralistička ideja, stari militarizam zamijenio je militarizam narodnih vojski i prisilnog novačenja. Književnost, filozofija i umjetnost slavile su državu i domovinu, koje su, pod starim režimom, bile podložne, tijekom pedeset godina, oštroj kritici. Ne vjerovati u tim godinama nije više bilo u modi, budući da je autoritet uvijek i vjerski i, prema potrebi, stvara od vjere kult, rabeći škole, tisak i vojarne u vlastitu svrhu.

Cijelo razdoblje od 1789. do 1815. bilo je skromno što se tiče intelektualnog rasta; umjesto toga, obilovalo je radovima što su pridonosili životu države, vojsci, velikim komunikacijama, standardizaciji metričkog sustava i sličnome, radovima na cestama, zgradama, svime što je potrebno u administrativne svrhe.

Jedino se u Engleskoj pojavilo prvo djelo liberterskog značaja u veljači 1793. pod naslovom *O političkoj pravdi i njezinu utjecaju na opću krepost i sreću* (drugo izdanje ima u naslovu *moral i sreću* umjesto *opću krepost i sreću*).

Autor tog djela, *William Godwin*, iznio je u svojem predgovoru, s nadnevkom od 7. siječnja 1793., kako se uvjerio, oko 1791., preko političkih spisa Jonathana Swifta i rimskih povjesničara, da je monarhija sustav vlasti koji je u temelju pokvaren. Otprilike u to doba on je pročitao Holbachovo djelo *Système de la Nature* i Rousseauove i Helvétiusove spise. Neke ideje za svoju knjigu stekao je i mnogo ranije, ali je na ideju o poželjnosti vlasti koja će biti jednostavna u najvećoj mjeri (kako je on opisao svoj anarhistički ideal) nadošao zahvaljujući idejama koje je navijestila francuska revolucija. Tom događaju on duguje svoju odlučnost da nastavi sa svojim djelom. Napisao ga je između 1789. i 1792., u doba kad britansko javno mnijenje još nije bilo protiv francuske revolucije (to se dogodilo nakon što je tiskana njegova knjiga). Dobro je znano da

je samo visoka cijena spasila to dvosveščano izdanje od konfiskacije i osude, jer to svakako nisu bile knjige određene za popularnu propagandu.

Razmatrajući moralno stanje pojedinaca i ulogu vlasti, Godwin dolazi do zaključka da je utjecaj vlasti na ljude bio i jedino može biti poguban, koban. "Da nam se ne dogodi", kaže on u svojoj odmjerenoj, ali pregnantnoj prozi,⁷ "da tvrdimo kako su velika moralna zla, koja postoje na svijetu, nesreće koje nas tako teško pritišću, defekti u samom korijenu vlasti i da ih se ukloniti može samo promjenom vlasti? Da ne otkrijemo da je pokušaj da se promijeni moral čovječanstva pojedinačno i zasebno golem i uzaludan pothvat; i da će se djelotvorno i odlučno moći provesti samo onda kada ćemo, regeneracijom političkih ustanova, promijeniti njihove motive i dovesti do revolucije među utjecajima koji djeluju na njih?"

Godwin isto tako pokušava pokazati mjeru do koje vlast čini ljude nesretnima i kako to djeluje na njihov moralni razvoj. On nastoji iznijeti uvjete za "*političku pravdu*", to jest, za državu *socijalne pravde*, koja će ponajbolje učiniti ljude društvenima (moralnim) i sretnima. Rezultati do kojih on dolazi određeni su uvjeti što se tiču vlasništva, javnog života i sličnoga, koji pojedincu podaruju veću slobodu, pristupačnost istim egzistencijalnim sredstvima, kao i stupanj društvenog i individualnog života koji mu najbolje odgovara. Sve će se to postići dobrovoljno, odjednom, ili postupno, naobrazbom, raspravama i uvjeravanjem, ali nipošto uporabom autoritarne taktike odozgo prema dolje. To je put koji on zacrtava za buduće revolucije čovječanstva. Svoju je knjigu poslao Francuskoj nacionalnoj konvenciji; prosljedili su je njemačkom znanstveniku, prognaniku, Georgu Forsteru, koji ju je sa zanosom pročitao ali je umro nekoliko mjeseci poslije, ne imajući priliku da javno izrazi svoje mišljenje o njoj.

Čitajući knjigu *O političkoj pravdi* čak i u to doba čovjek postaje svjestan umjerenog, logično razrađenog protivljenja čvrstoj vlasti vlade,⁸ dok je etatizam uništen do temelja. Pedeset godina je ta knjiga služila kao udžbenik za ozbiljno proučavanje među radikalima i mnogim britanskim socijalistima, a britanski socijalizam svoju veliku neovisnost o etatizmu duguje upravo Godwinovu djelu. Utjecaj Mazzinijevih ideja, buržoaski nazor na svijet profesora Huxleya, izborne ambicije i profesionalizam sindikalnih vođa, sve je to dovelo, sredinom devetnaestog stoljeća, to slabljenja Godwinova utjecaja. Ipak, njegova su učenja oživjela još jednom u poeziji; opčinila su mladoga Shelleya i ponovno nam se obratila u njegovim stihovima.

Što se samog Godwina tiče, on je svoju karijeru potrošio na objavljivanje te knjige. Premda djelo nije bilo konfiscirano niti mu je bilo suđeno, nacionalistička i antinacionalistička propaganda, pod imenom "antijakobinstva", u to je doba i još mnoge godine poslije usredotočila svoje napade na njega i na njegove ideje, koje su bile snažno antikonformističke što se tiče vjere, braka i ostaloga. Premda je bio uvjeren u ispravnost svojih ideja, Godwin je, gubeći snagu karaktera i dostatnu hrabrost, prihvatio umjereniji ton u svojem drugom izdanju i dobro se pobrinuo da njegovi budući spisi ne budu snažno obojeni neovisnošću kao što je to bio slučaj s izdanjem knjige *O političkoj pravdi* iz godine 1793. Jednom rječju, Godwin se prestrašio; on se više nikad nije ponovno doveo u takvu izazovnu situaciju, premda se nikad nije otvoreno odrekao svojih zamisli. Taj slijed događaja vjerojatno je pridonio činjenici da njegove ideje, premda naglašeno liberterske, nisu naišle na opće prihvaćanje. Drugi razlog za njihovu nedovoljnu popularnost možda je u tome što su englesko stanovništvo, koje je trpilo grubo sudsko proganjanje, privukli

⁷ Drugo izdanje, prvi svezak, str. 5.

⁸ Engl. anti-governmentalism, od governmentalism, fr. gouvernementalisme, španj. gubernamentalismo, trend prema širenju uloge, vlasti, vladavine vlade, raspona njezinih aktivnosti i moći (1840.-1850.), vladavinstvo.

teroristička taktika i autoritarni socijalizam koji korijene imaju u Francuskoj, u Konvenciji i u Babeufu. Bijeda radnika u novim tvornicama, otvoreno mučenje radničkih udruga, drskost vladajuće aristokracije, priklonili su ljude autoritarizmu i udaljili ih od liberterškog smjera koji je mogao barem spriječiti da se autoritet jedne skupine zamijeni autoritetom druge.

Godwin pokazuje da je poznao razne kritike vlasništva od Platona do Mablyja, a posebice se poziva na knjigu Roberta Wallacea (*Različiti izgledi za čovječanstvo, Priroda i providnost* – 1761.) i na *Ogled o pravu na vlasništvo nad zemljom* koji je nekih dvanaest godina prije njegova vlastita djela tiskao “ingeniozan stanovnik Sjeverne Britanije” [William Ogilvie]. U to je vrijeme postojao i pokret jasno socijalističkog karaktera pod vodstvom Thomasa Spencea, koji je svoje teorije počeo razlagati 1775. Ali javnosti nije bila predočena nikakva autoritarna socijalistička teorija, jer da je bila Godwin bi je već bio preispitao. On se uglavnom bio ograničio na iskaz da su “sustavi koje prezentiraju Platon i drugi puni nesavršenosti” i zaključio je isticanjem vrijednosti argumenata protiv vlasništva koji, rekao je, ostavljaju svoj trag unatoč nesavršenostima sustava. Isto tako je rekao da su “stvarni autoritarni sustavi bili oni na Kreti (Minos), u Sparti (Likurg), u Peruu (Inke) i u Paragvaju (isusovačke misije)”.⁹

Otprilike dvanaest godina prije tiskanja Godwinove knjige, profesor *Adam Weishaupt* napisao je djelo *Anrede die neu aufzunehmenden Ill[uminati] dirigentes [Pozdravni govor novoprimljenim ravnateljima illuminata]* i namijenio ga da ga čitaju na prijemu novih administratora u tajno društvo takozvanih “illuminata”, koje je osnovano u Bavarskoj i proširilo se zemljama njemačkog govornog područja. Kao posljedica progona od godine 1784. taj je tekst, zajedno s mnogim drugim dokumentima, bio konfisciran. Postao je javan naredbom bavarske vlade godine 1787.

U toj se raspravi autor prvo vraća životu bez ograničenja kakav je vodio primitivni čovjek. Zatim nastavlja i pokazuje kako se, s rastom stanovništva, društvo izvorno organiziralo zbog koristi i zbog obrambenih potreba; kako je društvo kasnije degeneriralo u kraljevstva i države, što je rezultiralo podjarnjivanjem ljudskog roda (“...nacionalizam je preuzeo mjesto ljubavi prema susjedima”). Njegova gusto istkana rasprava završava razvojnom fazom koja će ljude dovesti u međusobne odnose koji će biti smisleniji od državnih odnosa: “Priroda je otela ljude divljaštvu i skupila ih u državama. Iz država mi sada ulazimo u novu fazu, svjesnije izabranu. Stvaraju se nove udruge, u skladu s našim vlastitim željama, i time ćemo se ponovno vratiti našem izvornom početku” (to jest, slobodnom životu, ali na višoj razini nego što je bilo naše primitivno stanje).¹⁰ Države, koje predstavljaju prijelazni stupanj i koje su izvor zla, osuđene su nestati i narod će se sam pregrupirati na mnogo razumniji način. To je, *najsažetije*, ono što će Godwin kasnije proklamirati. Čak su i koraci koji su potrebni kako bi se ukinula država u temelju isti: mudra naobrazba i uvjeravanje, a tome Weishaupt dodaje i tajno djelovanje, koje se, naravno, ne spominje u njegovu pozdravnu govoru, ali koje je opisano i podržano u drugim dokumentima “illuminata”.

O tome Weishaupt kaže:

*Te su metode – tajne škole znanja, koje su u svako doba bile arhivi (spremišta) prirode i ljudskih prava. Uporabom tih sredstava ljudski će rod sebe uzdignuti iz stanja propasti i nacionalne će države nestati s lica zemlje bez nasilja. Ljudski će rod jednoga dana postati obitelj i svijet će postati obitavalište za mudrije ljude. Svaki otac obitelji bit će njezin svećenik i potpuni gospodar, baš kao što su to bili Abraham i patrijarsi, a razum će biti jedini zakon za ljude.*¹¹

⁹ Svezak drugi, str. 452, bilješka.

¹⁰ Adam Weishaupt, *Anrede an die neu aufzunehmenden Ill[uminati] dirigentes*, str. 61.

¹¹ *Anrede...*, str. 80-81.

Bez obzira na njegov starinski stil i na pozivanje na vjersku tradiciju – što je obilježje mnogih tajnih društava i rabi se kao zaštitna boja – Weishauptovo je proklinjanje etatizma jasno i odlučno baš kao i Godwinovo. Njegove su metode uvjeravanja i djelovanja slične Bakunjinovima u njegovim organizacijama *Fraternité Internationale (Internacionalno bratstvo)* i *Alliance (Internacionalna alijansa socijalne demokracije)*, što će činiti samu srž velikih narodnih socijalističkih pokreta.

Malo je važno to što Weishaupt i Godwin nisu bili osobno vrlo hrabri muškarci. Važno je to da su obojica izgradili svoju protudržavnu kritiku u osamnaestom stoljeću na istoj osnovi i da su obojica, budući da su vjerojatno pročitali iste napredne knjige toga stoljeća i isto tako proučavali grčku i rimsku misao, došli do istih zaključaka. Kao ni Godwin, tako ni Weishaupt nije zamišljao autoritarni socijalizam, to jest socijalističku državu koja će usrećiti ljude. Došao je do zaključka da treba ukloniti državu koja je dijelila ljude na međusobno suprotstavljene domoljube i dovela do bratoubojstva, državu koja sve to podržava i pojačava i koja ne može donijeti ništa dobro jer je u svojoj biti zla.

Francuska je revolucija uzrokovala duboke promjene čak i u tajnim društvima. Već sam drugdje pokušao, uz pomoć dokumenata iz arhiva i izvornih spisa – nekih kojima je vrlo teško ući u trag, drugih koje se mnogo lakše otkriva – zaći u pozadinu tih društava od vremena Babeufa i Buonarrotija pa do Mazzinija.¹² U jednoj od najpoznatijih zbirki, naišao sam na egalitaristički kredo (Babeufove škole) na latinskom. U drugoj sam otkrio spise što se bave oslobođenjem koje se treba postići pomoću inicijative i prevlasti Francuske – praktički, to je proba kostima za francusku revoluciju. Osnovicu pokreta Mlade Europe tvorilo je, uglavnom, stvaranje nacionalnih država. Tako je kasnije, godine 1848., tajno društvo nastojalo pomoći stvaranje Slavenkih nacionalnih organizacija i njihove federacije. Ne kasnije od zime 1863. na 1864. godinu, počeo je sam Bakunjin tajno okupljati sljedbenike s ciljem uništenja države i rekonstrukcije slobodnog društva.

Nekih sedamdeset ili osamdeset godina autoritarnog meteža prohujale su prije nego što su Godwina (1792.) i Weishaupta (1782.) naslijedili Proudhonov federalizam, Pi y Margall, Pisacane i Bakunjin.

Autoritarni socijalizam raznih utopija i, od osamnaestog stoljeća nadalje, čak i dobro dokumentiranih djela (Morelly, Mably, Charles Hall i drugi), oduvijek je bio odraz njihovih osobitih okruženja ili je bio sugestija, preporuka, povremeno iskaz poštovanja upućen onima na vlasti. Utopije Thomasa Morea, ili Campanelle, Bacona i Harringtona izdanak su njihova okruženja, njihovih projekata, njihovih osobnosti. Određeni su vladari imali utopije sebi posvećene, utopije koje će njihove podređene učiniti “još sretnijima” i kralj će vladati *in partibus* (djelomično kraljevstvo). Punac Louisa XV sam je napisao utopiju naslovljenu *Royaume de Dumocala (Dumocalino kraljevstvo)*. P. J. Jaunez Sponville i N. Bugnet tiskali su 1808. *La philosophie du Ruvarebohni (Filozofija istinske sreće)* za Napoléona. I Fourier je imao želju privući pozornost autoriteta (*Lettre au Grand Juge [Pismo velikom sucu]*, 1804.), kao što je to učinio Robert Owen, kad se htio obratiti monarsima Svete alijanse 1818. Pristaše Saint-Simona su, s druge strane, imali tajnu sekciju namijenjenu “prinčevskom apostolatu”, a koja je trebala utjecati na prinčeve (zapravo su uspjeli preobratiti najstarijeg sina Louisa Philippea, koji je umro u nesreći koju godinu kasnije).

U teoriji su, idealno govoreći, autoritarni sustavi prilagođeni tako da odgovaraju teritorijalnim, komercijalnim dimenzijama ili financijskim odnosima Francuskoga Carstva ili velike konzervativne države koja ga je naslijedila. Saint-Simon i Auguste Comte razmišljali su zapravo na

¹² Giuseppe Mazzini (1805.-1872.) talijanski republikanac i vođa talijanskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta.

svjetskoj razini. I, ako trebamo pozdraviti te proširene vidike, koji se protežu daleko izvan uskih granica države, ne smijemo zaboraviti da je autoritet taj koji nadzire ta široka područja i njima upravlja, preko industrijalista i tehničkih stručnjaka koji njima vladaju, i u društvu toga razdoblja, preko careva i kraljeva, visokih financijskih i vojnih stručnjaka. Od tog rasporeda dovoljan je samo korak u običnu obranu državne mašinerije a potom i u stvaran pokušaj da je se osvoji, kao što je učinjeno blankističkim *coup de mainom*¹³ i izbornom akcijom članova demokratske i socijalističke stranke, prototipova socijalnih demokrata.

Država je, takoreći, rehabilitirana i bit će kadra organizirati radništvo (Louis Blanc). Mješavina svih tih teorija jest marksizam, ta naddoktrina s tri lica, koja propovijeda istodobno blankizam diktature, postignut pomoću *coup de maina* (nasilnom akcijom) ili *coup d'étata* – ili osvajanjem moći izbornom većinom (kako to podučava socijalna demokracija) – ili jednostavno, izravnom participacijom u građanskim vladama (kako je očito u njezinim suvremenim primjerima). On čak propovijeda automatizam, to jest, samodokidanje kapitalizma u njegovoj završnoj kulminaciji, praćeno njegovom propašću i prelaskom vlasti u ruke proletarijata kao njegova baštinika, prema staroj izreci: “Kralj je mrtav! Živio kralj!” Zaglibili smo u to opsceno parenje socijalizma i vlasti, u buntovni brak koji je već okotio fašizam i druge pogubne zaraze.

Ponad svega, ta je infiltracija autoriteta u socijalizam prouzrokovala usporeni razvoj mnogih odličnih socijalističkih inicijativa, takvih poput inicijativa *Roberta Owena* i *Charlesa Fouriera*, od njegovanih u boljem dijelu osamnaestog stoljeća, kao i mnogih drugih, od kojih su najvažnije bile one *Williama Thompsona* i *Victora Considéranta*.

Robert Owen, koji je bio upoznat s *Godwinovim* djelom, u to je doba imao velik i jedinstven utjecaj, zahvaljujući svojem širokom iskustvu na polju industrije i ekonomije, svojoj upornoj volji i predanosti, svojem potpuno emancipiranom umu i velikim financijskim sredstvima. To mu je osiguralo neovisnost i podarilo mu mogućnost da djeluje, mogućnosti koje nikad prije nije imala na raspolaganju kakva prethodna društvena grupa. Od 1791. do 1858. (razdoblje aktivnosti usporedivo s *Malatestovim*) uložio je sve svoje snage kako bi formulirao i promicao tip dobrovoljnog socijalizma koji će biti sveuključiv, recipročan i tehnički opremljen tako da zadovolji sve potrebe. U tu je svrhu rabio individualne i kolektivne eksperimente, raspravu, organizaciju i sva sredstva propagande.

Ako sam ispravno razumio *Owenove* ideje, kao predmet za raspravu problem anarhizma nije mu značio ništa više od problema države. On je, zapravo, tragao za najboljim uvjetima koji su potrebni za pravedan kooperativni sustav, koji zahtijeva pojedinačnu kompetentnost i dobru volju, tehničku upravu i nužne organizatore. Očito je samo po sebi da u takvim kooperativnim organizacijama, koje upravljaju vlastitim djelatnostima što su brojne i raširene na svim područjima korisnih i praktičnih međuodnosa, nema razloga za postojanje države i nema onoga tko bi bio voljan plaćati za njezino održavanje.

Proizvođačke kooperacije (slabo razvijene) i potrošačke kooperacije (široko rasprostranjene) potječu izravno od *Owena* i njegovih drugova. I baš kao što i u tim udrugama poslodavci i trgovci ne zauzimaju važno mjesto – budući da su uklonjeni izravnom proizvodnjom i raspodjelom – te će organizacije, razvijene u istinskim zajednicama, u gradskim područjima (slobodnim gradovima) kako ih je *Owen* zamišljao, imati malo interesa novčano podupirati državne funkcionare koji im nisu od koristi.

¹³ fr. nenadani napad.

Ta je volja u onih osobno zainteresiranih da se uključe u projekt izravne proizvodnje i raspodjele naišla na topao prijem u djelu *William Thompsona*, Irca i autora druge velike britanske libeterske knjige *Principles of the Distribution of Wealth, most conducive to True Happiness, applied to the newly Proposed System of Voluntary Equality of Wealth (O načelima raspodjele bogatstva koja vode istinskoj sreći, primijenjenima na novopredloženi sustav dobrovoljne ravnopravnosti dobara*, London, 1824.).

Sličnost tog naslova s naslovom Godwinova djela pokazuje da su bili vrlo bliski. Što god je Godwin izrekao o državi i o njezinim štetnim naporima, Thompson je primijenio na svoju analizu vlasništva. Njegova knjiga, ipak, odaje i njegovu osobnu evoluciju; počevši sa zahtjevom za punom produktivnošću rada i regulacijom raspodjele, završio je vlastitim preobraćenjem na komunizam, to jest, na neograničenu raspodjelu. Tiskao je još tri druge važne knjige, godine 1825., 1827. i 1830.¹⁴ i ponajviše se odao zadaći da svoje zamisli provede u djelo. Radio je među velikim radničkim masama uključenima u korisne i važne djelatnosti, kao i s kooperativnim grupama i slično. Njegova je smrt, u ožujku 1833. bila veliki gubitak za britanski socijalizam, koji je u to doba bio sve više individualistički, i u svojim idejama i u svojim aktivnostima – Owen tu nije iznimka – i čije je raštrkane eksperimente upravo Thompson mogao koordinirati da je poživio.

Među tim je neovisnim ljudima najpoznatiji bio mutualist *John Gray*,¹⁵ premda je i on bio izoliran. Drugi je bio *Thomas Hodgskin*, a zatim i *William Pare*, vrlo umjeren Thompsonov sljedbenik. U praktičnom životu, organizirano je mnogo proizvođačkih kooperacija i njihovi su ih članovi i upravitelji, koji su birani izravno iz svoje sredine, držali odvojene od države i od stranaka. Ali te su se skupine ipak pretvorile u mehanizme odvojene od istinske borbe za emancipaciju. Izravni pokušaji da se koordiniraju njihove snage sa snagom sindikata i da se razvije plodna suradnja nisu bili uspješni, pa se čak i *cehovski socijalizam*,¹⁶ njihov najnedavniji oblik, pokazao vrlo slab.

Antietatističke ideje bile su vrlo žive u kooperativama i dugo su opstale u sindikatima jednostavno zato što su radnici, ujedinjeni protiv svojih gospodara, očekivali da će malo dobra doći od tih istih gospodara koji su se preobratali u zakonodavce i u klasu koja ima vlast u svojim rukama. U međuvremenu je bilo na djelu načelo o osvajanju javne vlasti putem izbora, i potihlo je potkopavalo radničku neovisnost; na kraju, borbama koje su kulminirale Zakonom o reformi iz 1832., utjecajem čartzizma i upornim uvlačenjem oportunitizma, ta je neovisnost postupno žrtvovana.

Godwinova protuvladinska logika (1793.) imala je takav utjecaj da je generacijama pripisati državi neškodljivu političku i društvenu ulogu bio intelektualni *testimonium paupertatis* (dokaz siromaštva); to jest, pripisati joj ulogu kakva glupava i predrasudama opterećena uljeza. Mladi su torijevci Disraelijeva tipa (grofa od Beaconsfielda) bili ti koji su promovirali legendu o socijalnoj državi. Radikalni su mislioci, premda su bili antisocijalisti, zagovarali smanjenje državnog utjecaja na minimum, a među njima posebice Herbert Spencer, John Stuart Mill pa čak i Charles Dickens, koji je ismijavao vladajući aparat.¹⁷

U Francuskoj je *Charles Fourier* učinio sve što je u ljudskoj moći da ojača socijalizam dobrovoljnih udruga i da za njega ostvari najbolje uvjete. Taj tip socijalizma, koji napreduje stupanj

¹⁴ Misli se na knjige *Zahtjev polovice ljudskoga roda*, *Nagrađeni rad* i *Praktične smjernice za brzu i ekonomičnu uspostavu zajednica*.

¹⁵ Najvažniji njegov spis od onih tiskanih između 1825. i 1848. jest *Društveni sustav: rasprava o načelu razmjene*, Edinburgh, 1831.

¹⁶ Guild Socialism.

¹⁷ Herbert Spencer, *Pravo da se zanemari država*, poglavlje iz njegove *Društvene statike*, 1850.; John Stuart Mill, *O slobodi*, 1859.; Charles Dickens, *Mali Dorrit*, 1855.-1857.

po stupanj, pomoću rasuđivanja i profetske vizije, i ide prema uzvišenom savršenstvu što će kulminirati u stvarnom anarhizmu, sporo je oblikovao Fourier na temelju njegovih prvih posrćućih koraka. On je na socijalizam primijenio postulate tehničke perfekcije i egzaktnih mjera, što je nužno kako bi se provela bilo koja zadaća, bilo elementarna ili iznimno napredna. Njegova opsežna rasprava *Traité de l'association domestique et agricole* (Rasprava o domaćinskim i poljoprivrednim udrugama, Pariz, 1822.), njegov *Sommaire* (Sažetak), tiskan 1823. i mnogi drugi njegovi spisi svjedoče o njegovu djelovanju. Bilo je tu i veliko djelo Victora Considéranta, *Destinée sociale* (Društveni usud, 1837., 1838., 1840.). Iz djela te dvojice autora i iz djela drugih fourierista, kao što su *Ferdinand Guillon* i neovisni *Edouard de Pompéry*¹⁸, koji su fourierizam prilično približili pojmu komunističkog anarhizma, čovjek može steći sjajnu libertersku naobrazbu koja nadilazi svako sektaško strančarenje.

Fourier je poznavao ideje o udrugama što su ih zagovarali mnogi tijekom osamnaestog stoljeća – među ostalima oni okupljeni oko manje poznatog *L'Angea* ili *Langea*¹⁹ iz Lyona, tijekom francuske revolucije. Drugi socijalisti također su favorizirali *udruge* i *federaciju* – poput Constantina Pecqueura, kojemu nikad ne bi palo na pamet predati radnika, s rukama zavezanim odostraga, državi, kako je to predlagao komunistički jakobinac, Louis Blanc. "Socijalna komuna" (*Commune sociétaire*) nigdje nije tako dobro predstavljena kao u spisima Considéranta.

Ukratko, možemo reći da su mnogi putovi vodili od fourierizma do liberterskog socijalizma, i da su ljudi poput Eliea Reclusa osjećali životnu privlačnost tih dviju ideja – ideja o *udrugama* i *komuni*. To jest, osjećali su da ta dva pojma, u širem smislu, tvore jednu ideju: nastojanje da se organizira skladan život izvan te beskorisne i opake strukture, države.

¹⁸ Guillon u *Démocratie pacifique* (Miroljubiva demokracija), Pariz, 8. prosinca 1850; de Pompéry u članku u *L'Humanitéu*, Pariz, 25. listopada 1845.

¹⁹ François Joseph L'Ange to jest Franz-Joseph Lange (1743.-1793.), njemačko-francuski revolucionar i pisac.

3. Individualistički anarhizam u Sjedinjenim Američkim Državama, Engleskoj i drugdje. Prvi američki liberterski intelektualci.

Velika borba Sjeverne Amerike za neovisnost od centralne britanske vlasti trajala je od 1775. do 1783. – svi oblici ustavnog protesta, pobune, prerasli su na kraju u rat (1775.). Između Deklaracije o neovisnosti 4. srpnja 1776. do konačnog mirovnog sporazuma 1783. prošlo je još sedam ratnih godina, a taj su rat uglavnom vodili američki domoljubi zajedno s onima koji su pridošli iz Europe da bi im pomogli protiv engleske plaćene vojske. Sukobom je dominirao striktni vlastodržački mentalitet. Taj se rat nije zaokupljao socijalnim stanjem ni crnačkim ropstvom; glasovi onih koji su zagovarali minimum državne vlasti ili decentralizaciju, onih koji su zagovarali stvarnu slobodu, nisu naišli na slušače. Ono što su na kraju skovali u svojem ustavu bilo je čudo u usporedbi s europskim monarhijama, budući da su oblikovali sustav u kojemu su stanovite lokalne autonomije imale priliku da se razviju i u kojemu su se, ispočetka, one tolerirale. Ipak, bio je to čudesan državni aparat, gotovo nepromjenjiv, i identičan, što se tiče njegovih istančanih jamstava rezerviranih za moćnike, otvorenom apsolutizmu starih monarhija.

Neki su to odmah shvatili, uključujući i državnika Thomasa Jeffersona, a najbolji od njih borili su se protiv te nove prikrivene tiranije. Ali ustavni je aparat bio tako ingeniozno konstruiran da je omogućavao da se autoritet vrlo lako ojača i da se interpretira ono što je već postojalo na još autoritarniji način, dok je bilo gotovo nemoguće u većoj mjeri umanjiti taj autoritet. Ljudima se vladalo, baš kao i u monarhijama. Njihov je život i njihovu djelatnost ograničavala ili širila volja gospodara; to jest, volja vlade kojom upravljaju interesi gospodara.

Takvo je stanje stvari uskoro razvilo nezadovoljstvo u buntovnih duhova. Voltairine de Cleyre i C. L. James izrazili su te prve osjećaje pobune u ime onih koji su, premda nisu bili anarhisti onako kako se danas tu riječ shvaća, ipak bili ispunjeni strahom pri pogledu na etatizam i bezobzirnu prevlast monopolista nad prirodnim bogatstvima polovice kontinenta.

U gradovima duž istočne atlantske obale bilo je puno demokratskih previranja koja su imala za cilj neku vrstu radničkoga socijalizma; budući da su gledali kako političari u svojim retoričkim nastupima puni neiskrenog ganuća izgovaraju riječi poput “slobode”, reagirali su tako da su postali autoritarni, kruti, etatistični. Godwinovo veliko djelo doživjelo je svoj pretnisak u Philadelphiji godine 1796. Irac John Driscoll (*Jednakost; ili, povijest Lithconije*, 1801.-1802.) i J. A. Etzler (*Raj dostupan svim ljudima*) napisali su utopiju i ditiramb ljudskom oslobođenju što će ga donijeti uporaba strojeva, nastojeći u svojem djelu izraziti što je manje moguće autoritarizma. Sve u svemu, ipak iz tih gradova koji su bili tako ubrzano industrijalizirani i pretvoreni u političke arene i financijska središta nikad nije potekao stvaran, sveuključiv socijalizam, dok su se radnici organizirali slično kapitalistima. Na golemim su poljoprivrednim područjima, gdje su “pioniri” zahtijevali svoja pojedinačna prava na zemlju, ljudi bili zaokupljeni ukroćivanjem divljine. Budu-

ći da još nisu bili prijemčivi za nove ideje, dopustili su da ih intelektualno hrane ili izgladnjuju crkva, tisak i političari.

U tom golemom uporištu autoritarizma i konzervativizma pojavio se i razvijao novi socijalistički i anarhistički pokret. Bio je aktivan i raznolik, pun duha predanosti i razmjerno brojan u članstvu; no, ipak je zapravo životario na rubu društva, jer ljudi su povremeno obraćali pozornost na takve osobe kako bi izrazili svoje divljenje prema njima, ali mnogo češće kako bi ih progonili. Najčešće su ih, ipak, posebice u ranijem razdoblju, jednostavno puštali da žive u miru, kao što je i bivalo s većinom članova vjerskih skupina i vjernika individualaca. Prema mojem mišljenju takav je bio odnos pojedinca i okoline cijelo jedno stoljeće nakon godine 1776. No, ondje je nadalje bilo širokih prostranstava, velikih daljina, pružala se prilika da se izgradi nov život. Bilo je još mnogo slobodne zemlje u Sjedinjenim Državama – nešto što Europa nije poznavala već tisuću i petsto godina, sve od pada Rimskog Carstva. I te su okolnosti imale snažan, odlučan utjecaj na svijest ljudi. U onih *altruističkog* usmjerenja to je razvilo američki *individualistički anarhizam*; u onih s vjerskim sklonostima, preuzelo je oblik *liberterskog spiritualizma*. U sljedećih pedeset godina, s konsolidacijom autoritarizma, razvojem političkog aparata i rastom čovjekova otuđenja, ipak su te dvije faze doživjele pad; preživjele su još jedino na najboljim stranicama povijesti anarhizma.

Od kraja osamnaestog stoljeća naovamo postojao je maleni svijet koji je živio odvojen od glavnih strujanja američkog života. Sastojao se od kooperativnih zajednica doseljenika okupljenih u različitim vjerskim sektama socijalnih tendencija, sličnih prvim samostanima u mnogo ranije doba. Kasnije je upravo Robert Owen (*“New Harmony”* [*“Novi sklad”*]) uveo socijalistički eksperiment u te zajednice, a za njim su to činili i drugi koji su bili pod utjecajem Fourierovih ideja. Bilo je neizbježno da su skupine, čiji se članovi nisu morali pridržavati discipline ili vjerskih propisa ili na to nisu bili prisiljavani, vodile prilično buran život, tako da je *“Novi sklad”*, kolonija od osamsto osoba, završila tijekom sljedećih nekoliko godina u priličnom neskladu. To je, jednog od kolonista, *Josiju Warrena* (1798.-1879.), čovjeka odlučna i uporna karaktera, navelo da uvidi kako je život društvene zajednice, vođen duhom altruizma, praktički bio nemoguć, upravo zbog prirodne različitosti pojedinaca. Odatle je krenuo dalje da bi zaključio kako društveni život treba biti posve *individualiziran*, to jest, da u ravnopravnoj razmjeni dobara mora djelovati pravilo strogog reciprociteta. Na kraju je zaključio da se razmjenska vrijednost nekog proizvoda treba odrediti prema vremenu potrebnom da se takav proizvod proizvede ili da se takva usluga obavi – na temelju osjećaja za pojedinačnu moralnu odgovornost.

Warren je isto tako odbijao svaku prisilu kolektiva na pojedince u provedbi javnih službi. Proglasio je da o pojedinačnim članovima, ako to žele, ovisi dogovor o tome da svaku javnu uslugu izvode osobe koje će oni za to unajmiti ili platiti na osnovi vremena provedenog u obavljanju tog posla. Te je zamisli, koje su proistekle iz njegova iskustva s kolonijom *“Novi sklad”* od godine 1825. nadalje, on prvi put primijenio, počev u svibnju 1827., u svojoj koloniji *“Trgovina vremenom”* (*Time Store*) u Cincinnatiju (u trgovini u kojoj je on sam kupovao i prodavao robu na temelju vremena potrošenog za izradu tih dobara). On je propagirao taj sustav vlastitim akcijama, svojim spisima i u časopisu *The Peaceful Revolutionist* (*Miroљjubivi revolucionar*), tiskanom u Cincinnatiju godine 1833. – vjerojatno, prvom anarhističkom časopisu – a isto tako se dopisivao s britanskim kooperativama. Jednom riječi, uspio je pobuditi zanimanje za svoja iskustva i svoje ideje. Njegove knjige, *Equitable Commerce* (*Ravnopravna trgovina*. 1846.) i *Practical Details in Equitable Commerce* (*Praktične pojedinosti ravnopravne trgovine* (1852.)) bile su naveliko u optjecaju.

Posebice je u New Yorku, godine 1851. na 1852., Stephen Pearl Andrews dao tim idejama veliki publicitet u svojim predavanjima i u svojoj velikoj knjizi, *The Science of Society* (Znanost o društvu 1851.), knjizi u dva dijela, od kojih je prvi nosio naslov *Istinska uspostava vlasti na temelju suverenosti pojedinca*, a drugi *Izdaci koji ograničavaju cijenu: znanstvena sredstva za ostvarenje poštenosti u trgovini kao temeljnog načela za rješenje socijalnog pitanja*. Andrews je sudjelovao u raspravi, koja je potekla u koloniji "Liga slobodne ljubavi", s Henryjem Jamesom i Horaceom Greeleyem, na stranicama *New York Tribunea* godine 1852.; kasnije je ta rasprava tiskana u svesku pod naslovom *Love, Marriage and Divorce* (*Ljubav, brak i razvod*). Mnogi sljedbenici te ideje živjeli su nekih deset godina, od 1851. nadalje, u Trialvilleu, bolje poznatom kao kolonija "Moderna vremena", na Long Islandu, nedaleko New Yorka. Ti su ljudi živjeli svaki na svoj način, međusobno lokalno razmjenjujući dobra, uz pomoć radničkih obveznica. Prvobitno je to bila zajednica za neovisno življenje, bez ikakva službenoga autoriteta, koja je privlačila zdrave elemente i pokazivala da sloboda ujedinjuje a prisila razjedinjuje ljude. Američki je građanski rat (1862.-1865.), sa svojim gospodarskim posljedicama, doveo do rasapa te zajednice.

No, te su zamisli preuzeli drugi muškarci i žene logičnoga rasuđivanja i upornoga karaktera. Među njima su bili: W. B. Greene, Lysander Spooner, Ezra M. Heywood, Charles T. Fowler, Benjamin R. Tucker, Moses Harman, E. C. Walker, Sidney H. Morse, Marie Louise David, Lois Waisbrooker i Lillian Harman. Bilo je i zapaženih časopisa – *Društveni revolucionar*, *Riječ*, *Radikalni pregled*, *Sloboda*¹ (koju je tiskao Benjamin R. Tucker u Bostonu, kasnije u New Yorku, 1881.-1907.), *Lucifer*, *Fer igra* i mnogi drugi.

Ti su se individualni anarhisti borili protiv etatizma, protiv intervencije kolektiva i njihovih funkcionara u život pojedinaca, protiv monopolističke gospodarske moći (izdavanje obveznica itd.), protiv podložnosti pojedinaca braku i obitelji. Bili su neprijateljski raspoloženi prema onome što se činilo u ime državnog socijalizma, pa čak i u ime anarhističkog socijalizma. Mnogi su se od njih poglavito bavili financijskim pitanjima, drugi pitanjima osobne slobode i spolnog života oslobođenog svih ograničenja. Jedini socijalni pokret koji je uspio privući neke od njih bila je organizacija za *jedinstveni porez*, koju je osnovao Henry George (*Napredak i siromaštvo*). O toj su se temi često održavali i održavaju se skupovi. To su "anarhisti jedinstvenoga poreza",² za koje je časopis *The Twentieth Century* (*Dvadeseto stoljeće*), koji je tiskao Hugh O. Pentecost, bio izvor i inspiracija nekih četrdeset godina. Članovi te skupine su često, osim nekih neuspjeha, održavali prijateljske odnose s liberterskim komunistima i sa svim dobrim inicijativama što su ih podupirali razni američki radnički pokreti. S druge strane, treba istaknuti da je Tucker bio oštar u svojem antikomunizmu (protiv Kropotkina, Mosta i drugih³); ipak, on je preveo Bakunjinovu knjigu *Bog i država* godine 1883. i tako pomogao da se Bakunjinove ideje rašire Sjedinjenim Američkim Državama i Engleskom.

Taj se pokret iz godine 1827. jedno stoljeće kasnije suočio s neizmjenom izmijenjenom Amerikom i kad bi on sam ostao nepromijenjen, bio bi sto godina star, a ako se promijeni teško je reći što bi od njega preostalo i kamo bi ga ta promjena odvela. U tek nedavno naseljenim i zbog toga još prilično zaostalim područjima Sjedinjenih Država, uvjeti su bili manje-više slični, i da se dignuo snažan glas u potvrdu ideje o ravnopravnoj razmjeni kao suprotstavljenoj pohlepi i podvalama manjine, to bi načelo fer igre možda i prevladalo. Ali nije prevladalo, barem ne u to

¹ *The Social Revolutionist*, *The Word*, *The Radical Review*, *Liberty*, *Lucifer*, *Fair Play*.

² Takozvani "anarchist single-taxers".

³ Misli se na anarhokomunizam koji su zagovarali Kropotkin, Most i još neki.

doba. Tako je monopol dobivao na moći sve dok nije nakon građanskog rata posve preuzeo vlast nad državom. Tijekom i poslije rata, kapitalizam je ondje položio svoju ruku na zemlju i njezina bogatstva i, u šezdeset godina, stvorio najmoćnije plutokratsko carstvo ikad poznato.

Warren je umro godine 1874. opsjednut svojim iluzijama, koje je Tucker (rođen 1854.) kasnije žestoko branio. Posebice je isticao uzajamnu pomoć među pravičnim ljudima, usmjerenu protiv monopola koji organizira sve ljude u vlastitu svrhu, uništavajući osobnu neovisnost – prvi stup uzajamne pomoći. Drugi je stup socijalni osjećaj, to jest, želja da se djeluje socijalno i u tome nalazi užitak, da se, prema tome, djeluje pravično i nesebično. Ako postuliramo postojanje takvog socijalnog osjećaja, tada su ti antisocijalisti bili zapravo vrlo *druželjubivi*, u pravom smislu riječi. A velik dio nespornosti bi se sigurno bio izbjegao da su jasno upozorili kako njihove akcije nisu povezane s prihvaćanjem autoritarnog socijalizma. Štoviše, braniti jedan sustav i samo jedan, kako su to ustrajno činili Warren ili Tucker, pravo je sektašenje, koje je teško bilo u skladu s amplitudom vizije što su je neki od tih ljudi imali.

U praksi je glavna struja tog pokreta, izvorno mnogostranog i raznolikog, svedena na izravnu razmjenu (*mutualizam*) ili se postupno pretvorila u ideje o monetarnoj reformi. Njegove druge struje bavile su se osobnom i spolnom slobodom, i cvjetale su u doba Heywooda i Harmana. Ostvarile su određen uspjeh sve većom liberalizacijom običaja i posebice zato što je neomaltuzijanstvo dobilo američko državljanstvo pod nadimkom *kontrola rađanja*.

Ti su stari militanti⁴ sada mrtvi, neke od njih sustavni je progon natjerao na samoubojstvo. Mlađi naraštaj zadovoljio se većim socijalnim poboljšanjima do kojih je danas došlo; ne bavi se problemima slobode i osobnog dostojanstva koji su privlačili njihove preteče. Sada, u naše doba neograničenog etatizma, kad bi trebalo proklamirati individualistički anarhizam, on više nije aktivan ili djeluje vrlo slabo i neučinkovito.

Te su ideje vrlo brzo doprle u Englesku, preko korespondencije Josije Warrena, koji je nastojao otvoriti prostor za Owenove teorije, ali s vrlo malo uspjeha. Možemo spomenuti *Ambrosea Castona Cuddona*, koji je vodio malu skupinu između 1850. i 1870. godine pa do svoje smrti u poznoj dobi. Knjiga Stephena Pearla Andrewsa i kolonija “Moderna vremena” probudile su novo zanimanje za takve ideje i Cuddonova je skupina uzela ime “*Londonska konfederacija racionalnih reformatora*” (kolovoz 1853.). U listopadu te godine ona je objavila pamflet u kojem je izrazila svoja načela, vjerojatno ga je napisao Cuddon. Ta je skupina potekla iz socijalističkog pokreta Roberta Owena i Bronterrea O’Briena, dok je *William Pare*, koji se isto tako zanimalo za te ideje (1855.), bio blizak prijatelj Williama Thompsona. Mogli bismo spomenuti i pukovnika Henryja Clintona. U Engleskoj je taj individualizam bio prožet socijalističkim duhom i, iz onoga malo što se zna, moglo bi se zaključiti da su se na britanskoj sceni, uz iznimku Cuddona, Warrenove ideje vjerojatno reapsorbirale u socijalizmu izravne narodne akcije koji nije imao povjerenja u državu. Začuduje da je do otprilike 1885. taj američki individualistički anarhizam mogao proći gotovo nezapažen u europskom socijalističkom svijetu, osim što se tiče upravo navedenih primjera u Engleskoj, a koji su pak, kako se čini, izbjegli pozornosti na kontinentu. Naveo sam kao iznimku Stephena Pearla Andrewsa i koloniju “Moderna vremena”; o njegovim idejama i osnutku kolonije podrobno se raspravljalo u londonskom tjedniku *The Leader (Vođa)* godine 1851. (bio je to tada demokratski glasnik širokog dosega). Henry Edger, koji je za to bio odgovoran, živio je u “Modernim vremenima”; on je bio pozitivist i dopisivao se s Augusteom Comteom izravno iz kolonije. Budući da je Andrews snažno zastupao svoju knjigu *The Sovereignty of the Individual*

⁴ Korišteno u smislu aktivni pripadnik neke skupine, nekog pokreta ili organizacije.

(*Suverenost pojedinca*, 1851.), je li onda puki slučaj da je Pi y Margall napisao u svojoj knjizi *La Reacción y la Revolución* (*Reakcija i revolucija*, Madrid, 1854.): “Naše je načelo potpuna suverenost pojedinca; naš je najviši cilj potpuno uništenje vlasti i zamjena vlasti ugovorom; naša su sredstva decentralizacija i kontinuirana transformacija postojećih sila.”?

Pi y Margall morao je poznavati dva slavna liberberska djela iz 1851., Proudhonovo djelo *Idée générale de la révolution au XIXe siècle* (*Opća ideja o revoluciji u devetnaestom stoljeću*) i djelo *Društvena statika* Herberta Spencera. Zašto ne bi poznao i knjigu Stephena Pearla Andrewsa, o kojoj se raspravljalo u *Leaderu*, časopisu koji je donosio toliko informacija o progresivnom pokretu u Španjolskoj? Osim toga, u Cadizu se 1854. pojavio španjolski prijevod manje važne knjige istoga Andrewsa (*The Basic Outline of Universology... [Osnovni pregled univerzologije...]*).

Za koloniju “Moderna vremena” saznalo se preko članka Moncurea D. Conwaya koji se pojavio u *Fortnightly Reviewu* (*Dvotjedni pregled*), velikom britanskom časopisu, u srpnju 1865., a o toj se koloniji raspravljalo i u Rusiji, u Černiševskijevoj staroj smotri *Sovremennik* (*Suvremenik*). Elie Reclus morao je upoznati neke od tih američkih anarhista kad je posjetio Sjedinjene Države i surađivao godine 1877. u *The Radical Reviewu*, kojemu je glavni urednik bio Tucker. Sam je Tucker posjetio London 1874., gdje se susreo s Cuddonom, tada starim osamdeset i tri godine, a zatim je otišao u Francusku i Italiju. Počeo je svoj prijevod opsežnih Proudhonovih djela, što je ujedno bilo i prvo američko izdanje. Poznato je i to da je Elie Reclus 1878. znao za Tuckera i *The Radical Review*, baš kao što je Tucker upoznao Eliséa Reclusa preko Eliea u Parizu 1889. No, braća Reclus osjećali su se vrlo udaljenima, u svojem idealu komunizma obilja, od čvrste, pedantne koncepcije ravnopravne razmjene kakvu su razlagali Amerikanci, tako da nisu smatrali potrebnim ili važnim spominjati te ideje u svojem europskom miljeu.

Neki su od tih individualista nedvojbeno morali biti prisutni na slavnom dvanaestom zasjedanju Internacionale u New Yorku na kojem su se okupili uglavnom Amerikanci različitih struja mišljenja. To je zasjedanje silno rasrdilo Marxa jer se nije pokorilo jednom od njegovih skutonša; nije mu preostalo ništa drugo nego izbaciti ih. Jedan od sudionika tog zasjedanja prisustvovao je haškom kongresu godine 1872., ali nije bio priznat kao delegat. Otkrilo se da je ondje bilo i spiritalista i zagovornika slobodne ljubavi; ta je okolnost bila dovoljan izgovor marksističkoj većini da izbaci tog američkog delegata.

Prilikom događaja što su uslijedili nakon nasilnog željezničarskog štrajka 1877. u Pittsburghu, neki mladi individualisti u Bostonu zauzeli su vrlo čvrsto stajalište, a Morse je napisao žestok pamflet (*Tako željeznički kraljevi čeznu za carstvom*). Iz te je skupine mladih u siječnju 1881. potekao časopis *The Anarchist* (*Anarhist*), u Bostonu. Njegov je prvi broj rasprodan u puno primjeraka; drugi broj je, dok je još bio u pripremi, zabranila policija.

Da su u Bostonu ti mladi ljudi polučili uspjeh, američke bi ideje zauzele mjesto rame uz rame sa socijalističkim revolucionarnim idejama Mosta i francuskih anarhokomunista. Njihovi su se naponi raspršili, unatoč činjenici da je časopis *Liberty*, koji je osnovao Tucker 1881., uza svu svoju teoretsku krutost, na početku pokazao blagi stupanj solidarnosti s internacionalnim revolucionarima, ruskim nihilistima i ostalima.

To je, mogu po istini reći, jedini dodir koji sam koliko se sjećam zamijetio između tih američkih anarhista i onih europskih u pedesetgodišnjem razdoblju do 1881. Ni Proudhon ni Bakunjin, ni Elisée Reclus, ni Déjacque, ni Coeurderoy, nisu spominjali američke anarhiste, premda su čak trojica od njih živjeli ili proveli neko vrijeme u Sjedinjenim Državama, a Cuddon je išao u London 10. siječnja 1862. kao predsjednik britanske radničke delegacije da iskaže dobrodošlicu Bakunjinu pri njegovu povratku iz Sibira.

Dana 6. kolovoza 1881., pojavio se časopis *Liberty*, čiji je urednik bio Tucker. Bio je to borbeni časopis koji se zalagao za pravo kolektivista i liberterskih komunista, pa čak i Kropotkina, da sebe nazivaju anarhistima. Držali su da se individualisti ne mogu smatrati anarhistima sve dok neizravno priznaju privatno vlasništvo i slično. Prema mojem mišljenju, ti su se ljudi vrlo malo međusobno poznavali. U Europi se ništa nije znalo o američkom anarhizmu unatrag pedeset godina, baš kao što se u Americi vrlo malo znalo o događajima što se tiču Europe u istih tih pedeset godina. Ta su dva pokreta djelovala neovisno jedan o drugome tako da su jedva bili svjesni međusobnog postojanja.

Liberty je imao malu prodaju u Londonu gdje je britanski tiskar Henry Seymour, osnovao časopis *The Anarchist* u ožujku 1885. Časopis *Honesty (Poštenje)* pojavio se u Melbourneu, u Australiji, u travnju 1887. U Engleskoj je mali pokret trošio svoju snagu, nekoliko godina poslije, na financijske pothvate kao što su slobodno izdavanje papirnog novca i druge panaceje. Te su aktivnosti zaokupile sav napor velikog broja socijalista koji se potom nikad nisu vratili stvarnom ideološkom putu. U Njemačkoj su se slične aktivnosti razvile nešto kasnije (novi fiziokrati, Silvio Gesell, "Slobodni novac") i sve su one bile besplodne. Ti pothvati ne mogu uspjeti ako se nema vlast, a kad bi imali vlast ne bi bilo potrebe za tim mjerama, trebalo bi učiniti druge stvari.

Posve neovisno od tih tendencija, koje su se provodile u dobroj vjeri, antisocijalistička buržoazija (koja je isto tako bila antietatistička, neprijateljski raspoložena prema bilo kakvoj socijalnoj intervenciji države da zaštiti žrtve izrabljivanja – što se tiče radnog vremena, higijenskih uvjeta rada i slično) i pohlepa za neograničenim izrabljivanjem pokrenule su u Engleskoj određenu agitaciju u korist pseudoindividualizma, neobuzdane eksploatacije. U tu su svrhu oni pridobili usluge potkupljive pseudoliterature. Mislim na publikaciju *Liberty and Property Defence League* ("Liga za obranu slobode i vlasništva") u razdoblju od 1880. do 1890. i na druge slične publikacije, koje su se poigravale s doktrinarnim i fanatičnim idejama kako bi stvorile vrstu "individualizma" posve sterilnog i vrstu "neintervencionizma" što će prije pustiti čovjeka da umre od gladi, nego braniti njegovo dostojanstvo.

Tako, korak po korak, dolazimo otprilike oko godine 1890. do apsolutnog "voluntarizma", humane i odlučne antietatističke ideje koju je proklamirao Auberon Herbert. No, ipak je sve to bio diletantizam – neučinkovite mjere koje nisu spriječile golem rast autoritarnog zla tijekom četrdeset godina što su uslijedile.

Anarhizam kakav je efektno razradio Tucker u svojoj knjizi *Umjesto knjige*⁵ može se ponovno naći u časopisu *Libertas*⁶ pisanom na njemačkom jeziku. Mnogo kasnije, ponovno ga je oživio mladi njemački pjesnik John Henry Mackay, kojega su oko godine 1888.-89. nadahnule ideje Maxa Stirnera, Proudhona i Tuckera. Njegove knjige, *Die Anarchisten (Anarhisti, 1891.)*, *Der Freiheitssucher (Tragač za slobodom, 1920.)* i još jedna treća knjiga, otkrivaju da je bio nadahnut stajalištima te trojice velikih anarhista. Njegove su napore podupirali određeni časopisi i pamfleti tiskani u Njemačkoj. Mackay je umro 1933.

S druge strane, američki anarhistički individualizam predstavili su u Francuskoj i Belgiji, neki časopisi i pisci koji ga posve sigurno nisu osobno prihvatili ili u cijelosti prigrlili. Bilo je i nekih odjeka u skandinavskim zemljama. U današnjoj se američkoj propagandi on naziva "mutualizam" i, kao takav, našao je nekoliko sljedbenika u Italiji. Sve u svemu, čini mi se, da je opravdanje za takvo stanje stvari u trenutačnoj svjetskoj situaciji, koja je mnogo složenija nego što je to bila

⁵ *Instead of a Book*, New York, 1893.; ona reproducira najvažnije dijelove Tuckerovih članaka u časopisu *Liberty*.

⁶ Boston, 1888.; osam brojeva.

kad je Josiah Warren uspostavio svoju "Trgovinu vremena" godine 1827. Ako ima potrebe da se nadiđe primitivne oblike komunizma, isto tako ima potrebe da se nadiđe i one individualizma.

Ne trebam ovdje govoriti o onome što se zvalo "individualizam" u liberterskim socijalističkim pokretima u Francuskoj, Italiji i u drugim zemljama, budući da oni nisu bili povezani s američkim pokretom.

Ono što sam nazvao *američki liberterski spiritualizam* sumirano je u idejama i stajalištima malog broja intelektualaca u Sjedinjenim Državama, muškaraca i žena iznimnog integriteta, koji su se, uglavnom u godinama od 1830.-1860. i posebice između 1840.-1850., na deistički vjerskoj osnovi posvetili tome da žive i rade kao slobodni ljudi. Njih je nadahnjivao humanitarni duh osamnaestog stoljeća, socijalni duh što se očitovao u spisima Fouriera i Owena, kritički duh koji ih je natjerao da vide zlo koje počinja autoritet kroz povijest. Za to su imali živ dokaz pred sobom, sramotno crnačko ropstvo, koje su bili prisiljeni gledati kako se pred njihovim očima uzdiže kao legalna institucija. Znamo da su branitelji ropstva odvrćali na to cinički ističući kao primjer strahote bjelačkog robovanja u tvornicama. Pa, jedno se zlo posve sigurno ne umanjuje tako da mu se kao protutežu iznosi drugo zlo. Jedini je izlaz boriti se protiv obaju zala i abolicionisti su posve logično smatrali da društvu, koje je postalo nečovječno zbog crnačkog ropstva, manjka moralna snaga da bi išta učinilo u vezi s bjelačkim ropstvom. Što se buržoazije tiče, ona je u to doba smatrala opasnijima one koji su željeli odmah slomiti ropstvo, nego one koji su govorili o socijalizmu što će doći u nekoj dalekoj budućnosti ili one koji su, živeći u malim zajednicama, provodili svoja socijalna uvjerenja u djelo. Ljudi o kojima govorimo pripadali su objema kategorijama – abolicionistima tipa Williama Lloyd Garrisona, s jedne strane, i socijalistima tipa kolonije "Potok" ("Brook Farm"), s druge strane. Bili su to muškarci i žene poput Emersona, W. E. Channinga, Margaret Fuller, Frances Wright, Nathaniela Hawthornea i drugih. Moglo bi se reći da je ono civilizacije što je u to doba postojalo u Sjevernoj Americi bilo povezano, blisko ili udaljeno, s tom visokoumnom skupinom u starom Massachusettsu – tako različitom od današnjega Massachusettsa, koji je dopustio ubojstvo dvojice nam znanih istaknutih talijanskih anarhista.⁷

Najistaknutiji lik iz tog kruga, s liberterskog stajališta, bio je Henry David Thoreau, autor knjige *Walden: ili život u šumi* (1854.) i slavnog ogleđa *O dužnosti građanskog neposlušha* (1849.).

Walt Whitman je, prema mojem mišljenju, posve različit tip. U njega je, do određene mjere, bilo širokog liberterskog zamaha, ali njegov ga zanosni kult sile približava autoritarnoj личности, kako ja to vidim.

Bilo je i drugih istinski odličnih Amerikanaca, koji su prišli našim idejama i iznad svega zastupali ljudsku slobodu; Ernest Crosby jedan je od najboljih.

⁷ Misli se na smaknuće na električnom stolcu Nicole Sacca i Bartholomea Vanzettija 23.8.1927. u zatvoru u Charlestownu u Massachusettsu.

4. Proudhon i proudhonizam u raznim zemljama, posebice u Francuskoj, Španjolskoj i Njemačkoj.

Nakon ranih liberalnih aspiracija iz 1789. ubrzo je uslijedilo ojačavanje autoritarizma tijekom francuske revolucije i bilo je potrebno još pedeset godina prije nego što se ponovno podignuo u Francuskoj snažan glas optužbe svakog autoriteta i prkosa prema njemu. Bio je to glas Pierre-Josepha Proudhona (1809.-1865.). Liberterska kritika osamnaestog stoljeća, ugušena naglim zakretom prema štovanju autoriteta, s njim se ponovno rodila i, mora se reći, zadugo jedino u njemu i u njegovoj zemlji. Bio je dovoljno mudar da razumije kako se u tih pedeset godina nije dogodilo ništa drugo do umnažanje autoriteta, to jest, novih oblika feudalizma. Postojao je feudalizam birokracije centralizirane države, feudalizam reorganizirane vojske i crkve, feudalizam buržoazije koja se jedino brinula kako se obogatiti; seljaštvo koje je posjedovalo zemlju bilo je konzervativna duha i ufalo se kako će zavladati svijetom proizvodnje, što su novonastale socijalističke hijerarhije samo pothranjivale. A proizvođači su stenjali pod teškim jarmom svih tih tlaka. Proudhon se sâm godine 1840. suprotstavio tom rasporedu sila svojim pozivom na *anarhizam*. On je razgolitio zlo što je urođeno svakom autoritetu, bilo vjerskom, državnom, vlasničkom ili socijalističkom. S njim je rođen “*integralni socijalizam*” – socijalizam stvarnog i potpunog oslobođenja.

Evo nekoliko redaka iz njegove knjige *Confessions d'un Révolutionnaire (Ispovijesti jednog revolucionara)*:

Kapital, koji je političko područje analogno vlasti, u religiji ima katoličanstvo kao svoj sinonim. Ekonomska zamisao kapitalizma, politika vlasti ili aurotiteta i teološka ideja crkve tri su identične ideje, raznoliko povezane. Napasti jednu od njih jednako je kao i napasti ih sve, kao što to svi filozofi sad već znaju. Ono što kapital čini radu, država čini slobodi, crkva duhu. To apsolutističko trojstvo toliko je pogubno u praksi koliko i u filozofiji. Najdjelotvornije je sredstvo za tlačenje ljudi, prema tome, da se istodobno porobi njihovo tijelo, njihovu volju i njihov um. Ako socijalizam otkrije svoj istinski pozitivan aspekt, lišen svakog misticizma, sve što treba učiniti jest da prokaže ideju o tom trojstvu.¹

To je Bakunjin ponovio 1867., svojim konkretnim proglasom *federalizma, socijalizma i antiteologizma*. Nekoliko godina poslije, španjolski i talijanski internacionalisti nazvali su to *anarhizam, kolektivizam i ateizam*. To je intelektualna, politička i društvena emancipacija koja uključuje i moralnu emancipaciju i, na toj osnovi, slobodan razvoj zrelog i regeneriranog čovječanstva. Godwin i Proudhon bijahu tako prvi koji su pokazali taj put. I budući da je njihovo djelo bilo izraz istinski slobodnih mislilaca, malo je važno što njihovi prijedlozi i detaljne sugestije nisu bili savršeni. Kad se velika nova ideja rodi, treba vremena da njezina primjena doživi stvaran praktičan oblik. Uzmimo za primjer elektricitet. Njegove teoretske mogućnosti bile su poznate već u Godwinovo doba i, još bolje, pedeset godina kasnije, u Proudhonovo doba; ipak, njegova praktična i potpu-

¹ 1849.; citirano iz izdanja iz 1868., str. 232-233.

na primjena počela je tek nakon pedeset godina, u naše doba. Što se socijalizma tiče, Godwin i Proudhon imali su manje mogućnosti za primjenu ili eksperimente provjere, nego što su to imali kemičari i tehničari njihova doba kad je riječ o temi elektriciteta.

Neću pokušati ovdje dati pregled svih Proudhonovih praktičnih aktivnosti. Njihov se postupni razvoj može pratiti u njegovim bilješkama i u njegovoj korespondenciji. Daniel Halévy počeo je tu studiju u svojem opsežnom, ali nezavršenom djelu (*La Jeunesse de Proudhon; Proudhonova mladost*; 1913.). Čudesno je vidjeti koliko je Proudhon bio svjestan autoritarnog zla koje je masovno nahrupilo u Francusku. Upravo u tom povijesnom trenutku on se prihvaća dužnosti, s velikim zanosom i u dobroj vjeri, da uništi još uvijek ne posve razvijen autoritarni oblik toga zla, to jest, njegov stari sustav. Dvadeset i pet godina slijedimo Proudhonovo seciranje autoriteta i njegove napore da ujedini ljude u zajedničkoj akciji koja će ih osloboditi njegova stiska. Tako će autoritet, lišen "dobrovoljnog robovanja" onih koji ga hrane, nestati sam po sebi, zbog svoje iscrpljenosti i nemoći. Nije važno jesu li te prve predložene mjere bile ostvarive ili ne. Sigurno je da su se sve zasnivale na poboljšanju čovjekova stanja, društveno osviještenom djelovanju, iskustvu primarnog uvjeta za ljudski suživot u zajednici – ravnopravnost i reciprocitet (*mutualizam*). Problem je ovako formuliran: ono što se može zahtijevati i očekivati od normalnog društvenog bića jest upravo taj reciprocitet kao minimum, dok će blagostanje (komunizam) biti maksimum. Ništa nije lakše pretpostaviti ili obećati nego to blagostanje, koje će se sigurno jednoga dana ostvariti. U međuvremenu je, ipak, jedino moguće uvesti nešto redovitog poštenja u ljudske odnose. Warrenova ravnopravna razmjena i Proudhonovo načelo međusobne pomoći težili su upravo tom praktičnom i umjerenom cilju.

Proudhon je ipak vjerovao u ljudske asocijativne i federativne sklonosti, rezultat kojih su lokalne i opće skupine, nastale prema njihovim ekonomskim potrebama i istinskim potrebama njihove egzistenciji. Te su sile napali centralizam i etatizam, u interesu monopola moći i vlasništva. Ponovna uspostava udruga i federacija slobodnog djelovanja protiv takve intervencije monopola, zadaća je koju treba ostvariti. Taj će kontinuirani napor dovesti do izolacije države i konačno do njezina dokinuća te će rezultirati u udruzi i federaciji organizacija od istinske društvene koristi u skladu s njihovim potrebama i bez autoritarnog upletanja u njihov rad.

Proudhon je uglavnom poznat po ograničenom broju djela, posebice po djelu *Qu'est-ce que la Propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement* (Što je vlasništvo? ili istraživanja o načelu prava i vlasti) iz 1840., po prvom ogledu u nizu, posvećenom profesoru Adolpheu Blanquiju (bratu revolucionara Augustea Blanquija) i fourieristu Considérantu, kao i po razlaganjima naslovljenima na javnog ministra (kraljeva državnog tužioca) godine 1841. i 1842.; zatim je poznat po djelu *Les Confessions d'un Révolutionnaire pour servir à l'histoire de la révolution de février* (Ispovijesti jednog revolucionara, u službi povijesti februarske revolucije), koje osobito analizira manevre vlasti i mistifikacije i gluposti kojima su bile odane autoritarne stranke tijekom godine 1848.² Tu su i djela *Idée générale de la révolution au XIXe siècle* (Opća ideja o revoluciji u devetnaestom stoljeću); *De la justice dans la révolution et dans l'église* (O pravdi u revoluciji i u crkvi); *Du principe fédératif et de la nécessité de reconstituer la parti de la révolution* (O federativnom načelu i potrebi rekonstrukcije stranke revolucije); *De la capacité politique de la classe ouvrière* (O političkoj sposobnosti radničke klase); i, napokon, zbirka pisama *Correspondence* (Korespondencija), a da i ne nabrajamo velik broj spisa koje ovdje nismo ni spomenuli. Njegov je opus monumenta-

² Napisan u istom duhu je i *Prologue d'une Révolution. Février-Juin 1848* (Uvod u revoluciju. Veljača-srpanj 1848.) Louisa Ménarda, tiskan u Parizu 1849., a izdala ga je redakcija Proudhonovih dnevnih novina *Le Peuple*.

lan. Njegov uvid i analiza još imaju snažan utjecaj kad razmatramo situacije i probleme koji nas danas pritišću svom težinom i još čekaju na pravedno rješenje.

Proudhon provodi živu analizu vlada, političara, financija, buržoazije, nacionalizma, ratova i ruku svih tih institucija koje vrebaju na pučki džep u bezbrojnim prilikama; i to tijekom vladavine čiste buržoazije (Louis Phillippe), jakobinskih revolucionara (1848.), cesarizma za vrijeme imperijalne i vojne diktature i tijekom vladavine europskog nacionalizma, prevladavajućeg čimbenika od godine 1859., iz kojeg su potekli nizovi ratova u koje smo neprestano upleteni. U pomanjkanju drugog Proudhona, budući da mi u svojem dobu nemamo jednog takvoga, moramo crpiti iz njegova djela korisna učenja što će biti od velike pomoći našim modernim liberterima, koji ipak moraju naći svoj vlastiti put iz teorije u praksu i u kritiku našeg sadašnjega stanja, kao što je to Proudhon učinio u svoje doba. To ne poziva na ropsko oponašanje; to podrazumijeva uporabu njegova djela kako bi nas nadahnulo i omogućilo nam da izvučemo korist iz njegova iskustva.

Proudhon je predvidio čak još 1859. kakvu će štetu nacionalizam nanijeti i pokazao je put u *federalizam*. On je isto tako predvidio radnička zastranjenja, što su ih potaknuli autoritarni političari, i pokazao je način djelovanja *izravne ekonomske akcije*. Na nesreću, umro je manje od četiri mjeseca (18. siječnja 1865.) nakon osnivanja prve Internacionale.

Mislilac poput Proudhona mogao je samo formulirati praktične prijedloge osobnog i pojedinačnog karaktera; to se, naravno, odnosi isto tako i na teorije svih drugih neovisnih socijalista, koji nisu mogli izbjeći da unesu vlastitu ličnost u svoje djelo. Taktika je u doba ratnog stanja nagnati neprijatelja da se otkrije i kompromitira, a upravo pomanjkanje moći prosudbe u mase utječe na uspjeh takvih sukoba na proizvoljno odabranom bojnopolju. Tako je Proudhon, posebice isprovociran svojim neprijateljima, iznio obilje konkretnih projekata koji su bili preuranjeni i nužno osuđeni na propast. Danas se oni prepoznaju kao marginalni. Njegovo veliko, temeljno djelo ostaju: kritika autoriteta; ekonomska akcija i druge ljudske *akcije izravnog karaktera*; *federacija* kao jedini način koji isključuje suparništvo i rat, i *“ugovor”*, koji služi kao veza, uvijek privremena i opoziva, između pojedinaca ili skupina – što određuje narav njihovih recipročnih odnosa, jednom kad su osobno izabrali ući u takve odnose.

Te ideje, po sebi, moraju dobro razumjeti, duboko osjetiti i u praksi provoditi *pojedinci koji su i sami odvažni mislioci*. Zapravo, bilo je nemoguće okupiti mnoštvo ljudi s ciljem da se primijene u praksi neke Proudhonove ideje; a kad se to dogodilo, rezultati su ispali osrednji; otuda se neizbježni poraz greškom pripisuje nedostacima Proudhonove ideje. Čak i kad su takvi eksperimenti obustavljeni, ne možemo govoriti o definitivnom nestanku proudhonizma. Njegove su ideje još žive. I svi naši današnji pokreti bili bi mnogo vitalniji kad bi naši militanti izvlačili nadahnuće iz osnovnih načela Proudhonove misli.

Svi pojedinci intelektualci, u Europi kao i u Americi, postali su svjesni socijalnih ideja uglavnom preko saint-simonovskih teorija i svjesni stanja radničke klase promatrajući njezino bijedno stanje, radničke udruge i njihove pobune, u Engleskoj, u Lyonu i drugdje. Na isti način, većinom su bili pod dojmom Proudhonove antiautoritarne kritike, usmjerene ili protiv države toga razdoblja ili protiv autoritarnog socijalizma, koji je propovijedao da predstavlja oblik društva koje će se ostvariti u budućnosti. Moglo bi se reći, da je tijekom mnogo godina, od 1840. do 1870. u svakom slučaju, zahtjeve autoritarnog socijalizma ometao upravo sam Proudhon; on je bio sila koja je znala dirnuti ljudski um u živac – što je pojava neviđena od doba Voltairea, Rousseaua ili Diderota. Naravno, taj utjecaj nije mogao proizvesti rezultate jednake rasponu Proudhonovih ideja, pa su oni, koji su bili pod njegovim snažnim utjecajem, mogli samo nastaviti kao njegovi djelomični i nesavršeni nasljednici.

U Francuskoj bismo mogli navesti mnoge takve osobe, bilo osobne Proudhonove prijatelje, poput *Georgesa Duchênea*, *Charlesa Beslaya*, *Gustavea Chaudeya* i drugih, bilo mlade sljedbenike iz razdoblja od 1860.-1870., poput *Roberta Luzarchea*, *Vermorela*, bilo radnike iz prvih sindikata i iz Internacionale, poput *Henrija Tolaina*, ili pisce koji su došli na scenu nakon 1870., poput *Chevaleta*, *Perrota*, *Beaucheryja* i drugih – uz blankiste i nasljednike i sljedbenike Saint-Simona, Fouriera, Cabeta, Pierrea Lerouxa i ostalih iz razdoblja od 1860.-1870.; svaki socijalist bio je pod utjecajem Proudhona u manjoj ili većoj mjeri, jer je on bio jedini socijalist kojega su u to doba čitali. Premda je ideja Pariške komune svoje autoritarne korijene vukla iz afirmaciji komune iz 1793.-94., a liberterske socijalne korijene iz fourierizma (*Considérant*), ona podjednako ima korijen i u Proudhonovoj negaciji države, u federaciji koja se suprotstavlja državnoj centralizaciji; ukratko, u anarhizmu. Tako je godine 1868. Eugène Vermersch, pjesnik mladoga naraštaja toga doba koji je napisao *Pèrea Duchênea* komune, javno sebe nazvao *atomistom* ili *anarhistom*. U oštrm kontrastu tom autentičnom intelektualnom utjecaju bili su javni nastupi Proudhonovih nedostojnih nasljednika, poput Tolaina u Internacionali, čiju se slabu obranu mutualizma jedva čulo usred sve snažnijih povika za kolektivizmom.

U Belgiji je stanovit broj pojedinaca između godine 1830. i 1870., razmišljao liberalnije jer nisu bili, poput onih u Francuskoj, rastrzani autoritarizmom što je prevladavao u Parizu ili neprestanim sukobima interesa i stranaka. Belgija, zemlja u kojoj je Proudhon proveo nekoliko godina u egzilu, bila je zemlja u kojoj su o Proudhonovim idejama naširoko raspravljali, gdje su ih propagirali i gdje su one došle u izravni dodir s neautoritarnim socijalističkim poimanjima. Mislim tu na najzanimljivije razdoblje časopisa *Rive gauche* (*Lijeva obala*, 1864.-66.) i *Liberté* (*Sloboda*, 1867.-73.) u Bruxellesu. Ondje nalazimo revolucionarni, socijalistički proudhonizam u manje-više izvornim modifikacijama ili primjenama. Takav neovisan proudhonizam može se naći i u djelu Émilea Leverdaysa, autora djela *Assemblées parlantes* (1883.) i drugih knjiga ekonomske i državne kritike. Nalazimo ga i u svim manifestacijama francuskog naprednog socijalizma od godine 1860. (čak i u komuni). On je vjerojatno utjecao i na glavnog urednika dnevnog lista *Le Proudhon*, čiji se uvodni broj pojavio 12. travnja 1884.; tiskanje tih novina planirao je mladi entuzijast E. Potelle, koji je netom potom umro.

Od godine 1840. nadalje, Proudhon je snažno utjecao na njemačke socijaliste, M. Hessa, Marxa i kasnije Lasallea; isto tako na Maxa Stirnera, Arnolda Rugea, Carla Vogta, Karla Grüna, Alfreda Meissnera, Ludwiga Pfaua među ostalima; pa na Ruse, Bakunjinu, Aleksandra Hercena, N. V. Sokolova; na Jamesa Guillaumea, koji je na Bakunjinov poticaj napisao knjigu *L'Anarchie selon Proudhon* (*Anarhija prema Proudhonu*) koja postoji samo u ruskom prijevodu (tiskanom u Londonu 1874.). Nekoliko Skandinavaca, raspršenih tu i tamo, bili su sljedbenici Proudhona. I u dalekom je Meksiku Plotino Rhodokanaty preveo knjigu *L'Idée générale de la révolution au XIXe siècle*³. U Italiji su Giuseppe Ferrari, Saverio Friscia, Nicolò Lo Savio i neki drugi bili pod utjecajem Proudhonove misli.

U Španjolskoj su ipak Proudhonove ideje naišle na najsvesrdniji prijem. Temeljno djelo Pia y Margalla, *La Reacción y la Revolución. Estudios Politicos y Sociales*⁴ (*Reakcija i revolucija. Političke i socijalne studije*), bez obzira na svoju izvornost, ne bi moglo biti napisano da njegov autor nije poznao Proudhonova djela. Drugi Španjolac, Ramón de la Sagra,⁵ djelovao je isto tako u skladu s

³ Socijalistička knjižnica, Meksiko, 1877.

⁴ Madrid 1854., 424 stranice; pretisak u *La Revista Blanca*, Barcelona, 1928., 478. stranica.

⁵ Autor djela na francuskom, *Banque de Peuple* (*Narodna banka*), Pariz, 1849., 160 stranica.

Proudhonovim idejama. Pi y Margall je kasnije preveo najmanje šest Proudhonovih knjiga, među njima *Du principe fédératif* (1868.), *De la capacité politique de la classe ouvrière* (1869.). Barem osam drugih Proudhonovih knjiga preveli su drugi u razdoblju od 1860. do 1882. – među njima: *L'Idée générale de la révolution au XIXe siècle* (1868.) i *La Fédération et l'unité en Italie* (Madrid, 1870.)

U Engleskoj i u Sjedinjenim Državama Proudhonove su ideje imale slab odjek, premda nisu bile posve nepoznate. Tucker i kasnije John Beverly Robinson, autori su mnogih prijevoda; prijevod knjige *L'Idée générale de la révolution au XIXe siècle* pojavio se 1923. u Londonu u izdanju Freedom Pressa.

Marx je pokazao veliku averziju prema Proudhonu i nastojao je uništiti njegove teorije 1847.; čak je pokušao, nakon Proudhonove smrti, ocrniti njegovu reputaciju iznimno napadačkim člankom. Njemački liječnik Arthur Mülberger posvetio se proučavanju Proudhona, do te mjere da je na sebe privukao žestoke napade Friedricha Engelsa; ipak je nastavio svoj rad i godine 1899. tiskao vrlo pouzdanu biografiju, kao i posthumne spise mladoga mislioca Ernsta Buscha, koji je došao do sličnih ekonomskih zaključaka kao i Proudhon (1890.). Gustav Landauer, posebice u svojim novinama *Sozialist*, tijekom 1909.-1915., bio je fasciniran Proudhonom i tiskao je prijevode mnogih probranih izvadaka iz njegova djela; on je pripremio i prijevod Proudhonova djela *La Guerre et la paix* (*Rat i mir*).

Novi se osjećaj divljenja prema Proudhonu danas širi Francuskom, kao prema jednom od nekoliko pisaca iz devetnaestog stoljeća koji su bili imuni na autoritarni centralizam, i anarhisti povremeno ponovno otkrivaju snagu i ljepotu njegove kritike autoriteta. U Bertonijevu časopisu *Réveil* (*Buđenje*) u Genevi, reproducirani su mnogi izvaci iz Proudhonovih spisa. Isto tako je Daniel Halévy objavio u Parizu prije nekoliko godina izbor njegovih pisama koji je bio dobro primljeno književno iznenađenje.

Da zaključimo, u Proudhonu vidimo konstruktivnu narav njegovih ideja, koje smo tek dotaknuli, i njihovu kritičku primjenu na poplavu autoritarizma koja prijete da nas proguta. Njegov je glas bio trajan poziv na razbor i zdrav razum. Ako ga pozorno slušamo i slijedimo, ne doslovce nego duboko do njegova bitnog značenja, pomoći će nam da se izdignemo nad rutinom i da se uspješnije borimo s autoritarnim okolišem što nas okružuje poput gomile smrdljiva zraka, i koji se može raspršiti samo ako razbijemo prozore. To je ono što je Proudhon najbolje činio, bolje od Bakunjina ili bilo koga drugoga. Proudhon je bio taj koji je razvio u buržoazije devetnaestog stoljeća strah i ubojitu mržnju. Njegove kratke riječi, "*Vlasništvo je krađa*", pripremile su udarac revolucije.

5. Anarhističke ideje u Njemačkoj od Maxa Stirnera do Eugena Dühringa i Gustava Landauera.

Bilo je neizbježno da liberalna misao osamnaestog stoljeća u drugim europskim državama utre sebi put kroz autoritarno razdoblje koje je, kako smo vidjeli, počelo godine 1789. U Njemačkoj su, kao i u Italiji, Napoleonove pobjede i njegova osvajanja poticali nacionalizam u njegovu kulturnom obliku, s povratkom nacionalnoj prošlosti, i u njegovu ekonomskom obliku, s teritorijalnim jedinicama i ujedinjenom nacionalnom državom. Iz toga se razvila i nacionalistička filozofija; filozofi s određenom moći logike, poput Hegela, nadahnuti Napoleonovim povjerenjem u moć države, postali su pobornici slične ideje o svemoćnoj državi za vlastite zemlje.

Nakon što je razmotrio nacionalne ratove drugih zemalja, Fichte, koji je ranije bio puki obožavalac države, napisao je djelo *Der geschlossene Handelsstaat* (*Zatvorena ekonomska država*) godine 1800. i objavio svoje djelo *Reden an die deutsche Nation* (*Govori njemačkoj naciji*) godine 1808. Romantični su pisci i pjesnici, koji isprva nisu propovijedali nacionalističke ideje, nego prije ideje o oslobođenju, postali u različitim prilikama nacionalistički ekstremisti i reacionari.

Ipak, međunarodnih je kontakata postupno bilo sve više, što zbog putovanja nekih članova liberalnih tajnih udruženja u Pariz i u Berlin i njihovih osobnih kontakata s nekim talijanskim i švicarskim članovima u Švicarskoj. Deset godina poslije, velika skupina mladih njemačkih pisaca nadahnjivala se saint-simonizmom. Nakon godine 1830. rani njemački republikanci i socijalisti često su se nastanjivali u Parizu, kao i određeni pisci vođe avangarde, među njima Börne i Heine, a isto tako i prognanici te neki njemački obrtnici. Ipak, cijeli je taj pokret bio obilježen unitarnim demokratskim duhom budući da se među njima, prema izgnaniku Georgu Kombstu, na federalistička stajališta rijetko nailazilo.

Ta kolebanja između sjajnog kozmopolitanskog internacionalizma i onoga što se nije činilo manje sjajno – većeg napretka i plemenitije lokalne i nacionalne kulture – bila su prva očitovanja oštrog sukoba što su još razdirali Europu u to doba. Budući da internacionalizam nije davao jasna jamstva i budući da se ostvarenje internacionalizma pokazalo kao teška zadaća, oni su se odvratili od tog velikog cilja kako bi potražili utočište u izolaciji, u naoružanoj državi; svaka je država, kako bi se zaštitila, htjela biti najjača i htjela je zaustaviti razvitak drugih država. U sferi neovisnih država nema druge alternative; jedina stvarna alternativa jest *federacija*, koja svima otvara široke vidike i dopušta autonoman razvitak. S te točke, sljedeći je korak osloboditi grupu i umnogostručiti međuodnose. Ono što ljudi za sebe stvaraju u okolišu sigurnoga mira na mnogim područjima društvenoga života i opće praktične aktivnosti tih slobodnih udruga, uz dokidanje svih ograničavajućih sveza – to je *anarhija*.

Ipak, iz tog je miljea i od osoba u nj uključениh ranih 1840-ih godina poteklo izvorno liberter-sko uvjerenje. Oko braće Brune i Edgara Bauera, u Berlinu, okupljao se "Slobodni kružok", koji je posjećivao 1837. i Marx; on je bio blisko povezan s Brunom Bauerom, sve do njihova raskida

krajem godina 1842. *Max Stirner* bio je jedan od stupova tog kružoka. Tu je Hegelova filozofija doživjela kritiku; oštro su kritizirali izvore kršćanstva, svakodneвно su kritizirali etatiističke ideje i njihovu ovjenčanu diku, buržoaziju; kritizirali su i reperkusije intelektualnih i društvenih pokreta do kojih je posvuda dolazilo. Te su tendencije, posebice u braće Bauer, u Maxa Stirnera, Ludwiga Buhla i drugih, rasle i razvile se u kritički nihilizam – ukinuće svih ustanovljenih i priznatih oblika autoriteta. To je, na kraju, vodilo, između proljeća i jeseni 1842., u njihovo potpuno odbacivanje države.

U ljeto godine 1842. Engels je, u nadahnuutoj radikalnoj poemi, dao dobar opis tog kružoka, koji je on često posjećivao i čiji je bio simpatizer. On je vrlo dobro sažeo Maxa Stirnera rekavši da je Stirner, dok su drugi vikali “Dolje kraljevi!”, umjesto toga vikao, “Dolje zakoni!”. Prema kraju studenoga, Marx je naglo prekinuo s tom skupinom, koja se zvala “Slobodni ljudi Berlina”.

Određene su anarhističke publikacije koje je tiskao taj kružok preživjele, među njima posebice spisi Edgara Bauera, primjerice spis *Der Streit der Kritik mit Kirche und Staat (Svađa kritike s crkvom i državom)* tiskan u Charlottenburgu 1843.¹ Planirano je tiskanje časopisa (objava je datirana s 12. srpnjem 1843.) odgođeno, ali njegovi su suradnici skupili svoje članke (nepodvrgnute cenzuri) i izdali *Berliner Monatsschrift*² (*Berlinski mjesečnik*), prvi anarhistički zbornik tekstova na njemačkom jeziku. Max Stirner surađivao je u tom pothvatu, a Buhl je preuzeo sve organizacijske poslove u vezi s tom publikacijom.

Tijekom tih posljednjih godina Max Stirner je napisao svoje slavno djelo, tiskano u prosincu 1844.: *Der Einzige und sein Eigentum (Jedini i njegovo vlasništvo)*. Drugi Stirnerovi spisi kasnije su skupljeni pod naslovom *Kleinere Schriften (Mali spisi)*, u kompilaciji J. H. Mackaya godine 1898. (prošireno izdanje pojavilo se 1914.), ali profesor Gustav Mayer i drugi pronašli su još mnogo njegovih razbacanih članaka; ta potraga još nije završena.

Istina je, ipak, da knjiga *Jedini i njegovo vlasništvo* sadrži dovoljno građe da stvorimo stajalište o njegovim idejama. Već sam na drugim mjestima objavio svoje bilješke kako bih potkrijepio svoje prosudbe o Maxu Stirneru.³ Njegovo je stajalište, u svojoj biti, bilo nadasve socijalističko. On je želio socijalnu revoluciju, no, budući da je bio uvjereni anarhist, njegov je takozvani “egoizam” predstavljao zaštitu, obranu koju je smatrao nužnom usvojiti protiv autoritarnog socijalizma i svakog etatizma koji bi autoritarci mogli ucijepiti u socijalizam. Njegov je “egoizam” bio individualna inicijativa. Njegova je zajednica, “Verein”, slobodna udruga koja ispunjava svoju svrhu, ali koja se ne pretvara u organizaciju ili u društvo. Njegova *metoda* napose je neposluš, individualna i kolektivna negacija autoriteta, te dobrovoljno udruživanje prema trenutačnim zahtjevima situacije. To je slobodan život naspram života koji nadziru i kojim vladaju prisvajajući vlasništva i autoriteta.

Čitajući Stirnera, došao sam do zaključka da ga se ne može protumačiti drugačije osim kroz socijalističku prizmu. Tko god želi u njemu vidjeti anitsocijalističkog ili nesocijalističkog individualista, morao bi zanemariti (ne imajući za to neki dobar razlog) moje brojne bilješke koje sam u vezi s tim napisao, a one nisu jedine. Stanovite interpretacije Stirnera “ultraindividualističkim” ključem sada su zastarjele. Dovoljno je samo pogledati publikacije dr. Karla Schmidta, *Das Verstandestum und das Individuum (Razumnost i pojedinac)* i *Liebesbriefe ohne Liebe (Ljubavna pisma bez ljubavi)*, prema kojima je sam Stirner iskazivao najveći prezir. Ne mogu misliti ništa drugačije

¹ Izdanje je konfiscirano u rujnu te pretiskano u Bernu u Švicarskoj 1844. na 287. stranica.

² Mannheim, 1844., 332 stranice.

³ U *Vorfrühling der Anarchie*, str. 169-173.

ni o onome što se o njemu pisalo kasnije, nakon što su ga navodno ponovno otkrili. Razmotrio sam sva njegova djela, kao i njegovo glavno djelo, koje je njegov izvorni nakladnik pretiskao u drugom izdanju godine 1882. Velik dio činjenica što se tiču njegova života skupljen je u biografiji J. H. Mackaya, ali, baš i kao što se tiče sveska *Kleinere Schriften*, bilo bi isto tako korisno proučiti velik dio razbacane građe koji je kasnije otkriven.

Popularno izdanje knjige *Der Einzige und sein Eigentum*, tiskano u travnju 1892., naveliko su čitali u to doba, čitali su ga i mnogi njemački anarhisti, od kojih su neki bili pod njegovim utjecajem. Zatim je ono prevedeno na francuski, talijanski, španjolski, engleski, švedski i ruski jezik, a vjerojatno i na još neke druge jezike. Ima i mnogo pamfleta i sličnog materijala koji se bave Stirnerom i njegovim djelom, a koji, prema mojem mišljenju, ne produbljuje naše znanje. Jedno je veliko djelo ipak priređeno, premda netiskano u to doba, i ono pokazuje Marxa i Engelsa kako vode sterilni rat protiv Stirnerove knjige.

Drugi, dopunski izvor liberterskih ideja u Njemačkoj bila je filozofija Ludwiga Feuerbacha, koja je zadala *coup de grâce*⁴ hegelovskoj mori. Premda ta filozofija (s kojom se Marx isto tako naveliko borio) nije bila anarhistička, ona je ipak ponovno obnovila pitanje čovjekove neovisnosti, dok je u hegelovskoj ideji on bio podvrgnut nadmoćnijim i apstraktnim silama koje su ga ugnjetavale, ali koje su bile istodobno i vrlo stvarne (sadašnja država, buduća država, uvijek neki bog ili neka država). Čovjek je taj koji je stvorio boga, smatrao je Feuerbach, i ta je ideja dala konačni zamah intelektualnoj emancipaciji Bakunjinina. Pi y Margall je napisao u svojoj knjizi *La Reacción y la Revolución* (1854.): "*Homo sibi deus* (Čovjek je sebi bog), rekao je jedan njemački filozof; čovjek je vlastita realnost sebi, svojim pravima, svojem svijetu, svojoj svrsi, svojem bogu, svemu svojem. On je vječna ideja, koja se utjelovila i postala je svjesna sebe; on je bitak bića, on je zakon i zakonodavac, monarh i podređeni."

Ukratko, ako su ljudi svojom maštom stvorili bogove, nije teško zaključiti da su isto tako stvorili i vlastite filozofije, da su sve svete ustanove proizvod njihova stvaranja, i da će zbog toga, baš kao što su bili kadri stvoriti ih, biti kadri i odbaciti ih. Oni neće više biti robovi filozofija drugih ljudi, ili njihovih institucija i njihova autoriteta. Oni mogu svoje glave visoko podignuti i imati vlast nad svojim akcijama, samo ako imaju volju da to učine. Na toj je ravni Ludwig Feuerbach bio osloboditelj duha. Tako su se ljudi dobre volje dugo osjećali nemoćni pred svojim božanstvima, pred prirodom koja je uzdignuta u božanstvo, pred tvrdnjama filozofa koje su za sebe zahtijevale apsolutnu vrijednost. Feuerbach im je pokazao (oko godine 1840.) da su uhvaćeni u začarani krug koji su sami stvorili. Tada su oni počeli stvari vidjeti mnogo jasnije i osjetili su potrebu da djeluju.

Socijalisti, čiji je autoritarizam razorila Proudhonova kritika, i filozofi, koje je Feuerbach humanizirao, otkrili su sintezu, liberterski i humanizirani socijalizam, i te su se ideje približile anarhokomunizmu. Takve je ideje izrazio Moses Hess u dvama ogledima, "*Socialismus und Kommunismus*" ("*Socijalizam i komunizam*") i "*Philosophie der Tat*" ("*Filozofija djelovanja*") u zborniku (koji je zamijenio planirani časopis) tiskanom u Zürichu godine 1843. Drugi mislilac koji je došao do sličnih zaključaka bio je Karl Grün, godine 1844. Te su ideje tada (1843.-45.) postale dio revolucionarne socijalističke propagande koju su provodili neki njemački radnici u Švicarskoj, posebice Wilhelm Marr i list *Blätter der Gegenwart für Soziales Leben* (*Suvremeni bilten za socijalni život*) iz Lausanne, što je izlazio od prosinca 1844. do srpnja 1845. i bio prvi organ njemačke anarhističke propagande među radnicima.

⁴ posljednji, smrtonosni udarac.

No, njihovi su napori naišli na razorne poteškoće. Ti su njemački radnici bili emigranti, izbjeglice ili su, u svojem lutanju Europom, neko vrijeme živjeli u inozemstvu, posebice u Švicarskoj, u Parizu i u Bruxelessu, te su, kad su se vratili u svoju domovinu, nastavili s tajnom propagandom u svojim tajnim udruženjima. Oni su bili pod utjecajem autoritarnih komunista poput Weitlinga, i vrlo su brzo došli pod utjecaj intelektualaca apsolutnog socijalističkog uvjerenja, takvih poput Marxa i Engelsa. Anarhističku su propagandu, posebice onu u francuskom i talijanskom kantonu, ugušile kantonalne vlasti mučenjem i progonom; kad je ona malo oživjela, kao u Parizu 1847., gdje je Grün podupirao Proudhonove ideje, Engels je smatrao svojom dužnošću izravno je napasti. Na isti je način, među intelektualcima, Marx dominirao Hessom te je Hess postao, premda nije prihvatio Marxove ideje, ništa drugo do obična brojka što se tiče liberterskih ideja. Grün je u drugu ruku, zbog silovitog Marxova napada, našao utočište u ortodoksnom proudhonizmu i tako je žrtvovao svoju početnu izvornost, koja je bila vrlo kratkog vijeka. Znana je činjenica da su se i Marx i njegov akolit Engels, koji se, prije nego što je upoznao Marxa, zanimao za socijalizam i poznavao je sve od Godwina, preko Roberta Owena do Maxa Stirnera, posvetili od godine 1844. zadaći da unište ili, bolje rečeno, da pokušaju diskvalificirati političkim iskrivljavanjem apsolutno sve socijaliste koji su u to doba bili imalo važni. Njihova kontinuirana polemička kampanja protiv libertera pokazala je, *ipso facto*, da su bili vrlo svjesni intelektualne premoći tih ideja.

Ta je premoć, zapravo, bila jaka u razdoblju prije 1848., posebice među onima koji su dobro poznavali Maxa Stirnera i Proudhona. Bila je oštro naglašena propašću sviju nada u uspjeh u njemačkoj i francuskoj političkoj revoluciji godine 1848.-49. i posebice nakon očite demonstracije nesposobnosti i nemoći liberalnog i demokratskog parlamentarizma. U Francuskoj je razdoblje od godine 1848. do 1851., do *coup d'état* 2. prosinca 1851. koji je uveo razdoblje opće represije, još bilo razdoblje retrospektivne kritike koja se bavila počinjenim pogreškama. I u Francuskoj, kao i u Njemačkoj, nije manjkalo liberterskih glasova. Čujemo samog Karla Vogta, znanstvenika i političara, koji je dobro poznavao Bakunjinu i Proudhona, kako izjavljuje (u prosincu, 1849.): “Dođi, o dođi, slatka, izbavljajuća anarhijo... i oslobodi nas zla koje nosi ime država”. Te riječi odjekuju u riječima poput onih Césara de Paepe: “Anarhijo, snu onih koji vole potpunu slobodu, idolu istinskih revolucionara: neka tvoje kraljevstvo dođe, anarhijo”. (Tiskano 1864.)

Richard Wagner, u svojim spisima, *Die Kunst und die Revolution (Umjetnost i revolucija)*, Leipzig, 1849.) i *Das Kunstwerk der Zukunft (Remekdjelo budućnosti)*, 1850.), pokazuje i izražava puno razumijevanje, duboku sklonost za “slobodne udruge u budućnosti”, a i on je mogao godine 1849. doći u dodir s Bakunjinovim idejama. Na lokalnoj sceni u to doba nalazimo: Wilhelma Marra (*Amarchie oder Autorität? [Anarhizam ili autoritet?]*, 1852., u Hamburgu; profesora K. R. Th. Bayrhoffera u Hesseu (u časopisu *Die Hornise [Stršeni]* iz Kassela); prijevode Proudhona, kojega je simpatizirao Friedrich Mann, tiskane u *Freie Zeitungu (Slobodne novine)* u Wiesbadenu i u *Triersche Zeitungu (Trirske novine)*, listu koji je bio pod Grünovim utjecajem. Berlinski dnevnik *Abendpost (Večernji list)* bio je godine 1850. u načelu antietatistički (istu je tendenciju predstavljao Bellegarrigue u Francuskoj); taj je list zastupao neintervenciju bilo kakva kolektiva, što je u prevladavajućem sustavu značilo dati *carte blanche*⁵ buržoaziji da izrabljuje mase. Drugim riječima, on je formalno zastupao antietatizam bez socijalnog sadržaja. Arnold Ruge, jedan od Proudhonovih prevodilaca i stari Bakunjinov prijatelj, izjasnio se, u članku iz 1849., za “samoupravu naroda”, to jest, “za ukinuće svake vladavine, za društveni poredak koji je zapravo organizirana anarhija, budući da ona ne poznaje *archona*, nego samo osobe kojima je povjereno da obave poslove... za

⁵ fr. punomoć, imati slobodne, odriježene ruke.

slobodnu zajednicu i suradnju ljudi koji donose vlastite odluke i koji su u svakom pogledu ravnopravni drugovi”. Slično Edgar Bauer, u svojem kratkom pregledu, *Die Partaien (Stranke)*, otkriva sebe kao umjerenog antiautoritarista. Te su ideje imale određena odjeka u Sjedinjenim Državama, u široko rasprostranjenom tisku izbjeglica i emigranata na njemačkom jeziku, ali nisam uspio izravnim istraživanjem doći do tih publikacija.

Marx i Engels su tijekom ponovnog egzila u Engleskoj u drugoj polovici 1849. godine imali malo utjecaja na militante u Njemačkoj, osim na Lassallea; drugi revolucionarni komunisti, izdanak blankista, imali su još i manje. Liberterska je ideja, kako su to pokazali kasniji izvještaji, koji su svakako bili nepotpuni, bila živa u mnogim središtima u to doba. No, reakcija iz 1852. uništila je sva ta središta slobodarske misli. Kad je sedam godina poslije taj prisilni mir narušen, dogodilo se to zato što su nacionalistički pokreti zbog svoje sudbonosne povezanosti s ratom – koju su podupirale i stimulirale etatiističke ambicije u Italiji, Francuskoj i u Njemačkoj – smatrali potrebnim da se države izmire s narodom, nakon godina reakcije, kako bi pridobile potporu naroda i potporu autoritarnih političara svih vrsta mišljenja, uključujući tu i demokrate i socijaliste, za ratove koji se pripremaju. Libertersko mišljenje nije se propagiralo, osim što je to činio Proudhon, a budući da se on suprotstavljao nacionalističkom domoljublju koje se kao vatra širilo od 1859. do 1862., ostao je, takoreći, na margini liberalnog javnog mnijenja.

Možemo zapaziti da je Marx razboritije gledao na te događaje, nego li vrlo ambiciozni Lassalle, koji je nesmotreno uronio u nacionalizam i inzistirao na čvrstom kursu odvojeno od Marxa, te osnovao posebno autoritarnu Socijalnu demokraciju s kojom su se, nakon dvanaest godina nevjerojatnih sukoba, ujedinili marksistički socijalni demokrati. U to je vrijeme Internacionala bila već utemeljena i nepobitna je činjenica da je, unutar te organizacije, tisak marksističkih socijalnih demokrata prikrivao postojanje liberterskog pokreta ili ga predstavljao kao pokret koji izražava neprijateljstvo i prezir prema marksističkim socijalnim demokratima; Bakunjinina je taj tisak posebice napadao i progonio. Sljedbenici Lassallea uzdržavali su se od takvih klevetničkih napada, ali nisu mogli privući Internacionalu na svoju stranu ili u njoj pridobiti većinu.

No, te su ideje ipak imale odjeka u Njemačkoj u to doba; one su tvorile osnovcu ideja Eugena Dühringa, onako kako ih je on razložio, poglavito godine 1872., u svojem djelu *Cursus der National-und Sozialökonomie (Tečaj nacionalne i socijalne ekonomije)*. Njegove ideje, zvane “socijalitarne” i također “antikratske”, bile su temeljno ideje anarhističkog kolektivizma tih godina, koji su podržavale skupine slobodno ujedinjenih proizvođača (gospodarske komune). Dühring je silno isticao slobodu udruživanja proizvođača u te skupine, tako da čak ni kolektivisti Internacionale nisu tome mogli prigovoriti, budući da nisu htjeli stvoriti zatvorene korporacije koje bi dovele do kolektivnih monopola. No, nisam uspio utvrditi do koje su mjere Dühringove ideje izvorne. U svakom su slučaju njegove ideje iz 1872. i one koje su otvoreno propovijedali kolektivisti iz Internacionale od godine 1868. bile praktički identične.

Takve ideje nisu nimalo ljutile njemačke socijaliste koji su imali priliku upoznati se s njima i koji su bili sretni upoznati luč liberalnog socijalizma koji se razlikuje od krutih doktrina Marxa i Lassallea. Privlačile su ih u toj mjeri da su oformili oporbeni pokret, neku vrstu fronde, koja je uključivala i takve članove poput Eduarda Bernsteina i Johanna Mosta. Prilike su se činile prilično opasne za Marxa i Engelsa, te se posljednji poduhvatio silovitog napada kojim je opovrgavao Dühringa – što je samo još jedna od njegovih kampanja protiv liberterskih tendencija u socijalizmu. Ni Dühring, kojemu je manjkao liberterski duh, ni njegovi njemački socijalistički simpatizeri, koji su se, ipak, borili unutar svoje stranke, nisu povelu pravu agitaciju u ime “antikratskog socijalitarnog” sustava, a budući da su uskoro nakon 1876. njemački kolektivistički

anarhistički radnici nakon svojeg dolaska iz Švicarske pokrenuli izravnu agitaciju, Dühringove su ideje pale u zaborav sve do otprilike godine 1889.

Kasnije su ih preuzeli, s jedne strane, liberalni ekonomisti, dr. Theodor Hertzka, po rođenju Madžar, koji je napisao utopiju *Freiland – Ein soziales Zukunftsbild (Slobodna zemlja – slika društva budućnosti)*, i s druge strane, mladi socijalisti u Berlinu, od kojih je najpoznatiji bio Benedict Friedlaender, autor dobro dokumentiranog pamfleta *Der freiheitliche Sozialismus in Gegensatz zum Staatsknechtstum der Marxisten (Slobodarski socijalizam nasuprot marksističkom robovanju državi)* koji je izlagao Dühringove ideje iz godine 1872.

Utopija Theodora Hertzke predstavljena je u obliku suvremenog projekta za eksperimentalnu koloniju velikih omjera. U to je doba postojalo opće zanimanje za socijalizam i prvi put je pojava slavne utopije Edwarda Bellamyja *Pogled unatrag (Looking backward)* potaknula gotovo u svim zemljama interes za socijalizam i izvan radničkih krugova. Zato je i velik dio općinstva pokazao stvarno zanimanje za utopiju *Freiland (Slobodna zemlja)* i bio je zapravo spreman krenuti naprijed u praktičnu provedbu projekta na teritoriju koji je Hertzka opisao – u visokoj i plodnoj regiji u Keniji i na Kilimandžaru, u istočnoj centralnoj Africi. Slobodnim će se pristupom proizvođačkim skupinama, prema Hertzki, održavati ravnoteža između različitih skupina koje će kolonija privući; tako će se, s pomoću raznih drugih praktičnih i pravednih ugovora, svesti vlast u novoj koloniji na najmanju moguću mjeru – nužnu samo zbog tehničkih potreba – i njoj će se svi dobrovoljno pokoravati.

Nije manjkalo novca i bujno stanje plantaža u tom dijelu Afrike, u jednoj od najeuropiziranijih i najbogatijih afričkih pokrajina, osiguravalo je da će ta kolonizacija počivati na temelju koji je daleko od toga da bude himeričan. Ali britanska je vlada spriječila ostvarenje tog projekta. Zanos je ishlapio i raspršio se u drugim smjerovima. Taj je projekt potaknuo dr. Franza Oppenheimera da u Njemačkoj predloži i osnuje takozvane "Siedlungen".⁶ Michael Fluersheim je dugo pokušavao osnovati socijalne kolonije u dalekim zemljama; dr. Wilhelm, član skupine *Freiland*, koji je već bio u Africi, uvijek je branio svoj ideal iz tih vremena. Moje je mišljenje da je okupljanje Židova na neovisnom području, koje je zastupao dr. Theodor Herzl, što je kulminiralo, nakon raznih faza, u modernoj cionističkoj kolonizaciji Palestine, bilo neizravno posljedica Hertzkina projekta da utemelji *Freiland* u Keniji. Na isti način, liberterska uvjerenja današnjih palestinskih proizvođačkih udruga, od kojih neke imaju želju da žive u okruženju znatne osobne slobode, rezultat su tog snažnog poticaja što se u prijašnjim vremenima bio usredotočio na osnivanje *Freilanda*.

Među članovima skupine *Freiland* bio je i mladi Gustav Landauer, mladi student koji je došao u Berlin, pun znatiželje i željan da uči o socijalizmu. Ubrzo je shvatio da je socijalizam ipak nešto različito od razmetljive socijalne demokracije koja je, samo zato što je raspolagala člancima, pamfletima i knjigama koje su protiv gotovo svih drugih socijalista pisali Marx i Engels, smatrala da je svaki tip drugačijeg socijalizma zauvijek uništen ili ga je sagledavala kao slabost i glupost. Landauer je poznavao Dühringove ideje i vrlo brzo je upoznao sve anarhističke ideje; ipak, u svojem bavljenju socijalizmom i anarhizmom bio sam svoj gospodar. Silno ga je zanimala "*Die neue Gemeinschaft*" (*Nova zajednica*), vrsta slobodne etičke skupine osnovane na berlinskom području godine 1900.-1902., kojoj je, ipak, manjkala koherentna socijalna osnova. Tu se socijalnu osnovu Landauer potrudio utemeljiti nakon godine 1907. za slobodnu skupinu "*Sozialistische Bund*"

⁶ Franz Oppenheimer, ekonomist i sociolog, rođen u Berlinu 1864., prije nego što je postao liječnik, posvetio se studiju političke ekonomije i sociologije. Smatrao se predstavnikom "liberalnog socijalizma". Njegovo je glavno djelo *Sociološki sustav* tiskano u Jeni 1922.-29. "Siedlung" je naselje u predgrađu velikih njemačkih gradova, sastavljeno od kućica i sličnih ljetnikovaca za jednu do dvije obitelji s vrtom.

(*Socijalistička liga*), koja je godine 1908. osnovala svoje centre na temelju slobodnog udruživanja. Drugi anarhisti i simpatizeri posvetili su se slobodnoj kooperaciji, koju je Landauer isto tako branio godine 1895., i posvetili su se, od otprilike godine 1902., osnivanju "Garden Cityja" (Grada u zelenilu) slijedeći inicijativu koju je u Engleskoj godine 1898. pokrenuo Ebenezer Howard u svojoj knjizi *Sutra; miran put u društveni preobražaj*, nakon čega je uslijedilo osnivanje "Udruge gradova u zelenilu".

U svojem posjedu imam sažete zapise o počecima anarhizma u Njemačkoj koji se, kao i u svim drugim zemljama svijeta, morao boriti s neprijateljstvom autoritarnih socijalista i s pomanjkanjem snošljivosti onih anarhističkih radnika koji su vjerovali jedino u jedno viđenje anarhije te su zato bili neprijateljski raspoloženi prema svojim najbližim drugovima koji su slijedili drugu tendenciju. Tako su se "štirnerovci" razdvojili od "kropotkinovaca". A Landauera su, bilo da je sva ta strujanja ujedinio ili potvrdio svoje vlastito osobito gledište, odgurnuli oni koji su priznavali valjanost samo jedne anarhističke doktrine – svoje vlastite i nijedne druge.

6. Prvi francuski komunistički anarhisti i drugi liberterski preteče. *L'Humanitaire* i njegova grupa; Bellegarrigue; mladi Elisée Reclus; Déjacque; Coeurderoy.

Socijalizam saint-simonovaca i fourierovaca nije nudio ništa opipljivo francuskim proleterima, kojima je francuska revolucija uskratila pravo udruživanja (zakon od 14.-27. lipnja 1791.); bili su prisiljeni voditi najsiroviji tip mehaničkoga života, prema njima su se vlade što su dolazile jedna za drugom odnosile kao prema republikanskim sumnjivcima i ubijali su ih kao pobunjenike protiv društva kad god bi se ozbiljnije pobunili, kao što je to bilo godine 1834., 1848. i 1781. Nisu mogli čak ni sudjelovati u tajnim društvima ni u republikanskim urotama. Ne iznenađuje da su ih u tim okolnostima privukle ideje Babeufa i Blanquija. Bio je to uistinu čin neovisnosti kad su se mnogi od njih odijelili od tih pokreta kako bi se pridružili komunizmu koji je predlagao izravnu i dobrovoljnu akciju, koju je zastupao od godine 1838. nadalje bivši republikanski konspirator Cabet, u svojem velikom djelu, tiskanom u Parizu, ali javno objavljenom tek u siječnju 1840. – *Voyage et Aventures de Lord William Carisdall en Icarie (Putovanje i pustolovine lorda Williama Carisdalla u Ikariji)*. Napredak je već bio i to što su mnogi komunisti zamislili manje autoritarne sustave; takav je sustav bio primjerice onaj Theodora Dézamyja (*Code de la Communauté – Zakon zajednice*, 1843.), Richarda Lahautièra, Brigea i drugih. Cabet je bez odlaganja objavio niz pamfleta pod naslovom *Pobijanje...* usmjerenih protiv disidenata i drugih socijalista. Sličan pamflet pojavio se i protiv prvih anarhista: *Refutation de l'Humanitaire (Pobijanje "Humanitarca"*, Pariz, rujan 1841.).

Bilo je, zapravo, nekih komunista koji su tiskali časopis pisan hladnim, razboritim tonom, odlučan ali neogorčen i pomno uređen časopis: *L'Humanitaire, Organe de la science sociale (Humanitarac, organ društvene znanosti)*, pod upravom G. Charavaya. Tu su skupinu progonili kao ilegalno udruženje i članove bi, budući da su tiskali časopis bez legalnih formalnosti, kažnjavali zatvorom; sadržaj časopisa ipak se nije mogao optužiti. No, javni tužitelj, tisak i sve komunističke i socijalističke novine ustali su protiv nemoralnih stajališta te skupine, koja je, prema izjavi koju je objavio njezin izdavački savjet 20. srpnja (dokument je konfisciran), zastupala "*egalitarnu komunističku doktrinu*": istinu, materijalizam, dokidanje individualne obitelji, dokidanje braka. Umjetnost se treba shvatiti samo kao rekreacija; luksuz mora nestati; gradovi se, kao središta vlasti i korupcije, trebaju uništiti; svaka se zajednica treba specijalizirati samo za jedan tip proizvodnje; ljudski razvoj treba unapređivati čestim putovanjima. Te su ideje jasnije bile iznesene u samom časopisu, koji je isto tako objavio i dobro dokumentiran članak o Sylvainu Maréchal, preporučujući "*antipolitičke i anarhističke ideje*". Časopis je opovrgavao klasnu diskriminaciju i pokazao da gotovo svi poznati komunisti i oni koji su se smatrali "našim gospodarima", nisu pripadali radničkoj

klasi, navodeći kao primjer Pitagoru, Sokrata, Platona, Thomasa Morea, Campanellu, Mablyja, Morellyja, Babeufa, Buonarrotija.

Imena članova grupe otkrivala su se jedino na njihovim suđenjima. Najistaknutiji su bili Jean Joseph May,¹ kojega su smatrali vođom (on je utočište našao u Londonu, a kasnije je, kao pobunjenik, bio poslan u vojnu službu u Afriku gdje je uskoro umro); G. Charavay, klobučar (član obitelji koja će kasnije biti poznata po prodaji autografa); i Page, mladi zlatar, govornik skupine.

Upravo po progonima usmjerenima protiv ekstremizma *L'Humanitairea*, znamo da je to bila prva publikacija te vrste, prvi organ liberterskog komunizma, i jedini takav u Francuskoj u sljedećih četrdeset godina. Razdoblje od 1848. do 1851., tako bogato časopisima, te razdoblje od 1860. do 1870. i do komune, tako rodno publikacijama, nisu proizveli drugi sličan časopis.

Čini se da je u jesen godine 1841.-42. postojala skupina "*Les Amis du Peuple*" (*Prijatelji naroda*), koja je sebe nazivala racionalističkom i bit će da je uglavnom bila individualistička. Bilo je ilegalnih skupina koje su se nazivale "materijalističkim komunistima" i osuđivane su zbog određenih odmazda; Coffineau, istaknuti lik među njima, pripadao je skupini oko *L'Humanitairea*. Ipak ne znamo koju je točno vrstu komunizma proklamirala ta skupina društvene odmazde. Razdoblje od godine 1830. do veljače 1848. dovoljno je istraženo što se tiče pojave avangarde u Parizu; vidjeli smo da nije bilo drugih anarhističkih izražaja osim Proudhonova i dviju do triju drugih komunističkih grupa koje smo ovdje spomenuli.

Pojedinci oko Proudhona postali su poznati preko svojih velikih časopisa u razdoblju od godine 1848. do 1850. Osim tih, u Parizu su tiskana i dva neovisna mutualistička lista: *La France Libre* (*Slobodna Francuska*) Maximiliena Mariea (od travnja do listopada 1848., ukupno šest brojeva) i *Le Socialiste, Journal de l'égal-échange* (*Socijalist, časopis ravnopravne razmjene*), koji je tiskao C. F. Chevė (od 8. srpnja do listopada 1849., ukupno četiri broja).

No, ako želimo govoriti o mnogo prodornijim antietatističkim idejama, onda moramo govoriti o mladiću iz Toulousea, rođenom između 1820. i 1825. na krajnjem jugozapadu Francuske, to jest u predjelu oko Pirineja (čuo sam da ga nazivaju Baskom, premda ne znam na temelju čega). On je pohađao licej u Auchu, a godinu 1847. proveo je u Sjedinjenim Državama. Zatim se vratio u Pariz, u doba februarske revolucije iz 1848. Njegovo se ime nalazi među mnogim imenima registriranim u Blanquijevu klubu, "Središnjem republikanskom udruženju"; ta okolnost, ipak, nije dokaz da je u tim uzburkanim tjednima imao blankistička uvjerenja.

Bio je to Anselme Bellegarrigue; on je, nekoliko mjeseci kasnije, tiskao pamflet naslovljen *Au Fait! Au Fait! Interpretation de l'idée démocratique* (*Pređimo na stvar! Pređimo na stvar! Tumačenje demokratske ideje*), tiskan 1848. u Toulouseu. Bio je urednik novina *La Civilisation* (*Civilizacija*), koje su izlazile u Toulouseu od ožujka godine 1849. (izlazile su do 1851.). Bile su to ujedno najpopularnije dnevne novine te godine u Toulouseu, s nakladom od tisuću osamsto do dvije tisuće petsto primjeraka. Kao urednik, branio je najnapredniju socijalnu demokraciju tog doba, ali njegovo je pisanje nosilo distinktivnu oznaku njegove vlastite ličnosti.

Uzevši svoje američko iskustvo kao osnovicu, s minimumom centralne vlasti i s autonomnim lokalnim aktivnostima, koje je zapazio u toj zemlji, njegovo je djelo potpuno pobijalo francusku ideju o čvrstoj vlasti vlade koja je cvjetala u Francuskoj republici baš kao što je cvjetala pod monarhijom. Kao sredstva za paraliziranje vlastodržačkog stroja, on je predlagao potpunu apstinenciju, kasnije nazvanu "politički štrajk". U eri kad je demokracija željela djelovati na revolucionaran način, sam Bellegarrigue je 13. lipnja godine 1849. tu apstinenciju nazivao "teorijom

¹ Sljedbenik Babeufa, kasnije liberter; jedan od urednika *L'Humanitairea*.

mira”. Tom je prilikom vlast srušila demokraciju bez borbe, jer je narod Pariza, satrt u lipnju 1848., nastavio u lipnju 1849., kao i u prosincu 1851. prepuštati demokraciji i reakciji da izglađe stvar koliko to mogu.

Bellegarrigue nije odustajao od svojeg stajališta. Došao je u Pariz godine 1850. i zajedno s nekoliko prijatelja iz svojeg zavičaja osnovao je “*Udrugu slobodnih mislilaca*” u Meulanu (Seine-et-Oise). (Jedan od njezinih članova, Ulysse Pic, koji je sam sebe zvao P. Dugers, i koji je kasnije postao odmetnik, u to je vrijeme pisao slično Bellegarrigueu.) Ta je skupina tiskala različite pamflete, ali uhićenje članova zaustavilo je svako daljnje djelovanje. Među pamfletima koji su objavljeni, jedan je neovisno tiskao Bellegarrigue pod naslovom *L’Anarchie, Journal de l’Ordre* (*Anarhija, novine reda*). On je isto tako objelodanio i *L’Almanach de la vile multitude* (*Almanah prostog mnoštva*) i pripremio je *Almanah anarhizma* za godinu 1852., koji, ipak, nije tiskan. Napisao je i roman što se temeljio na njegovim sjećanjima iz Amerike, čiji su dijelovi objavljeni godine 1851. i 1854., te ogleđ o američkim ženama (1851.). Njegova emigracija u Honduras i kasnije u San Salvador, do koje je vjerojatno došlo nakon *coup d’étata*, potvrđena je činjenica. A saznao sam, kao rezultat istraživanja koja sam počeo 1906., da je njegov sin živio u El Pimentalu, u blizini La Libertada, u San Salvadoru, no nisam uspio saznati više od toga.

Bellegarrigue se nije upuštao u široku raspravu o društvenim pitanjima, možda zato što je, što god da je osjećao protiv političke vlasti, isto osjećao i protiv društvene vlasti. Odobravao je proletariatske aktivnosti starog Lamennaisa iskazane godine 1850. u časopisu *La Réforme* (Pariz). Bellegarriguea se može kritizirati zbog pretjerane zadivljenosti američkim slobodama – zadivljenosti onoga tipa koji je izrazila knjiga Édouarda Laboulayea, *Paris en Amérique* (*Pariz u Americi*, 1862.) – premda ga njegov roman pokazuje kao realističnog promatrača. Ali njega je otvoreno povrijedila silna želja za moći koju su osjećali ljudi i stranke; tu je želju za moći posebice ojačala u Francuskoj februarska revolucija godine 1848., koja je utrnila svaku nadu u slobodan život za narod. Nitko, prema Bellegarrigueu – pa čak ni Proudhon, nije bio ustrajan branitelj slobode. “Ne možemo pobjeći”, pisao je on, “od okrutnosti te nemilosrdne dvojbe: ili neograničena sloboda ili tlačenje do smrti, do poništenja; nema sredine, ništa više nego što bi je bilo između života i smrti”. (*La Civilisation*, 1. studenoga 1849.)

Mladi Elisée Reclus proveo je godinu 1849., barem do ljeta, na Sveučilištu u Montaubanu, gradu nedaleko od Toulousea. Ne znamo je li u to doba vidio list *La Civilisation*, koji je Bellegarrigue uređivao od ranog ožujka do prosinca te godine. To, naravno, nije važno budući da je Reclus sebe vjerojatno smatrao anarhistom čak i tada. A posve sigurno Bellegarrigueova hladna kritika ne bi mogla imati utjecaja na njega ni u kojem presudnom pogledu jer se anarhizam bio već tada u njemu rodio. Nitko ne može točno reći kad se njegov aktivni, propitujući um prvi put susreo s idejom anarhizma. Reclus je ostavio dokument naslovljen *Razvoj slobode u svijetu*, koji nosi nadnevak (dodan puno kasnije) Montauban, 1851.; mora da je, prema tome, bio napisan prigodom njegova kratkog boravka u Montaubanu, na povratku iz Berlina u Orthez u jesen godine 1851. Nećemo osporavati taj datum, koji je, u svakom slučaju, najkasniji mogući. Navest ćemo izvadak iz tog dokumenta koji pokazuje da je mladi Reclus u to doba bio uvjereni anarhist:

“*Sažmemo li sve, naš je politički cilj, cilj svake pojedinačne nacije, dokidanje aristokratskih povlastica; na svjetskom planu cilj nam je fuzija svih naroda. Naš je cilj dosegnuti ono stanje idealne savršenosti kad nacije više neće osjećati potrebu da se pokoravaju tutorstvu vlasti ili neke druge nacije; cilj je odsutnost vlasti; cilj je anarhizam, najviši izraz reda. Oni koji ne vjeruju da bi zemlja jednog dana mogla biti kadra osloboditi se autoriteta, ne vjeruju u napredak; oni su reakcionari.*”

U travnju godine 1851. Elisée Reclus napisao je svojoj majci da je prihvatio teoriju o slobodi u cijelom njezinu opsegu. On je bio tip nepristrana čovjeka koji, vođen vlastitim snažnim individualnim i društvenim osjećajima, prirodno dolazi do uvjerenja da su sloboda i solidarnost neodvojive; to jest, do spoja tih dviju ideja, do socijalističkog anarhizma, koji je, prema njegovu stajalištu, na ekonomskoj razini uvijek bio anarhizam blagostanja, ono što se zove "liberterski komunizam". Ta je ideja u njemu bila živa i primijenio ju je na vlastiti život. Dugo se vremena, ipak, susprezao da je izravno objavi i prihvaćao se samo onih aktivnosti koje su bile striktno tehničkog ili manje naprednog karaktera, pazeći da se one ne sukobljavaju s njegovim osobnim uvjerenjima. Imamo malo informacija o njegovim anarhističkim idejama prije godine 1877., kad je utemeljen časopis *Le Travailleur (Radnik)*. Na dohvat ruke nam je samo predavanje o "federativnom pitanju" koje je održao u Bernu, u rujnu 1868., na kongresu Lige za mir i slobodu. Drugo predavanje, koje je održao u Lausannei 1876., kad je prvi put razvio svoje poimanje komunističkog anarhizma, nije se sačuvalo. Upravo je njegovom zaslugom najbolji dio starog socijalizma, takvog kakav je on sigurno poznao u Sainte-Foy-la-Grandeu prije godine 1848., bio apsorbiran u suvremeni anarhizam kakav je on zastupao od godine 1876. do 1905., obogaćujući ga iz godine u godinu vlastitim proučavanjima i iskustvima.

Francuska Republika iz veljače godine 1848. bila je dočekan s općim zanosom. Bakunjin ju je vrlo otvoreno opisao u svojem tekstu napisanom u tamnici petropavlovske tvrđave, bacivši zapravo svoju priču u lice ruskome Nikolaju I, caru reakcije. Republika je obilovala vrijednim ljudima, poput mlade braće Reclus i mnogih drugih. Nikad je nitko nije ugrozio izvan njezinih granica, jer je cijela Europa godine 1848. bila nadahnuta revolucionarnim žarom. No, ipak je, od svojeg prvog trenutka – nakon što je privremena vlada na brzinu izglasala ustav aklamacijom – Republika postala sredstvo za paralizu i uništavanje revolucionarnih sila i pretvorila se u neodoljiv marš prema diktaturi, koja je tog puta imala oči širom otvorene. Istodobno su se, dok je nakon 15. svibnja većina najaktivnijih socijalista dospjela u zatvor, dok su narod Pariza masakrirali u tisućama, dok su se utamničenja i deportacije nastavile i nakon lipanjskih dana, kovali planovi za carsku kandidaturu budućeg Napoléona III. Izbaran je glasovima seoske većine i tako je došao na vlast. Taj je događaj izazvao sukob 13. lipnja 1849., koji je uklonio sa scene militantne pristae demokracije zatvaranjem ili protjerivanjem. Vojni *coup d'état*, proveden 2. prosinca 1851., i proglašenje cara sljedeće godine služili su samo tome da potvrde pad francuskog naroda u duboki autoritarizam.

Što su kritički glasovi Proudhona i Bellegarrigue mogli učiniti suočivši se s autoritarnom ošamućenosti što je zahvatila demokrate i socijaliste, koji su provodili zapovijed buržoazije i imperijalizma, zatvarajući i mučeći najljepši cvijet vlastitih prijatelja i predajući vlast, općim pravom glasa, u ruke predstavnika reakcije, izaslanika kontrarevolucionarne većine i pretendenta izabranog za cara?

Imperijalistički fašizam nije zakazao u svojem razvoju. Najbolja metoda koju je opozicija mogla rabiti kao sredstvo za kritiziranje sistema – imajući na umu nekompetentnost parlamentaraca – bila je ideja o *izravnom narodnom zakonodavstvu*. Njemački socijalni demokrat, Rittinghausen, predložio je tu ideju u prosincu godine 1850., a Victor Considérant, tada već u egzilu u Belgiji, predložio ju je godine 1851. Nepomirljiva je neprijateljica ta ideja našla u strašnom fanatiku autoritarizma, u Louisu Blancu.

Ako je kritika parlamentarnog sistema i bila oštra i korisna, predloženi je lijek, ipak, odluku prepustio istim onim glasačima koji su izabrali bezvrijedne i apsurdne delegate u parlament. To je opće pravo glasa zapravo izglasalo inferiorniju skupštinu, koja je zauzvrat izabrala Louisa

Napoléona, ponovno ga potvrđujući 1852. i dajući mu glas povjerenja (plebiscitom) u proljeće 1870. Bez obzira na to nameće li većina svojim glasom narodu lošeg izaslanika, predsjednika koji krivo priseže, ili nameće zakon koji je on inicirao i koji će biti reakcionaran, i jedno i drugo vodi istome.

Ipak, ta se ideja, koju je narod povezivao sa starim njemačkim narodnim skupštinama koje su još preživjele u Švicarskoj (seljačka zajednica Appenzella, primjerice) i kojom su se u Švicarskoj dugo koristili (referendum), smatrala godine 1864. korakom prema anarhističkom društvu jednog od najrevolucionarnijih anarhista, Josepha Déjacquea, i jednog od najspremnijih anarhističkih mislilaca Internacionale, Césara de Paepea. Bakunjin je prozreo te iluzije (1869.) i o njima se dugo uopće nije govorilo. Ali, vijećnički sustav koji su neki anarhosindikalisti postupno prihvatili, vrsta je obnove tih ideja, unatoč iskustvu ruske revolucije. Zapravo, baš kao što parlament koji se sastoji od ljudi različitih tipova ne može riješiti većinskim glasom ni jedan problem koji je iole znanstveno i tehnički važan – ništa više nego što se to može učiniti tako da se odluku prepusti lutriji ili kocki – tako će se na isti način svaki opći, lokalni ili radnički sindikat ili čak konferencija stručnjaka naći u istom položaju. Važna pitanja *ne mogu se riješiti* arbitrarnim odlukama ili će rezultat često ispasti ništa drugo do nametanje autoriteta, neodvojiva od takva postupka.

Godine 1850. i 1851. rasprave su se vodile o raznim načinima na koje se može ublažiti sustav u kojemu glavnu riječ ima vlada i dobronamjerni rezultati tih rasprava vjerojatno su svoj izraz doživjeli u programu naslovljenom "*Izravna vlast; komunalna i centralna organizacija republike...*". Taj je program objavila skupina muškaraca, od kojih su najznačajniji bili Charles Renouvier, Charles Fauvety, Erdan i drugi. No, kolika je razlika između njihovih pokušaja i knjige *Opća ideja o revoluciji u devetnaestom stoljeću* koju je Proudhon izdao iste godine!

U Belgiji je, deset godina poslije, Paul-Émile de Puydt, pisac s određenim socijalnim idejama, tiskao burlesku *Panarchie (Panarhija)* zasnovanu uglavnom na zdravorazumskoj prosudbi. Ona opisuje kako u samoupravi može doći do supostojanja ideja i njihovih praktičnih društvenih primjena bez izvanjskog nadzora i bez nasilja; svoje je nadahnuće za takvo supostojanje ideja našao u onome što je već bilo ostvareno, do određene mjere, u sferama religije, znanosti i umjetnosti.

Široki pojam anarhizma, koji priznaje različitost u svojim praktičnim primjenama, u skladu s namjerama i karakterom onih koji su u nj uključeni, utemeljen je u knjizi *Philosophie de l'insoumission ou pardon à Caïn (Filozofija nepokoravanja ili milost za Kaina)* Félix P.-a. Uspio sam utvrditi, uz pomoć jednog prognanika nakon 2. prosinca iz departmana Saône-et-Loire u Francuskoj da je ime autora bilo Félix Pignal. No, čini se da što je više razumnog prosuđivanja u nekim od tih pamfleta, to oni imaju manje šanse da postanu poznati; ovaj je pamflet, primjerice, vrlo teško naći.

Postupno je rasla svijest o tome da se krenulo pogrešnim putem, ali najbolji predloženi lijekovi još su bili prilično slabi. Lamennais je bio toga svjestan, kad je vodio časopis *La Réforme* godine 1849. Djela *Parlamentarni sofizmi* Jeremyja Benthama i Timonova *Légomanie (Zakonomanija)*, odavno su poznata. Drugo je kasnije djelo tog tipa *La Représentacratie (Vladavina predstavnika)* Paula Brandata, koji je napisao i mnoge slične kritike u ime "autarhije" (samovlade), kako je zvao svoju ideju. Ima i mnogo publikacija koje se bave individualizmom, decentralizacijom, regionalizmom i onim što Emile de Girardin, u svojim člancima i pamfletima iz razdoblja od 1849.-1851., prilično dvosmisleno zove "pojednostavljenje vlasti". Godine 1791. Billaud de Varennes je tiskao pamflet naslovljen *Acephocratie (bezglava vlast)* koji nisam uspio konzultirati.

Čuli su se neki osamljeni glasovi: među njima glas prognanog Benjamina Colina, učitelja iz Bretagne, čiji je članak iz 1856., naslovljen "*Plus de Gouvernement*" ("*Vlasti više nema*") veličao

“pantokraciju” (svevlašće); bila su tu i opažanja pisca-filozofa Charlesa Richarda (1861.); zatim libeterske sklonosti među izbjeglicama socijalistima; čak je došlo i do raskola u Internacionali u Londonu (1855.) koji je kulminirao godine 1859. ujedinjenjem francuskih antiautoritaraca u “Klub za slobodnu raspravu”, u kojemu su sudjelovali čak i sljedbenici Déjacqueova anarhizma. Bilo je u to doba antiautoritarnih simpatizera i u Genevi, što nam dopušta da nagađamo o rezultatima skupa koji se održao 24. veljače 1861. Ne znam je li dnevni list *L’Avant-garde, Journal international* bio ikad tiskan; njegov je prospekt, tiskan u Bruxellesu, objavio da će publikacija početi izlaziti u Genevi 1. listopada 1864. i da će sadržavati deklaracije o emancipaciji nacija kao i o zamjeni države, u njezinu socijalnom i ekonomskom vidu, slobodnim ugovorom. Čini se da je prospekt bio zbrkana mješavina nacionalizma i proudhonizma čiji izvor mi je nepoznat. Postojala je i skupina, “Drvosječe u pustinji”, koja je tiskala tajne letke između godine 1863. i 1867., čiji su naslovi, *Révolution-Décentralisation (Revolucija-decentralizacija, prvi letak)* i *Sloboda i smrt* (treći letak) izražavali ideje te skupine sklone nihilizmu i decentralizaciji.

No, najčišći izraz libeterskog i revolucionarnog antipatriotizma pojavio se u belgijskom pamfletu *Les Nationalités considérées au point de vue de la liberté et de l’autonomie individuelle, par un prolétaire (Nacionalnosti kako ih je razmotrio sa stajališta slobode i individualne autonomije proleter)*, koji je napisao Hector Morel².

Konačno, bio je tu i Claude Pelletier, stari izaslanik, izgnanik nakon državnog udara u prosincu, koji je utočište našao u New Yorku, gdje je uobličio anarhistička poimanja i iznio ih u mnogim knjigama. On je svojim idejama dao ime “aterkracija”.

Te su publikacije, sve dok su bile socijalističke, nastojale povezati socijalne zahtjeve socijalizma sa zahtjevima za slobodom pojedinca; to je završilo s desetljećem 1860.-1870. U prethodnom desetljeću – 1850-60. – tradicija i ugled, i autoritarnih socijalista i Proudihona, i dalje su u sukobu, te je u razdoblju deportacija velika većina, raspršena i podijeljena, bila konzervativna: to jest, ovjekovječila je raskole, proizvela je još više raskola ili je pomogla da dođe do postupnog kvarenja istaknutih ljudi.

Samo su dvojica muškaraca, jedan radeći kao slikar-dekorater, a drugi kao mladi liječnik, imali intelektualnu i moralnu snagu da govore otvoreno, da slobodno iznose svoje ideje, da otkriju svoje mišljenje, unatoč izolaciji koja je oko njih vladala. Ta su dvojica muškaraca posvetila svu svoju energiju toj zadaći; obojica su umrli mladi, slomljenih živaca, ali su ipak ispunili svoju svrhu. Njihovi su ih suvremenici i nasljednici prešutjeli, tako da su ostali gotovo nepoznati militantnim pobornicima koji su stupili na scenu tek koju godinu kasnije (u doba Internacionale) i koji bi bili sretni da su ih poznavali. Zvali su se Joseph Déjacque i Ernest Coeurderoy.

Te je godine Elisée Reclus proveo u Americi, u Louisiani i u Colombiji, a kasnije u Francuskoj. Posvetio se svojim proučavanjima i kretao se među humanitarnim socijalistima, a da još nije svojim anarhističkim idejama dao izraz. Tako su ta dvojica muškaraca, zajedno s Proudihonom, bili istinski glas francuskog anarhizma od godine 1852. do 1861..

Joseph Déjacque, podrijetlo kojega je nepoznato, rodio se negdje oko 1821. i vjerojatno je služio u državnoj mornarici. Ne spominje ga se u publikacijama i na suđenjima tijekom desetljeća što je prethodilo godini 1848. (vjerojatno zato što je bio izvan Pariza). Njegovo se ime prvi put spominje 25. veljače 1848., kad se navodi kao član “*L’Ateliera*”, radničke grupe umjerenih sklonosti, koji je potpisao zidni manifest; kasnije se spominje u ženskom klubu (socijalista), a i njegove su se prve pjesme pojavile u to doba. U lipnju 1848. uhićen je i poslan u zatvor u Brestu. Vratio se u

² Bruxelles, 1862., pedeset i dvije stranice.

Pariz krajem svibnja 1849. i ponovno je zatvoren uoči 13. lipnja. Njegovo se ime više ne spominje do 22. listopada 1851., kada je osuđen na dvije godine zatvora zbog svoje zbirke pjesama, *Les Lazaréenes, Fables et Poésies sociales* (Lazareni, socijalne priče i pjesme). Nije odslužio tu kaznu. Prilikom državnog udara 2. prosinca, ako ne i prije, pobjegao je u London.

Ondje je pripadao manjinskoj skupini izbjeglica koji nisu slijedili velike vođe, i same izbjeglice poput njih, takve poput Ledru-Rollina, Louisa Blanca i drugih, skupini koja je bila glasovita po svojoj pobuni protiv njihova autoriteta. Dok je živio u Jerseyu, od 1852.-53., pripremao je *La Question révolutionnaire* (Revolucionarno pitanje), ekspoziciju anarhizma, koju je, emigriravši u Ameriku, čitao pred najnaprednijim grupama izbjeglica u New Yorku. Oni su, ipak, odbacivali njegov ekstremizam. Déjacque je i među potpisnicima programa Internationale (1855.). U New Orleansu (1856.-58.) napisao je slavnu utopiju, *L'Humanisphère, Utopie anarchique* (Humanosfera, anarhistička utopija) i planirao je prikupiti dovoljno pretplata kako bi pokrio troškove svoje publikacije, ali nije u tome uspio. Preselio se u New York (1858.-1861.), gdje je napokon mogao tiskati tu knjigu u nastavcima u svojem časopisu, *Le Libéraire, Journal du Mouvement social* (Liberter, časopis socijalnog pokreta), koji je pisao i koji je uređivao gotovo posve sam.

Tijekom svih tih godina, radio je naporno, živio u velikom siromaštvu i posvetio se uređivanju i promicanju časopisa *Le Libéraire*; taj je časopis imao ograničenu, premda ne i malu nakladu, posebice u Sjedinjenim Državama i u Londonu, Bruxellesu i u Genevi. Dva druga lista na francuskom jeziku tiskana su u Europi, jedan je bio umjerenog socijalističkog usmjerenja; drugi je, *Le Prolétaire* (Proleter), u Bruxellesu, bio eksponent revolucionarnog autoritarnog socijalizma. Iscrpljen i žrtva radničke krize pred nadolazeći građanski rat, otkrio je, u svojem pismu od 20. veljače 1861., da je potišten, ne zbog svojih ideja, nego zbog svijesti da je gotovo posve sam u svojim društvenim htijenjima u velikoj autoritarnoj pustinji. Vratio se u London 1861., potom se preselio u Pariz, gdje nije mogao naći srodne duše. Ne znamo kad je i pod kojim okolnostima postao žrtva melankolije pa čak i duševne poremećenosti. Umro je 1864. ili možda u lipnju 1867., pod tragičnim okolnostima koje nisam uspio potvrditi.

Neću se poduzeti analize Déjacqueovih ideja. On je formulirao pojam vrlo slobodnog anarhističkog komunizma ("anarhističke zajednice"). Dok je od militanata tražio beskompromisne akcije, bio je prisiljen, istodobno, baviti se ljudima kakvi jesu i smisliti način prijelaza – mostove, brvna – kojim bi ih spasio sa sadašnjeg broda koji tone i odveo ih u sigurnu budućnosti. Za taj je cilj prihvatio izravno zakonodavstvo (s promjenljivim većinama, ovisno o različitosti pitanja o kojima se raspravlja) ili parlamentarizam. To nisu ustupci umjerenjaka, nego je tako rasuđivao čovjek koji je za sebe vjerovao da je u svojem htijenju posve osamljen – Proudhona je zvao anarhistom "*juste-milieua*,"³ liberalom, ali ne i liberterom. Tako je rasuđivao čovjek koji je socijaliste i republikance doživljavao neprijateljski raspoloženima prema njemu, koji je doživljavao ljude ravnodušnima i podložnima, koji nije vidio nikakvu organiziranu snagu, koji je smatrao da je između godine 2858., koju je predviđao kao godinu čistog anarhizma, i godine 1858., koja je bila ispred njega, bilo vrijedno razmotriti oblike kolektivnog djelovanja rudimentarnoga tipa, od kojih se jedva štogod naziralo.

Ernest Coeurderoy (1825.-1862.), sin liječnika iz Burgundije, simpatizera republikanaca, počeo je studirati medicinu u Parizu godine 1842.; radio je u bolnicama i brinuo se za siromašne i one ranjene u lipnju 1848. Od fanatičnog republikanca postao je socijalist, bio je jedan od sudionika u akciji pariških škola 13. lipnja 1849. te je pobjegao u Lausanneu u Švicarskoj; izbačen odatle,

³ fr. zlatna sredina, srednji put.

otišao je u London u travnju 1851. Premda je i prije, a i u Londonu, živio među demokratskim socijalistima izbjeglicima nakon 13. lipnja 1849., koji su tvorili vjerojatno najsirovniju skupinu izbjeglica, ipak se nije mogao, ništa više nego Déjacque, podrediti autoritetu velikih vođa. Oštro ih je prekoračio u kratkom pamfletu, *La Barrière du combat* (*Prepreka u bitci*), koji su potpisali on i mladi Octave Vauthier (brat jednog od zatvorenika "trinaestolipnjaša"). Provokativan i izazovan ton tog pamfleta svrstao ga je na crnu listu svih autoritarnih skupina. Pamflet je postao i prinos za raspravu koju su pokrenuli Mazzinijevi ljutiti napadi na socijalizam.

On je već u to doba radio na knjizi o temi začetog godine 1849., *De la révolution dans l'homme et dans la société* (*O revoluciji u čovjeku i u društvu*). Putovao je u Španjolsku, u Savoyu, u Pijemont. Za tisak je uredio, u Londonu 1854., prvi dio svojih autobiografskih zapisa *Jours d'Exil* (*Dani izbjeglištva*), potom spise *Trois Lettres au Journal "L'Homme", organe de la demagogie française a l'étranger* (*Tri pisma dnevniku "Čovjek", organu francuske demagogije u inozemstvu*) i *Hurrah! ou la Révolution par les Cosaques* (*Hura! ili kozачka revolucija*), sve u listopadu te godine. U prosincu 1855. doživio je izdanje drugog dijela svojih *Jours d'Exil*, svojeg posljednjeg tiskanog sveska. Najavio je i druge publikacije, posebice treći dio knjige *La Révolution par les Cosaques*, zatim knjige *Les Braconniers ou la révolution par l'individu* (*Krivolovci ili individualna revolucija*) i *La Reconstruction socialiste* (*Socijalistička rekonstrukcija*). Kao što znamo za njegove spise napisane prije godine 1852., znamo i za njegovo pismo adresirano na Aleksandra Hercena (od 27. svibnja 1854.) i za deklaraciju izdanu nekoliko godina poslije, u kojoj je odbio amnestiju iz godine 1859.

Coeurderoy je pisao strasno i brižljivo. Bio je u položaju da tiska svoja opsežna djela zahvaljujući obilnim sredstvima svoje obitelji. Ipak, nije mogao nastaviti sa svojim publikacijama, premda nikad nije napuštao svoje ideje. Podlegao je nekom obliku živčane iscrpljenosti i umro u ženevskom predgrađu godine 1862. Njegova je smrt bila tragična i stvarne okolnosti (kao i što se tiče Déjacqueove smrti) nisu mi jasne, premda sam posjetio njegov dom i razgovarao s osobom koja je bila svjedok određenim događajima. Ono što je sigurno jest to da je njegova majka, koja ga je obožavala ali osjećala da nitko nije zainteresiran za djelo njezina sina, spalila, prije svoje smrti, svu njegovu korespondenciju i sve njegove publikacije koje je uspjela skupiti, a kojih je bilo poprilično. Ta je činjenica pridonijela tome da raspoložemo s malo Coeurderoyovih djela. Ipak, moguće je rekonstruirati sve ono što je napisao prije prosinca 1855., a i sâm sam tiskao pretisak njegovih *Jours d'Exil* (Pariz, 1910.-1911.), s opširnom biografijom; pretisak je skraćena verzija opširnijeg rukopisa. Njegov život od godine 1856. do 1862. (u Genevi) i dalje ostaje tajnom i pitanje je neće li se odnekuda pojaviti još koja njegova publikacija. Posve sigurno, bio je prvi anarhist koji je mogao svoje opširne spise tiskati bez ikakvih ograničenja čak i u godinama snažne reakcije na takvo djelovanje.

Neki se Coeurderoyovi spisi bave uništavajućom socijalnom bijedom koju je vidio oko sebe, drugi su pak napadali autoritarni sustav njegova doba, demokratske i socijalne ambicije; treći raspravljaju o bratstvu među ljudima i donose zapažanja o velikoj raznolikosti njihovih života u različitim dijelovima na zemljskoj kugli. Od godine 1849., kad je pred sobom vidio ljudski poraz, Coeurderoy je bio opsjednut idejom koja se izložila površnim i neprijateljskim interpretacijama, ali koju treba razumjeti i dati joj dolično mjesto. Gledajući nemoć ljudi, on je tragao za sredstvima kojima bi uništio društvo, i mislio je da ih je otkrio u katastrofi razornoga rata ili, točnije govoreći, u invaziji Kozaka (o tome se puno već bilo govorilo i on to nije zanijekao); on bi pozdravio takav događaj, baš kao što je Rimljanin, očajan zbog propasti Rima, pozdravio pomlađivanje, stapanje rasa do kojeg dolazi barbarskim invazijama.

U tako potresenoj Europi, osjetio je da je došao čas za rušenje autoriteta (*Les Braconniers ou la Révolution par l'individu*); vjerojatno je imao na umu antiautoritarno gerilsko ratovanje i mislio je da će se onog trena, kad se tlo očisti od svakog smeća, provesti socijalistička rekonstrukcija u potpunoj solidarnosti, bratstvu i slobodi, ispunivši njegove lijepe utopijske snove. Joseph Déjacque napisao je godine 1859. da će barbari jedne takve invazije biti upravo eruopski radnici i seljaci; da će plima destrukcije početi iz Pariza, Londona, iz Rima i Napulja i očistit će sve na svojem putu. Tako je predvidio važnost sila koje je Internacionala od godine 1864. nastojala podignuti na pobunu, koje je revolucionarni sindikalizam organizirao na mnogo široj osnovi i koje su, napokon, u naše doba, imale dobar i dovoljan razlog da se u svakom trenutku podignu svojevrijedno. Moramo ipak zapaziti da Coeurderoy, raspravljajući o tim trima supnjevim – katastrofičnoj krizi, ratu protiv autoriteta i napokon rekonstrukciji – nije prihvaćao trajne okoštale institucije sistema, kao što je to danas slučaj (pogledajte socijaldemokratsku državu, boljševičku diktaturu, univerzalni sindikalistički režim). Naprotiv, on podržava kontinuitet evolucije. Njegova je ideja bila da će katastrofa samo stvoriti mogućnost za djelovanje – dok borba za iskorjenjivanje autoriteta traje – a koordinacija i rekonstrukcija uslijedit će poslije.

Pomno istraživanje Kropotkinovih spisa otkriva da je i on ustrajavao na tome da je postojalo razdoblje od tri do pet godina (misli na godine francuske revolucije od 1789.-1793.) kad su se, nakon početnog čina i nakon što je narod preuzeo vlast, autoritarne ustanove mogle podvrgnuti stalnom napadu i kad je anarhistička ideja mogla postati zajedničko naslijeđe svijetu.

Ni Bakunjin ni Malatesta ne bi se protivili takvom mišljenju. Samo bi površna interpretacija nekih Kropotkinovih zapažanja mogla navesti čovjeka da zaključi kako se anarhistički komunizam mogao provesti u život činom potpune improvizacije, kakvim zamahom čarobnog štapića. Očistiti tlo nakon katastrofe koja je uništila stari poredak, pripremiti to tlo za obilno sijanje sješenom novih ideja i potom – u doba žetve – ponovno graditi: to su bile Coeurderoyove ideje, baš kao što su dvadeset i pet godina poslije to bile ideje Kropotkina i drugih.

Proudhon, Bellegarrigue, Coeurderoy, Déjacque – ta četvorica muškaraca tvore rezime plodnog razdoblja anarhističke aktivnosti od godine 1840. do 1865. Tada nastupa mir pustoši. Pisacane je umro 1857.; Pi y Margall nije nastavio rad koji je ostavio nezavršenim 1854.; Bakunjin je bio u zatvoru; Elisée Reclus je živio u tropskim zemljama; Max Stirner umro je 1856., dok se individualisti iz “Modernih vremena” nisu zanimali za druge libertere. A bilo je toliko puno neprijatelja, toliko onih koji su bili naprosto ravnodušni – i sve su to bili socijalisti, sve radnici, s nekoliko iznimaka! I što su vlastiti prijatelji i drugovi učinili za Coeurderoya i Déjacquea, koji su na svim stranama nailazili na neprijateljstvo prema svojim idejama i prema svojoj liberterskoj kritici? Neosporna je činjenica, koju sam dokazao, da su ih militanti i publikacije Internacionale ignorirali, premda su upravo to bila središta propagande (London, Paris, Geneve, Belgija) koja su vrvila drugovima te dvojice.

I nije ispravno reći ni to da su Coeurderoy i Déjacque bili ljudi druge generacije – “četredesetosmaške”; to su bili i mnogi militanti iz razdoblja od 1860.-1870. i njihovi su se dnevni listovi, kojima je često manjkalo materijala, mogli poprilično okoristiti spisima te dvojice muškaraca. Liberterka je literatura u to doba bila krajnje oskudna; znali su samo Proudhona i komunizam su prosuđivali prema Cabetovim uputama i prema Bibliji, a imali su na raspolaganju povoljnu priliku da istraže liberterka poimanja Déjacquea i Coeurderoya. Moguće je, naravno, ući u trag njihovim idejama u navodima koji su se pojavljivali u djelima drugih pisaca, takvih poput S. Engländera, Rittinghausena, G. Lefrançaisa, B. Malona i drugih. Ali njihovi vlastiti spisi, mreža osobnih sjećanja i predaja usredotočenih na njih dvojicu, razni rijetki dokumenti – sve je to

otkriveno mnogo kasnije, počevši negdje s desetljećem od 1880.-1890., što pukim slučajem, što kontinuiranim naporima četvero ili petero osoba, među njima Jacquesa Grossa, Bernarda Lazarea, Pougeta, Otta Karmina i mene samoga (od 1899.), uz pomoć nekih starijih članova, poput Lassasiea, Lefrançaisa, Vésiniera i drugih. Na kraju je posao obavljen, premda ne onako temeljito kako bih ja to htio. No, sad je prekasno. Njihova smrt i nestanak mnogih starih knjižnica, kao i mnogih nedavnijih zbirki, uništili su te spona s prošlošću.

7. Anarhistički korijeni u Španjolskoj, Italiji i Rusiji; Katalonija i Pi y Margall; Pisacane; Bakunjin. Prvi znakovi liberterskih ideja u drugim zemljama do godine 1870.

Anarhizam je, u važnim zemljama o kojima smo ovdje raspravljali (Francuska, Engleska, Sjedinjene Države i Njemačka), fenomen koji je dio napredne ljudske evolucije. On je izravan rezultat liberalne humanizacije koja je završila u osamnaestom stoljeću ili nakon ledenog doba autoritarizma (da tako kažemo) koje je počelo 1789. i još se nastavlja – jedan od najistaknutijih oblika kontinuiteta te ideje i njezino uskrsnuće, s više iskustva i energije, premda u ograničenom opsegu, u devetnaestom stoljeću.

U drugim zemljama koje su prošle kroz drugačiji oblik opće evolucije, anarhistička će se ideja razviti ili *prirodno*, na drugačiji način, ili će biti presađena *povodljivo*, a i tada će njezin razvoj opet imati različit oblik.

Anarhizam je trenutačno doživio svoj najviši stupanj razvitka u Španjolskoj, zbog toga što su se njegovi povijesni korijeni razlikovali od onih u drugim važnim zemljama, i bilo bi zanimljivo istražiti ih. U tu svrhu moramo razlikovati elemente koji su izdanak internacionalne kulture od šesnaestog stoljeća, one kojima je pridonijela uvezena propaganda (posebice francuski utjecaj) i one elemente koji su jednostavno podrijetlom domaći, ponikli u samoj zemlji – iz toga proizlazi da svaku zemlju treba proučiti posebno.

Budući da mi nije moguće ovdje iznositi povijesne pojedinosti i budući da mi manjkaju dostatne informacije, reći ću samo to da, dugujući svojoj osobitoj konfiguraciji, Iberijski poluotok ne preferira tip centraliziranog etatizma koji je, u drugim zemljama, bio neizbježan privremeni plod ekonomske nužde. Etatizam je oduvijek u Španjolskoj bio čisto hegemonijskog tipa, služio je obrani, to jest, trajnom održanju njezina ekonomskog feudalizma i feudalne prevlasti nad njezinim golemim područjem; on je isto tako bio potpora pothvatima u divovskoj španjolskoj domeni u Latinskoj Americi u šesnaestom, sedamnaestom i osamnaestom stoljeću. Što se tiče ljudi, španjolski etatizam nije bio ništa drugo nego administrativni, sudbeni, vojni, i posredstvom svećenstva, vjerski režim. On je održavao ljude u prisilnom pokoravanju i od njih je uzimao sve što je mogao uzeti – u ljudskoj snazi (vojnike) i u porezu – za isključivu dobrobit vlasnika.

Ipak su, unatoč toj stršećoj državnoj nadgradnji, građani i seljaci imali prednost da mogu sačuvati svoju tradiciju autonomije i federacije i zbog toga se nije razvio onaj osjećaj gorljive privlačnosti velike države koja rađa autoritarizam; naravno, s iznimkom, mnogih lukavih oportunistata, fanatika i drugih interesenata koji su postali izvršno osoblje države, dobro znana klasa pasa čuvara na koje se može naići u svim zemljama.

Druga je prednost ta da je veliko nacionalno jedinstvo barem nadahnulo u ljudi osjećaj socijalne osviještenosti koji se izrazio u obliku osnivanja federacija i udruga i koji je spriječio širenje atomizacije u društvenom životu koja svodi pojedinca na brojku.

U tom okruženju i u tim okolnostima, lokalni je razvoj događaja pokazao velike unutarnje razlike, posebice ako stalno imamo na umu prirodne različitosti između sjevera i juga, što su izraženije u toj zemlji nego bilo gdje drugdje. Elisée Reclus kaže da je federativno načelo

„...kako se čini duboko urezano u samo španjolsko tlo, gdje je svaka prirodna podjela regije sačuvala svoju savršenu zemljopisnu individualnost.“

(Slično je stanje bodrilo uspon federalizma u Švicarskoj.) Ali ruke kastiljanske “krune” i katoličke crkve teško su se nadvile nad svim tim tradicijama tijekom stoljećâ prosvjetiteljstva u Europi i narodni se osjećaj mogao manifestirati jedino u lokalnim pobunama i u nepokolebljivoj averziji prema državi i svemu što je ona podrazumijevala.

Španjolska nije imala, poput Francuske, liberalno osamnaesto stoljeće, niti je imala francusku revoluciju, i njezin je socijalizam, kako su ga obrazlagali neki mislioci od dvanaestog do osamnaestog stoljeća, trijezan i realističan; rijetko da je ikad nadilazio “agrarni kolektivizam” i rijetko se pretvarao, kao u slučaju s Martínezom de Matom u Sevilli u osamanaestom stoljeću, u temu za javnu propagandu. Agrarna se pobuna, ipak, polako spremala; ljudi su znali što žele. Osim toga, socijalne ideje francuske revolucije nisu donijele ništa novo u Španjolsku; uostalom, u samoj je Francuskoj ideja o centralnoj vlasti vlade, prihvaćena *à outrance*,¹ odmaknula u stranu njezine humanitarne ideje, što Španjolskoj nije moglo reći ništa novo; Španjolska je toga imala dovoljno. I uskoro je stari, stoljećima dug rat između dviju država ponovno počeo, završivši francuskom pobjedom. Francuska se suočila sa žilavim i nemilosrdnim otporom, koji je bio znak početka kraja carstva Napoléona I (1808.).

Izjalovile su se nade u režim koji bi mogao potrajati (ustav iz 1812.) i apsolutizam je godine 1820. doživio napad ustavne revolucije, koju je 1823. ugušila francuska “*l’armée de la foi*” (vojska vjere), koja je ponovno uspostavila poredak što je odgovarao Svetoj alijansi kraljeva. Otada se (zapravo od restauracije iz godine 1814.) nastavila bitka protiv monarhije, s nekim intervalima umjerenog liberalizma pa čak i republike, posebice od godine 1854. do 1856. i od godine 1868. do 1874. Na kraju je monarhija pala (14. travnja 1931.) i proglašena je republika koja je, od tog dana, donijela vrlo malo zadovoljstva narodu. Slična se borba vodila protiv novih monoplista centralne vlasti, vojne i političke, i tako se *federalistička* koncepcija formulirala i preobrazila u izraz “*narodni savez*”, to jest, u federalnu republiku.

Te su ideje, premda nisu uvijek bile popraćene aspiracijama za socijalnom pravdom i jednakošću, bile politički izraz istinski oštroomnih elemenata španjolskoga naroda. Njihov je najpoznatiji eksponent bio Pi y Margall. Njegovu smo knjigu *La Reacción y la Revolución*, tiskanu tijekom progresivnog intervala (1854.-1856.), već spomenuli, kao i njegove prijevode nekih Proudhonovih djela (1868.-70.). Ponovna vlast reakcije spriječila ga je da završi onaj dio te knjige koji raspravlja o društvu, a nije ga uspio završiti ni kasnije. Tu je činjenicu istaknuo *La Federación*, organ Internacionale, ali na tome je sve i ostalo.²

Kao vođa federalističke stranke, Pi y Margall vjerojatno nije želio poticati razdor iznoseći svoje osobne ideje o društvu, koje bi nesocijalistička frakcija njegove stranke vjerojatno odbila. Detaljno je iznio teritorijalnu primjenu federalizma u knjizi *Las Nacionalidades (Nacionalnosti)*, ali

¹ fr. do krajnosti.

² *La Federación*, Barcelona, 12. lipnja, 1870.

njegova su rješenja za samo nacionalno samoodređenje posve manjkava, kao što znamo iz svojeg iskustva u razdoblju od 1918.-19., budući da zanemaruju ekonomske čimbenike ili ih prilično proizvoljno izokreću. Federalistička akcija iz godine 1873., takozvani "kantonalizam", bio je početni hitac širokih razmjera – poput Pariške komune ili komuna na jugu Francuske od 1870. do 1871. (Lyon, Marseilles, Toulouse, Narbonne, itd.) – projekt koji će isto tako skršiti vojska. Čak ako je Pi y Margall i bio spektičan prema anarhizmu i premda vjerojatno nikad nije nadišao ideju o postojanju minimuma države, on je do kraja sačuvao svoje poštovanje prema aspiracijama sveuključivog [integralnog] anarhizma.

Bio je to tip socijalizma koji je bio u skladu s narodnim osjećajem u zemlji do 1868. godine, kad su Bakunjinove ideje postale poznate u Španjolskoj. Zato autoritarne socijalističke ideje, sve manje-više poznate preko prijevoda s francuskog i posredstvom nekih iznimno aktivnih sljedbenika u Španjolskoj, nikad nisu u toj zemlji stvorile kakav značajniji pokret. Komunizam kao ideal i fourierističko načelo udruživanja bili su srodni društvenim težnjama u Andaluziji i u Kataloniji, dok su republikanci, pristaše autoritarne društvene akcije u Madridu i drugdje presvukli demokratske ideje u državni socijalizam; no sve je to bilo efemerno, bez ikakvih konkretnih rezultata. Što su ljudi vatreno željeli – barem u naprednim radničkim grupama u Kataloniji – možemo prosuditi prema sljedećim izvadcima iz lista *El Eco de la Clase Obrera* (*Odjek radničke klase*):

Komune su najteži udarac koji je ikad mogao biti zadan feudalizmu. Iz njih su se razvile spasosnosne institucije koje sadrže, u zametku, ljudsku slobodu i u njima počiva korijen i životni izvor svih političkih pobjeda. Kraljevi su im se priklonili kako bi se borili s feudalnom zbrkom i one su jedine ustanove koje su bile kadre oduprijeti se pobjedničkoj tiraniji kraljeva. Zato su ljudi uvijek bili oprezni i uvijek će biti oprezni prema svojim samoupravnim općinama kao jamstvu svojih prava, kao svetom luku svojih sloboda.

Svaka socijalna revolucija, kako bi postala ostvariva i uspješna, mora početi s političkom revolucijom, baš kao što će se i svaka politička revolucija okameniti i postati sterilna ako poslije nje ne uslijedi društvena revolucija. Otuda su komune, to jest, politički oblik s pomoću kojega je počelo poboljšanje života siromašnih klasa, bile prisiljene umnažati se. I to se, zapravo, i dogodilo.³

Zamislimo, na trenutak, da su u Madridu, u Barceloni, u Valenciji, u Malagi, u Sevilli, u Valladolidu, u Toulouseu, u svim industrijskim središtima, svilarski tkalci prvi počeli osnivati udruge, pa su potom uslijedili tkalci pamuka i lana, zatim tiskarski slagari, pa tesari, zidari, krojači i napokon svi radnici iz svih obrta. Jedanput kad su svi ljudi osnovali te udruge, oni biraju, sveopćim pravom glasa, svoje izvršno vijeće. Izabrani članovi tih vijeća održavaju zajedničke sastanke i promišljaju o pitanjima od zajedničkog interesa. To upravno središte kontaktira s drugim takvim središtima. Središta cijele provincije određuju predstavnika kojeg su izabrali među sobom kako bi se osnovalo područno povjerenstvo koje bi prebivalo u najviše centralno smještenom gradu ili u najaktivnijem centru te regije. Područna povjerenstva biraju pak drugog predstavnika kako bi se osnovalo državno povjerenstvo, koje će upravljati interesima cijele radničke klase i štiti ih. ...

Otuda udruge unutar udruge, ili udruge organizirane na širokoj osnovi. (...)

U staroj Kneževini (Katalonija) udruge su neizmerno brojne. One sve priznaju, ili su barem priznavale, jedno i jedino središte. Područno je povjerenstvo ondje bilo stvarnost i, ako ne griješimo, još je. Ako organizacija još nije tako snažna i tako raširena kako bi trebala biti, svi znamo zašto je to

³ G. N., "Pasado, presente y porvenir de trabajo" ("Prošlost, sadašnjost i budućnost rada"), u *El Eco de la Clase Obrera* od 26. kolovoza 1855.

tako. Sve se ondje trebalo raditi u tajnosti. Razvoj društvene spontanosti nije se ohrabrivao, nego se sustavno kočio.⁴

Isto je tako Pi y Margall pisao (21. listopada):

Velika je udruga, crkva, uništila drevno ropstvo. Druga velika udruga, križari, srušila je zidove koji su nas dijelili od Orijenta. Druga velika udruga, gilde, skončala je feudalizam. Ne bi li opet neka druga velika udruga mogla izbrisati novu tiraniju?

M. G. M. je raspravljajući o udrugama i o slobodi, pokazao da su one međusobno neodvojive i da svaka sama za sebe nije dovoljna.

*Ljudski rod nikad nije osjećao tako veliku i prijeku potrebu za slogom. Nikad nije tako gorljivo čeznuo za formulom društvene sinteze.*⁵

Kad je delegate iz Barcelone, Joaquina Molara i Juana Alsina, pozdravilo na banketu u Madridu nekih stotinu radnika, Eco je napisao:

Proričemo dan kad će cijela naša klasa djelovati pod nadahnućem jednog centra, jednog velikog državnog povjerenstva koje će tvoriti delegati iz povjerenstava svih pokrajina. ... (11. studenoga, 1855.)

Govoreći o "pokrajinama", takozvanoj regionalnoj "podjeli" provedenoj 1833., dnevenik piše: *...i na dan kad će Španjolska postati federacija, što je i suđeno da se dogodi i što će se vjerojatno i dogoditi za nekoliko godina, prevladat će [podjela] starih pokrajinskih područja, koja su bila proizvoljno odijeljena – kao u Francuskoj – "podjelom" na okruge.*

Pi y Margall isto je tako izjavio:

*Uskoro će se i druge klase organizirati po uzoru na radničku klasu. Nećemo li u tom slučaju isto tako imati sreću da ta nova ekonomska organizacija apsorbira vladu? Vlada bi tada bila vlast tih istih klasa; vrhovi tih klasa, kad se ujedine, tvorit će veliko upravno središte. Veliki ideal njemačkih najuzvišenijih mislilaca tada će se ostvariti; hoćemo li i dalje imati razloga da prigovaramo? Posljedice te preobrazbe bile bi neprocjenjive. Neka dođe uskoro dan kad će se dogoditi stvari koje se neki boje vidjeti.*⁶

Taj je dnevni list tiskan kako bi se borio s omraženim zakonom protiv udruga, proglašenim 8. listopada godine 1855. Skupljajući potpise prosvjednika protiv tog zakona, on je izvještavao u prosincu o trideset i tri tisuće potpisa. Od tih su potpisa dvadeset i dvije tisuće bili potpisi iz Katalonije, 4540 iz Seville, 958 iz Malage, 650 iz Cordobe, 1028 iz Antequere, 1280 iz Alcoya, 1100 iz Valladolida, 600 iz Madrida i tako dalje, kao i 800 s Balearskog otočja.⁷ Delegati iz Barcelone su, pojavivši se pred parlamentarnom komisijom, govorili o osamdeset tisuća radnika u katalonskim udrugama u srpnju godine 1855.⁸

Znamo da su se udruge u Barceloni počele osnivati 1840. i da je broj udruga, što legalnih što tajnih, rastao sve do revolucije godine 1868.; zatim znamo da su se udruge, velikim dijelom, pripojile Internacionali i društvima koja su je naslijedila, sve do stvaranja CNT-a (*Confederación Nacional de Trabajadores* [Nacionalna konfederacija rada]). Ti su potpisi godine 1855. i 1856., bez obzira na svoju fluktuaciju i dislociranost, dokazali, prema mojem mišljenju, da je ono što će Internacionala, Regionalna federacija i CNT proglasiti već u određenoj mjeri živjelo u dušama ljudi godine 1855., da se razvijalo od godine 1840. do 1855. i to na temeljima dugogodišnje borbe

⁴ P. M., "Influencia de las Asociaciones" ("Utjecaj udruženja") u *Eco* ..., 14. listopada 1855.

⁵ M. G. M., "De la Asociación" ("O udruzi"), u *Eco* ..., od 11. studenog 1855.

⁶ *Eco* ..., 23. prosinca 1855.

⁷ *Eco*..., 16. prosinca 1855.

⁸ *Eco*..., 9. prosinca 1855.

nakon Ferdinandove smrti pa čak i ranije. Bio je to *socijalni federalizam, udruga udrugā* (doslovce, bila je to “solidarnost, to jest, udruga svih udrugā”⁹). Riječ je o sintezi udruživanja i slobode (što nije moglo biti ništa drugo do socijalistički anarhizam), o ekonomskoj udruzi koja će zamijeniti političku vlast. Bila je to, ukratko, struktura *sindikalnih povjerenstava – lokalnih, seoskih i nacionalnih* – koju je Internacionala 1870. vrlo brižno formulirala, i koja se formulira i u naše doba; i, bila ona slabija ili jača, ona je i danas, godine 1935. spona među radnicima, baš kao što je to bila i godine 1855. – barem u snovima o budućnosti koja će uskoro doći.

Možemo razumjeti kako su španjolski militanti, puni ideja i željni aktivnosti, odškolorani na spisima Pia y Margalla i Proudhona, očeličeni praktičnim iskustvima udruživanja, štrajkova, solidarnosti, testirani radom u tajnosti i povremeno u oružanoj borbi – možemo dakle razumjeti kako su militanti toga tipa odbili utjecaj autoritarnog socijalizam. Možemo razmjeti kako su im se ideje kolektivističkog anarhizma, koje su proklamirali Bakunjin i njegovi sudrugovi, činile logičnom i skladnom dopunom svemu onome što su i sami osjećali ili doživljavali već dugo vremena.

Takva atmosfera i nije mogla godine 1868. nigdje drugdje prevladati, jer ono što je Internacionala htjela stvoriti 1864. već je živjelo u svijesti i u životu Španjolske godine 1855.

Godine 1870. u Italiji, podijeljenoj na neovisne državnice i regije, koja je bila dio Austrije sve do nedavnih promjena u devetnaestom stoljeću, nije postojalo ništa slično onome u Španjolskoj. Godine 1848. radničke su se udruge počele osnivati u Pijemontu i od 1853. održavani su kongresi umjerene struje. Neki su obrtnici, premda ne velik broj, bili aktivni u nacionalnim pokretima, bilo tajno bilo boreći se javno. Ti su obrtnici, mladež, intelektualci i neki pripadnici buržoazije aktivno sudjelovali u pokušajima da se ostvari državno jedinstvo ili su pokazivali naklonost prema tim pokušajima. Takvi su pokušaji, od svojeg početka do kulminacije, bili prožeti autoritarnim duhom; njihove su aktivnosti uključivale diplomaciju, vojsku, organiziranu gerilsku taktiku; njihov je cilj bio ujedinjena država. Rijetki federalisti među njima – Carlo Cattaneo, Cesare Cantù, Giuseppe Ferrari i drugi – nisu bili liberteri, premda je Ferrari dobro poznao Proudhona i kritizirao je izopačenje fourierista.

Samo bi se sicilijanski liječnik Saverio Friscia, Proudhonov i Bakunjinov prijatelj, koji je sebe smatrao anarhistom, bio svojevóljno odrekao ideje o ujedinjenoj Italiji, da je bio kadar stvoriti *Siciliju* koja bi bila neovisna ili ujedinjena na federalnoj osnovi s drugim dijelovima talijanskog teritorija.

Ali Carlo Pisacane odbacio je male državnice kao i velike. Kako bi uklonio zla urođena objema vrstama države, stvorio je zamisao o podjeli talijanskog teritorija na komune, koje bi ujedinjavao *ugovor* na privremenoj osnovi između kongresa oslobođenih regija nacionalnog teritorija i ustavotvorne skupštine. Načini za nastavak proizvodnje tijekom razdoblja borbe i za održavanje života posredstvom udruga i komuna, prilično su slični planovima koje je Bakunjin formulirao godine 1866., s iznimkom da je Bakunjin, poput Španjolaca, uvijek težio umetnuti provincije ili regije između komuna i teritorijalnih kolektiva.

Pisacane se, jedan od najistaknutijih revolucionarnih boraca iz 1848. i 1849. u Italiji (Rimska Republika), dok je bio u izbjeglištvu – gdje je upoznao Coeurderoya i Hercena – oslobodio oko godine 1851. autoritarnog i antisocijalističkog mentaliteta nacionalistā, među njima i Mazzinija, antisocijalista *per excellence*. Već je 1852. napisao: “Za Italiju je jedina nada socijalna revolucija”.

U svojem poznatom političkom testamentu (Genova, 24. srpnja 1857.) objavio je svoje uvjerenje da je

⁹ Simó de Badía na spomenutom banketu, vidjeti *Eco...* od 18. prosinca 1855.

samo socijalizam, a ne francuski sistemi, svi prožeti morarhističkim i despotskim duhom koji prevladava u toj državi, nego socijalizam kako je izražen u formuli "sloboda i udruživanje", jedina budućnost, što će uskoro nastupiti, u Italiji i vjerojatno u cijeloj Europi; tu sam ideju razvio u dvije knjige, plod svojeg gotovo šestogodišnjeg pručavanja...

No, za Pisacana je "propagiranje neke ideje tlapnja, a naobrazba naroda je apsurd", budući da se "ideje razvijaju iz činjenica, a ne činjenice iz ideja, i narod neće biti slobodan zato što je obrazovan, nego će se obrazovati zato što je slobodan".

Taj se cilj može postići jedino urotom i pokušajima pobune, i svakom pojedincu pada u teret da obavi svoj dio na putu prema revoluciji, jer će ukupan iznos tih pojedinačnih akcija biti neizmjeran. Zagrijani tim uvjerenjem, Pisacane i drugi oko njega, aktivno su se borili na teritoriju napolitanskoga kraljevstva, gdje je njihovu malu skupinu uništio oružani sukob s burbonskim vojnicima u Sapriju 2. srpnja 1857. godine. Pisacane i njegovi drugovi su nestali, dok su preživjeli utamničeni u podzemnim tamnicama gdje su ostali dok Napuljsko Kraljevstvo nije zbacila Garibaldijeva "tisuća" godine 1860.

Pisacanino djelo, *Saggi storici-politici-militari sull'Italia (Povijesno-političko-vojni ogledi o Italiji)*, tiskano je u primjerenom izdanju.¹⁰ Treći svezak tvori njegov slavni *Treći ogled, revolucija*, dok je *Politički testament* u četvrtom svesku (stranice 150-162). Vjerujem da *Ogled o revoluciji* nije doživio pretisak do 1894. (Bologna, IX-274 stranica), dok je *Testament* mnogo puta ponavljan u člancima ili u anarhističkim pafletima. (Prvi pretisak za koji ja znam napravljen je u lipnju 1878., u anarhističkom listu *L'Avvenire* u Modeni.)

Ogled je uskoro nestao iz optičaja, kako kažu, zbog makinacija autoritarnih i antisocijalističkih patriota. Jedan je Pisacanın prijatelj i sudionik urote koja je završila porazom u Sapriju, bio Giuseppe Fanelli. Fanelli je bio i Bakunjinov prijatelj od 1865. i čovjek koji je donio Bakunjinove ideje u Španjolsku godine 1868.-69. Uvjereni smo da je održavao sjećanje na Pisacana i preko njega je, ako ne preko drugih, Bakunjin morao upoznati Pisacanino djelo, premda ga nikad nije spominjao ni u jednom dokumentu za koji znamo. Ta je šutnja još više nerazumljiva nego, primjerice, šutnja što se tiče Coeurderoya i Déjacquea, o kojima su braća Reclus bili vrlo dobro obaviješteni, imajući u vidu da su živjeli u Londonu 1852., premda su ih mogli kasnije izgubiti iz vida. Pisacane je bio nacionalni junak i bio je vrlo poznat i cijenjen kao takav, te je čudno da internacionalisti nisu izvukli njegovu knjigu iz zaborava. Čini se da je bilo nemoguće naći njezine primjerke i imamo izvještaj da je Cafiero bio presretan kad je našao jedan primjerak u Luganu oko godine 1880. Nekih dvadeset godina poslije obratio sam se jednoj talijanskoj knjižari zbog primjerka Pisacanine knjige i poslali su mi posve nov primjerak. Dodatne primjerke su mi poslali kasnije, a ja sam ih pokazao Kropotkinu i Malatesti. Je li tada tabu skinut? U svakom slučaju, ove sam pojedinosti istaknuo kako bih pokazao da je, osim Coeurderoya i Déjacquea, još jedan veliki liberter iz razdoblja od 1850.-1860. bio uskraćen za plod svojeg rada koji je mogao utjecati na ljude sljedećeg desetljeća.

U Rusiji, ni agrarne pobune, ni narodne krađe, ni *mir* (periodična ponovna preraspodjela seoske zemlje među seljacima), ni seljačka averzija prema službenicima vlasti, nisu imali nikakav izričito liberterški aspekt. A revolucionarne aktivnosti među seljaštvom razvile su vrlo ograničene snage za borbu protiv carizma. Plemenitaške zavjere protiv cara bile su uglavnom dvorske intrige, nadhnute osvetoljubivošću ili pohlepom. Bila je to isprva samo imitacija Pariza i tek je postupno moderni svijet toga doba, istinskim udivljenjem nekih plemića pred humanitarnim ide-

¹⁰ Četiri dijela: prvi i drugi u Genovi 1858. – 104 i 179 stranica; treći i četvrti dio u Milanu 1860. – 188 i 168 stranica.

jama osamnaestog stoljeća, počeo, barem u teoriji, poštivati neke od tih ideja. U osamnaestom stoljeću socijalne su se utopije pisale u Rusiji i prevodile su se međunarodno poznate utopije; bilo je i slobodnih zidara. Diderot je posjetio caricu Katarinu II, baš kao što je Voltaire posjetio pruskog kralja.

Bakunjinov otac, obrazovan u Italiji i upoznat s francuskim predrevolucionarnim danima, vratio se u Rusiju s liberalnim idejama, koje su kasnije završile u konzervativizmu. Ipak, mišljenje njegova oca zadržalo je humanitarni naboj što je njegova najstarijeg sina Mihaila činilo sretnim tijekom rane mladosti. Kasnije su vojni časnici donijeli sa sobom, iz ratova u Njemačkoj i Francuskoj, svoje planove za tajna anticaristička društva, i tako je došlo do prvog kontakta ruskih centralista sa sjevera s federalistima s juga. Ukrajinci su posebice propagirali ideju o zajednici narodnosti. Ti su Ukrajinci, koji nisu imali vlastitu državu i uzimali su za zlo sverusku i poljsku prevlast, a svaka od njih htjela ih je apsorbirati, podignuli svoj glas za federalizam, od Kostomarova, preko Ševčenka, do Dragomanova u naše doba. Drugi su Slaveni, u izbjeglištvu u Parizu, sanjali o federaciji svih slavenskih naroda. Čak se ni Bakunjin nije mogao u Parizu usuglasiti s Poljacima, koji su bili etatisti *par excellence* i koji su gledali na Ukrajince, Bjelorusce i na Litvance kao na narode povijesno podložne njihovoj vlasti. Možda se upravo reagirajući protiv aristokratskih i autoritarnih Poljaka, Bakunjin posve predao, od godine 1846. nadalje, bratimljenju svih slavenskih naroda; godine 1848. prilikom Slavenskog kongresa u Pragu, predložio je "*Statut nove slavenske politike*", stvarnu *federalističku utopiju*, ali lišenu sadržaja koji bi je mogao obilježiti kao izvorno libertersku.

Ne možemo, na ovim stranicama, procijeniti Bakunjinovu važnost ili istraživati silnice koje su oblikovale njegovu osobnost, kao ni mnogostruke utjecaje koji su djelovali na njega i njegovu reakciju na te utjecaje. S razlogom ili bez njega, unatoč krajnjoj raznolikosti njegova djelovanja, u njemu nalazimo veliki misaoni kontinuitet. Dva su čimbenika, uvijek prisutna u ljudima, u događajima i u različitim situacijama, motivirala cijeli njegov životni rad, od mladosti u okrilju njegove obitelji do njegova internacionalnog razdoblja, i nikakva ga nedaća nije obeshrabrila: to su *veliki ideal* da se prebrode goleme prepreke, to jest ideal o postojanju čvrsto povezane grupe koju će braniti, surađivati s njom, nadahnjivati je ako ne i njome upravljati, svojom inteligencijom, energijom i ustrajnošću – i okruženje, koje je manje razumio, pa je o njemu stvarao iluzije na koje je mislio da se može osloniti (ili su one tvorile dio njegovih planova).

Mnogo je godina njime vladala predodžba o božanstvu koje je stvorio u svojoj mašti, kasnije je štovao druge idole – koje su stvorili filozofi – sve dok nije priznao, zajedno s Feuerbachom, da je sve to izmišljotina čovjekova vlastita uma. Otada je djelovao kao slobodan čovjek. Čak i kad se bavio socijalizmom, koji je počeo bolje razumijevati 1842., zadržao je svoju neovisnost i nikad se nije vezivao ni za koji određeni sistem. Ipak je, kako to pokazuju njegova pisma bratu Pavelu (1845.) i Georgu Herweghu (1848.), bio duboko anarhičan i duboko revolucionaran:

„Ja ne vjerujem u ustave i zakone. Ni najbolji ustav na svijetu ne bi me zadovoljio. Mi trebamo nešto posve drugo: nadahnuće, život, jedan novi svijet bez zakona koji će baš zbog toga biti slobodan. (Kolovoz 1848.)

Jedini je, zakonit i dobrotvoran utjecaj, učiniti ljude slobodnima. Dolje sa svim dogmama, vjerskim i filozofskim! One nisu ništa drugo do laži; istina nije teorija, nego činjenica, ona je život sam – zajednica slobodnih i neovisnih ljudskih bića – sveto jedinstvo ljubavi koje struji iz beskrajnih i tajanstvenih dubina osobne slobode.“ (29. ožujka 1845.)

Ako me se pita kako je Bakunjin, s takvim anarhističkim idejama, mogao posvetiti slavenskoj nacionalističkoj akciji godine svojeg života od 1846. do 1863. – imajući u vidu da je u zatvoru

u Sibiru proveo razdoblje od svibnja 1849. do proljeća 1861. – rekao bih, između ostaloga, da je to samo još jedan dokaz velikog manjka libertera s kojima bi u to doba mogao surađivati. U kolovozu 1848. nazvao je Proudhona “jedinim među ljudima od pera u političkom svijetu koji je razumijevao neke stvari”; ali, rekao je, da je Proudhon došao na vlast, “mi bismo vjerojatno bili prisiljeni boriti se s njim, budući da je i on u sebi nosio svoj mali vlastiti sustav, no sada je s nama”.

Ni u Švicarskoj, ni među Nijemcima i Slavenima 1848. i 1849., ni na svojem povratku u London i u Švedsku 1862.-63., nije sreo ni jednog anarhista; dok su Hercen i Herwegh, dvojica muškaraca s kojima je razgovarao slobodnije i koji su razumjeli što je anarhizam (barem Hercen), u prvom redu bili skeptici. Tek u posljednjim mjesecima 1863., kad je napustio Švedsku i London kako bi otputovao u Firenzu preko Pariza i Švicarske, počeo je izravno surađivati sa socijalističkim pokretom kako bi ih nadahnuo liberterkim idejama, i to posredstvom tajnog društva koje je u to doba počeo organizirati.

Ta ga je djelatnost nagnala da svoje ideje zapiše i kasnije ću se baviti njegovim ranim spisima u onom obliku u kojemu su se sačuvali. Ovdje moram ponoviti da su svi njegovi pariški rukopisi od 1844.-47. izgubljeni. Godine 1844. već je bio pripremio knjigu o temi “Tumačenje i razvitak Feuerbachovih ideja”; ta je knjiga, čini se, bila spremna za tisak 1845. pod naslovom *Sur le Christianisme ou la philosophie et la société actuelle (O kršćanstvu ili o filozofiji i današnjem društvu)*. Možda je to bilo djelo – ili pak ono koje se bavilo francuskom revolucijom – koje je njegov prijatelj Reichel, u čijoj je kući živio, opisao kao “vječnu knjigu koju je pisao svaki dan, a da je nikad nije završio”.

I to je djelo izgubljeno te ostaje otvoreno pitanje jesu li ideje sadržane u rukopisima i knjigama iz razdoblja od godine 1868. do 1873. ili one ideje zacrtane u fragmentima iz godine 1865. koji su sačuvani, bile izvorno zasnovane na njegovim spisima iz 1845.-47. i možda na onome što je pisao o Feuerbachu. Na to pitanje još nema odgovora.

U drugim je europskim zemljama manjkala inicijativa u ranim manifestacijama socijalizma, a posebice anarhizma. U osamnaestom su i devetnaestom stoljeću Nizozemska, skandinavske zemlje i Švicarska, bile razmjerno slobodne zemlje. Služile su kao azil za mnoge izbjeglice, baš kao i Belgija, o kojoj sam već govorio; ondje je socijalistička ideja bila vrlo aktivna i zadugo čak liberterka. Što se Nizozemske tiče, ipak ne možemo navesti nijedan pažnje vrijedan liberterki pokret prije razdoblja Internacionale od 1870.-1872. To vrijedi i za skandinavske zemlje, sve do pojave Quidingovih spisa i Ibsenovih pisama iste godine. A nije se imalo ni o čemu izvijestiti ni iz Švicarske do godine 1868.

U Nizozemskoj su Eduard Douwes Dekker (koji je pisao pod imenom *Multatuli*) i S. E. W. Roorda van Eysinga bili autori velike utopije i početne protuetatističke i protuburžoaske kritike. Henrik Ibsen se zarana u mladosti upoznao sa socijalističkim idejama, u doba Marcusa Thranea, i postoji podatak da je čitao neke Proudhonove spise kao i one Wilhelma Marra (koji je tada bio u Hamburgu i objavio je knjige *Der Mensch und die Ehe vor dem Richterstuhl der Sittlichkeit* [Čovjek i brak pred sudom moralnosti] 1848. i *Anarchie oder Autorität?* [Anarhija ili autoritet?] 1852.). Je li Ibsen izrazio svoje protuetatističke ideje prije nego što je napisao svoja pisma Georgu Brandesu 20. prosinca 1870., 17. veljače i u svibnju 1871., i pismo protiv vladavine većine, datirano s 3. siječnjem 1882., godinom kad je tiskan njegov *Neprijatelj naroda?*

Prvi švedski pisac koji je u razdoblju od 1871. do 1873. u svojem djelu *Stutlikvid med Sveriges Lag (Dokrajčenje švedskog zakona)* zagovarao federalni, a možda čak i komunalistički socijalizam, ali kojeg se ne bih usudio nazvati anarhistom, bio je Nils Herman Quiding (1808.-1886.).

U Norveškoj je romanopisac Arne Garborg (1851.-1924.) opisivao slobodni život norveških seljaka i život slobodnih muškaraca i žena vrlo ljupko i precizno, a prva njegova djela bila su vrlo realistična, posebice *Kolbotnbrev*, knjižica *Fri Skilmisse* (*Slobodan razvod: zapažanja o raspravi o ljubavi*) i njegov časopis *Fedraheimen* (*Dom*, izdavan u Toennsettu, utemeljen 1877.). Taj časopis je zapravo postao čisto anarho-komunistički, od 1883.-1890., pod uredništvom Ivara Mortensena i posebice u svojoj posljednjoj fazi u Skienu, kad se preobrazio u časopis koji je sadržavao anarhistički pamflet u svakom broju. Garborg je modificirao svoja gledišta pod utjecajem ideja Severina Christensena, kad je dobio njegovu knjigu *Rettstaten* (*Pravna država*), tiskanu u Kopenhagenu. O toj je temi pisao u članku "Magstat-Rettsstat" ("Država moći – pravna država") iz 1923. godine u kojemu je "pravna država" za njega bila minimalna država.

Ta je minimalna država, kao i u drugim sistemima maksimalne autonomije ili najsavršenijeg tipa formalnog federalizma, ono što su mnogi dobrohotni, ali kratkovidni mislioci predlagali. Moramo samo razmotriti sljedeća djela, ona Herberta Spencera i drugih koje smo već spomenuli: *Čovjek protiv države*, jedno od Spencerovih najkarakterističnijih djela; *Lokalna samouprava i centralizacija* J. Toulmina Smitha; konzervativne federalističke spise Constantina Frantza u Njemačkoj, djela L. X. de Ricarda u Francuskoj, Roqua Barcije u Španjolskoj, Edmonda Thiaudiera i mnogih drugih. Ta djela obiluju odličnim savjetima protiv centralizacije, protiv same države; ali kad se radi o temeljnim stvarima, tjera nas se da vjerujemo u državu i taj manjak povjerenja u slobodu uništava snagu svih njihovih argumenata.

Autoritet su napadala i mnoga iznimno umjetnički vrijedna djela – djela Claudea Tilliera, Charlesa De Costera, Gustavea Courbeta, napadali su ga dobri pamfleti, satira, karikatura, komedija, svi tipovi pisanja koji su po svojoj naravi bili "bez poštovanja". Ima li ikoga kome država, zakoni, dužnosnici, porezi, zapovjedi i zabrane nisu bili odiozni? *Svi su činili sve što su mogli kako bi živjeli bez tih stvari, ali ipak su svi bili dovoljno nedosljedni da ih smatraju nužnima za svoje bližnje.*

U zaključku bismo mogli reći da je tijekom razdoblja koje smo ovdje razmatrali anarhistička ideja imala mnoge podupiratelje koji su se izražavali na različite načine; i to je prije bilo plod prirodne evolucije nego umjetne propagande. Od godine 1760. do 1860. Diderot i Lessing, Sylvain Maréchal, Godwin, Warren, Proudhon, Max Stirner, Elisée Reclus, Bellegarrigue, Coeurderoy, Déjacque i Pi y Margall, ujedinjeni katalonski radnici, kao i Bakunjin i Pisacane, svi odreda iznimno važni pojedinci, svi su oni jasno i nepogrešivo osporavali autoritet.

8. Korijeni antiautoritarnog kolektivizma u Internacionali i među skupinama koje je organizirao Bakunjin od 1864.-1868.

Politička je aktivnost napoleonovskoga duha, skršena godine 1814. i 1815., ponovno oživjela na europskom tlu s krimskim ratom (1854.-56.). Osim Rusije, *hors de combat* (fr., izvan stroja) bile su i Njemačka i Austrija – posebice je Austrija, koja je potvrdila svoju neutralnost, na sebe natovarila neprijateljstvo Rusije, koja se na nju bila oslonila, ali nije zbog toga pridobila simpatije zapadnih sila. Pijemont je sudjelovao u ratu, i pitanje *nacionalnosti* ostalo je otvoreno. Godine 1859. Pijemont i Francuska izborili su pobjedu protiv Austrije. Tada je došlo do ubrzanog uspona pijemontske sile. U Italiji se – koju je Napoleon III želio vidjeti sastavljenu od kneževina ovisnih o Francuskoj s novim Bonaparteima i Muratima¹ na njihovu čelu – pijemontska prevlast, suprotno tome, preobrazila u vladavinu savojske kraljevske obitelji, u veliku silu koja posve naravno nije imala na umu ikad postati ovisna o Francuskoj, posebice nakon što se otresla austrijske vlasti koja ju je pritiskala od godine 1815.

Ta je situacija dovela do određenog zatišja i u Njemačkoj i u Austriji, dok imperijalna Francuska, zastrašena narodnim buđenjem koje je potaknuo Garibaldijev pokret, epopeja iz 1860., nije u cijelosti poduprla poljski ustanak – drugi čin nacionalizma koji je buknuo 1862. i raširio se 1864. Pitanje Šleske i Holsteina, u koje se nisu upletale druge sile i koje je riješeno ratom iz 1864., prvi je čin njemačke neovisnosti. Englesko neprijateljstvo prema Njemačkoj tada je samo potvrđeno, dok su se Engleska i Francuska približile, nakon stanovitih nesuglasica što se tiče engleske pomoći novoj Italiji. Garibaldi je naišao na trijumfalan prijem u Londonu 1864., ali ga je britanska vlada ljubazno upozorila da skрати svoj boravak i žurno napusti grad.

Tijekom tih burnih godina kad je vlast reakcije posvuda oslabila (budući da su vlade prema kojima se osjećalo gnušanje nakon kontrarevolucije 1848. trebale potporu svojeg naroda za nadolazeće ratove), buržoaske su demokracije neobuzdano pozdravile nacionalizam; on će poslužiti da ih izmiri s njihovim narodima. Ali radnici su i socijalisti, borci iz 1848. te mlađi naraštaj, uvidjeli da je došao čas da ožive svoje pokrete i izgrade vlastite organizacije. U toj situaciji, kad su se održavale učestale konferencije i skupovi država koje su vladale svijetom, nije čudno otkriti da su i radnici razmišljali o tome da barem uspostave međusobne kontakte na *međunarodnoj* razini.

To je teklo polako, tijekom razdoblja od 1862. do 1864. i to isključivo u nekim važnim središtima u Londonu i u Parizu, među pojedincima koji su se posve posvetili svojoj zadaći, ili – da to kažemo jasnije – pojedincima koji su prevladali inerciju, tromost, stranačke interese, zavist utjecajnijih vođa koji su već bili na čelu svojih organizacija i koji su iskazali veliku skrb da se ne upuste ni u kakvu akciju osim ako je uspjeh unaprijed zajamčen. To je istinita priča o korijenju Internacionalne, koju potvrđuje vrlo pedantna dokumentacija. Nekoliko velikih javnih susreta brižno je pripremljeno; uvijek je bilo pri ruci dobrih govornika i suosjećajnog slušateljstva pu-

¹ Joachim Murat, francuski maršal, r.1767., u.1815. Bio je Bonaparteov ađutant u talijanskom ratu (1796.-97.).

nog zanosa, što nije ništa značilo budući da je odluke donosila mala grupa ljudi nakon mjeseci i mjeseci očajničkog truda da se usuglase različite ambicije, stiša nepovjerenje i slično. Napokon je 28. rujna 1864. održan skup na kojemu su se prihvatila i radosno pozdravila mnoga druga imena, unaprijed pripremljena, i na taj način je stvorena velika skupina ljudi koja će upravljati – Središnje vijeće (kasnije zvano “Generalno vijeće”), kojemu su svi budući opći kongresi uvijek iskazali svoje povjerenje.

Uime britanskoga odbora francuske je predstavnike, koje je vodio Tolain, na skupu u Freemason's Tavernu 5. kolovoza 1862., primio Ambrose Caston Cuddon, stari britanski individualni anarhist (vidjeti treće poglavlje). On je isto tako pozdravio i Bakunjinu u siječnju, uime odbora radničkog lista *The Working Man (Radnik)*, nesvrstane publikacije; godine 1862. postojao je i paralelan list, *The Cosmopolitan Review (Kozmopolit)*, u kojemu je pisao i Cuddon. Cuddon je bio jedan od govornika na kolovoškom skupu. Od njegovih se govora ništa nije sačuvalo osim zapažanja da bi se “socijalni problem mogao lako riješiti kad bi se napustilo licemjerje”, što je zapažanje koje nije bilo daleko od istine ako promislimo da će proći još dvije godine prije nego što su 28. rujna 1864. oformili Generalno vijeće, a prvo što je Tolain učinio nakon 1862. jest da je udaljio upravo socijaliste koji su ga prihvatili kako bi učinio sve što je moguće da se poveže sa sindikalistima. U tom pokušaju nije uspio. Francuski su autoritarni socijalisti intervenirali u Londonu i zapravo su oni obavili sav pripremni dio posla uz pomoć male skupine avangardnih masonskih loža koje su održavale na okupu internacionalne socijaliste. Održavali su kontakte i s aktivistima u Parizu što se Tolainu nije sviđalo. Rezultat je svega toga da je sve krenulo po zlu, i kad je Udruga osnovana, ta su ista razilaženja u mišljenju zarazila i Središnje vijeće i to na duže vrijeme.

Marx s time nije imao veze. Bio je pozvan na skup koji se trebao održati 28. rujna samo koji dan prije skupa. Sudjelovao je na tom sastanku i bio je izabran aklamacijom za člana privremenog Središnjeg vijeća. Tek mu je nakon što je tiskan prvi dokument Udruge njegova intelektualna oštroumnost omogućila da lako ostvari prevlast nad ljudima dobre volje kojima je manjkalo njegovo iskustvo i njegova darovitost. On je u te dokumente upisao sve svoje ideje za koje je prosudio da su iznimno važne i učinio je to vrlo lako, budući da drugi nisu poznavali te ideje a ni zaključke koje je on iz njih izvlačio – on u to doba nije bio poznat – i zauvijek su spremno prihvatili socijalizam koji je bio posve njegov osobni sustav. Njegova erudicija i njegovo školovanje, kao i njegova energija i osobna sposobnost, pridali su mu stanovitu dominaciju, ali njegova je naprasitost pobuđivala u ljudi priličnu antipatiju i na duge je staze mnoge izmučila. Ipak, te su se osobine pokazale kao korisne za nastavak rada organizacije. Drugi se članovi, sve odreda autoritarci, nisu puno osvrtni na njegov izraženi autoritarizam; njihova “dobrovoljna pokornost” učvrstila je njegov položaj.

Nakon nekih petnaest godina stanke u javnim socijalističkim aktivnostima bilo kakva stupnja koji bi zavređivao pozornost, gotovo da nigdje nije bilo društvene osviještenosti među radnicima; stari i mladi militanti improvizirali su rad u sekcijama Internacionale na osnovi nekih radničkih socijalističkih grupa i uvježbanih sindikalnih udruga, koje su i dalje djelovale svaka za sebe. Bio je to strpljiv i predan rad, a olakšan je onoga trenutka kad je organizacija utemeljena i kad joj je porastao ugled. Militanti su mogli, bez obzira na svoja osobna socijalistička uvjerenja, tek postupno ili zapravo samo nominalno ugrađivati ta uvjerenja u sekcije; to je uzrokovalo krajnje umjerenjaštvo koje je obilježilo sve kongrese i konferencije održavane do godine 1867. Politika Središnjeg ili Generalnog vijeća bila je žrtvovati avangardnost umjerenjaštvu, tako da su umjerenjaci osnovali mnoge organizacije. “Impulzivne” francuske emigrantske grupe su izbačene, dovedeni su Tola-

in i organizirane skupine iz Pariza. Što se tiče britanskih sindikalista, njihova je pripadnost bila posve nominalna. Zapravo je ono što će poslije postati Sindikalistička internacionala iz Amsterdama (Legien-Jouhaux) i što će se zvati "Druga Internacionala", kojoj će političke socijalističke stranke pripadati samo nominalno, već bio cilj londonske Internationale od prvih godina njezina postojanja.

Jedino čvrsto uporište *liberterstva* u to je vrijeme bila udruga militantne demokracije "*Le Peuple*" (Narod) i njezin organ, *La Tribune du Peuple* (Narodna tribina). Tu su propagandu pokrenuli *Compte-Rendu du Meeting démocratique de Patignies* (Zapisnici s demokratskog skupa u Patigniesu) održanog u Ardenima, 26. prosinca 1863. i posebice ideje Césara de Paepe, vrlo obrazovanog mladog socijalista, koji je vrlo jasno izlagao anarhizam i istodobno, podjednako jasno, shvatio da ga je nemoguće odmah ostvariti; predlagao je određene preliminarne faze, kao izravno narodno zakonodavstvo, s određenim jamstvima za slobodu manjine i tako dalje. To je bio u to doba najbolje formuliran liberterški sustav. Što se tiče pobornika grupe "*Le peuple*" (koja se ubrzo preobratala u jednu sekciju Internationale – lokalnu sekciju kojoj je povjereno da pomogne u organizaciji drugih sekcija u Belgiji), oni su propagirali slične ideje, često mnogo naprednije od iznimno kritičkih, promišljeno umjerenih i opreznih de Paepinih ideje. Uz njih je djelovao – premda djelomice izvan Internationale – vitalniji oblik anarhizma, revolucionarni proudhonizam, koji su zagovarali članovi skupine "*Rive Gauche*" (Lijeva obala), to jest francuski i belgijski mladi studenti i politički izbjeglice.

U sindikate su ušli radnici koje su zvali "francuskim proudhonistima", Tolain i njegovi drugovi, republikanci koji su nastojali ući u politiku a bili su neprijatelji buržoaskih republikanaca te blankističkih socijalista i drugih autoritaraca, i oni koji su prihvatili slabiji i umjereniji dio Proudhnovih ideja. Proudhon je to pozdravio u svojoj knjizi iz godine 1864., *De la capacité politique de la classe ouvrière* (O političkoj sposobnosti radničke klase), koju je posthumno tiskao Gustave Chaudey godine 1865. Proudhon je bio sretan što vidi radnike kako se bude nakon 1848., ali, da je poživio, usmjerio bi ih u posve različitom smjeru. Tolain i drugi počivali su na lovorikama te knjige, dok je Marx, koji je tako sramno napao Proudhona u nekrologu koji je napisao nakon njegove smrti, bio zadovoljan da vidi kako se pariški proudhonizam utjelovio u tim mediokritetskim umovima, koji su mu bili korisni u borbi s drugim socijalistima koje je mrzio i koje je kasnije planirao eliminirati.

Marx je isto tako vjerovao da je pridobio Bakunjinu za Internacionalu. Prijateljski je posjetio Bakunjinu na vlastitu inicijativu, kad je Bakunjin bio u prolazu kroz London u jesen 1864. Smatrao je da bi mu Bakunjin koristio u Italiji protiv Mazzinija. Bakunjin, koji se posve predao radu svojeg tajnog društva, koje je počelo s radom u Firenzi tijekom prve polovice 1864., posve prirodno nije to htio spominjati Marxu, znajući da se on tome protivi. Pustio je Marxa da govori i moralo ga je zainteresirati ono što je saznao o Internacionali, koja je tek zapravo počela djelovati, a i ono što je možda saznao o Marxovim nadama. Obećao je Marxu svoju potporu u Italiji, ali budući da nije napuštao Italiju sve do 1867., njegovi su se ionako rijetki kontakti s Marxom prekinuli i nakon toga se nisu više nikad ponovno vidjeli, premda među njima dvojicom nije bilo nesloge.

Pred kraj godine 1863. Bakunjin je smatrao da su *nacionalistički* pokreti podbacili jer su od tog doba potpali pod vlast francuskih, pruskih, ruskih i pijemonteških državnika te je sve svoje nade za budućnost položio u socijalne pokrete koji su ponovno oživljavali. Vidjevši dezorijentiranost demokratskih i socijalističkih snaga, vjerovao je da je najbolji put djelovati na te snage tajnim militantima koji će biti kadri upravljati tim snagama i koordinirati ih i koji će sami stvoriti i nadahnuti osvještenije grupe i pokrete. Godine 1864. (kad je otputovao u Švedsku i prošao Lon-

donom i Parizom posljednji put) i godine 1865. (kad je napustio Firenzu kako bi živio u Napulju do kolovoza 1867.) posvetio se upravo tim pokušajima, o kojima se nažalost vrlo malo znalo. Vrlo malo znamo i o njegovu radu u Firenzi, ali znamo da je pokušao predložiti svoje ideje Slobodnim zidarima u Italiji, kojih je bio član. (Ima nekih fragmenata njegovih spisa o toj temi iz 1865. koje bih mogao tiskati kad bi bilo ikakvih stvarnih materijalnih mogućnosti za publikaciju takvog tipa.) Do neke mjere smo upoznati i s njegovim planovima preko njegova pisma od 19. srpnja 1866. upućenog Herzenu, preko njegovih povijesnih sažetaka u izdanju na ruskom jeziku iz 1863. i preko opširnog programa i statuta “*revolucionarne internacionalne udruge*” (Internacionalnog bratstva) koji su tiskani otprilike u ožujku 1866., a koji su nam poznati od godine 1898. i koje sam gotovo sve preveo na njemački jezik godine 1924.

Ti se tekstovi mogu naći u izdanju Bakunjinovih *Werke* (Djela) i u mojoj biografiji Bakunjina napisanoj godine 1898. (str. 209-233) – cjelovitom prikazu njegova socijalističkog i revolucionarnog mišljenja iz tog razdoblja – dok se njegovi masonski fragmenti (oni koje je kanio predložiti francuskim slobodnim zidarima) uglavnom bave njegovim filozofskim mišljenjem i kritikom religije. Posjedujemo i mnogo zgusnutiju verziju njegovih ideja i projekata u tajnim publikacijama talijanske organizacije tog internacionalnog društva, zatim u *Programu talijanske socijalne demokratske revolucije* i u statutima “Legionarskog društva talijanske socijalne revolucije” (1866.), te isto tako na tajnim lecima koji raspravljaju o trenutačnim događajima: letak *Talijanska situacija* iz listopada 1866. i drugi letak *Situacija* tiskan u jesen 1868. I, napokon, pisma i skice za pisma iz godine 1867. i 1868., te ostala skupljena građa, otkrivaju nešto od tajnih aktivnosti te međunarodne organizacije koju se češće znalo kao “Internacionalno bratstvo”. Objavio sam te dokumente i o njima raspravljao u svojoj talijanskoj knjizi *Bakunin e l’Internazionale in Italia (Bakunjin i Internacionalna u Italiji)*; Bakunjinove ideje, počevši s onim što znamo o njihovim počecima do godine 1867., jezgrovito sam obradio u svojoj knjizi *Der Anarchismus von Proudhon zu Kropotkin (Anarhizam od Proudhona do Kropotkina, 1927.; str. 21-50)*.

Prema Bakunjinu, udruga i federacija tvore osnovicu za rekonstrukciju kad se uništi i dokine postojeći sistem. Ono što je ponajviše imao na umu nije savršena anarhistička budućnost, koju je prepustio budućim naraštajima da je oblikuju prema svojoj volji, nego prije osnivanje novoga društva, osnove koja će ponajbolje zaštititi od ponovnih pogrešaka i koja će jamčiti progresivnu evoluciju. Zbog toga je isticao potrebu za utemeljenim početkom i nije vjerovao u spontanost ili u povoljnu priliku. Ako mogu upotrijebiti svoj primjer, razmotrimo što bismo učinili kad bismo morali napustiti staru kuću. Mogli bismo je raznijeti ili srušiti; mogli bismo spasiti neke vrijedne stvari ili je posve napustiti i izgraditi novu kuću negdje drugdje, gdje bismo se možda morali boriti s promjenama, opasnostima ili svakovrsnim nepredviđenim okolnostima. U svakom slučaju, ako ne želimo oklijevati ili vegetirati u primitivnom stanju, ako želimo izgraditi čvrstu kuću, onda moramo obaviti određene nužne poslove; moramo iskopati temelje, miješati cement, odrediti prave mjere i nabaviti potreban građevni materijal i tako dalje; dobru se kuću ne može improvizirati kao kakvu primitivnu kolibu podignutu na vrhu travnate parcele. Budući da je Bakunjin razvijao svoje ideje prema tim smjernicama, budući da je sagledavao sve oblike destrukcije, postao je vrlo metodičan kad je riječ o rekonstrukciji. Svi anarhisti koje smo dosad razmatrali u tome su bili jednako metodični: Godwin, Warren, Proudhon, Déjacque, Coeurderoy, de Paepe. Svi su odbacivali diktaturu i nisu vjerovali u improvizaciju, u spontanost – iznenadne čudesne preobrazbe – ali su svi istodobno nastojali otkriti ne samo idealni cilj, nego i najbolje putove koji bi vodili do njega.

Osim Bakunjinova tajnog ili privatnog djelovanja u Italiji, bilo je, nakon veljače godine 1867., i javnog djelovanja njegovih drugova u Napulju, koji su djelovali u društvu "Sloboda i pravda". Ta je grupa, proglasivši svoj program u veljači i u travnju, tiskala u kolovozu iste godine časopis *Libertà e Giustizia (Sloboda i pravda)*, koji se pojavio u prvoj polovici godine 1868. Nikad nisam uspio vidjeti taj časopis koji je tiskan bez Bakunjinova sudjelovanja, premda je surađivao s njime.

Bakunjin je otišao u Genevu da bi sudjelovao na mirovnom kongresu održanom u rujnu godine 1867., na velikoj demonstraciji republikanske demokracije i ondje je pomogao da se osnuje "Liga za mir i slobodu". Bakunjin je ondje održao govor koji je imao određena odjeka.² Zadržao se u Švicarskoj i postao je član te Lige. Ondje je javno objavio svoje ideje, koje neminovno nisu naišle na prijem. Ipak ih je pripremao za publiciranje, što nije dovršio te one nisu objavljene u to doba; riječ je o knjizi *Fédéralisme, socialisme et antithéologisme (Federalizam, socijalizam i antiteologizam)*, knjizi koju sam tiskao u njegovim *Oeuvres (Djela)*.³

Prvi tekst u kojemu su Bakunjinove ideje u to doba javno objavljene – osim njegovih *Slavenskih pisama* u talijanskim časopisima – njegovo je pismo tiskano u listu-programu *La Démocratie (Demokracija, Pariz)* od travnja mjeseca godine 1868. Zatim je u rujnu tiskan program ruskog časopisa *Narodnoe delo (Narodna stvar)*; potom je uslijedio govor koji je održao potkraj rujna. Napokon, tu je i *Program alijanse socijalne demokracije*, koji se pojavio nekoliko tjedana kasnije. Gotovo istodobno, tiskao je programe i statute za novi oblik djelovanja, koji je tajna grupa ili više njih, u skladu s prosudbama članova tajne grupe, trebala prihvatiti.

I budući da je od ljeta 1868. postao član Internacionale (središnje sekcije u Genevi), on i njegovi drugovi odvojili su se od Lige (25. rujna) i osnovali *Internacionalnu alijansu* (javno), koja je kanila povezati se s Internacionalom i u okviru koje je tajno društvo trebalo nastaviti djelovati. Ipak, budući da je ono, što se zvalo (tajno) *Bratstvo*, već postojalo, bilo je nužno da između tih dviju grupa, od kojih jedna još nije postojala, dođe do međusobnog razumijevanja. Bilo je *istraživačkih spisa* o toj temi, zatim nacrti za oglede, i neki su od njih, izdajom povjerenja ili mnogim takvim izdajama, na kraju došli u Marxove ruke (koji ih je tiskao 1873.). On je taj materijal rabio kako bi osudio Bakunjina na haškom kongresu (1872.) i na osnovu tih optužaba Bakunjin je izbačen iz Internacionale. Znamo za mnoge skice rukopisa i za mnoga kolektivna razmatranja iz prvih mjeseca 1869. koji pokazuju da dokumenti iz 1868. nisu uopće odgovarali aktualnoj stvarnosti i da nisu postojali kao cjelovit kompleks prije rujna 1872., osim u obliku početnih fragmenata. Ukratko, postojalo je *Bratstvo* koje je u rujnu 1872. preobraženo u *tajnu Alijansu*, ali između 1868. i 1872. nijedna tajna Alijansa nije djelovala kao internacionalna udruga. Stoga Marxove, Engelseve, Lafargueove i Utinove optužbe nisu ništa drugo nego skup izmišljotina i laži bez dokaza.

Prijedlog da javna Alijansa uđe u Internacionalu kao pridružena internacionalna organizacija čini se da je isprovocirao Marxa. Kad mu je Bakunjin napisao iznimno prijateljsko pismo (22. prosinca 1868.), Marx je gotovo istodobno pisao Engelsu o njemu, iskazujući posvemašnje neprijateljstvo (18. prosinca 1868. i također 13. siječnja 1869.). Od tog doba nadalje Marx je počeo klevetati Bakunjina u Internacionali, i to baš kad se Bakunjin aktivirao u Genevi u Romanskoj federaciji (*Fédération romande*), u sekciji Alijanse i u novinama *L'Égalité (Jednakost, Geneve)* i *Le Progrès (Napredak, Le Locle, Neuchâtel-Jura)* svojim odličnim pisanim materijalom o internacionalističkoj propagandi.

² Vidjeti u Analima kongresa iz 1868., str. 187-191.

³ Pariz, 1895., str. 1-205.

Ovdje se ograničavam samo na nekoliko naznaka originalnih izvora kako bih svojim čitaocima ponudio prikaz anarhističkih ideja unutar Internacionale, prikaz pojedinaca i grupa koji ih zastupaju i prikaz organa i sastavnih dijelova Internacionale – sekcija, vijeća i kongresa – u trenutku kad se suočila s tim idejama. Nužno moramo biti kratki, ne zbog manjka dokumenata, nego prije zato što nam obilje građe priječi da pružimo primjerenu informaciju i posebice sva nužna objašnjenja.

Što se tiče Bakunjinovih osobnih kontakata između godine 1864. i 1868., možemo praviti razliku između onih osoba koje su ga upoznale a da na njih nije ostavio utjecaja, ljudi koji su došli pod njegov utjecaj ali im je manjkala vlastita originalnost, drugih koji su, premda su mu istodobno bili uistinu vrlo bliski, zadržali svoja neovisna stajališta, i onih koji su, nadahnuti njime, stvorili vlastite zanimljive ideje. U posljednju kategoriju ubrajamo Eliséea Reclusa i Jamesa Guillaumea, a ovaj posljednj upoznao je Bakunjina 1869., kad su se braća Reclus već od njega odvojila.

Élie Reclus, istinski liberter, bio je odveć skeptičan da bi sebe mogao smatrati anarhistom; u svojoj sveučilišnoj tezi iz 1851. raspravljao je o načelu autoriteta (u teologiji). Kao fourierist i uvjereni pristaša udruživanja, sudjelovao je u kooperacijskom potvatu “Le Crédit au Travail” (“Radnički krediti”) i u publikacijama *L’Association (Udruga)* i *La Co-opération (Suradnja)* u Parizu (1864.-1868.). Te publikacije koje su trebale biti povezna spona avangardnih elemenata, socijalista i libertera, s jedne strane, i republikanaca, s druge, kasnije su se iskazale kao sterilne i neuspješne. Elisée Reclus je sudjelovao u tim naporima, ali je, kad god je trebalo, iznosio svoje ideje u cijelosti, kao primjerice kad je bila riječ o federalističkom pitanju na kongresu u Bernu. Ta je širina gledišta, karakteristična za braću Reclus, udaljila ih od Bakunjina godine 1869.; Elisée mu se ponovno približio 1872., kao “neovisan brat”.

Formulacija ideja na kongresima Internacionale napredovala je sporim korakom; nije bilo sklonosti da se javno objave teorije koje važan dio te udruge ne bi dobrodošlo primio. U Generalnom je vijeću postojala autoritarna socijalistička tendencija, koju su razvodnjavali njegovi britanski članovi. Postojala je i tendencija antikolektivističkih proudhonista iz Pariza i de Paepina mutualističko-kolektivistička tendencija, koja je uživala potporu švicarskog pokreta (jurskog i drugih) i postupno pridobila mnoge francuske zastupnike. Što se tiče pitanja slobode i antinacionalizma, Pariz i Bruxelles bili su ujedinjeni protiv Londona; što se tiče pitanja socijalizma i kolektivizma, Bruxelles i London bili su ujedinjeni protiv Pariza. Osim toga, da Paepe je bio intelektualni vođa kongresā; Tolain se povukao i zastupnici u Generalnom vijeću, pod kontinuiranim vodstvom Marxovih instrukcija, nisu ostvarili nijedan ozbiljniji rezultat. To je Marxa razbjesnilo; njegova je korespondencija iz toga razdoblja, s Engelsom i dr. Kugelmannom, otkrivala stanje njegova uma – *on nikoga nije volio i sve je prezirao*.

Iz izvještajā bruxellske sekcije, koje je pisao de Paepe (1867.-68.), i iz rasprava s kongresa u Laussanni i u Bruxellesu, iz de Paepina pisma Alijansi od 16. siječnja 1869., iz dugačkog Bakunjinova pisma, gotovo pamfleta, de Paepi krajem 1868. (koje još nije otkriveno u cijelosti, uglavnom se nalazi u dijelovima, dostupno je u originalu i u kopiji), iz rasprava između primjerice listova *La Liberté* (1867.-1873.) i *L’Internationale* (1869.-1873.) u Bruxellesu, saznali smo po prvi put za spoj mutualizma s podružtvljavanjem teritorijalnog vlasništva (što se te teme tiče de Paepe je bio pod utjecajem doktrina Colinsa, Louisa de Pottera te De Keyzera i njegove knjige *Het Natuurregt [O prirodnom pravu]*). Isto tako smo saznali i za spoj mutualizma s podružtvljavanjem sredstava

⁴ Pismo od 16. siječnja 1869., adresirano na grupu za planiranje Internacionalne alijanse, koje ju potpisalo sedamnaest članova belgijskog Generalnog vijeća.

za proizvodnju, to jest, za sveobuhvatni kolektivizam, prema de Paepinim poimanjima. On je isto tako priznao

*...da bi sve političke i autoritarne države koje danas postoje trebalo svesti na obične administrativne funkcije javnih službi u svojim zemljama i da bi se one na kraju trebale izgubiti u savezu slobodnih udruga, poljoprivrednih i industrijskih.*⁴

To sveobuhvatno podružljavanje i dokidanje države tvori *kolektivističko anarhističko* poimanje koje su prihvatili, u obliku opisanom u tom pismu, u prvom redu militanti iz Bruxellesa: de Paepe, Brismée, Eugène Hins, Verrijcken, Francuz Paul Robin i drugi.

De Paepe je proglasio, u izvještaju na kongresu u Baselu (1869.), da znanstveni socijalizam i narodni komunizam, u svojem preustrojenom obliku i pod svojim novim imenima "*mutualizam*" i "*kolektivizam*", napuštaju svoje isključive kategorije i tako se ujedinjuju u novo poimanje društva, to jest, u sintezu koja istodobno traži jamstva i za pojedinca i za kolektiv.

U takvoj kontinuiranoj formulaciji sinteze slobode i solidarnosti od 1867. do 1869., etatizam i autoritarizam neminovno nemaju nikakva udjela. Do velikih je razlika dolazilo samo što se tiče putova koje treba slijediti kako bi se ostvarilo *neetatističko, kolektivističko* društvo koje je čak i Marx vidio kao viši stupanj društvenog razvoja, ali koje nastupa tek nakon "diktature proleterijata" kada se, poslije ukidanja klasa, funkcije vlasti pretvore u obične "administrativne funkcije".

De Paepe nije nikad bio daleko od tog protjerivanja anarhizma u neku udaljenu budućnost, osim što je predlagao da se do njega dođe liberterskim fazama, a ne diktaturom, kao što je to predlagao Marx. Zato su ga svrstavali uz revolucionare (uz Bakunjinu), uz neke Belgijance poput Eugènea Hinsa koji je predlagao kolektivnu izravnu akciju, ali ne i revolucionarnu akciju, i uz autoritarce koji su, barem u teoriji, priznavali dokidanje vlade onog trenutka kad ona više neće morati braniti povlaštenu klasu od razvlaštene klase. To objašnjava zašto je, premda je još imao istaknutu ulogu na kongresu u Baselu godine 1869., de Paepe kasnije završio takoreći u sjeni sve do 1874. kad je već zastupao umjereni etatizam (javne službe). Ipak je morao priznati, u jednom od svojih izvještaja iz 1869., da radnici neće imati strpljivosti čekati rezultate spore i mirne evolucije koja bi mogla potrajati stoljećima, jer već odveć dugo pate i jer bi voljeli vidjeti kraj svoje bijede. Morao je isto tako priznati da do pretvorbe vlasništva, vjerojatno, neće doći nasumičnom i nužnom evolucijom, nego inteligentnom i razumnom čovjekovom intervencijom; drugim riječima, ne evolucijom, nego revolucijom.

Unatoč tom zakašnjelom priznanju, de Paepe i njegovi drugovi ipak su ostali doktrinarni, osjećajući prirodnu, urođenu averziju prema revoluciji, baš kao što su bili podozrivi prema autoritarnim aspektima revolucije. Zato su im i bili tuđi Bakunjinovi napori da definira, intenzivira i ubrza revolucionarnu aktivnost, točnije da je ubrza "*čovjekovom inteligentnom i razumnom intervencijom*", pomoću Internacionalne alijanse (njegovo pismo od 6. travnja 1870.). Belgijanci su bili pomalo zabrinuti; pokazivali su određeno nepovjerenje prema Alijansi – bili su i ponešto doktrinarni te Alijansa nije našla mjesto u njihovoj doktrini. Doktrinarstvo nije shvaćalo različitost stvarnih životnih situacija pa je tako, belgijsko Generalno vijeće, reklo članovima Alijanse, u siječnju 1869., da u Belgiji nema potrebe za Alijansom, ali da oni ne mogu govoriti u ime drugih zemalja. Zapravo su udruga "*Solidaires*", pa kasnije "*Peuple*" i još kasnije bruxellska sekcija i samo Vijeće, postali jezgra koja je vladala belgijskim pokretom, uz druge jezgre u Liègeu, Verviersu, Ghentu, Antwerpenu; rad Alijanse na stjecanju novih pristaša dugo su vodile te grupe militantata.

Ljudi iz Jure, pod intelektualnim vodstvom Jamesa Guillaumea, zajedno s nekim mislećim i samoprijegornim radnicima poput Adhémara Schwitzguébela, Augustea Spichigera i mnogih drugih, bili su zapravo bliži Belgijancima nego Bakunjinu i revolucionarnim Parizanima poput Var-

lina. Unatoč tome što su se razlikovali od Ženevljana, što je na lokalnom planu bilo neizbježno, došli su do dogovora, uz pomoć Junga, švicarskog tajnika londonskog Generalnog vijeća, da se osamostale, baš kao što su primjerice Belgijanci oduvijek bili samostalni. Uspostavio se skladan odnos između Bakunjina i jurskih predstavnika koji je trajao najmanje do rujna 1874., i to na osnovi međusobnog poštovanja i nemiješanja. Na toj je osnovi održavana prijateljska suradnja, koja bi vjerojatno uspjela i između bruxellske grupe i Bakunjina. U jurskoj su federaciji Guillaume i drugi pobornici bili i bez Alijanse tako blisko povezani da nisu imali potrebu za Alijansom kao sponom. I Bakunjin je, nimalo se ne mijesajući, nego raspravljajući s Guillaumeom i razumijevajući ga, ipak ostvario utjecaj kao što mudrost i iskustvo uvijek ostvaruju utjecaj, što je uostalom bio slučaj i s Guillaumeom. Belgijsko odbijanje slične akcije rezultat je manjka intelektualne solidarnosti, riječ je o ponosnom odbijanje pomoći koja je pošteno ponuđena.

Tako među novim snagama, koje su bile u porastu čak i u Internacionali od 1864. do 1868., i među pobornicima akcije, koje je Bakunjin ujedinio u jedan duh, to jest u antiautoritarni kolektivism, nije bilo one solidarnosti koju su mogli ostvariti. Ipak, kad je Bakunjin počeo sa svojim aktivnostima među organiziranim radnicima u jesen 1868., anarhistička je ideja već imala istaknuti položaj u Internacionali. Tako je nadišla pad koji je zadesio oslabljeni neoproudhonizam. S druge strane, još nije ušla u otvoreni sukob s Marxovom autoritarnom idejom, koja je, nepopustljivo, zadržala opreznu rezervu prema anarhističkoj ideji na velikim javnim kongresima.

Deveto poglavlje

9. Liberterske ideje u Internacionali do godine 1872. Korijeni sindikalističkog poimanja društva u budućnosti. Pariška komuna i komunalizam.

Između rujna 1868. i rujna 1869. (kongresa u Baselu), anarhističko-kolektivističke ideje prvi je u *Španjolsku* donio Fanelli na svojem putovanju u Madrid i Barcelonu koje je organizirao Bakunjin uz pomoć svojih drugova iz Bratstva i nove javne Međunarodne alijanse. Radničke su udruge u toj zemlji bile svjesne postojanja Internacionale; ipak, nakon 1866., godine političke pobune, sve do pada burbonske monarhije u rujnu 1868., njihove su posljednje borbe bile njihov najveći i najvitalniji problem. Tek su se, dakle, nakon tih događaja udruge mogle osloniti na federalističke republikance i tek su ih tada mogli preuzeti. Tajnik za Španjolsku u Generalnom vijeću, Paul Lafargue, nije ostavio traga o svojim aktivnostima ni tada ni kasnije. Fanelli je uspio, preko federalističkih posrednika, pronaći vođe militantnih radnika, *Moraga, Lorenza, Rafaela Fargu Pellicera* i druge upoznate sa socijalističkim i Proudhonovim idejama; te su ideje bile žive u srcima vođa radničkih grupa i onih koji su prije bili voljni boriti se za svoje ideale, nego da vide kako radnike vode glavešine federalne stranke koji su, na društvenom planu, bila antisocijalisti ili, u najboljem slučaju, umjereni reformisti.

Ti su članovi madridske i barcelonske “*jezgre*” bili sretni da se mogu upoznati s antiautoritarnim kolektivizmom i da prihvate Bakunjinov sveuključivi socijalizam koji se zasnivao na intelektualnoj, političkoj i društvenoj slobodi – ateizmu, anarhizmu i kolektivizmu. Isto tako su prihvatili i načelo Alijanse – a to sigurno zaslugom svojih militantnih predispozicija. Bilo je velike različitosti u njihovim individualnim sklonostima, u njihovoj energiji i nadarenosti; neki su bili posve odani svojem cilju, drugi su se tek pridružili pokretu i sporo su se razvijali. A bile su tu i *Internacionala* i *Alijansa*, ma kako da se nazovu te dvije skladne gradacije uključenosti u socijalističku podružnicu i u socijalističku aktivnost.

U to doba kontakti još nisu bili uspostavljeni između Madridana i Bakunjina. Morago je sam počeo nepovezanu korespondenciju sa ženevskom sekcijom Alijanse, a Celso Gomis se 1870. vratio iz Geneve u Madrid. Kad su Farga Pellicer i dr. Sentiñón iz Barcelone posjetili Bakunjina i otišli kao predstavnici na kongres u Baselu, Bakunjin ih je (u kolovozu-rujnu 1869.) primio u svoj intimni krug i uspostavio s njima kontinuiran, neprekinut odnos. Postali su “saveznici” ili “internacionalna braća”, što je naziv koji naznačuje da je između njih i Bakunjina i malog broja drugova sličnih uvjerenja, vladalo povjerenje i solidarnost, da su se savjetovali i sastajali i da su povremeno zajedno smišljali planove, akcije i zajedničku taktiku.

Pisma i zapisi iz godine 1870. izgubljeni su, ali u prvoj polovici te godine sazvana je skupština za osnivački kongres Španjolske federacije. Sazvali su je madridski militanti (14. veljače), ali opozvana je kad su se morali suočiti s glasovanjem članova iz stotinu pedeset i tri sekcije iz dvadeset i šest gradova; njih 10930 izabrali su za mjesto održavanja kongresa Barcelonu, dok je 3730

¹ “Nekoliko mjeseci prije kongresa u Barceloni”, kaže Alijansin upitnik, *Cuestión de la Alianza*; Barcelona, jesen 1872., deklaracija J. G. Viñasa

sekcija izabralo Madrid, 964 Saragossu, 448 Valenciju i tako dalje; kongres će se na kraju i održati u Barceloni u lipnju 1870. Dva mjeseca prije¹, to jest, u travnju 1870., tijekom tjedana što su prethodili glasovanju o kojem je bilo odlučeno u ožujku a završilo je krajem svibnja, osnovana je *Internacionalna alijansa socijalističke demokracije*. Ona se stavila na stranu programa iz 1868. (drugačije strukturiranog i blago prerađenog) i prihvatila je neovisne *statute*. Ti su dokumenti tiskani u *Alijansinom upitniku*, u kojemu je dodana izjava da Alijansa “nema regionalni odbor, nego da sve sekcije međusobno komuniciraju i međusobno se savjetuju”.

Publiciranjem tih dokumenata 1872. (što je postalo nužno zato što su madridski socijalisti José Mesa, Pablo Iglesias i drugi javno denuncirali to tajno društvo u proljeće-ljeto godine 1872., na što ih je nahuškao Paul Lafargue, jedan od Marxovih zetova, postalo je očito da su pripreme za kongres 1870. i posebice to glasovanje koje je bilo poraz za program madridskih militantata, vjerojatno potaknuli i odredili osnutak Alijanse, što je bilo čisto španjolsko pitanje, a bi li ga militanti iz Barcelone, Farga Pellicer, Viñas, Sentiñón i drugi, riješili na isti način, uz pomoć Bakunjinovih savjeta ili bez njih, s njegovim znanjem ili bez njegova znanja, ne može se sa sigurnošću tvrditi; no važno je to da je ta metoda bila korisna i praktična i da je pomogla Internacionali da se širi unatoč najgorim prognozama.

U Švicarskoj su godine 1869., *sekcija* u Alijansi socijalističkih demokrata u kojoj je Bakunjin aktivno sudjelovao, listovi *L'Égalité* (Geneve) i *Le Progrès* (Le Locle, uređivao ga je James Guillaume) i dio jurske sekcije propagirali anarhistički kolektivizam. Nakon kongresa u Baselu i Bakunjinova odlaska (u Locarno), u Genevi su političari socijalisti preuzeli vlast i doveli do raskola u cijeloj Romanskoj federaciji (na Uskrs godine 1870.). Ta je okolnost poslije dovela do prihvaćanja imena *Fédération jurassienne* (Jurska federacija) za antiautoritarne sekcije i ta je organizacija potrajala još koju godinu nakon 1880.

U Italiji su Bakunjin i njegovi drugovi nastojali uvesti javnu i tajnu Alijansu i to krajem 1868. pa nadalje, ali svi su njihovi napori uspjeli osnovati u siječnju 1869. samo napuljsku sekciju Internacionale. Ta je sekcija povezala mnoge radnike. Ipak su militanti nakon 1865. vrlo malo pozornosti posvećivali toj sekciji i ona nije bila kadra širiti zemljom svoje ideje ili svoju organizaciju. Prije godine 1871. nije bilo stvarne internacionalne osviještenosti u Italiji.

Bakunjinove su *ruske* aktivnosti, što se tiče njegovih ideja (revolucionarne teorije i taktike), razvidne iz njegovih članaka u *Narodnoem delu* u rujnu 1868., u njegovim pamfletima i manifestima iz razdoblja povezanosti s Nečajevim od proljeća 1869. do ljeta 1870., kao i u programu tiskanom u časopisu tijekom istog ljeta, nakon njegova raskida s Nečajevim. Bilo bi nemoguće raspravljati o tim spisima i osobnim stvarima i komentirati ih a da se ne zađe i u mnoge detalje. Upravo je u svojim aktivnostima godine 1870. odvojenima od Nečajeva i posebice godine 1872. Bakunjin došao u dodir s mladim Rusima koji su se zanimali za liberterske ideje i akciju. Nečajev je bio jakobinac i blankist i pokušao je Bakunjina uglavnom iskoristiti u vlastitu svrhu.

U Francuskoj je godine 1869. među istaknutijim militantima kolektivizam prevladao nad proudhonizmom, posebice u *Eugènea Varlina*. No pad carstva, koji se činio neminovnim, prije svega je pokazao potrebu za praktičnom akcijom i koalicijom snaga. Sindikati su bili napućeni novim članovima i Varlin je bio aktivan na svim poljima, nadgledajući istodobno neovisnost Internacionale i sindikata (Federalne komore radničkih društava), trudeći se da ne ostanu izolirani, te nastojeći povezati Pariz s važnijim provincijskim gradovima. Tako je došlo do velikog skupa održanog 13. ožujka 1870. u Lyonu. Tom je prigodom, o padu Carstva, Bakunjin napisao pismo naslovljeno na njegove prijatelje u Francuskoj:

Hoće li radnici još jedanput odigrati ulogu žrtve? Suzdržite se od svakog sudjelovanja u buržoaskom radikalizmu i organizirajte radničke snage izvan toga. Osnova te organizacije već je iznesena: sastoji se od udruga tvorničkih radnika, fonda za pomoć radnicima, sredstava za borbu protiv buržoazije i od njihovih federacija, ne samo nacionalnih nego i internacionalnih, te od stvaranja radničkih komora, kao u Belgiji.

A kad čas revolucije zakuca, objavite ukidanje države i buržoaskog društva. Proglasite pravni i politički anarhizam i novi ekonomski poredak od dna prema gore i od periferije prema centru.

Kako biste spasili revoluciju, kako biste je doveli do sretnog kraja, to jest, do žarišnog središta anarhizma, morate provesti kolektivnu diktaturu svih revolucionara, koja neće imati nikakvu službenu moć, nego će to biti još djelotvornija, prirodna, slobodna akcija svih energičnih i iskrenih socijalista, raspršenih diljem zemlje, diljem svih zemalja, ali koje čvrsto povezuju zajednička ideja i zajednička volja.

Bakunjin nije imao utjecaja na pariške militante. Čak su ga i Varlin, koji je bio u ograničenom kontaktu s Jamesom Gillaumeom, i nešto više s Belgijancima, kao i oni iz Lyona i Marseillesa, koji su bili povezani s Bakunjinom, razočarali.

Za narod je – u svim zemljama – ideološki rad Internacionale vrlo malo značio, dok je rast članstva ovisio uglavnom o ugledu koji je ta udruga uživala u nekom danom trenutku. Bilo je to tako zato što je ona djelovala istodobno i kao socijalistička stranka, i kao sindikat u svakodnevnom radničkim borbama, i kao velika revolucionarna sila; za neke je ona čak predstavljala rekonstrukcijsku silu na koju se gledalo kao na aktualan dio društva u budućnosti.

Ljudi se nisu posebice zanimali za suptilne pojedinosti i daleke ciljeve. Bili su zadovoljni kad su vidjeli – od 1867. do 1870. – prve znakove solidarnosti među zemljama: dugotrajne štrajkove podupirala su sredstva pristigla iz drugih zemalja; za djecu štrajkača brinuli su se u drugim mjestima; internacionalisti su nagovarali vanjske radnike, uvezene kao štrajkbrehere, da se vrate kući itd. Došlo je do velikih masakra u Francuskoj i u Belgiji, što je dovelo do masovnog pristupanja radnika iz tih dviju zemalja Internacionali.

S druge strane, bilo je i situacija u kojima bi se radnici, pod kapitalističkom provokacijom ili onih koji su štitili kapital, spremno dignuli na pobunu ali im je Internacionala savjetovala da još pričekaju. Bilo je i štrajkova koji se nisu mogli riješiti, a ponekad je bilo previše štrajkova istodobno pa ih Internacionala nije mogla sve financijski pomagati ili ih sve povoljno privesti kraju; to je dovelo do opadanja ugleda i članstva. Sekcije su, to jest sindikati s malenim članstvom ili samo privremeno brojnim (raznolike sekcije), bile vrlo heterogene; zbog toga su neke bile aktivne, neke slabe, ovisno o kvaliteti njihova militantnog vodstva, o naporima njihovih propagandnih centara, o određenim situacijama s kojima su se suočavale i o zahtjevima koje su postavljale i za koje su se borile. Tih sekcija nikad nije bilo mnogo, osim u Španjolskoj, a i ondje godine 1872. i 1873. samo u Kataloniji i u Andaluziji, dok ih je u drugim pokrajinama bilo malo i nisu imale puno članova. Nije ih mnogo bilo ni u Genevi, a još manje u Belgiji i u Švicarskoj Juri, kao i u Parizu, ako uzmemo u obzir radničke komore.

Njihove početne nade da će pokrenuti milijune cijelog radničkog svijeta protiv kapitala nisu se ostvarile. Zajedničko izražavanje socijalnih ideja završilo je s kongresom iz 1869.; od tog trenutka nadalje, teoretski je prekid isto tako označio početak osobnog prekida između autoritarne i liberterske struje (1869.-1872.). Ideološke razlike nisu predvidjeli kao neizbježnu posljedicu napretka ideja. Ujedinjavanje homogenih skupina nije bilo korisno; uspostava skladnih odnosa između grupa različitih mišljenja bila bi problem – neriješen je to problem i danas, šezdeset godina kasnije.

Jedini konstruktivan napor poduzeli su u Belgiji Hector Denis, Victor Arnould i drugi članovi *Libertéa* (Bruxelles) počevši godine 1867. a posebice 1870. organizirati radnike izvan državnih okvira, kao “radnički parlament”, to jest, kao organizaciju povezanu s gospodarskim životom zemlje, koja će umanjiti važnost političke organizacije, to jest, države. To se zvalo “radničko zastupstvo” i pokrenulo je živahnu agitaciju, koju su prekinuli rat i Pariška komuna. Da nije došlo do tih dvaju prekida, do čega bi ta agitacija dovela? Radničko zastupstvo nije moglo svoje ciljeve nametnuti revolucionarnim činom; da je imalo za to snage, bilo bi možda i provelo pravu revoluciju. Sve što je ono moglo napraviti, u najboljem slučaju, bilo je postići određeno zakonsko priznavanje vlastitih ciljeva i tako dovesti do reforme. Zastupanje posebnih interesa – poljoprivrednih, industrijskih, feudalnih – nije ništa novo, i nije to ni bilo u buržoaskom društvu, s njegovim privrednim komorama i tolikim drugim organizacijama koje često tjeraju parlamente i ministre da se preneglajuju.

Za socijaliste toga doba ipak je ideja o “radničkom zastupstvu” značila ideju koju je, primjerice, Eugène Hins iz Bruxellesa izrazio na kongresu u Baselu kad je rekao da Internacionala “jest i treba biti država u državi; a onda je na državi da nastavi svojim putem sve dok naša država ne postane najjača. Tada ćemo, na ruševinama države, podići našu državu, već pripremljenu i spremnu, kakva postoji u svakoj pojedinoj našoj sekciji”. U listu *Internationale* iz Bruxellesa pojavio se članak napisan u istom duhu, preveden iz lista *La Federación* iz Barcelone od 7. studenoga 1869.: *Las actuales instituciones de la Internacional consideradas con relación al porvenir (Sadašnje institucije Internacionale, razmotrene u odnosu na budućnost.*² Članak počinje ovako:

A. I. de los T. [Internacionalna udruga radnika] u sebi nosi sjeme društvene obnove... nosi zametak svih budućih institucija...

Kad se ona posvuda raširi,

vidjet ćemo kako stari društveni poredak nestaje kao nekom čarolijom, i rascvjetava se novi, koji će obnoviti svijet, ...

(Tu je opet taj izraz “kao nekom čarolijom”, slavni zamah čarobnog štapića.) Tako je “radnička sekcija ili udruga model za gradsku vladu”, a grupe otpora “trebaju organizirati rad u budućnosti”, pretvoriti se u “kooperativne trgovine”, dok će “udruge potrošača” postati

komunalna skladišta, gdje će se razni proizvodi pohranjivati i izlagati, s iskazanom točnom cijenom i tako dalje.

César de Paepe izrazio se slično u jednom od svojih izvještaja na kongresu u Baselu (1869.):

One [grupe otpora] organizirat će proletarijat, putem svojih federacija i grupa, potaknute stvaranjem države u državi, radničke ekonomske države usred buržoaske političke države. Prvu će, to jest, radničku državu, prirodno predstavljati zastupnici radničkih korporacija koje će, osiguravajući radničke trenutačne potrebe, isto tako tvoriti zametak za upravljanje u budućnosti... I, imajući tu situaciju u vidu, moglo bi se dogoditi da jednoga lijepog dana nova država odluči nastaviti s rastakanjem stare države.

Bakunjin slično izjavljuje u rukopisu iz 1871.:

Organizacija strukovnih radničkih sekcija, njihova federacija unutar Internacionalne udruge i njihovo predstavljanje posredstvom radničkih komora, ne samo da stvaraju akademiju na kojoj će svi radnici iz Internacionale, povezujući teoriju i praksu, moći i morati proučavati ekonomsku znanost. Oni će ujedno vidjeti i živo sjeme novog društvenog poretka koji će zamijeniti buržoaski svijet. Oni ne samo da stvaraju ideje, nego i same činjenice budućnosti.

² Pretisnut u knjizi *El Proletariado militante (Militantni proletarijat)* Anselmo Lorenzo, prvi svezak, str. 233-238.

A Eugène Hins je, govoreći na kongresu u Baselu, izjavio:

Da, grupe otpora će preživjeti nakon ukidanja sustava nadnica, ne imenom, nego akcijom. Postat će radnička organizacija. Postat će organizacija slobodne razmjene, koja će djelovati među golemom radničkom sekcijom što će se protezati od jednog do drugog kraja svijeta. Zamijenit će stare političke sustave; na mjesto zbrkanog i heterogenog zastupanja, doći će radničko zastupanje.

Uoči kongresa u Barceloni (19.-26. lipnja, 1870.) list *Federación* tiskao je tekst *Radničko zastupstvo* (od 15.-29. svibnja), zaključivši da je nužno “stvoriti, ukratko, temelje za ekonomsku radničku državu usred trenutačne buržoaske političke države”. Upravo su u tom duhu doneseni statuti Španjolske federacije na kongresu; formulirani su u Alijansi i, kako Lorenzo (isto, svezak II, str. 89.) izvještava, “bili su uglavnom rezultat zajedničkog rada mladih buržoaskih studenata, udruženih radnika Barcelone i aktivnih članova Alijanse socijalističkih demokrata”. Antonio González García *Meneses*, budući profesor, podnio je izvještaj, a među onima koje spominje Lorenzo, najaktivniji je član vjerojatno bio budući liječnik, *José García Viñas*, dok bi drugi mogao biti *Trinidad Soriano*.

Ti su mladi drugovi – *Meneses* je među njima bio glavni – koji su bili uvjereni da se organizacija treba graditi danas tako da bi ona sutra mogla biti organizacija čiji je svaki dio sposoban ispuniti novu, važnu i širu ulogu, obavili iznimno precizan posao, stvorili pravi kodeks – *Reglamento típico aprobado por el primer Congreso obrero de la Región española de la Asociación Internacional de Trabajadores, celebrado en Barcelona, el 19 de junio de 1870* (Tipične uredbe koje je donio prvi kongres radnika španjolske sekcije Internacionalne udruge radnika, održan u Barceloni 19. lipnja 1870.; 48 stranica napisanih na temperaturi -16°). Konferencija u Valenciji (rujan, 1871.), dodala je još materijala tim tekstovima tako da je nastalo 88 stranica: *Organización social de las secciones obreras de la Federación Regional Española* (Društvena organizacija radničkih sekcija Španjolske regionalne federacije; posljednja revizija datira s kongresa u Córdoba, održanog u prosincu 1872., a tiskana je 1873. i ima 96 stranica). Kasnije je, tajni karakter organizacije – od 1874. do 1881. – pojednostavio te statute ili ih je sveo na mrtvo slovo. Ipak ih je Regionalna federacija iz 1881., sve dok je mogla slobodno djelovati (1881., a posebice 1882.), ponovno usvojila sve do otprilike 1887.-1888., kad su taj oblik organizacije i ideja u njezinoj pozadini (o zametku budućeg društva u sadašnjosti) došli pod udar kritike.

Ta ideja, što se tiče ostatka Internacionale, kao plod belgijskoga zaleđa koji Bakunjin nije htio obeshrabriti, nije stvarno utjecala na uvjete nastale nakon 1870. što su bili nepovoljni za aktivnost na toerijskom planu i za napredovanje u organizacijskom smislu. Autoritarci su, razjareni svojim neuspjehom da ostvare na kongresu u Baselu bilo kakav utjecaj na antiautoritarce (Bakunjin, Belgijanace, jurske delegate, neke Španjolace i Francuze), počeli napad u prilog političkoj akciji, to jest u prilog osvajanju države (ne i njezinu dokinuću). To je vodilo, ovisno o okolnostima, do izborne akcije ili do blankističke diktature. Oni iz Geneve (suprotstavljeni Bakunjinu i jurskim delegatima), njemački socijaldemokrati, Marx i njegova frakcija u Generalnom vijeću, počeli su rat protiv antiautoritaraca u organizaciji, povremeno otvoreno, povremeno prikriveno, koristeći odiozan tip polemike i pribjegavši taktici koja je bila gotovo jednaka zloupotrebi moći koju su im pribavili statuti.

U Francuskoj su opći progoni u svibnju godine 1870. ugušili rad Internacionale do rujna, usred rata, kad je opća situacija prekinula taj krvavi sukob. U Belgiji su pasivno promatrali događaje u Francuskoj. Ne samo da je Internacionali bilo nemoguće širiti se, nego je ekonomska kriza uništila i ono napretka što je već bilo ostvareno. Španjolska i Jurska federacija također su bile u krizi tijekom zime godine 1870. na 1871., a godine 1871. Španjolsku su federaciju posebno mučili

progoni, dok su godine 1872. Lafargueove intrige stvorile probleme u toj zemlji. Tek je godine 1873. Španjolska federacija ostvarila veliki uspon da bi ponovno postala žrtva novih progona nakon ljeta, to jest, nakon događaja u Alcoyu i San Lucaru de Barramedi; od siječnja 1874. svedena je na tajno djelovanje. Stvarni temelji za velike nade iz 1869. – nade u opći uspon organizacije koja je te godine još bila vrlo slaba i koja je, osim u Španjolskoj, sve više slabila i udaljavala se od svojih ideja nakon 1870. – zapravo nikad nisu postojali tijekom tih dvadeset godina Internacionalinoga života, od 1864. do otprilike 1884., a u Španjolskoj zapravo do godine 1888.

Ideju je oživio francuski sindikalizam, posebice u godinama svojeg najvećeg revolucionarnog žara, od 1904. do 1908., i ondje je ona inkorporirana u utopiju *Comment nous ferons la révolution (Kako ćemo provesti revoluciju)* E. Patauda i E. Pougeta.³ Ta se ideja uvijek nanovo reafirmira u trenutku kad se sindikati ispune novim nadama. Tako se dogodilo s njemčakim sindikalistima u doba njihove rekonstrukcije nakon godine 1918. i sa španjolskim sindikalistima kad im se učinilo da su im se u travnju 1931. otvorile mogućnosti. Ideja je reafirmirana i na čisto teoretskoj razini, kao u djelu Pierrea Besnarda *Les Syndicats ouvriers et la révolution sociale (Radnički sindikati i socijalna revolucija)*.⁴

Baš kao što Bakunjin godine 1870. nije uskratio svoju pomoć onome što mu se tada učinilo živom silom, tako se i Kropotkinu učinio francuski CGT, kad se pojavio, stvarnom snagom i u njemu je vidio mogućnost sličnog razvitka. Ipak, prema mojem mišljenju, ni jedan ni drugi ne mogu se ubrojiti među stvarne pristaše te ideje; samo su pojedinci tu ideju vidjeli kao jedini, neizbježan, siguran put, i vjerovali su da je korisno i nužno napustiti druge putove u ime tog jednog. Takvi su bili španjolski internacionalisti, francuski sindikalisti i oni koje se danas zove "čistim sindikalistima". Ta je ideja ravnopravna svakom drugom anticipiranom društvenom obliku, primjerice, *slobodnoj samoupravi* ili zajednicama zvanim *sovjeti* ili *anarhističkoj grupi* ili *eksperimentalnoj zajednici* (falangi), a sve su one trebale tvoriti elementarnu fazu, u kojoj su i kroz koju su trebale slobodna društvena zajednica te potrebe i stvarnost budućeg društvenog života ponajbolje ostvariti svoj početni razvoj. Ništa od toga ili drugih sugeriranih oblika ne isključuje ili ne osnažuje druge oblike, i bilo bi od koristi za tih pet do šest aktivnosti (tu je i organizacija *kooperativa*) da djeluju zajedno, jer potrebne će biti sve, kao i druge snage, koje ni jedna organizacija ne može stvoriti sama, a nužni su: dobra volja, entuzijizam, zdrava prosudba, međusobna snošljivost i ujedineni napor.

Što se tiče Internacionale, ta je sindikalistička utopija bila samo epizoda. U Španjolskoj su je na kraju podvrgnuli strogoj kritici čak i njezini prijašnji najuporniji branitelji; tu je kritiku uglavnom formulirao *Antonio Pellicer Paraire* u časopisu *Acracia*⁵ i u *El Productoru*. Ta je utopija imala žalosne posljedice u svim zemljama u kojima se na sindikalizam sada može naići: u svakom mjestu, u svakom okrugu ili gradu postoji *samo jedna* priznata organizacija. Ta je *isključivost* dovela do krvavih sukoba i beskrajnih ekskomunikacija. Bila je to, sve u svemu, *anticipirana diktatura* ne samo *nad budućim čovječanstvom*, nego i nad sadašnjim, diktatura što će vladati razvojem propagande i postojećih organizacija. Tu je ideju, unatoč svim njezinim dobrim namjerama, pritisnuo taj "teret" koji će joj uvijek činiti opreku, sada i u budućnosti, ako se ikad ponovno uspostavi.

Francusko-pruski rat od 1870. do 1871. prekinuo je zajedničku formulaciju ideja u Internacionali o kojima bi se trebalo raspravljati na kongresima. Nakon rujna 1869. (Basel) autoritarci i

³ Pariz, studeni 1909.; VIII-298 stranica.

⁴ Pariz, 1930.; 349 stranica.

⁵ Pellicer, "Acratismo societario", *Acracia*, siječanj-srpanj 1887.

liberteri susreću se samo kao apsolutni neprijatelji, i jedni i drugi sputani vlastitom doktrinom. U Bakunjinu je želja za ostvarenjem društvene revolucije u kolovozu 1870. oživjela njegove stare nacionalističke strasti. Njegovi su se planovi, koje je teoretski zacrtao u svojim spisima i koji su najvećim dijelom vrlo dugo bili nepublicirani, pokazali slabima i neodgovarajućima kad bi se suočili sa stvarnošću (u Lyonu i u Marseillesu). Utočište je našao u kritičkom radu, u kojemu se brzo vinuo od svojih svakodnevnih strasti u profinjene filozofske visine, kao primjerice u svojem nezavršenom djelu o *Božanskom priviđenju* i u djelu naslovljenom *Dieu et l'état (Bog i država)*. Pariška je komuna prekinula taj rad i, budući da joj Bakunjin nikako nije mogao pomoći (u svibnju 1871. bio je u Jurama), napravio je njezinu istančanu analizu i branio je komunu i općenito sav socijalizam od Mazzinija, koji ju je klevetao. Njegova ga je obrana komune dovela u dodir s mnogim Talijanima i Internacionala je na kraju usađena i u *Italiju*, koju su posve osvojile ideje o anarhističkom kolektivizmu i taktika koju je predlagao Bakunjin. Tako je Talijanska federacija osnovana u kolovozu 1872. Iste je godine Bakunjin došao u bliži dodir sa Španjolskom. U studenome 1871. Jurska je federacija počela svoj boj protiv autoritaraca (Sonvillierska okružnica), unatoč svojem nedavnom sastanku, zatvorenom za javnost, održanom u rujnu mjesecu u Londonu. U Francuskoj je Internacionali došao kraj i, nakon pada komune, njezina autoritarna frakcija uskoro je bila svedena samo na nekoliko izbjeglica i šaćicu komunalista. U Belgiji je intelektualni poriv takoreći paraliziran, intelektualce je obuzela sumnja u djelotvornost revolucionarnih metoda, kad su se suočili s masakrima u Parizu.

Pariška je komuna bila plod stjecaja mnogostrukih čimbenika koji su dali povoda velikoj raznolikosti interpretacija, a sve te interpretacije nisu bile po svojoj naravi liberalne ili liberterске. Stari se antagonizam između gradova i država zadržao; ponos glavnoga grada u odnosu na državu i vladu lišenu ugleda, osramoćen je tih dana pred očima javnog mnijenja (od rujna do ožujka); došlo je do reorganizacije radnika i socijalističkih snaga tijekom opsade, koja je završila u nekoj vrsti vojne diktature naoružanog proletarijata suprotstavljenog okrutnoj diktaturi generala. Bilo je mnogo više toga nego federalističkog sentimenta; a još je manje bilo jasnog protuetatističkog sentimenta koji bi htio zamijeniti francusku državu federacijom od četrdeset tisuća komuna koje je Elisée Reclus, u svojem govoru u Bernu (1868.), opisao kao satrapije što tvore oni koji se pokoravaju i plaćaju porez, budući da bi svaka imala suca, općinske vijećnike, svećenike i ostale funkcionare – a svi su oni, sve do seoskih straža, bili željni nekim upravljati. Bilo je naravno i dobrih ljudi, koji su naprosto bili za napredak i koji su s dobrodošlicom dočekali novi pokušaj kao društveni protest protiv nemoći i stoljetne okrutnosti države.

Kad je se sagleda samu po sebi, komuna je, boreći se s preprekama i priklonivši se autoritarizmu u svojoj očajničkoj samoobrani od okrutnih neprijatelja koji su je natopili krvlju, bila autoritarni mikrokozam, pritiješnjen stranačkim strastima, birokratizmom i militarizmom. Te su činjenice, s obzirom na junački kraj komune, liberterски kritičari često zanemarivali; ipak nema sumnje da su bili upoznati sa stvarnim činjenicama, o kojima su morali saznati u svojim kontaktima s mnogim izbjeglicama, u Genevi primjerice. Njezini najbolji predstavnici, takvi poput *Gustavea Lefrançaisa*, starog komunista iz 1848., bili su posve protuetatistički nastrojeni, ali u komuni koju su toliko veličali bilo je neizbrisivih ostataka općinske i lokalne vlasti i nepovjerenja prema anarhizmu. Ukratko, baš kao što je postojala teorija o *“minimalnoj državi”*, oni su podržavali ideju o *“minimalnoj komuni”*, koja će vladati što je manje moguće, ali ipak vladati. Liberteri, koji su se suprotstavljali tim komunistima, osjećali su prema njima i privlačnost i odbojnost istodobno. Ideja o komuni bila je njihova najveća svetinja, a njezina vlast činila im se opresivnom; ipak neki su joj se prepustili i ona ih je posve apsorbirala, poput Paula Broussea, tako da su oni za naše

ideje bili posve izgubljeni. Drugi su, poput Eliséea Reclusa (pobornika i snažnog podupiratelja komune, koji je ostao prijatelj njezinih branitelja), odbili da ih zavede komunalizam i postali su oštromniji anarhisti. Louise Michel, koja se s najviše zanosa borila za komunu, suočena s tim pogreškama i s autoritarizmom koji je, kako je uvidjela, sve više uzimao maha među njezinim ponajboljim prijateljima, postala je anarhistkinja kad je na brodu koji ju je vozio u deportaciju što će potrajati do godine 1880. dobila priliku razmisliti o onome što je vidjela.

Drugi borac za komunu, Victorine Rouchy, isto je tako postala jedna od prvih komunističkih anarhista u Genevi. Bakunjin Pariška komuna nije niti posve prožela niti osvojila, za razliku od mnogih drugih čije je vidno polje ograničila sama veličina tog događaja. Što se Italije i Španjolske tiče, uglavnom nije bilo takva ograničenog gledišta. Drugdje ga je bilo i, prema mojem mišljenju, ono je dovelo do određenog urušavanja anarhističke ideje.

10. Antiautoritarna Internacionala do 1877. Korijeni anarhokomunizma između 1876.-1880.

Doista je tužno vidjeti brzinu i ravnodušnost kojima je načelo radničke internacionalne solidarnosti skršeno 1870., 1871. i nakon toga, upravo onda kad je trebalo proći kroz svoju prvu provjeru. Rat iz 1870.-1871. proistekao je iz agitacije koja je glasno zahtijevala svjetski rat protiv Rusije; ta je agitacija bila ravnodušna prema ratu iz 1866. i smatrala je da je iznad napora za mir koji su poduzimani u razdoblju od 1867.-1868. Rat iz 1870.-1871. kao takav nije zanimao Internacionalu, ali njegov opseg i njegovo širenje, ponovno su probudili stare domoljubne strasti.

Marx je, kako potvrđuju njegovi spisi tiskani u to doba i njegova korespondencija tiskana kasnije, bio jednako protunjemački raspoložen koliko i Bakunjin i učinio je najviše što je mogao da potakne britanski rat protiv Rusije i Njemačke. Posve se složio s blankistima na Generalnom vijeću 1871.-72., koji su bili francuski domoljubi *par excellence*. Oni među njemačkim socijalistima koji su bili u dodiru s Internacionalom mahom su bili frankofili. Mirovne manifeste tiskale su obje strane. Ništa što se događalo u Internacionali nije moglo povrijediti Francuze. No, sama je činjenica da je rasu, koju se smatra superiornijom (latinsku), napala rasa koju se smatra inferiornijom (barbari), bila nepodnošljiva ostrašenim duhovima. Njihova rasna stajališta ne mogu se pripisati nekoj kasnijoj interpretaciji; dovoljno je zaviriti u Bakunjinovo veliko djelo *Državnost i anarhija* i u prva dva sveska španjolske serije njegovih *Obras*, u njegove spise iz 1870., kako bi se zapazila žestina tih rasnih osjećaja.¹

Bakunjina su doista živo zaokupila rasna pitanja. U Marxa je na djelu bio patološki egocentrizam – čega nitko nije lišen – i taj ga je egocentrizam naveo da misli kako će “njezina nadmoć [to jest, njemačke radničke klase] nad francuskom na svjetskoj pozornici istodobno biti i nadmoć naše teorije nad Proudhonovom” – što je sramotna izjava hladno proračunata uma. Ipak, kao što sve njegove druge izjave iz tog razdoblja pokazuju, napravio je sve što je mogao protiv Nijemaca i ništa u njihovu korist. S druge strane, dvije su strane bile tako jadno informirane jedna o drugoj – što nam posvjedočuje sačuvana korespondencija i tisak iz tog razdoblja – tako da je Marx dobio nadimak “*pangermanist*”, s istim onim manjkom činjeničnih informacija i istim prezirom prema istini zbog kojih su Bakunjina zvali “*panslavistom*”.

Što se tiče tih događaja u Internacionali, poslušajmo Malatestin retrospektivni glas kad on sumira svoja iskustva počevši s godinom 1871. Malatesta je 1914. napisao u časopisu *Volontà (Volja)* u vezi s vlastitim aktivnostima i aktivnostima svojih drugova sljedeće:

... mi želimo, svjesnom akcijom, voditi radnički pokret u smjeru koji se čini najbolji, suprotno od onih koji vjeruju u čuda automatizma i u vrline radničke klase.

Bakunjin je puno očekivao od Internacinala; ipak, istodobno je osnovao Alijansu, tajnu organizaciju s dobro utvrđenim programom – ateističkim, socijalističkim, anarhističkim, revolucionarnim – koja je uistinu bila duša Internacinala u svim latinskim zemljama i koja je dala

¹ Treći i četvrti svezak uključuju njegove više filozofske spise iz 1870.-1871.

anarhistički poticaj jednom ogranku Internacionale baš kao što su marksisti, s druge strane, dali socijaldemokratski poticaj njezinu drugom ogranku.

Isto tako je napisao da je, premda su kongrese zvali

... demokratskim sveučilištima za proletere... poznata činjenica da je spontani poriv radničkih masa utjecao vrlo malo ili gotovo ništa na ijedno naše djelo; baš naprotiv, radilo se o maloj skupini mislilaca i boraca koja je predlagala određena rješenja, raspravljala o njima i prihvaćala određena rješenja za socijalne probleme; oni su propagirali ta rješenja i internacionalisti su ih masovno prihvaćali. A ono što će presuditi Internacionali, ponad svega drugoga, jest činjenica da je izvršna i vladajuća manjina bila odveć kritična prema masama i nije bila kadra odijeliti stranačke funkcije od vlastitih funkcija u radničkom pokretu.

Zašto pokušavati skriti određene istine sada kad su one dio povijesti i mogu poslužiti kao lekcija za sadašnjosti i za budućnost? ... Mi, koji smo bili poznati u Internacionali kao bakunjinisti i koji smi bili članovi Alijanse, vikali smo glasno protiv marksista jer su oni pokušali da upravo njihov program prevlada u Internacionali. Ipak, stavimo li na stranu pitanje o zakonitosti njihovih metoda, o čemu je besplodno sada razmišljati, mi smo učinili upravo ono što su i oni učinili; nastojali smo iskoristiti Internacionalu za vlastite stranačke ciljeve. Razlika je u činjenici da smo se mi, kao anarhisti, poglavito oslanjali na propagandu i da smo, budući da smo htjeli za anarhističku stvar pridobiti preobraćenike, isticali decentralizaciju, samostalnost grupa, slobodnu inicijativu, i pojedinačnu i kolektivnu, dok su marksisti, budući da su bili autoritarni, željeli nametnuti svoje ideje snagom većine – koja je manje-više bila lažna – centralizacijom i disciplinom. No, svi smo mi, bakunjinisti i marksisti podjednako, pokušali više siliti događaje, nego se osloniti na silu događaja.

Sve do 1870. Marx je pokazivao stanovit oprez. Znao je da mora imati obzira prema Englezima; držao se podalje od aktivnosti Belgijanaca, Talijana (osim borbe mazzinista) i Španjolaca u Internacionali. Prema Švicarcima vrlo blago je postupao njihov sunarodnjak Jung koji nije volio Marxa. A što se Marxa tiče, uglavnom se bavio Parižanima, držeći podalje proudhoniste, otpisujući retoričke revolucionare (tipa Félix Pyata) i bezuspješno tragajući za elementima radničke stranke. Doživio je uspon neovisnih kolektivista poput Varlina, kojega nije volio, ali se dobro pazio da s njim ne dođe u sukob. Pokazao je veliko zanimanje za Sjedinjene Države, nadajući se da će osnovati stranku na američkom kontinentu i priličnu je pozornost posvetio Ircima koji su Engleze mogli dovesti u mnoge neprilike. Bakunjinova neočekivana pojava i njegova intenzivna aktivnost od godine 1868. nadalje razbjesnila je Marxa, koji se suprotstavljao pridruživanju javne Alijanse; razdijelio je u Njemačkoj svoj odiozni spis *Povjerljivo priopćenje* napisan protiv Bakunjina i još jedan sličan u Belgiji (u siječnju 1870.).

U jesen 1870. Marxova je mržnja udružila snage s Engelsovom agresivnošću, koji je pokušao potkopati Bakunjinov rad u Italiji preko Cafiera i u Španjolskoj preko Lafarguea. U njegovim je rukama svako pitanje zaraženo kontroverzijom. Preko Rusa Utina došao je u posjed svijuju dokumenata o projektima koji su se ticali tajne Alijanse što ih je Utin mogao skupiti, i dokopao se Nečajevljevih radova te počeo kampanju denuncijacije Bakunjina, koja je pokrenuta na londonskoj konferenciji, nastavljena cirkularnim pamfletom – *Prétendues Scissions (Lažni raskoli)* u svibnju 1872. (autor je Engels) – i kulminirala tajnom istragom na haškom kongresu u rujnu. Pamflet o Alijansi, tiskan u kolovozu 1873., njihova ostavština za potomke, spomenik je nečasnog ponašanja.

U cijeloj su se toj stvari, Marx i Engels – kao što se sada može potvrditi u svim pojedinostima – ponašali s takvim šokantnim manjkom časti što je bilo ujedno i obilježje svih njihovih polemika.

Radili su s nedostatnom dokumentacijom koju su, prema svojem običaju, nadopunjavali proizvoljnim deklaracijama i zaključcima – koje su njihovi sljedbenici prihvaćali kao istinu premda su bili raskrinkani kao bijedni pogrešni prikazi, pogreške i beskrupulozna izvrtnja istine.

Na antiautoritarnoj strani, posebice što se tiče te kontroverzije, imamo dokumentaciju koju je izravno skupio James Guillaume u *Biltenu* Jurske federacije (1872.-1873.), zatim u *Mémoireu* (*Spomenica*) te Federacije i sve je to s mnoštvom eksplanatorne građe tiskao u četiri sveska *L'Internationale: Documents et souvenirs* (*Internacionala: dokumenti i uspomene*, 1864.-1878.). Bakunjin je puno pisao u to vrijeme, ali je vrlo malo objavljivao, očekujući, do posljednjega, da se sve te razlike među drugovima pomire.

Bilo bi posebice važno pročitati njegove spise iz tog razdoblja: njegovo pismo *Réveil* (*Buđenje*, Pariz) od listopada 1868.; referate na trima konferencijama održanim u Juri (svibanj 1871.); fragment *Načelo države*; spise iz 1871. koji se tiču ženevske sekcije Alijanse (1869.-1870.); *Odgovor jednog internacionalista Mazziniju* (na talijanskom) i njegov spis *La Théologie politique de Mazzini...* (*Mazzinijeva politička teologija*) (na francuskom) i mnoge druge tekstove i fragmente koji se tiču Italije (1871.-1872.); dugačko pismo jurskim drugovima iz prvih mjeseci 1872., neobjavljeno, a koje bi samo po sebi moglo biti mala knjiga; pismo Anselmu Lorenzu (ožujak 1872.) i pisma koja se tiču Alijanse u Španjolskoj (rukopisni fragmenti iz 1872.); i još u vezi s Alijansom, njegova pisma Albertu Richardu i poglavlje knjige *Povijesni razvoj Internationale* (1873.) tiskane na ruskom jeziku. Ima i drugih rukopisa iz jeseni 1872., koji se bave Internacionalom nakon haškog kongresa (u *Oeuvres*, svezak III i IV), te velika knjiga *Državnost i anarhija* (1873., na ruskom). Napokon, tu su i dva pisma objavljena u jesen 1873., prilikom njegova povlačenja iz Internationale. Osim svega toga, vrlo je poučna njegova korespondencija s Hercenom i Ogarjovom, tiskana 1895. u njemačkom prijevodu i potom 1896. na ruskom.

A što se tiče Bakunjinovih osobnih aktivnosti u godini 1871., uglavnom je bila riječ o susretima s prijateljima i drugovima u Firenzi (travanj) i u Juri (svibanj), o njegovoj borbi protiv Mazzinija i o vezama s mnogim njegovim novim talijanskim drugovima. Godine 1872. otkrivamo njegove kontakte s Cafierom, s Rusima i drugim Slavenima u Zürichu, njegove posjete Juri, organiziranje "*Alijanse revolucionarnih socijalista*" u Zürichu i međunarodnog kongresa u Saint-Imieru (Jura) u rujnu. Godine 1873. pak tu su njegove ruske knjige, kontakti s predstavnicima na ženevskom kongresu (Bern). Zatim počinje godina "*Baronate*",² u prosincu 1873. počinje priprema za talijansku pobunu (u kolovozu 1874.). U rujnu 1874. neki od njegovih najbližih drugova sramno su se razišli s njim. Nakon toga se, sve do svoje smrti 1. srpnja 1876., povukao iz svih akcija.

Očito nije laka zadaća pribaviti druge dokumentarne informacije o Bakunjinu od 1871. do 1874., posebice zato što je stanovit broj njegovih spisa (koji su trebali biti uključeni u njegova *Djela*, izdana u Parizu – to jest, da su svezak VII i sljedeći svesci bili objavljeni) dostupan samo u brojnim izvacima. Skupio sam ih u svojoj *Biografiji* (1898.-1900.). Od godine 1914. do 1935. ipak nitko nije niti pokušao postići da se *Djela* kontinuirano publiciraju u francuskom izvorniku; malo je onih koje sam znao bilo čak i dovoljno znatizeljno da bi pokušalo otkriti što bi još trebalo biti uključeno u tim dodatnim svescima. Što se tiče događaja u "*Baronati*", lako je naći Guillaumeov izvještaj i njegovu interpretaciju u njegovu djelu o Internacionali. Moram ipak istaknuti da je njegov nazor, kako se meni čini, uvijek pokazivao pristranost i da bi se, kako se ne bi kockalo s neovisnim stajalištem, moralo upoznati svu sačuvanu građu. Tiskao sam cijeli tekst *Dnevnik* *dokaza* iz ljeta 1874., u *Dodatku La Proteste*, s nekim bilješkama. Čovjek mora posve prirodno biti

² Riječ je o vili La Baronata koju je Bakunjinu darovao njegov stari revolucionarni drug Cafiero.

oprezan pri prihvaćanju fantastičnog izvještaja koji se bavi tim pitanjem i Bakunjinom, a koji se pojavio u Bologni u kolovozu 1874.

Jedno od najpoznatijih izlaganja Bakunjinovih ideja nalazimo u njegovoj rezoluciji naslovljenoj *Priroda proletrske političke akcije*, koju je ponudio na kongresu u Saint-Imieru (6. rujna 1872.), a koja završava sljedećim riječima da je

... prva dužnost proleterijata uništenje cjelokupne političke moći; da svaka organizacija političke moći, zvana privremena ili revolucionarna [marksističko-boljševička teorija], ne može biti ništa drugo do još jedna laž i opasna je po proleterijat kao svaka postojeća vlast; da proleterci cijeloga svijeta, odbijajući svaki kompromis u provedbi socijalne revolucije, moraju uspostaviti solidarnost revolucionarnog djelovanja izvan svakog buržoaskog političkog oblika.

Puna je važnost tih ideja sabrana u osmoj rezoluciji koju je posve sigurno donio on sam – na kongresu Talijanske federacije održanom u Bologni u ožujku 1873.; odveć je opširna da bi bila uključena u ovu knjigu.

Što se tiče Bakunjinovih anarhističkih ideja i djelovanja, može se općenito i objektivno reći da je nakon jeseni 1874. tek nekoliko ljudi u Italiji i u Španjolskoj, i tek nekoliko Rusa, mislilo kako se one mogu i trebaju odbaciti. Njihova se stvarna važnost gotovo posve zaboravila, ali nakon dvadeset godina zaborava otkrila se istinska vrijednost njegova djela i ono je doživjelo veće priznanje. Tijekom tog intervala izvučen je iz njegovih rukopisa spis *Bog i država*; to dobro znam. Ali tada se mislilo kako se ništa više ne treba poduzeti. Već sam naveo dojam koji je ostavilo godine na Kropotkina 1895. čitanje nekih Bakunjinovih ruskih pisama (Hercenu). Te su godine označile preokret.

Bez poticajnih rasprava različitih skupina socijalista, kongresi antiautoritarne Internacionale (1873.-77.) gubili su na zanimanju. U skladu sa željama Jamesa Guillaumea, koji je na haškom kongresu inzistirao na tome, došlo je do ponovne uspostave odnosa s Marxovim protivnicima, od kojih su neki, posebice Englezi, bili autoritarni socijalisti. Bili su to saveznici koji su malo toga imali ponuditi što bi bilo zanimljivo bilo u idejnom sklopu, bilo u djelovanju, bilo u sindikalnoj snazi. Bilo je i drugih nedostataka. Postojala je primjerice izvrsna sekcija "L'Avenir" (Budućnost) iz Geneve na kongresu 1873., sekcija naprednijih anarhista – bili su oni prvi komunistički anarhisti, ali radnici *per excellence*, koji su inzistirali na isključenju intelektualaca iz Internacionale; taj je prijedlog kongres ipak odbio. Oni su to stajalište zauzeli jer nisu imali povjerenja u ljude poput Marxa i vođa komune. Kongres je uklonio to zlo novim ustrojem udruge, koji je dokinuo Generalno vijeće, uspostavio federalni "Ured" koji nema vlast i tako su federacije dobile potpunu samostalnost. O načelnim se pitanjima više nije odlučivalo glasovanjem.

U praksi je Internacionala, zbog manjka bilo kakve inicijative koja bi potekla iz središnjeg organa, nestala s javnog obzora. Činjenica je ipak, da se cijeli posao dugo vodio uglavnom na lokalnoj razini. Londonska se inicijativa iscrpila nakon 1864.-66. Otada nadalje Vijeće više nije bilo ništa drugo nego grupa koja nastoji nametnuti vlastito gledište (to jest, Marxovo, koji je mislio da će na taj način moći upravljati); za ostvarenje tog cilja koristili su se povećanom administrativnom moći kojom je Vijeće bilo obdareno. Federalni su odbori, koji su se izmjenjivali između Švicarske i Belgije, izgubili svaki utjecaj zbog svoje neaktivnosti. Na kraju je belgijska grupa koja je trebala osnovati federalni odbor nakon kongresa 1877. postala tako apatična da više nijedan odbor nije pokazivao znake života. Tako je i ta slaba spona koja je postojala među federacijama postupno nestajala, premda su federacije postojale i dalje i nitko nije niti primjetio odsutnost te formalne spone.

Progon je uskoro onemogućio javno postojanje tih sekcija u Francuskoj (1871.) i u Španjolskoj (1874.) i učinio je njihovo postojanje u Italiji (od 1873. nadalje) nesigurnim i sporadičnim. U Belgiji se, u međuvremenu, niz sekcija (posebice flamanskih) okrenuo prema umjerenom socijalizmu. U Španjolskoj su, na kongresu u Córdoba (prosinac 1872.), vijeća zamijenili odbori; godine 1874. i 1875., kao rezultat progona i nakon tajnog kongresa u Madridu (lipanj 1874.), regionalne su skupštine svoje skupove održavale svake godine i više nije bilo kongresa. Ipak, federalni su odbori opstali i njihov je tajnik zapravo povezivao cijelu organizaciju. Tako je stvarnost, sastavljena kao i uvijek od mnogih velikih iskušenja, u nekoliko godina izmijenila tu internacionalnu organizaciju koja je još godine 1869. *vjerovala da je ona slika i prilika društva u budućnosti*. Takvim zapažanjima u prvom redu manjka cjelokupna povijesna perspektiva i svaki osjećaj za mjeru. *Tisuću se čimbenika ispriječilo između neizbježno prolazne i nestalne sadašnjosti, i budućnosti nepoznata oblika i vremena*. Želja da se premosti ta udaljenost afirmacijom, nadom, vjerom ili da je se preskoči čistom snagom volje, prejednostavna je ili čista fantazija.

Stvarno je stanje stvari isto tako određivalo taktiku. Talijani su bili pobornici pobune (1874.-1877.); Španjolci su izabrali ustrajnost, zamišljajući veliki opći pokret u zemlji koji se nije ostvario one godine kad su očekivali da će se ostvariti (1877.). Ljudi iz Jure i Belgijanci nastavili su s tihom propagandom, stvarajući male lokalne sindikate.

Ono što ih je sve povezivalo bila je njihova zajednička obrana na bruxelleskom kongresu (1874.) od autoritarnih infiltracija koje je predlagao César de Paepe. Pod utjecajem socijal-demokracije (radnička država), kao i komunalizma (komunalne javne službe), on je zastupao takvu slobodnu komunu u slobodnoj državi (u *De l'organisation des services publics dans la société future [Organizacija javnih službi u društvu budućnosti]*). Belgijanci, Švicarci i Španjolci (Farga Pellicer) odbili su te zamisli.

Godina 1875. bila je beživotna godina i planovi za kongres u Barceloni nisu se ostvarili. Godine 1876. došlo je do buđenja duhova; te je godine, kad je umro Bakunjin, došlo do izvrsnih, novih očitovanja anarhističkog mišljenja.

James Guillaume, koji je već bio napisao *Une Commune sociale (Socijalna komuna, 1870.)*, knjigu u kojoj je opisao slobodnu komunu u njezinoj početnoj fazi, skupio je u jesen 1874. i tiskao 1876. svoju knjigu *Idées sur l'organisation sociale (Ideje o društvenom ustroju)*. U toj je knjizi prikazao buduće kolektivističko društvo; to je vrlo promišljen rad, koji uzima u obzir progresivnu evoluciju. Između kolektivizma (raspodjele prema uloženom radu) i komunizma (slobodne potrošnje), Guillaume je istaknuo načelo dostupnosti dobara – ograničene ili obilne – koje će dopustiti društvu da krene dalje od ograničene potrošnje prema najširoj slobodi potrošnje. Ipak on nije obećao komunizam smjesta, nego prije komunizam do kojega će se doći u prvom redu stvaranjem obilja.

Pamflet naslovljen *Aux travailleurs manuels partisans de l'action politique (Za fizičke radnike, pristase političke akcije)*, koji je napisao François Dumartheray, pojavio se u Genevi u veljači 1876.; on je iznio ideje sekcije "L'Avenir", neovisne grupe izbjeglica, većinom iz Lyona, kao i nekih drugih. Dumartheray, rođen u Savoju, bio je član te grupe.

Ta je publikacija *prvi put* u tisku spomenula *anarhistički komunizam*. Ona je isto tako najavila izlazak drugog "posebnog" pamfleta koji će objasniti značenje tog naziva; ali zbog nedostatka novca, taj se posebni pamflet nikad nije pojavio. Ti su ljudi, bilo zbog svojih korijena u starom lyonskom ikarskom komunizmu, bilo zato što su htjeli ostvariti napredak u svim problemima – što je njihova grupa i postigla u mnogim prilikama kad bi se suočila s ljudima iz Jure i komunalistima – ne samo odbili ograničenja kolektivizma, nego su i predložili anarhistički komunizam. I upravo se Kropotkin svojim kontaktima s tim miljeom, a posebice s Dumartherayom, čiji je prija-

telj postao nekoliko godina kasnije u Genevi, približio komunizmu, do točke kad ga je otvoreno prihvatio.

Na skupovima internacionalista i komunalista u Lausannei 18. i 19. ožujka 1876., *Elisée Reclus* održao je govor u znak priznanja komunističkog anarhizma i bit će da je to bila takva novost u razvoju događaja da ga se pamtilo još mnogo godina poslije premda tekst samog govora nije sačuvan. S druge strane, on nije imao priliku, ili nije tragao za njom, da ranije specificira svoja mišljenja, nego je to učinio kasnije u *Le Travailleuru* (1877.-78.; Geneve) i u *Le Révoltéu*, a od 1879. nadalje činio je to češće.

Nakon čitanja Guillaumeova spisa *Idées* (koji se pojavio u kolovozu 1876. i s kojim su neki Talijani, poput Cafiera, bili upoznati od 1874.) ili možda prigodom rasprave u jurskom *Biltenu* talijanski su militanti u Napulju, u ljeto ili u jesen 1876., prihvatili anarhistički komunizam. Malatesta je napisao u časopisu *Volontà*:

U Italiji nas je nekoliko [Cafiero, Covelli, Costa, pisac ovih redaka i još neki čijih se imena ne sjećam] odlučilo napustiti kolektivizam, koji je tada propovijedala cijela Internacionala, i natjerali smo zastupnike na kongresu u Firenzi [1876.], a potom i cijelu Talijansku federaciju Internazionale da prihvati komunizam.

Kongres rimske i emilijske sekcije u srpnju bio je usmjeren na kolektivizam, a predsjedao mu je Costa, koji je prije kongresa u Firenzi bio u zatvoru. Kasnije je, između srpnja i listopada, postignut dogovor s gore spomenutim napuljskim drugovima, dopisivanjem ili osobnim kontaktima. Tada su se, vjerojatno u rujnu, dogovorili da predlože tu promjenu orijentacije do koje je došlo na kongresu u Firenzi, pa su Cafiero i Malatesta otišli ravno u Švicarsku, na kongres Internazionale u Bernu.

Izvještaji s tog kongresa ne spominju takvu promjenu i to pokazuje, u najmanju ruku, da ako se i raspravljalo o toj novoj činjenici, ona nije privukla pozornost. Ali je *Arbeiter-Zeitung* iz Berna (pod uredništvom Paula Broussea) izvijestio 28. listopada o tome kako je "... važno da je, talijanski socijalizam, usvojio zajedničko vlasništvo nad proizvodima rada...".

A u Cafierovu i Malatestinu pismu u jurskom *Biltenu* piše: "Talijanska federacija razmatra kolektivno vlasništvo nad proizvodima rada kao važan dodatak kolektivističkom programu."

Paul Brousse (na konferenciji u Saint-Imieru 17. veljače 1877.) i Andrea Costa (u svojoj propagandnoj aktivnosti kao izbjeglica u Švicarskoj u proljeće/ljeto 1877.) odali su priznanje tim novim idejama. I mali letak tiskan u Njemačkoj, koji su u travnju ili u svibnju 1877. izdali neki njemački radnici u Bernu koji su bili povezani s Brousseom i Kropotkinom, naslovljen je *Statuten der deutschredenden anarchisch-kommunistischen Partei* (*Statuti anarhističko-komunističke stranke njemačkog govornog područja*), dok je Kropotkin predlagao drugu verziju naslova: "...deutsche anarchische kommunistische Partei" (*Njemačka anarhistička komunistička stranka*).³ Na kongresu Internazionale održanom u Verviersu u rujnu 1877. vodila se slična rasprava na kojoj su Costa i Brousse govorili u prilog komunizma, Morago i Viñas u prilog kolektivizma, dok su Guillaume, Jules Montels, Emil Werner i belgijski delegat htjeli da se to pitanje odloži. Ta nam je rasprava poznata iz Kropotkinovih zabilježaka. Guillaume je tvrdio da

jedino što se treba sada reći jest to da će se proizvodi [rada] raspodjeljivati na ovaj ili onaj način i da će do različitih rješenja za raspodjelu doći same grupe.

Sve to pokazuje da se, u svojim ranim počecima, ta nova teorija predlagala na miran, oprezan način, bez fanatizma i pretjerivanja.

³ Navedeno u pismu Emila Wenera Kropotkinu od 4. svibnja 1877.

“Mi smo bili komunistički anarhisti i još smo to”, napisao je Malatesta u časopisu *Pensiero e Volontà (Misao i volja)* 25. kolovoza 1926.;

ali to ne znači da ćemo komunizam pretvoriti u željeznu polugu, u dogmu, ili da ne shvaćamo da, prije nego što ga uspijemo dosegnuti, trebamo određeni moral i određene materijalne uvjete koje je nužno stvoriti.

Godine 1884. on je napisao:

No, kako bi postao ostvariv, komunizmu treba veliki moralni razvoj pripadnika društva, treba mu uzvišen i produbljen osjećaj solidarnosti, koji sam revolucionarni poriv možda i neće biti kadar stvoriti.

To će reći da će, budući da priroda raznih lokaliteta i konkretnih situacija neće omogućiti da obilje dobara bude odmah dostupno posvuda, biti nužno prihvatiti privremeni kolektivizam

A Kropotkin je, premda se činilo da nije zaokupljen tim problemima 1877. i 1878., pa čak ni 1879. (prema onome što znamo o njegovu mišljenju izrečenom u njegovim člancima), ipak zaključio svoje veliko izlaganje o kolektivističkoj komuni naslovljeno *Anarhistička ideja sa stajališta njezina praktična ostvarenja* niti ne spomenuvši komunizam. A u svojem obraćanju na kongresu u Juri (prema *La Révoltéu* od 18. listopada) zastupao je komunistički anarhizam kao cilj, s kolektivizmom kao privremenim oblikom vlasništva u međuvremenu.

Ne smijemo previdjeti činjenicu da pristaše anarhističkog kolektivizma, premda jamče svakome pun proizvod njegova ili njezina rada, nisu imali na umu doslovnu, krutu raspodjelu prema uloženom radu svake osobe. Ukupni proizvod je proizvod bez odbitka kapitalističkog profita i državnih troškova. Udruga, grupa ili slična jedinica odlučit će kako treba taj ukupni proizvod raspodijeliti – bilo na osnovi sata uloženi u rad, bilo na osnovi jednakih nadnica (što je zastupao Bakunjin), bilo prema potrebama svake osobe. Bilo je pogrešno poistovjetiti kolektivizam s novom klasom plaćenih nadničara. Tako je mislio Guillaume, koji je, kako se vidi u njegovim *Idées* (1874.-1876.), vrlo razumno zaključio da neograničena raspodjela ovisi o dostupnosti proizvoda. Treba zapaziti da su čak i komunisti smatrali da robu koje manjka treba racionirati. Smatralo se da će takva roba biti iznimka; primjerice, rano voće i povrće razdijelit će se bolesnima i djeci, dok se za druge proizvode koji su uistinu bili važni, smatralo da će biti dostupni ili da će ih biti u obilju. Kolektivisti i praktično nastrojeni komunisti poput Malateste nisu uzimali zdravo za gotovo da će neke robe biti u izobilju, premda su je htjeli vrlo brzo proizvesti, dobro planiranim radom. Na toj točki postavlja se i pitanje ne bi li bilo vrednije proizvoditi novu robu, koje je manjkalo, nego stvarati preobilje robe koja je već dostupna za neograničenu raspodjelu. Nisu imali smjelosti da postave standarde i odredbe – to bi bio autoritarizam, premda nitko od njih nije vjerovao da se stvari mogu regulirati automatski. *Kolektivizam*, kako ga je razumijevao Guillaume, i Malatestin *komunizam*, nudili su najveći raspon tih poimanja: *napredovanje prema komunizmu ili njegovo potpuno ostvarenje gdje god to obilje dopušta, i kolektivističke ugovore raznih vrsta gdje god to obilje još ne postoji, a u svrhu njegova stvaranja*.

Kongres u Bernu (listopad 1876.) bio je nadahnut, prema Guillaumeu i drugim predstavnicima, idejom – koju su poduprli i neki autoritarni socijalisti u Švicarskoj nakon Bakunjinove smrti – da se između liberterskih i autoritarnih socijalista mora uspostaviti “recipročno poštovanje” i usporedan mirni napredak. Kongres je prihvatio manifest strogo internacionalnog karaktera koji su napisali Charles Perron, Guillaume, Cafiero i Žukovski, a bavio se balkanskim ratom (Slavena protiv Turaka). Tom se prigodom de Paepe razotkrio kao pravi etatist, no Guillaume, Reinsdorf, Malatesta i Žukovski odbacili su njegove ideje.

Što se tiče tipa akcije koji će se rabiti, Perron, Brousse, Žukovski, Španjolci (Viñas i Soriano) i Talijani predložili su recipročno poštovanje prema svakoj akciji što se bilo gdje provede. Talijanska je federacija u to doba vjerovala da je "čin pobune" najučinkovitije sredstvo propagande, kao preludij za akciju planiranu za mjesec svibanj u Italiji;⁴ ono što se zvalo Mateseovom ili Beventovom pobunom u travnju, samo je dio takve akcije, ubrzane drugačijim okolnostima. Taj događaj i onaj od 18. ožujka 1877. u Bernu (u ime obrane crvene zastave od vlasti) bili su vrlo utjecajni u promicanju ideje "propagande djelom". Taj su specifičan naziv potom prihvatili Costa (u lipnju) i Brousse (u kolovozu). On se već rabio 1873., u Kropotkinovu ruskom rukopisu, koji je sadržavao izraz "faktičeskaja propaganda" u kojemu ovo "faktičeskaja" označava "djelom". Bakunjin je slično napisao 1870.: "Propagirati naša načela činom" (rukopis u to doba netiskan). Te riječi, tako zastrašujuće antisocijalistima, nisu bile ništa veća prijetnja nego, recimo, "dati primjer" ili svaka slična fraza na raznim jezicima koja se rabi da se izrekne ideju kako djela govore glasnije od riječi.

Kongres u Verviersu (rujan 1877.) nije bio ništa drugo nego skup održan prije takozvanog svjetskog kongresa u Ghentu, gdje su se autoritarci i antiautoritarci sreli još jedanput, no hladno kao neprijatelji, i nisu uspjeli doći do nekog međusobnog *modus vivendi*. Viñas i Morago bili su nazočni na kongresu u ime Španjolske federacije.

Prije nego što su otišli u Belgiju, članovi Internacionalne alijanse i Kropotkin sreli su se u La Chaux-de-Fonds (Jura) i dogovorili su se preustrojiti svoju "revolucionarnu zajednicu"; drugim riječima, staro bratstvo iz godine 1864. Kropotkin je imenovan za korespondencijskog tajnika i dogovoreno je da će svaka zemlja zadržati svoju samostalnost u pitanjima taktike. Članovi trebaju nastaviti međusobnu korespondenciju, a tajnik će prenositi takva pisma među članovima, dodajući svakome svoj komentar. Ima razloga vjerovati da su ti članovi bili Guillaume, Schwitzguébel, Pondy, Paul Brousse, Costa, Viñas, Morago, Kropotkin, kao i dvojica koji su u to vrijeme bili u zatvoru, Cafiero i Malatesta koji su se 1872. povezali s njima i također su pripadali toj grupi. Aktivnost te skupine može se pratiti prema nekim pismima sačuvanim iz godine 1879., 1880. i 1881.; ipak, veći dio njihova rada ostaje nepoznat i može se smatrati izgubljenim. Malatestinim odlaskom iz Londona u ljeto 1882., ili pak Kropotkinovim boravkom u zatvoru sve do 1886., bliski su kontakti militanata vjerojatno završili u prosincu iste godine. Ali kad god su se Malatesta ili Kropotkin i Guillaume sreli, morali su snažno osjećati bliskost koja ih je u prošlosti spajala. Malatestina smrt 22. srpnja 1932. označila je odlazak posljednjeg člana te intimne grupe koju je Bakunjin osnovao 1864.

La Révolté se smatrao internacionalnim organom grupe, kojoj je dugovao velik dio svojeg ugleda. Ostalo je počivalo na Kropotkinovu talentu. Godine 1880. on se vrlo približio Eliséeu Reclusu i po prvi put se deklarirao čvrsto u prilog *izravnog, neposrednog komunističkog anarhizma* u trenutku socijalne revolucije, u svojem tekstu *Pariška komuna*. Ima razloga vjerovati da je to deklariranje požurio Brousse, koji je u to doba napustio "revolucionarnu zajednicu" i iznio svoje novo gledište gotovo istodobno u *Le Travailu* (u broju za travanj 1880.).

Kropotkin se potom dogovorio s Dumartherayom i Herzigom, iz ženevske grupe, i kasnije s Reclusom i Cafierom – vjerojatno između srpnja i rujna 1880. – da predlože prihvaćanje anarhističkog komunizma Jurskoj federaciji na njezinu kongresu održanom 9.-10. listopada; to je i učinjeno. Schwitzguébel je iznio sažetak kolektivističkih ideja u svojem *Socijalističkom programu*. Cafiero je održao govor "Anarhizam i komunizam"; Kropotkin i Reclus poduprli su komunističko-

⁴ Vidjeti deklaraciju koju su potpisali Cafiero i Malatesta u jurskom *Biltenu*, 3. prosinca 1876.

anarhističku ideju svojom snažnom obranom, i kongres ju je prihvatio. Schwitzguébel i Pindy su se isto tako deklarirali kao komunisti, ali su savjetovali da se ne rabi taj termin, koji su švicarski i francuski radnici vrlo slabo poznavali. Isto se moglo prigovoriti i riječi “anarhist”, i to je na kraju dovelo do toga da se na francuskom regionalnom kongresu u Le Havreu (16.-22. studenog 1880.) prihvati termin “liberterski komunizam”. Termin “*anarhistički komunizam*” uskoro je ušao u opću uporabu u Francuskoj; manifest od siječnja 1881. rabio je termin “*liberterski ili anarhistički komunizam*”.

Taj su pojam, izvorno potekao 1876., prvo preuzeli Talijani, a potom je ušao u opću uporabu u Švicarskoj, u Francuskoj i u Belgiji od godine 1880.

11. Anarhisti i društveni revolucionari. Kropotkin; Elisée Reclus. Anarhistički komunizam u Francuskoj od 1877.-1894.

Oko godine 1880. iskristalizirale su se tri snažne koncepcije anarhizma:

1. *Kolektivistički anarhizam*, u Španjolskoj, koji je kao socijalno vjerovanje podržavalo nekih trideset do četrdeset tisuća radnika koje je godine 1881.-1882. organizirala Internacionala (kad se ponovno pojavila kao Radnička federacija španjolske regije), i koji su imali svoje časopise kao što su *Revista Social* (1881.), *Acracia* (1886.), *El Productor* (1887.) i mnogi drugi.

2. *Komunistički anarhizam*, koji se proširio Francuskom, Italijom, Belgijom, Švicarskom, Engleskom i drugim zemljama, s listovima poput *Le Révolté*, *Freedom* (1886.) itd.

3. *Mutualističko-individualistički anarhizam*, u Sjedinjenim Američkim Državama, s listovima poput *Liberty* (1881.) i drugih.

Otprilike istodobno snažna je bila i agitacija među seljacima (Irska, Andaluzija); bilo je čino-va političkog terora (ruski nihilizam, ubojstvo cara), nasilne radničke agitacije (Montecceau-les-Mines u Francuskoj 1882. itd.) i odmazde. Negdje u isto vrijeme komunari su se vratili nakon amnestije godine 1880. (među njima i Louise Michel, koja je postala anarhistička govornica). Bilo je okrutnog progona socijalista u Italiji i anarhista u Njemačkoj i u Italiji. Došlo je i do političkog buđenja Srednjeg istoka i Egipta (1882.). Ukratko, rastuća akumulacija nasilnih djela, koja je uslijedila nakon razmjerno mirnog desetljeća, stvorila je osjećaj da je opći revolucionarni uspon socijalno destruktivnog tipa bio neminovan.

Blanqui, koji je u to doba predstavljao snažnu revolucionarnu autoritarnu socijalističku silu, umro je potkraj 1880. Dok su se komunari, koji su se vratili iz deportacije, i francuski radnici, koji su se ponovno vratili socijalizmu, prepustili i jedni i drugi da ih na izbornoj razini prožme politički i municipalni socijalizam, blankisti su se, uskraćeni zbog smrti svojeg vođe, pokazali nesposobni zauzeti odlučno stajalište. Njemačka socijaldemokracija, isključena iz javnog života i progonjena od jeseni 1878., organizirala je niz revolucionarnih socijalističkih prosvjeda 1879., 1880. i 1881. Ali veći se dio njihove stranke protivio uporabi čvršće taktike; samo su oni koji su godine 1881. i 1882. postali anarhisti (kao i oni koji su se priključili anarhistima u razdoblju od 1876. do 1878.) ostali nepomirljivi i kao pojedinci i kao grupe, dok je ostatak bio vjeran načelu izbornog reformizma.

Budući da su velike radničke mase nastojale same učiniti najmanje što su mogle te su se koncentrirale u strankama gdje su aktivni dio posla vodili militanti i vođe, raširila se *inercija*. Njezin je utjecaj bio jači od revolucionarnog buđenja, koje je, kad se pogleda izbližega, bilo plod, prvo, opresivnog stanja na određenom lokalitetu, i drugo, pojave nekoliko pojedinaca odlučnih da se bore protiv opresije. Ondje gdje su se ta dva čimbenika susrela i sudarala, bilo je i akcije, ali takvi su srazovi bili nepredvidljivi i sporadični, dok je inercija, sklonost da se uloži najmanji mogući napor i da se pokorava vođama, vladala posvuda. Kako bilo, revolucionarni su se socijalisti i

anarhisti toga doba uskoro našli više izolirani nego što su mislili da bi ikad mogli biti. To ih je stanje vodilo ili u ogorčenu i čak okrutnu socijalnu bitku (posebice u Njemačkoj i u Austriji) ili u određeni prezir prema gluposti masa te u niz agresivnih pojedinačnih čina; jedni su dosegli visine junaštva, dok su se drugi približili nekoj vrsti poniženja, životu u kompromisu – bili su ni radnici ni buržoazija – koji je posve ogolio njihove deklaracije o moralnoj vrijednosti. To je posebice bile očito u Parizu, kao i među prognanim Talijanima.

Sada se, nakon pedeset godina, mora priznati da je to bilo razdoblje junačke egzaltacije koje je, ipak, dovelo do izolacije anarhističke ideje u odnosu na glavnu struju modernog mišljenja, do izolacije koja i danas traje. Ideja koja je obilježila velike kongrese Internacionale, ideja kojoj su se divili (i koju su prihvaćali) oni koje su osudili na velikim talijanskim suđenjima u Firenzi, Traniju, u Bologni (1875.-1876.), ideja koja je dovela do trostrukog procvata mudro razlučenih koncepcija koje smo naveli na početku ovoga poglavlja – ta ideja nije imala potrebu da se iskazuje djelima čije je društveno i ideološko značenje iznimno sumnjivo. Posebice ne onim djelima kojima nije smjelo biti dopušteno da tako dugo svojataju najvažnije mjesto, gotovo jedino mjesto, u anarhističkim aktivnostima. Možemo dopustiti da su se ta djela često pravdala reakcijom na okrutnost i da su, kao takva, predstavljala nesmiljenu odmazdu. No, najbolnije je to da su mnogi vjerovali da su takva djela jedino što se moglo učiniti i da je to bio jedini put da se probudi i potakne opću društvenu pobunu. A javno je mnijenje bilo navedeno i naviknuto vjerovati da je to *jedino* što anarhisti mogu učiniti. Tako je, upravo u trenutku kad su tri koncepcije procvale, anarhistička ideologija prognana iz javne rasprave i svedena na mišljenje nekolicine pojedinaca koji su smatrali da se ona ne može očitovati drugačije nego samo apsolutnom nasilnošću riječi i djela.

Tu su prolaznu fazu anarhizma odredili različiti čimbenici: reakcija na prevrtljivce koji su prebjegli u parlamentarizam (Andre Costa i Paul Brousse među ostalima); indignacija prema autoritarnim socijalistima koji su se užurbano borili za mjesta u parlamentu; primjer hrabrosti i žrtve ruskih nihilista. To je razdoblje označio i priljev mnogih revolucionarnih socijalista, starih francuskih blankista i njemačkih socijal-demokrata u anarhističke redove, onih koje je poglavito privlačio duh beskompromisne pobune što je odlikovao anarhiste; ti su novopridošlice sa sobom unijeli uskogrudnije i kruće gledište, tipično za autoritarce, što je dovelo do toga da liberterско mišljenje postane sve tromije, nepokretnije, jednoličnije i dogmatičnije.

Propaganda Johanna Mosta u njegovu *Freiheitu* (*Sloboda*), stajalište Parižana izneseno u časopisu *La Révolution Sociale* (*Socijalna revolucija*; 1880.-1881.), javni skupovi održavani u to doba u Parizu, terorističke aktivnosti u Njemačkoj i Austriji i ostalo, sve je to ukazivalo na ono što sam definirao kao jednostranost. Na kongresu u Londonu oni su htjeli osnovati organizaciju; istodobno, gotovo bi se svi oni osjećali ožigosani autoritarizmom da su uspjeli postići stvarnu organizaciju. Jedna je takva organizacija stvorena, no bila je prilično loše prilagođena tijesnoj suradnji te se uskoro pokazala i u praksi bezvrijednom. Sve je to vodilo u smjeru suprotnom od Malatestinih i Kropotkinovih ideja, no oni su bili nemoćni pred plimom amorfnosti (*“amorfia”*), pokretom koji je zahtijevao apsolutno neograničeni komunizam, pretvarajući ga tako u arbitrarni individualizam i svodeći ga na ništicu što se tiče organizacije.

Tih je godina bilo i mnogih velikih pokreta, najvećih što su ikad postojali (osim u Španjolskoj), većih čak i od onih koji će kasnije uslijediti. U Francuskoj je to bio pokret na jugozapadu lyonske regije, koji je imao čvrstu podršku Kropotkina (1881.-1882.); u Engleskoj je od 1879. do 1884. postojao početni antiparlamentarni socijalizam – koji je uskoro djelomice postao posve anarhistički – a djelovao je u savezu s iznimno liberterским socijalizmom Williama Morrisa (Socijalistička

liga, 1884.-1890.). U Austriji je, socijalizam, koji je postajao sve revolucionarniji i djelomice anarhistički u razdoblju od 1880.-1884., prihvatila gotovo cijela stara Socijaldemokratska stranka. U Sjedinjenim je Državama djelovao kolektivistički anarhizam od 1881.-1886. (predstavljali su ga Johann Most, Albert Parsons, čikaški anarhisti smaknuti 11. studenoga 1887.). Ta su četiri velika pokreta pokazala da su se u svim tim regijama mogli zainteresirati mnogi socijalisti za propagiranje naših ideja i da su se mogli djelotvorno organizirati za današnje bitke kao i za kolektivnu akciju do koje će, kako su se nadali, uskoro doći. To je vrijedilo i za Federaciju u Španjolskoj, čiji su kongresi u Barceloni (1881.) i u Sevilli (1882.) otkrili znatan odjek u javnosti – na kongres u Sevilli došli su zastupnici iz nekih četrstodevedeset i pet sekcija. A mogli bismo spomenuti i uspješan rad internacionalne reorganizacije koju je dovršio Malatesta u Italiji 1883.-1884., kad je u Firenzi tiskao *La Questione Sociale (Socijalno pitanje)*.

Svi ti naponi nisu uspjeli istinski zadovoljiti mnoge drugove i skupine koji su već nazirali previše kohezije, prečest doticaj s praktičnim radničkim problemima, prekomjerni kolektivizam ili umjereni komunizam, i odveć mnogo ljudi na važnim položajima koji su se lako mogli prometnuti u vođe. Zato, kad su se svi ti pokreti raspali ili ih je progon paralizirao – često kao rezultat neke neodgovorne akcije – nije bilo velike jadikovke i nitko ih nije pokušao ponovno oživjeti. Mnogima je bilo mnogo udobnije u grupi prema vlastitom izboru (svaka je grupa imala vlastitu malu publikaciju koju je sama izdavala) nego u široj areni tih šest pokreta. Španjolski anarhistički komunisti nastavili su se ljutito boriti protiv regionalne Federacije i kolektivizma; Malatestu i Merlina progonili su talijanski “nepomirljivci” kao zaklete neprijatelje; Most i njegov kolektivistički *Freiheit* osjetili su na svojoj koži zgusnutu mržnju komunista iz časopisa *Die Autonomie*. Posvuda se grupa koja je smatrala sebe naprednijom borila s onim anarhistima koje je smatrala manje naprednima, i izolacija je rasla, čak i među tim istim anarhistima – što je pojava koja nema veze ni s libeterskom idejom ni sa solidarnošću, nego je posljedica puke proizvoljnosti i egocentrizma. Nije bilo revolucionarnog žara u tim grupama; možemo istaknuti samo to da su svojim stavom krute nesnošljivosti uspjeli suziti vlastitu sferu djelovanja i vlastiti utjecaj.

Najaktivniji *militantni anarhistički mislioci* tih godina bili su Kropotkin i Elisée Reclus, Malatesta i Merlino, Johann Most, Antonio Pellicer Paraire i, u Engleskoj, manje poznati Joseph Lane; trebamo dodati i Williama Morrisa iz razdoblja od 1884.-1890. koji je, premda nije bio anarhist, ipak predstavljao istinsku libetersku socijalističku snagu. Pokušao sam opisati to razdoblje u svojoj njemačkoj knjizi *Anarchisten und Sozialrevolutionäre (Anarhisti i socijalni revolucionari)*, koja pokriva godine od 1880. do 1886. Tri godine koje je Kropotkin proveo u zatvoru (1883.-1885.) i četiri i pol godine koje je Malatesta proveo u Argentini (1885.-1889.) prekinule su njihove aktivnosti, dok su Elisée Reclus i Merlino, na neki način, zauzeli njihovo mjesto. Reclus je bio tolerantniji od Kropotkina; Merlino, pak, manje tolerantan od Malateste. Na ovaj ili onaj način taktika popuštanja i čangrizave kritike ohrabrila je rastuću sklonost prema amorfnosti i atomizaciji o kojima sam maloprije govorio. Budući da su se te ideje smatrale više libeterskim i budući da je postojala želja da ih se nametne drugima, one su se pretvorile u autoritarne koncepcije, sklone pretvoriti anarhizam u zakon; zastupnici tih ideja nisu prezirali samo one koji nisu bili istoga mišljenja, nego su se protiv njih fanatično borili.

U *La Révolté (Pobunjenik, 1879.-1882.)* je u nastavcima izlazio Kropotkinov kritički tekst koji je poslije skupljen u knjizi *Paroles d'un Révolté (Riječi jednog pobunjenika, 1885.)*. Kasnije je, dok je bio u zatvoru, mnogo razmišljao i pisao. Svoje je ideje sabrao u predavanju *Anarhizam u socijalističkoj evoluciji* održanom u Parizu; potom je razradio tu temu u nizu članaka objavljivanih u časopisima *La Révolté* i *La Révolte (Pobunjenik i Pobuna)*. Taj je niz članaka počeo izlaziti 14.

veljače 1886., a članci su kasnije skupljeni u knjizi naslovljenoj *Osvajanje kruha* i u drugom nizu članaka koji su se bavili stanjem u Engleskoj a izlazili su u *Freedomu* (London). Pripremio je prilično razrađen sažetak svih tih spisa, tiskan u velikom časopisu *The Nineteenth Century* pod naslovom “*Znanstvena osnovica anarhizma*” i “*Anarhizam koji dolazi*”, u veljači i u kolovozu 1887.

Nastavio je s nizovima članaka: “*Slom našeg industrijskog sustava*”; “*Nadolazeća vladavina mnoštva*”; “*Industrijsko selo u budućnosti*”; “*Umni i tjelesni rad*”; “*Sitna industrija u Britaniji*” (od travnja 1888. do ožujka i kolovoza 1890.). Ti su tekstovi kasnije skupljeni u knjigu koja je naveliko cirkulirala, posebice u Engleskoj, pod naslovom *Polja, tvornice i radionice* (1899.).

Zatim je počeo pisati seriju članaka “*Uzajamna pomoć*”, od rujna 1890. do lipnja 1896. i knjigu *Uzajamna pomoć, čimbenik evolucije*, koja je kao svoje posljednje poglavlje trebala sadržavati njegov tekst *Etika*. Ali na predavanju koje je održao ili godine 1888. ili 1889., mogao je uključiti samo davno napisane tekstove “*Etika: podrijetlo i razvoj*”, koji nije tiskan sve do 1922., i “*Anarhistički moral*”. *Etiku* je počeo ogleđom o “*Nužnosti etike u današnje doba*” i o “*Moralu prirode*”, ali povijesni dio nije završio sve do 1920. godine. Za onaj dio koji je trebao iznijeti njegove vlastite ideje, nije ostavio ništa nego brojne grube rukopisne skice i bilješke.

Čini mi se da su uz ta velika djela najvažniji izvor za proučavanje njegovih ideja tekstovi *Les Temps Nouveaux*¹ (*Novo doba*) i *L'Etat: son rôle historique* (*Država: njezina povijesna uloga*), publicirani s drugim njegovim spisima u *La Science moderne et l'anarchie*² (*Moderna znanost i anarhizam*). No, bilo bi vjerojatno ispravno kronološki slijediti i trag njegove suradnje s različitim publikacijama, posebice njegove prinose od *La Révoltea* do *Les Temps Nouveaux* i *Freedom* i u nekim ruskim anarhističkim časopisima, kako bismo razumjeli koji su suvremeni događaji utjecali na njegovo mišljenje, kao i da bismo razumjeli stajalište koje je zauzeo o svim onim događajima o kojima je često raspravljao u razdoblju od 1877. do 1921.

Tako dolazimo do njegovih povijesnih i retrospektivnih djela, do njegove studije o francuskoj revoluciji, koju je počeo 1878. i koja je svoju kulminaciju doživjela u knjizi *La Grande révolution 1789.-1793.* (*Velika francuska revolucija, 1789.-1793.*), te do njegove autobiografije, *Zapisi jednog revolucionara: memoari*. A njegova korespondencija, uglavnom netiskana, čuva za nas, mnogo više od njegovih “sjećanja”, čuva njegove intimne misli, njegove dojmove i planove za buduću rad. Knjiga *Ruska književnost* otkriva njegove estetske prosudbe, dok nam knjiga *U ruskim i u francuskim zatvorima* pomaže da bolje razumijemo njegove memoare. Dugački nam niz napisa, “*Suvremena znanost*”, svojim proturječenjem nekim znanstvenicima i ostalim sadržajem, pruža bolji uvid u njegov tekst *Uzajamna pomoć*.

Ako njegovo djelo i dalje ostaje nepotpuno, posebice zato što nikad nije uspio završiti svoju *Etiku*, onda je to, prvenstveno zato što ga je ozbiljna bolest napala u jesen 1901. i postupno smanjivala njegovu sposobnost za rad u kasnijim godinama, te zato što je opća situacija od njega zahtijevala neke druge, preče aktivnosti – riječ je o događajima u Rusiji koji su uslijedili nakon revolucija 1905. i 1917. Napokon, njegova polemika s nekim darvinistima o lamarkizmu,³ uključila je i *Uzajamnu pomoć* i *Etiku*, budući da je ta polemika bila nužna prije nego što je mogao nastaviti s *Etikom*, koju je počeo pisati u svojim člancima 1904. i 1905. Sve se to jasno razviđa iz njegove korespondencije i zapisa njegovih razgovora koji su sačuvani.

¹ Izvorno je to bio govor održan na konferenciji u Londonu, a potom je tiskan u pariškom *La Révoltea*.

² Pariz, XI-391 str., ožujak 1913.

³ Jean Baptiste de Monet Lamarck, francuski prirodoslovac, r. 1744, u. 1829. Sustavno razvio prvu cjelovitu teoriju o evoluciji organskoga svijeta poznatu pod imenom lamarkizam, prema kojoj organizmi stečena svojstva nasljeđuju.

Kropotkinovo je djelo veliko i raznoliko; ono iskazuje začuđujući kontinuitet i, istodobno, neke varijacije, koje se razabiru kad ga se pogleda izbližega. Živi dojmovi iz njegova sedamdeset godina dugog života u njemu su treperili i njegovi su um i živčani sustav odgovorili na njih podjednako živom i neprekidnom aktivnošću s kojom se vrlo malo ljudi može mjeriti.

Kako ja to vidim, Kropotkinove su anarhističke ideje – počevši s njegovim neovisnim aktivnostima (Geneve, 1879.) i posebice s godinama njegova zatočeništva i razdoblja kad je studirao u Harrowu (1883.-1892.) – izvanredan osobni proizvod koji zrcali, na najvišem stupnju, bit njegova bića i bezbrojne, snažne dojmove koje je upio u sebe. Njegov je komunizam baš ono što je i sam prakticirao u životu – uzeti malo i dati mnogo. Opsada Pariza, komuna, agrarna situacija u Engleskoj, ratovi za koje je predvidio da će se trajno ponavljati, bogata i raznolika fizička priroda koju je promatrao na svojim putovanjima između istočnog Sibira i Kine, sve to i još mnogi drugi dojmovi zrcale se u njegovim anarhističkim idejama, baš kao što ruska i francuska revolucija postaju jasnije kad on protumači te dvije izrazito raličite epohe. On nije mogao učiniti drugačije, baš kao što pravi pjesnik mora izraziti ono što u sebi nosi, i ja ne dovodim u pitanje vrijednost njegova rada kao individualne kreacije. No, upravo zbog tog razloga, njegovim djelima manjka karakter izdržljive teorije širokog raspona koji mu se tako često pripisivao, posebice u onoj četvrtini stoljeća što je prethodila godini 1914., kad su mnogi vjerovali da se u njemu može naći definitivan i nepobitan iskaz o anarhističkom sustavu. No, pred nama je zapravo ne više od iskrenog, velikodušnog dara, iz dubine bića, iznimno inteligentnog i posve odanog čovjeka, istodobno i iznimno osjetljivog i subjektivnog u svojim reakcijama.

Elisée Reclus bio je geograf. On se nije isključivo posvetio anarhističkoj propagandi poput mnogih drugih, posebice onih radnika koje njihov svakodnevni posao nije posve progutao i za koje je propaganda bila sretna razonoda za sate odmora te svetište ideja koje su slijedili čak i tijekom sati teškog monotonog rada. On je bio sretnik na drugi način; njegov profesionalni intelektualni rad nije bio samo zanimljiv sam po sebi, nego ga je isto tako mogao rabiti kao posrednika za svoje liberterske ideje. Tako je stvorio djelo koje je bilo vrijedno po sebi, a istodobno je nosilo osobni otisak književnog umjetnika i liberterskog i humanitarnog mislioca. *La Nouvelle géographie universelle; la terre et les hommes* (Nova univerzalna geografija; zemlja i čovjek)⁴ knjiga je koja je uslijedila nakon knjige *La Terre, description des phénomènes de la vie du globe* (Zemlja, opis pojava u životu zemaljske kugle)⁵, a objavljena je prije knjige *L'Homme et la terre* (Čovjek i zemlja)⁶; to je moćan korpus, čiji se treći dio – koji se bavi čovjekom, njegovom poviješću, institucijama koje je stvorio i njegovim budućim razvojem, s pogledom u njegovu budućnost – postupno u njegovim rukama pretvorio u primjenu anarhističke kritike, anarhističkih zapažanja i očekivanja na čovjekov društveni život.

Ta djela i mnoga druga, privikla su svojeg autora na razboritost urođenu znanstvenom radu, na široku perspektivu, na bogatu viziju. Reclusov anarhizam zrcali te osobine. On nema granica u svojim očekivanjima i mogućnostima i izražava svoje povjerenje i vjeru u napredak znanosti. On može razlikovati između malog i velikog i može staviti na stranu nevažne potankosti i devijacije a da time ne zanemari detalje, nego da stavi stvari na njihovo pravo mjesto. Njega je nadahnjivala velika dobrota i osobno poštenje, čvrsto, ali skromno.

⁴ Devetnaest svezaka, Pariz, 1876.-1894.

⁵ Dva sveska, Pariz, 1868.-1869.

⁶ Šest svezaka, Pariz, 1905.-1906.

Najprofinjniji izraz njegovih ideja nalazimo u tekstu *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, posljednjoj verziji predavanja *Évolution et révolution* objavljenog u *Le Révolté*, a potom u obliku malog pamfleta 1880. i u revidiranom obliku kao pamflet 1890. Nakon svojeg predavanja u Lausannei u ožujku 1876., Reclus je, posve predan svojim geografskim istraživanjima, čiji su godišnji svesci iziskivali metodičan rad, metodično istraživanje i putovanje, vrlo malo vremena posvećivao propagandi (predavanjima) i posebno je njegovo zanimanje privukao časopis *Le Travailleur* (tiskan u Genevi od 1877.-1878.); u svojim prinosima tom časopisu on se bavio anarhističkom idejom (koja se u *Programmeu* pisala kao "an-arhistička", travanj 1877.) i uskoro se našao prisiljen braniti je od komunalista i njihovih napada. To je učinio u člancima *L'Évolution légale et l'anarchie* (*Zakonita evolucija i anarhizam*) i *A propos d'anarchie* (*O anarhizmu*). Te su ga polemike navele, na jurskom kongresu, održanom u Fribourgu u kolovozu mjesecu, da predloži preispitivanje sljedećih pitanja: "Zašto smo mi revolucionari? Zašto smo anarhisti? Zašto kolektivisti?" On je odaslao vlastite odgovore, koji su objavljeni u listu *L'Avant-Garde* (Chaux-de-Fonds) 12. kolovoza 1878.

Danas se zna, iz Kropotkinovih pisama Paulu Robinu, da godine 1877. i 1878. nije bilo kontakata između Kropotkina i Reclusa što se tiče propagande, i to do te mjere da su jedva i znali što god o idejama onoga drugoga. Kropotkin, prijatelj Guillaumea i krutog Broussea, smatrao je Reclusa umjerenjakom. Tek su se u prvim mjesecima 1880. oni zapravo dobro upoznali i nakon toga među njima je vladalo veliko međusobno razumijevanje. Navodim sljedeći ulomak iz Reclusova uvoda Kropotkinovoj knjizi *Osvajanje kruha* (1892.):

Povratak ljudskog posjeda – rječju, eksproprijacija – može se provesti samo anarhističkim komunizmom. Vlast treba uništiti, njezine zakone poderati na komadiće, svrgnuti njezin moral, zanemariti njezine službenike; i ljudi moraju toj zadaći prići svojevrijedno, okupljajući se prema svojim sklonostima, zanimanjima, idealima i prema prirodi svojega posla...

Nakon svrgavanja Države, skupine se oslobođenih radnika, koji više ne rade mukotrpno u službi monopolista i parazita, mogu prihvatiti privlačnijih i slobodno izabranih poslova i mogu znanstveno pristupiti njegovanju tla i industrijskoj proizvodnji, protkavši to razdobljima slobodnog vremena za učenje i zabavu. Stranice ove knjige koja se bavi poljoprivrednim radom od presudne su važnosti jer one opisuju metode koje su se već dokazale u praksi i koje se može lako primijeniti naširoko u ime dobiti za sve, a ne samo za obogaćenje nekih...

Mi propovijedamo novu vjeru i čim ta vjera, koja je ujedno i znanost, postane vjera svijetu onih koji tragaju za istinom, ona će zauzeti svoje mjesto u stvarnom svijetu, jer prvi je povijesni zakon da društvo oblikuje sebe prema svojim idealima...

Revolucija koja se bliži neće se, dakako, ma kako važna bila ona u razvoju čovječanstva, razlikovati od prijašnjih revolucija po tome što će proizvesti iznenadan skok, jer priroda se ne ponaša na taj način. Ali zato čovjek može reći da se, prosudivši prema tisuću naznaka, tisuću dubokih promjena, anarhističko društvo već ubrzano pojavljuje. Ono se pokazuje posvuda gdje god se slobodna misao oslobodi negvi dogme, gdje god istraživački duh zanemari stare formule, gdje god se ljudska volja očituje neovisnim djelovanjem, gdje god se iskreni ljudi, pobunjenici protiv nametnute stege, ujedinjuju svojom voljom kako bi međusobno poboljšali svoj život i kako bi zajedničkim snagama ponovno osvojili, bez ikakva gospodara, svoj dio života i ostvarili potpuno zadovoljenje svojih potreba. To je anarhija, čak i kad je nesvjesno takva, i sve više će se prepoznavati kao takva. Kako može ne uspjeti pobijediti kad ima svoje ideale i hrabrost volje. ...

Neću se upuštati u pojedinosti Reclusova života; one se mogu potanko proučiti u sjećanjima njegova brata, Eliea Reclusa, i u njegovoj *Korespondenciji*. Prikaz njegova života dao sam u knjizi

Elisée Reclus, Anarchist und Gelehrter (Elisée Reclus: anarhist i učenjak, 1928.), tiskanoj i u revirdiranom i proširenom španjolskom prijevodu. Lijepu zbirku svjedočanstava i sjećanja mnogih prijatelja braće Reclus tiskao je godine 1927. Joseph Ishill, pod naslovom *Elisée i Elie Reclus – in memoriam.*

U *Francuskoj* su te ideje, bilo proudhonističke ili kolektivističke, što su postojale u radničkom svijetu sve do 1870., socijalisti brkali s onim idejama proisteklima iz sjećanja na komunu. Ipak, počela je djelovati ograničena tajna propaganda – ona nikad nije ni zamrla, zahvaljujući kontaktima s ljudima iz jurske federacije, s ljudima iz Lyona koji su djelovali u Genevi, s Brousseom u Bernu i s drugima. Ta se propaganda vodila u listu *L'Avant-Garde* i u časopisu *Le Travailleur* od godine 1876., a posebice 1877. i 1878., kad su Costa i Kropotkin bili aktivni u malom krugu simpatizera u samom Parizu. Premda su se akteri te propagande i nazivali kolektivistima, oni su već bili i to nepogrešivo – komunisti. A kad su se te grupe, nakon raspada, uzrokovanog zatočenjem Coste, odsutnošću Kropotkina i ostalim događajima, ponovno ujedinile godine 1879., ovaj put to nisu učinile kao sekcije Internacionale koja je još postojala samo imenom, nego kao samostalne grupe. Te grupe, koje su čitale *Le Révolté* i kojima su pripadali talijanski komunisti poput Cafiera i Malateste, i drugi poput Čerkezova, nisu – koliko mi znamo – nastavile raspravu o kolektivizmu.

Ta ideja nije imala istaknutog tumača i pogrešno je se smatralo zastarjelom, pobijenom, završenom – jednom riječju, retrogradnom. O njezinoj prošlosti i o njezinu snažnom postojanju u Španjolskoj ništa nisu znali oni koji su tvorili francuske grupe od 1880. Socijalisti svih vrsta, koji su bili svjedoci francuskog socijalnog buđenja nakon 1876. ili su u njemu sudjelovali kao militanti, bili su ti koji su odbacili etatizam, tradicionalnu izbornu politiku cehova i umjerenost sindikata svoga doba. Neki su bili spremni prihvatiti federalizam i komunizam; drugi su, potekavši iz ultraautoritarnog blankizma, vidjeli revolucionarni spas, nakon Blanquijeve smrti, samo u anarhizmu.

Nema sumnje da čak ni kolektivistički anarhisti iz 1868., 1869. i nadalje, nisu bili čisti, rođeni anarhisti (uvijek ima ponekih takvih). No, činjenica je da je bilo malo homogenosti među francuskim anarhistima od 1879. do 1885. – tako malo, kao primjerice, među revolucionarnim sindikalistima koji su se pojavili petnaest godina kasnije. Manjkala je tradicija ili se, bolje rečeno, ono što se odnosilo na prošlost smatralo zastarjelim i nevrjednim pozornosti. Dominantan je trend bio, u teoriji, srčano kročiti do anarhizma i komunizma; u praksi, on je značio neorganiziranost i slobodan život. S tim se probudio i žar za propagandom te su u Parizu i u provincijalnim središtima mnogi, zaneseni tom atmosferom potpuno slobodnoga života, pristupali grupama, koje su rasle i bilo ih je sve više.

Malo ih je među njima shvaćalo da su, nakon svega, ti nestrpljivi duhovi koji su tako lako pristupili grupama, bili malog broja, i da bi, čak i ako je veliki krug ljudi vadio za slobodnim, nesputanim životom prema anarhističkom predlošku, to bilo po cijenu velike izolacije od samog puka, koji je promatrao prizor, ali je dobro pazio da u njemu ne sudjeluju. Još gore, dopustio je da ga obmanu autoritarni socijalisti, koji nisu tražili nikakav intelektualni ili revolucionarni napor od njega – *samo* njegove glasove, to jest, *predaju u ruke novih gospodara.*

Tako su nade koje su bile pothranjivane tijekom postojanja Internacionale i još su bile žive među liberterima u pokretima toga doba, a koje smo upravo opisali (u Italiji, Španjolskoj, Austriji, Engleskoj, Sjedinjenim Državama i na jugozapadu Francuske) svedene na nulu u Parizu, a i u Francuskoj općenito. Procvat je opstojao samo u izoliranim grupama, ali nije bilo stvarnog dodira s interesima naroda.

Zasigurno nije manjkalo uloženog napora da se približi narodu, ali anarhizam je vjerojatno pretpostavljao da će ostvariti velik broj pristaša i veću životnost a da se i ne bavi praktičnim pitanjima; imao je punu slobodu da iskazuje čistu kritiku i punu slobodu individualnog izražavanja te je s te točke gledišta to bilo jedinstveno razdoblje. Bilo je to razdoblje punoga cvata, ali i razdoblje koje je pokazivalo malo brige za plod koji treba iz tog cvijeta izrasti; bilo je to desetljeće idealističkog i estetskog, ali ne i utilitarnog očitovanja naših ideja. To je ostavilo svoj otisak na svjetskom duhu i svojim posljednjim zrakama još nas osvjetljuje. Meni je to razdoblje učinilo očitom činjenicu da je anarhizam ljudsko prosvjetljenje, veliko svjetlo s pomoću kojega čovječanstvo nastoji naći svoj put iz mraka autoritarizma; on nije samo puko gospodarsko rješenje za bijedu izrabljivanog naroda.

Kropotkin se posvetio toj propagandi u razdoblju od 1879. do 1882., te od 1886. nadalje. *Reclus* je zauzeo njegovo mjesto u razdoblju od 1882. do 1885., kad je *Kropotkin* bio protjeran iz Švicarske (*Reclus* je živio u *Clarensu* do 1890.). Nakon *Kropotkina*, listom *Le Révolté* upravljao je *Herzig*, a od 1884. nadalje *Jean Grave*; u Parizu je časopis izlazio od travnja 1885. do ožujka 1894. Od studenoga 1887. preimenovan je u *La Révolte*.

Grave, koji je od 1879. pripadao grupi iz ulice *Pascal*, pokušao je smjesta uspostaviti kontakt među grupama. Časopis je postao takva veza, koju su mnogi prihvatili dobrovoljno, dok su je drugi ignorirali. Sam *Grave* je, u mnogim člancima, podupirao komunistički anarhizam, koji je obrazlagao na jednostavan i razumljiv način, no možda je njegov živahan stil u nadilaženju prepreka i poteškoća bio odveć površan da bi bio potpuno uvjerljiv. Njegovo je pisanje, u svakom slučaju, služilo kao osnova za francusku i međunarodnu propagandu. Od njegovih spisa spomenimo one najvažnije: *La Société au lendemain de la révolution* (*Društvo nakon revolucije*), prošireno 1889. i izmijenjeno 1893. u *La Société mourante et l'anarchie* (*Umiruće društvo i anarhizam*); *La Société future* (*Buduće društvo*); *L'Individu et la société* (*Pojedinac i društvo*); *L'Anarchie – son but, ses moyens* (*Anarhizam – njegovi ciljevi, njegova sredstva*); *Réformes, Révolution* (*Reforme, revolucija*); kratka utopija *Terre libre [Les Pionniers]* (*Slobodna zemlja [Pioniri]*); roman inspiriran anarhističkim okruženjem u Parizu, *Malfaiteurs* (*Zlotvori*); i knjiga sjećanja naslovljena *Le Mouvement libertaire sous la troisième république* (*Liberterski pokret za vrijeme Treće republike*). Ovim bismo knjigama dodali i zbirku članaka o iskrivljenjima i zastranjenjima anarhističke ideje da časopis *Temps Nouveaux* (*Novo doba*) nije prestao izlaziti zbog rata. *Grave*ovo se kasnije mišljenje može pratiti u određenom broju članaka objavljenih u časopisu *La Revista Blanca* i u njegovu *Dodatku* u *Buenos Airesu* te u kratkim pamfletima koje je on nastavio tiskati.

Program tog trenutka, koji je isticao kako o anarhizmu ne treba raspravljati među anarhistima, nego da ga treba prenositi narodu, zastupala je *Louise Michel* (1833.-1905.) puna zanosa i predanosti; njezin povratak iz deportacije u Francusku godine 1880. donio je anarhističkim skupovima veliki ugled. Još je jedan iskusni militant komunalističkog pokreta iz 1871., *Emile Digeon*, stavio na raspolaganje svoj praktičan um i svoje iznimno jasne anarhističke ideje. *Louise Michel* je često posjećivala od 1880.-1882. krugove oko časopisa *La Révolution sociale* (1880.-1881.) i oko mladih oratora, poput *Emilea Gautiera*. Mladi *Emile Pouget* duguje svoj solidan temelj društvene kritike starijem *Digeonu* i uvijek je bio obziran prema izravnim radničkim zahtjevima i velikoj, izravnoj, narodnoj socijalnoj revoluciji; napravio je sve u svojoj moći, čak i u to doba, kako bi stvorio snažan sindikalistički pokret izravne akcije. Isto tako je godine 1883. napisao i prvi revolucionarni antimilitaristički pamflet, *A l'armée* (*U vojsku*). U prvom su redu razni stolari pripadali tim ranim sindikatima, među njima *Tortelier*, *Guérineau*, *Théophile Meunier* i drugi. Prigodom demonstracija nezaposlenih, 9. ožujka 1883., zatočeni su *Pouget*, *Louise Michel* i drugi, a ostali su

u zatvoru sve do siječnja 1886. Tada je Pouget, svojim novinama *Ça Ira (Ici ée)* iz 1888. i posebice listom *Père Peinard (Otac Peinard)*, uspio utemeljiti anarhističku periodiku koja je bliža narodnim osjećajima; posljednji časopis, budući da je stalno održavao korak s idejnim pokretima i bio glas mudre kritike političkih i socijalnih pitanja, podsjeća čovjeka na velike publikacije francuske revolucije. Zapravo je, Pouget možda postao Marat anarhizma. Ja ga smatram, zajedno s Maratom, Blanquijem, Proudhonom i Varlinom, jednim od najvećih umova francuskog socijalizma, jednim od rijetkih koji su uistinu željeli *narodnu revoluciju*, kidanje lanaca koji su ljude držali okovanim a i kraj njihovim mukama. Ali ga ne smatram jednim od vodećih libertera; istina je da je on anarhizam vidio kao najveću destruktivnu silu koja je postojala između 1880. i 1894., no isto tako je istina da je on vjerovao kako vidi snažniju, destruktivniju i možda čak i konstruktivniju silu u sindikalizmu u razdoblju od 1895. do 1908. Očito, Pougeta se ne može optužiti za manjak uloženog napora u tom smjeru u doba kad su sami anarhisti bili nesposobni stvoriti takvu silu u razdoblju od 1880. do 1894., u razdoblju koje im je pružilo priliku za široko djelovanje, priliku kakvu nikad više neće imati.

Francuski anarhizam imao je jednog od svojih najboljih govornika i najinteligentnijih propagandista u *Sébastienu Faureu*, čije su opće ideje izražene u knjizi *La Douleur universelle – philosophie libertaire (Opća patnja – liberterska filozofija)*, u njegovoj utopiji *Mon communisme (Moj komunizam)* i u mnogim pamfletima i člancima, posebice onima u listu *Le Libertaire (Slobodar)*, koji je počeo izlaziti u studenome 1895. Čini mi se da njegov vrlo uvjerljivi anarhizam nije u početku nadilazio opće zasade prošlosti, ali je, nakon ratnih patnji i u svojim kasnijim godinama, postao više kritički usmjeren i originalniji, što se može nazrijeti u knjizi *La Synthèse anarchiste (Anarhistička sinteza)* i u duhu koji je nadahnuo njegovu veliku *Anarhističku enciklopediju*, na čijem je teoretskom dijelu počeo raditi 1926., a posve ga je završio 1935.

Čini mi se da je *Charles Malato* predstavljao romantični element; obrazovan u socijalističko-republikanskom i komunalističkom okolišu, prigrlio je anarhizam godine 1885. i uskoro je postao aktivni militant. *La Philosophie de l'anarchie (Filozofija anarhizma)* i *Révolution chrétienne et révolution sociale (Kršćanska revolucija i socijalna revolucija)* njegova su najvažnija djela. Neka druga njegova djela, poput *Prison fin-de-siècle; souvenirs de la Pélagie (Zatvor i kraj stoljeća; uspomene iz zatvora u Pélagieu)*, *De la Commune à l'anarchie (Od komune do anarhizma)* iz 1894. i *Les Joyeusetés de l'exil (Ugode egzila)* iz 1896., mnogo su laganijeg tona. Malato je branio anarhizam često i otvoreno, poput dobrog polemičara, ali manjkalo mu je pravo polje djelovanja za čovjeka njegova potencijala, kakvo mu je kakav veliki neovisni list mogao ponuditi. Posebice je isticao rasni element, kao Bakunjin prije njega, pod utjecajem ideje koje se cijeli francuski pokret tog razdoblja na sreću odrekao.

U drugom, revidiranom izdanju njegove *Philosophie de l'anarchie*, tiskanom 1897., Malato je napisao:

“Uzimanje s velike hrpe” koje je zagovarao Kropotkin, to jest, s hrpe proizvoda bez razlike, može se promatrati kao revolucionarno sredstvo kojemu se pribjegava tijekom početne borbe, koje traje nekoliko dana, a više od toga samo kao posljedica preobilja proizvoda...

Takvo stajalište odgovara idejama Malateste, Merlina i drugih.

U tom je okruženju rastao i izravni socijalni revolt, ali više u obliku individualne borbe, budući da se kolektivna pobuna sporo razvijala i do nje zapravo neće doći sljedećih pedeset godina. Bilo je revnika koje nisu zadovoljavali “*débrouillage*” (izlaz iz neprilika) i “sitni nelegalni čini”. Posebice su Clément Duval i Vittorio Pini privukli opću pozornost i zaslužili poštovanje svojim čvrstim stavom na sudu te svojim osobnim stoicizmom. Bilo je prosvjeda, prvi takav Charlesa Galloa na

Burzi dionica (1886.); bilo je akcija protiv vlasnika nekretnina (koji su razvlastili svoje stanare), akcija protiv ureda za zapošljavanje; organizirana je i Antipatriotska liga. Ukratko, bilo je mnogo akcija protiv autoriteta i vlasništva, ali one očito nisu bile dovoljno jake ni dovoljno velike da bi pridobile potporu naroda i u takvim su okolnostima više vodile u odvajanje anarhista od naroda, koji ih nije htio i nije mogao slijediti u tom smjeru.

Tada je nastupilo razdoblje stanovitog dogmatizma autoritarnog korijena, koji je iz tih individualnih metoda stvorio teoriju te se odrekao anarhista koji nisu bili istoga mišljenja. Bilo je čak i svesrdnog podržavanja “krađe među drugovima”. Kropotkin, u svojem djelu *Anarhistički moral*, i Merlino snažno su reagirali protiv takvih ideja, dok se Reclus, osobno vrlo udaljen od njih, suzdržavao od toga da ih kritizira.

Čovjek koji je prvi potpisao svoje članke s *N'Importe Qui (Nije važno tko)*, Antoine, bio je dugo najuvjerljiviji liberterski branitelj ilegalizma. Merlino je, u svojem spisu *Nécessité et bases d'une entente (Potreba za dogovorom i njegov temelj)*, zagovarao raskid s ilegalistima. U istom času, različite verzije ilegalizma nudio je *Ravachol*, koji se, povrijeđen vrlo oštrom kritikom, iz ilegalista pretvorio u krvnika, kako bi osvetio svoje drugove koji su ubijeni 1891. Bio je prvi francuski anarhist koji je osuđen na smrt (u Španjolskoj su 1884. bili osuđeni i obješeni članovi “Crne ruke”, a ranije su Moncasi i Otero, koji su pokušali atentat na kralja, bili pogubljeni).

Sva nasilna djela, od Ravachola do Santa Caseria⁷ tijekom razdoblja od 1892.-1894., bila su ili izravna posljedica okrutnih čina vlasti ili čin izravnog drštvenog rata, a tako ih je tumačilo i javno mnijenje. Ta su djela vodila u progon, u skladu s načelom “kolektivne odgovornosti”, koje tako brzo preuzima mjesto “legalnosti”, s načelom koje se veličalo kao da je duboko ukorijenjeno, neopozivo i vječno.

Drugi su ilegalisti, čak i Ravachol, bili prožeti, u provođenju tih akcija, eminentno socijalnim duhom; za njih je manje bilo opasno to što se dovode u opasnost da se odvoje od pokreta, jer oni su željeli stati na rub tadašnjeg društva, koje je svaki od njih napuštao što je prije mogao.⁸

Anarhističke je ideje tih dana naširoko propagirao i Elisée Reclus, i u svojim spisima i svojim osobnim djelovanjem (živio je u okolici Pariza između 1890. i 1894.). Bio je u dodiru s mladim piscima i umjetnicima, od kojih su neki dobrim dijelom propovijedali liberterske ideje. Filozofija *Jean-Mariea Guyaua* nosila je liberterski prizvuk i prihvaćali su je ne samo mladi anarhisti, nego i Reclus i Kropotkin, čije su etičke ideje bile zapravo Guyauove. Spomenut ćemo samo dva njegova spisa: *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction (Nacrt morala bez obveza ili sankcija; 1885.)* i *L'Irréligion de l'avenir; étude sociologique (Bezvjernje budućnosti; sociološka studija; 1887.)*. Trebamo spomenuti i knjige Emilea Leverdaysa (1835. do 1890.), glavnu među njima – *Assemblées parlantes (Skupštine koje govore)*, iz 1883., i knjige Lava Mečnjikova. Isto tako trebamo navesti simpatije za te ideje koje su izražavali gospođa Sévérine, Steinlen, Octave Mirbeau i Laurent Tailhade. Neki su od tih mladih pisaca, poput Paula Adama, Adolphea Rettéa i mnogih drugih, koji su određeno vrijeme otvoreno propovijedali anarhizam, napustili te ideje; ostali su, među njima Bernard Lazare, Pierre Quillard, Maximilien Luce (slikar), premda su modificirali svoja uvjerenja, i dalje zadržali svoj anarhizam. Bilo je mnogo “mladenačkih novina”; jedne od najboljih bile su *Revue blanche (Bijela revija, 1891.-1903.)*. Pojavio se izvanredan letak liberterske borbe nezaboravnog

⁷ Santo Caserio, (1873.-1894.), talijanski pekar i anarhist, ubio je Sadija Carnota, francuskog predsjednika 24.6. 1894. u Lyonu kako bi osvetio Vaillantovo smaknuće.

⁸ Malatesta je svoje mišljenje o tom vremenu izrazio u *Un peu de théorie (Mala teorija)*, tekstu na koji je Emile Henry napisao odgovor. Čini mi se da je Kropotkin bio autor *Deklaracije u La Révolteu* od 18. lipnja 1892.; vidjeti isto tako i njegov spis *Encore la morale (Ponovno o moralu)*.

žara; bio je to *L'Endehors (Izvana)* – tiskao ga je Zo d'Axa čiji letak *La Feuille (Letak)*, tiskan 1897.-1899. i knjiga tiskana 1895., *Le Grand trimard (Veliki put)*, još sjaje onim istim sjajem.

Anarhistička propaganda postala je nepresušna rijeka knjiga, letaka, novina, postera, pjesama i crteža. Među stihotvorcima napomenut ćemo Paula Paillettea, autora zbirke *Tablettes d'un lézard (Bilježnice jednog guštera)* i Gabriela Randonna, kao i Jehana Rictusa, autora zbirke *Les Soliloques du pauvre (Solilokviji jednog siromaha)* iz godine 1897. "Anarhistička komuna" iz Montreuilu bila je prvi pokušaj da se uspostavi dobrovoljna razmjena službi. Okrutnost zakona (deportacije na Cayenne) i iznimna gorljivost tužitelja, sudaca i policije isprovocirala je odmazdu od 1892. do 1894. To je dovelo do masovnih progona, izvanrednih zakona poznatih pod nazivom "*lois scélérates*" (zločinački zakoni) koji su se provodili 1893. i 1894. Tako su mnogi militanti bili prisiljeni 1894. na izbjeglištvo u London, a i Elisée Reclus je tada zauvijek napustio Francusku kako bi se skrasio u Bruxellesu.

Tijekom tog razdoblja, o anarhističkom se komunizmu raspravljalo i debatiralo iz svih aspekata, u brojnim prigodama; ali koliko ja znam, u Francuskoj nije bilo kritike te teorije. Mutualistički se glas čuo – preko pamfleta *L'Anarchie et la révolution (Anarhizam i revolucija)*, koji je napisao Jacques Roux (Eugène Rousseau, 1889.), a u listopadu 1893. pojavila se Merlinova kritika, o kojoj će kasnije biti više riječi. Stajalište Tarride del Marmola bilo je također poznato. Jedna je, kratkovijska publikacija u Belgiji iz 1890., *La Réforme sociale (Društvena reforma)*, kasnije poznata kao *La Question sociale (Društveno pitanje)*, branila individualistički anarhizam američkoga tipa. Individualizam je u francuskim novinama označavao antiorganizaciju i komunizam lišen osjećaja dužnosti – ili moralnog duha reciprociteta.

12. Italija; Anarhistički komunizam i njegova interpretacija iz pera Malateste i Merlina.

Tijekom godina progona, koji su počeli u proljeće 1877., u Italiji se malo raspravljalo o anarhističkom komunizmu. Premda su ga proklamirali Covelli i optuženici izvedeni na sud u Beneventu, tek je 1879. došlo do šire rasprave koja je počela u časopisu *La Plebe (Puk)*, u Milanu. Cafiero je zagovarao komunizam obilja na jurskom kongresu iz 1880. i u člancima u *La Révoltéu*, 1880. i u *La Révolution sociale*, 1881.

Što se Malateste tiče, ostao nam je njegov članak u drugom *Biltenu* na kongresu u Londonu (22. lipnja 1881.) i dugačko pismo koje je napisala "povjerljiva" internacionalna grupa (Cafierovo je poimanje posve različito). Nepoznati su mi njegovi kasniji spisi, poput onih u *L'Iloti (Hilot¹)* iz Pistoie i u *Risvegliu (Buđenje)* iz Ancone. *Il Popolo (Narod)* iz Firenze nije se mogao tiskati; *Questione sociale (Društveno pitanje)* nisam trenutačno u mogućnosti konzultirati. Godine 1884. pojavili su se njegovi spisi *Fra contadini (Razgovor među seljacima)* i *Programma e organizzazione della Associazione Internazionale dei Lavoratori (Program i organizacija međunarodne radničke udruge)*, gdje prvi put iznosi svoja gledišta o komunističkom anarhizmu.

Malatesta je vjerojatno silno patio između godine 1879. i 1882., kad je vidio Andreu Costu i mnoge druge stare drugove kako napuštaju ideje za koje se on borio i dok je promatrao postupno Cafierovo duševno propadanje (koji je na kraju beznadno poludio). Pribrao se i vratio se aktivnom radu od 1883. do 1884., što ga je navelo da napusti Europu na duže vrijeme.

U svojem *Programu* iz lipnja 1884., Malatesta važe svako "za" kolektivizam i svako "protiv" kolektivizma. Prema njegovu sudu, komunizam nudi šire i dosljednije rješenje, jedino koje je u skladu s konkretnim razvojem načela solidarnosti, ali koje isto tako podrazumijeva i snažan moralni razvoj čovjeka (kako je već spomenuto na prijašnjim stranicama). Njegov zaključak govori u korist komunizma kad god je ostvariv i u ime privremenog stanja kolektivizma ondje gdje obilje (proizvoda) još nije dostupno. On smatra da kolektivizam u ranom poslijerevolucionarnom razdoblju, u doba revolucionarnog žara i zanosa, neće nanijeti štetu, nego će biti nužno neodložno ga razvijati u smjeru komunizma. On je čak u knjizi *Fra contadini* prorekao da će, na nekim mjestima, zavladati komunizam, a na drugima, kolektivizam ili neki drugi oblik i da će, s iskustvom, postupno biti prihvaćen jedan te isti sustav. Malatesta, kako to ističe 1925. Luigi Fabbri, komunizam vidi

... kao direktivu koju će se dobrovoljno slijediti, uz sve prilagodbe i rezerve koje će uvjeti i volja samih članova zahtijevati i koje će možda biti nužne.

Cijelo Malatestino djelo prožima to vrlo libertersko mišljenje, ali istodobno i vrlo realistično mišljenje o vjerojatoj diferencijaciji stupnjeva komunizma i o postojanju privremenog stanja kolektivizma, što će ovisiti o stvarnom stanju stvari, o sklonostima pojedinaca i o obilju određenih proizvoda. Taj trijezan, realističan pristup razlikuje Malatestu, pa i Merlina, od većine komunis-

¹ tal. ilota (od st.grč. heilotes; lat. hilotes ili hilota) – u društvenom uređenju stare Sparte pripadnik najnižeg sloja, hilot; pripadnik oprimirane klase.

tičkih anarhista, koji su vjerovali² u obilje proizvoda ili u brzu proizvodnju, gotovo improvizaciju takvog obilja (primjerice, Cafiero, 1880.); ukratko, koji su vjerovali u *uzimanje s velike hrpe*, *neiscrpive* hrpe, mogli bismo reći, i u izostanak svih početnih teškoća u slobodnom društvu.

Francesca Saveria Merlina pridobili su za anarhističke ideje u zimu godine 1876.-1877. On je na talijanski jezik preveo *Ukinuće države* dr. S. Engländera, što je bio izvadak iz njemačkog djela tiskanog 1864., a koje se bavilo Proudhonovim društvenim eksperimentima, kao i eksperimentima mnogih drugih u razdoblju od 1848.-1851.; ta je knjiga spominjala i Bellegarriguea.

Merlino je, poput Malateste, postao izbjeglica nakon suđenja u Rimu od 1883.-1885. Tijekom Malatestinog boravka u Argentini, on je bio njegov najistaknutiji talijanski drug u ideološkim raspravama. Svoje je ideje jasno iznosio, posebice u tekstu *Profili d'un possibile organamento socialista* (*Opće crte moguće socijalističke organizacije*), to jest poglavlju svoje knjige *Socialismo ó monopolismo* (*Socijalizam ili monopolizam*, stranice 198-212) i u knjizi *Dell'anarchia o donde veniamo e dove andiamo* (*O anarhizmu ili odakle dolazimo i kamo idemo*) tiskanoj u Firenzi 1887.

U tom posljednjem djelu on odbacuje kolektivizam kao mjerilo za raspodjelu dobara i poriče postojanje uvjeta nužnih za komunizam, to jest, za obilje, zbog toga što bi racionalan ekonomski sustav prije promptno stvorio mnoštvo korisne robe, nego obilje nekih određenih artikala. Ipak, on prihvaća komunizam, na osnovi solidarnosti, koja će, budući da je spontana kako to njezina bit zahtijeva, imati oblik društvenoga ugovora, radničke organizacije koja će se oformiti na temelju slobodnih ugovora što su slobodno sklopljeni. Ti ugovori, što će se međusobno razlikovati prema tipu lokaliteta i stupnju razvoja socijalizma u svakome od njih, zasnivat će se na pojedinačnoj slobodi, slobodi rada, slobodi udruživanja i na izravnoj uporabi sredstava za proizvodnju i ekvivalentnoj vrijednosti uloženog rada.

Ne mogu se ovdje upustiti u puni prikaz Merlinovih prijedloga, što bi bilo potrebno kako bi se iznijela njihova stvarna bit. Čini mi se da su oni posebice usklađeni s onim što je danas u Španjolskoj poznato kao "*slobodna gradska uprava*" [municipij]; riječ je o osviještenosti da osnovna organizacija slobodnog društvenog života zahtijeva međusobno iskazanu dobru volju, recipročne ugovore prožete duhom solidarnosti; i da će sve to, zajedno s uloženim radom, stvoriti sigurnost, biti osiguranje za izostanak bijede. S druge strane, oslobođenost od oskudice, zadovoljenje svih potreba, općenito "*uzimanje s velike hrpe*" neće se postići odmah; to danas postoji za bogate, ali po cijenu da na jednog bogataša dolazi stotinu siromašnih. Stotinu će siromašnih, dakle, morati pojačati svoje napore stotruko žele li svoje potrebe zadovoljiti u punoj mjeri u kojoj ih danas zadovoljava bogataš i što je apsurdno.

Merlino izražava bit svojeg mišljenja ovim riječima: "Mi smo anarhisti". Ali anarhizam nije bezoblično stanje; on je udruga slobodnih i jednakih ljudi. Prema njemu su "*aproprijacija*" (njegova najdraža riječ za "eksproprijaciju"), *slobodni ugovori* i *federacija* manje-više dovoljno protezljivi da odgovaraju aktualnim uvjetima, riječ je o nizu sukcesivnih revolucionarnih činova. "Eksperimentirat će se komunizmom, kolektivizmom i drugim sustavima, a možda će ih se i kombinirati...", i ljudi će se tijekom tih eksperimenata priviknuti da solidarno surađuju. Bit će velikih teškoća, do preobrazbe neće doći preko noći, nego će prije biti riječ o istraživanjima, unapređenjima, čak i sukobima prije nego što se postigne dogovor. Sve je to objasnio u svojem pamfletu *Nécessité et bases d'une entente* (*Nužnost i osnovica za sporazum*) tiskanom u proljeće 1892.

Bilo bi nepotrebno ulaziti u te pojedinosti kad ono što Merlino zove "*bezlično stanje*" (*amorfia*) ne bi bilo duboko usađeno u talijanske i francuske pokrete, pa čak i među prve španjolske komu-

² Vidjeti rašireni pamflet *Les produits de la terre* (*Proizvodi tla*), itd.

nističke anarhiste, koji su zastupali ono što je Mella zvao “ekstravagantni komunizam”. Pristaše te ideje tvrdili su da za nju nalaze uporište u Kropotkinovim spisima, koji je, pak, imao drugačija gledišta. Za Kropotkina je komunizam prije označivao darežljivost, davanje veće od potražnje, nego što je označivao savršeno zadovoljenje svih ljudskih potreba i državu gotovo potpuna spokoja, kao da bi proleter, pobijedivši, zapali u beskrajn mir – nadomjestak za umor prijašnjih generacija. Merlino je, na kraju, kritizirao Kropotkinovo djelo i vjerujem da je bio prvi među vodećim komunističkim anarhistima koji je to učinio. Tekst *L'Individualisme dans l'anarchisme* (*Individualizam u anarhizmu*), tiskan u časopisu *Société Nouvelle* (*Novo društvo*), kritičan je prema Tuckerovim idejama, ali i prema Kropotkinovim idejama izraženima u *Osvajanju kruha*. Ukratko, kao što je napisao u *La Révolteu* od 30. prosinca 1893., on nije vjerovao da se nakon revolucije proizvodnja može organizirati prema načelu “radi što hoćeš”, niti da potrošnja može slijediti teoriju “uzimanja s velike hrpe”; morat će postojati plan, morat će biti slobodnih ugovora koji će uključivati i obveze, te će morati biti i trajnih pravila koja će se temeljiti na jednakosti. Kropotkin je odbio izravnu raspravu, nadajući se da će se tim prigovorima baviti u svojem odgovoru na niz opovrgavanja. No, uhićenje Merlina u siječnju 1894. i prestanak izlaženja *La Révoltea* tijekom ožujka iste godine, prekinuli su tu raspravu.

Tijekom godina provedenih u zatvoru i kasnije, Merlino je u priličnoj mjeri modificirao svoje ideje; iznio ih je u knjizi *Pro e contro il socialismo* (*Za socijalizam i protiv njega*) i u drugim spisima. On je vidio “amorfni” anarhizam kao slijepu ulicu i nastojao je povezati vlastiti ogranak realističnog anarhizma s manje etatističkim oblicima autoritarnog socijalizma. Tako on kaže: “Budućnost čovječanstva nije ni u amorfizmu ni u atomizmu”. Raskinuo je s Malatestom, pobornikom socijalističkog anarhizma, i s Kropotkinom i Graveom, pobornicima komunističkog anarhizma. Poznate su mu Hertzkinе ideje (*Freiland*), koje je isto tako kritizirao, i na kraju je govorio u prilog “sindikalističkog sustava”, nekih općih ideja koje je zacrtao. Vjerujem da je Edward Carpenter bio sličnog mišljenja.

Nije dovoljno odbaciti Merlina kao odmetnika. Njegov slučaj, kako mi se čini, pokazuje mjeru do koje su pristaše amorfizma, koji su dominirali anarhističkim pokretom do godine 1894., svojom netolerantnošću, imali doktrinarno stajalište i njihovo je osobno ponašanje uzrokovalo da je anarhizam zaglibio u *cul-de-sac*.³ Merlino, koji je bio u zatvoru od 1894. do svibnja 1896., nije mogao sudjelovati u ozbiljnim raspravama između Pougeta i Malateste, ili između Kropotkina i drugih godine 1894., u raspravama koje su, u to doba, odredile njihov pristup sindikalizmu. Isto tako nije imao priliku zapaziti da su, počevši od otprilike 1895., i sretni dani “amorfizma” prošli. Njegov je cilj, kao i drugih, bio prekinuti izolaciju. Smatrao je da može stvoriti razmjerno libertersko središte, sastavljeno od ozbiljnih anarhista i manje autoritarnih socijalista; drugi su vjerovali da mogu usaditi liberterski duh u radnike različitih socijalističkih sklonosti, organizirane u sindikatima. U biti je sve to zapravo bila jedna te ista nada – aktivnost koja se mogla dokazati kao korisna – i završila je dvostrukim razočarenjem – Merlinovim gubitkom iluzija što se tiče socijalista i gubitkom iluzija onih koji su žarko željeli sindikalizam i u njega žarko vjerovali (u sindikalizam kakav je bio u to doba).

Malatesta je, miran usred tih događaja, gledao kako Merlina pobjeđuju socijalisti; vidio je kako poklonike sindikalizma ili proždire sindikalizam (prije nego obrnuto) ili su tužno obeshrabreni prizorom da samodovoljni sindikalizam uopće nema pristaša. I gledao je pad amorfizma i atomizma. Ono što nije uspio vidjeti jest novi zaokret prema proučavanju problema i teškoća rekons-

³ fr. slijepa ulica.

trukcije. U tom su času osjećali da potporu mogu naći u Kropotkinovim spisima, a posljedična je rutina vjerojatno bila fatalnija nego prijašnje ekstravagancije koje su, barem djelomice, bile znak živosti i dokaz snage. Uniformnost je, s druge strane, uvijek znak slabosti.

Nakon povratka iz Argentine, Malatesta je izdao *Appello (Poziv)*, objavu o tiskanju novoga časopisa *L'Associazione (Udruga)*, u Nici u rujnu 1889. Cilj mu je bio oživjeti Internacionalu kao *revolucionarnu anarhističku socijalističku stranku... s općim programom koji će nas, bez predrasude prema bilo čijim idejama i bez isključivanja bilo koje nove ideje koja bi se mogla pojaviti, ujediniti pod jednom zastavom, unijeti jedinstvo djelovanja u ono što činimo danas i što bismo činili tijekom revolucije...*

Iz tih dvaju radova, koji sumiraju načela i načine djelovanja preciznošću i opsegom na koje se rijetko nailazi, izabrao sam ove proglose. Iznijevši temeljna načela, on izjavljuje:

Osim tih ekstrema, nećemo imati razloga da se podijelimo na male škole, da u svojoj upornosti prenaslamo određene značajke društva u budućnosti, podložne promjeni u vremenu i prostoru, društva koje je toliko daleko od nas da bi nam dopustilo da sagledamo sve njegove prilagodbe i moguće kombinacije. Neće biti motiva da se međusobno dijelimo, primjerice, što se tiče pitanja kao što su: hoće li proizvodnja dosegnuti nižu ili višu razinu; hoće li poljoprivreda biti posvuda povezana s industrijom; hoće li se proizvodi raspršeni na velikoj međusobnoj udaljenosti moći razmjenjivati na bazi reciprociteta; hoće li se moći svim stvarima zajednički koristiti ili prema standardima koji će biti uspostavljeni, ili hoće li se uporaba svake te stvari moći provoditi na manje-više privatnoj osnovi. Da sumiramo, metode i individualni oblici udruživanja i dogovaranja, ili organizacija radničkog i društvenog života, neće biti uniformni i mi ih ne možemo, u ovom trenutku, niti predvidjeti niti odrediti.

Ali možemo nejasno predvidjeti preobrazbe do kojih bi moglo doći u industriji, u carinskoj vlasti, u proizvodnim mehanizmima, u fizičkom aspektu gradova, u zaposlenjima, u čovjekovim osjećajima i u društvenim kontaktima i odnosima. Nije u redu da se posvađamo zbog hipoteza. Čak je i pitanje izbora između anarho-kolektivizma i anarho-komunizma stvar opredjeljenja, metode i dogovora.

Posve je sigurno da "nagrađivanje prema uloženom radu", koje zastupaju kolektivist, može dovesti do nejednake akumulacije proizvoda, a rezultat će toga (kad proces takve akumulacije bude prekomjeran) zauzvrat biti profiterstvo, osim ako akumulaciju dobara i profiterstvo ne zaustave prohibicije i konfiskacije, koje mogu biti samo despotske i omražene. S druge strane, "slobodno uzimanje" s velike hrpe stvari dostupnih u obilju i skladištenje proizvoda kojih nema dovoljno, može isto tako dovesti do proizvoljnih čina i nametanja ponižavajućih uvjeta. Tako ni komunistički sustav nije posve oslobođen teškoća.

No, teškoće obaju sustava će nestati. Ograničenja, akumulacija roba i profiterstvo postat će nemogući i besplodni samom činjenicom da će svi ljudi naći način da slobodno proizvode dobra i slobodno žive u samom društvu; prednosti zajedničke proizvodnje postat će očite i stvorit će se nova moralna svijest, što će sustav plaća učiniti ljudima odvratnim baš kao što su im odvratni danas legalno ropstvo i prisila. Tako, kakvi god da budu specifični oblici društva, osnovica društvene organizacije bit će komunistička. Budimo zadovoljni moralnim i fundamentalnim komunizmom, koji je, ispravno gledano, vredniji od materijalnog i formalnog komunizma. Više od toga da se povežemo formulama koje su često nejasne, gotovo uvijek dvosmislene i nesigurne primjene, mi preferiramo držati se temeljnih načela i učinit ćemo sve da ih usadimo u mase kako se one, kad za to dođe pravi čas, ne bi prepirale oko riječi ili trica, nego će poslijerevolucionarno društvo voditi pravdi, jednakosti i slobodi...

U svojem tekstu *Programma (Program)* on kaže:

Mi smo nesumnjivo komunisti. ... Ali, budući da smo komunisti, moramo praviti razliku između onoga što je znanstveno dokazano i onoga što je još u stanju hipoteze i anticipacije. Nužno je jasno povući razliku između stvari koje će trebati učiniti na revolucionaran način, odmah i uporabom sile, i stvari koje će biti ishod razvoja budućnosti; drugim riječima, kako bismo mogli dati pun zamah ljudskoj slobodnoj energiji, u njezinu spontanom i skladnom izražavanju.

Ima anarhista koji proriču i predlažu druga rješenja, druge buduće oblike društvene organizacije, ali koji žele, baš kao i mi, uništiti političku moć i privatno vlasništvo; koji žele, baš kao i mi, spontanu organizaciju društvenih funkcija, bez zastupnika i bez vlasti; koji žele, baš kao i mi, voditi beskompromisnu borbu sve dok se ne ostvari potpuna pobjeda. To su naši drugovi i naša braća. Napustimo svaku isključivost različitih škola mišljenja. Dogovorimo se što se tiče načina i sredstava i krenimo dalje...

Kad pažljivo pročitamo ta zapažanja, uviđamo da je Malatesta bio vrlo svjestan situacije. On je razborito ukazao na određena vjerovanja, nazivajući ih njihovim pravim imenom, *hipotezama*, i odbacujući svaki oblik *isključivosti*. O neuspjehu socijalističkog kongresa održanog u srpnju 1889. napisao je:

Posljednji kongres Radničkih socijalista u Parizu označio je svoj pad [to jest, pad autoritarne socijalističke stranke] i gotovo potpun nestanak. Moramo postati novi socijalisti – kongres je to ispravno proglasio; a misiju podizanja zastave socijalizma trebaju dovršiti anarhisti, koji jesu i koji su bili, u skladu sa svojim načelima, antiparlamentaristi i revolucionari do samog kraja. ...

Istog su mjeseca rujna kad se pojavio *Appello* održana dva skupa u Parizu, na kojima se raspravljalo o mnogim pitanjima, među njima posebice o poučnom pitanju “krađe među drugovima” koje je na osobit način fasciniralo neke članove. Dovoljno je pročitati tiskane izvještaje i članak u *El Productoru* od 2. listopada 1889., bazirane na dojmovima Tarride del Mármola, koji je prisustvovao tim skupovima. I ja sam bio prisutan i znam koliko su oni bili daleko od Malatestine želje da se nadiđu razlike i nađe zajednički temelj za djelovanje. Samo je *El Productor* iz Barcelone prepoznao vrijednost njegove inicijative; što se ostalih tiče, za njih je njegov poziv da se organiziraju bio poziv na robovanje.

U Italiji je Malatesta pokušao osnovati stranku akcije, sastavljenu od anarhista i revolucionarnih socijalista – posljednje su još smatrali revolucionarnima premda su u Romagni glasovali za Ciprianija i Costu. Kongres u Capolagu reagirao je na to naklono; pogledajte njegov *Manifesto ai socialisti ed al popolo d'Italia (Manifest socijalistima i narodu talijanskome)*. Prvoga svibnja 1891., taj je pokušaj ipak osujećen. Malatestino putovanje središnjom Italijom zimi 1893.-94., njegov rad 1895. – uključujući i napuštanje projekta tiskanja teksta *Federazione internazionale fra socialisti-anarchici rivoluzionari (Internacionalna federacija revolucionarnih socijalističkih anarhista)* – njegov poziv svima njima godine 1899. u tekstu *Contro la Monarchia, Appello a tutti gli uomini di progresso (Protiv monarhije, poziv svim naprednim ljudima)*, kao i drugi pokušaji, sve je to bilo u skladu s njegovim planom da ujedini talijanske militantne antimonarhističke sile kako bi, u prvom redu, svrgnule monarhiju, nakon čega bi svaka od grupa krenula svojim putem. Na međunarodnom je planu, premda je htio ujediniti anarhiste svih tendencija, morao priznati na “Anarhističkoj internacionali”, koju je osnovao kongres u Amsterdamu 1907. (24.-31. kolovoza) da anarhističke grupe iz tog razdoblja (i sve do 1914.) nisu bile sklone zajedničkom djelovanju i da su dopustile propast Internacionale; nikad se više ona nije obnovila.

Samo je Malatesta, radeći s nekim lokalnim talijanskim drugovima, bio uvijek kadar udahnuti novi duh u grupe, nadahnuti narod, osnovati najbolje publikacije. Godine 1883.-84. bio je tu časopis *La Questione Sociale* u Firenzi; 1885. časopis istoga imena izlazio je u Buenos Airesu; od 1889.

do 1890. *Associazione* je izlazio u Nici i u Londonu; niz pamfleta tiskan je u Londonu 1890.-91. i druga serija 1892. Zimi 1891.-1892. u Španjolskoj je djelovala snažna propaganda; *L'Agitazione* (*Agitacija*) izlazi u Anconi 1897.-98.; gotovo godina dana izlazi *La Questione Sociale* u Patersonu, New Jersey, 1899.-1900.; tiskaju se neke manje publikacije u Londonu; *Volontà* (*Volja*) izlazi u Anconi 1913.-14., a *La settimana rossa* (*Crveni tjedan*) u Romagnu; *Umanità Nova* (*Novo čovječanstvo*) izlazi od 1920. do 1922. u Milanu i u Rimu; časopis *Pensiero e Volontà* (*Misao i volja*) od siječnja 1924. do listopada 1926. u Rimu. U tim publikacijama i u mnogim člancima koji su se pojavljivali u drugim publikacijama, otkrivamo Malatestino vrlo precizno i pedantno mišljenje, i teoriju i praksu primijenjene na tisuće probleme toga trenutka. Do posljednjeg retka koji je napisao – 1932. – razabiremo *racionalnu, realističnu* interpretaciju anarhizma koja je bila navlastito njegova.

Većina je drugova preferirala drugu koncepciju, takozvanu "*optimističku*" ideju, koja graniči s pasivnom neosjetljivosti, s vjerom u spontanost, prema kojoj će se sve stvari dogoditi same po sebi, gotovo automatski, koja graniči sa strastvenim, željenim amorfizmom, željom da se živi na najvišoj razini pod uvjetom da postoji aposlutna izolacija, koja graniči s prezirom prema svakoj vrsti nesigurne solidarnosti kao korakom unatrag. Tako su i rutina i zanos dobili prevlast nad *svjesnom voljom*, koja je za Malatestu bila bit života. On nije mogao razumjeti kako toliki anarhisti, koji su čini se priznali vrijednost *volje* i *razuma*, nisu uspjeli iskoristiti ih kako bi svojem anarhizmu dali prikladan izraz, razborit i dobro artikuliran, što je obilježje svakog dobro napravljenoga djela. Sam anarhizam je život koji, među ljudskim bićima, postaje čin zajedničkog življenja; to je spoj maksimuma prednosti što proizlazi iz autonomije i solidarnosti s minimumom trenja i izgubljene snage. On je prije kretanje zvijezda – ako želimo primjer – nego prividno beskrajana obijest kometa i meteora. Nebeski sustavi sastavljeni su zapravo od zvijezda, dok su meteori iznimke. I ako su zvijezde dovoljno dobre za te velike sustave, slično će ljudsko društvo, prilijepljeno za koru male Zemlje, sigurno učiniti bolje ako se zadovolji, zasada, da živi zajedno u najvećem mogućem skladu, nego da izabere amorfno, atomizirano postojanje slično hirovitoj putanji meteora, koji nisu ništa drugo do prolazne iskre.

Ne raspravljam ovdje o drugim talijanskim drugovima, koji su bili važni koliko i njihovo djelovanje i njihova predanost, budući da oni uglavnom nude puke reprodukcije i rekombinacije dviju struja koje sam već opisao – Kropotkinovih i Malatestinih ideja – a povremeno i stirnerovskih i drugih utjecaja koji su djelovali na njihovu ličnost i karakter. Cafiero, Covelli, Fanelli, Friscia, Converti, Giovanni Rossi, Sergio di Cosmo, Paolo Schicchi, Roberto d'Angiò, Ciancabilla, Fabbri, Pietro Gori, Luigi Galleani, Bertoni, Edoardo Milano, Ettore i Luigi Molinari, Samaja, Vezzani, Damiani, Borghi, neki su od tih istaknutih pojedinaca. Isto tako ne isključujem ni one koji su napisali malo ili nimalo, ali koji su se borili i žrtvovali za svoj cilj. U Gigija Damianija možda bi se mogao naći određeni kritički duh, više nego u ostalih, ali svi se oni, prema meni, razlikuju od Malateste u tome što nijedan nije apsolutno vjerovao u mogućnost talijanske socijalne revolucije.

Malatesta je, vjerojatno pod utjecajem promjena koje je sam zapažao u razdoblju od 1860.-1870. i vjerojatno pod Bakunjinovim utjecajem, imao jasnu vjeru i volju za to da ujedini elemente koji bi pokrenuli tu borbu. Drugi, koji su doživjeli jačanje države od godine 1870. nadalje, nisu imali tu vjeru te su mu pružali mlaku podršku ili mu uopće nisu pomagali. Tako su, cijenjeni ili odbačeni, njegovi kontinuirani naponi naišli na vrlo malo podrške – a opirući mu se, mislili su da se bore protiv tiranina. Na internacionalnoj sceni, radije su slijedili sjajnijeg Kropotkina. Nadajmo se da će, nakon njegove smrti, doći vrijeme kad će Malatestu napokon bolje razumjeti.

13. Španjolska: anarhistički kolektivizam. Anarhizam bez pridjevaka. Anarhistički komunizam. Pregled razdoblja od 1870.-1936.

Povijest Španjolske federacije Internacionale do proljeća 1874. zabilježena je u mnogim dokumentima, pamfletima i časopisima. Opasna situacija, koja je nastupila nakon usporenog razvoja događaja u razdoblju od 1870.-1871., dovela je do privremenog prijenosa njezina Federalnog vijeća u Lisabon, do njezine obnove na konferenciji u Valenciji, kao i do njezina odbijanja pokušaja Paula Lafarguea da uvede marksističku taktiku u njezino djelovanje, tako da se broj njezinih sekcija i članova čvrsto povećao od 1872. do 1873.

Militanti u Hagu, u Zürichu i u Saint-Imieru slagali su se s Bakunjinovim idejama, s talijanskim i jurskim delegatima (rujan 1872.), dok se tajnik Federalne komisije, *Francisco Tomás*, mladi zidar iz Palme, na Majorci, iskreno zanimao za sudbinu te Udruge. Svoje je napore usmjerio u povećanje broja sekcija Udruge i, poglavito, broja članova; u proljeće 1873. on je već smatrao da će time, ako se napredovanje nastavi istom stopom i u 1872. i u 1873. godini, stvoriti za dvije godine uvjete za stvarnu, djelotvornu akciju. Imajući to na umu, on nipošto nije htio da niz štrajkova oslabi moć Udruge i možda dovede do gubitka iluzija i lokalne dezorganizacije. Zbog istog razloga htio je da Internacionala ostane izvan nasilnih borbi koje je otprilike u ljeto 1873. isprovocirao ogorčeni federalizam, takozvani "kantonalizam". No, ta se politika nije mogla voditi na onim područjima (posebice u Alcoyu, gdje je Federalna komisija imala svoj stožer, i u San Lucar de Barramede, kamo je otišao Morago) na kojima su uz njih društvenu pobunu vodili i internacionalisti, a rezultat su progona i mnoga uhićenja. Kad su sedamdeset i četvorica zatvorenih radnika opisala zlostavljanje kojemu su bili podvrgnuti (pismo od 29. listopada 1873.), okružnica Federalne komisije, datirana s 10. studenim (br. 34), a koju je napisao Tomás, bila je prva aktivna revolucionarna deklaracija Federacije; govorila je o prijetnji odmazde, podsjećajući na "sheffieldske izgrede" – na industrijsku sabotažu koju su provodili sindikalisti iz Sheffielda.

Vlada je proglasila Internacionalu raspuštenom, dekretom koji se pojavio 11. siječnja 1874. Odmah je Okružnica br. 38. (Madrid, 12. siječnja, 1874.), privatno razdijeljena među drugovima, dala sugestije kako tajno nastaviti rad organizacije, čije su publikacije nestale ili postale nevažne. U ožujku te godine cirkulirao je zemljom *Manifiesto de la Comisión federal a todos los trabajadores de la Región española* (Manifest Federalnog vijeća sviju radnika španjolske regije) – znamo da je jedanaest tisuća sedamstodvadeset primjeraka raspačano. Bio je to manifest Federalnog vijeća, naslovljen na radnike španjolske regije, u koji su bili slobodno umetnuti dijelovi Bakunjinova plana za organizaciju Internacionalnog bratstva. Postojao je i tajni list, *Las Represalias* (Represalije), kao i *Manifiesto* regionalnog kongresa, posljednjeg održanog u Madridu u lipnju 1874., koji se pojavio u dvanaest tisuća primjeraka, što je isto tako zaprijetilo odmazdom. Kao rezultat progona, organizacija je razbijena, ali je Alijansa uspjela održati redove i od 1875. nadalje, regionalne su konferencije, održavane svakog ljeta, zauzele mjesto kongresa. Federalno je vijeće otada bilo

smješteno u Barceloni te je ta činjenica dovela do ponešto drugačijeg razvoja događaja u Madridu. Nakon restauracije monarhije, ondje su se pojavili neki tajni leci; bili su namijenjeni radnicima (*A los Obreros*) i izrazili su rješenost da se prema mogućnosti političke promjene neće odnositi posve ravnodušno, kao do tada, nego da će izvući svu snagu koju mogu iz novoga režima. Ja nisam vidio ni jedan od šezdeset i tri broja *El Ordena*, tajnih novina (1875.-1878.) koje su sebe opisivale kao “socijalistički list za propagandu i revolucionarnu akciju” (*hoja socialista de propaganda y de acción revolucionaria*). Morago i Juan Serrano y Oteiza surađivali su u toj publikaciji.

Vjerojatno je Francisco Tomás, tajnik, napisao godine 1876. spis *Medidas prácticas que han de tomarse después destruido el estado actual* (*Praktične mjere koje treba poduzeti kad se dokine trenutačno stanje*); sadržajem je taj tekst bio vrlo blizak Bakunjinovu dokumentu koji sam već spomenuo. Godine 1877. republikanska agitacija bila je neminovna, a u njoj će sudjelovati Internacionala, ali, možda upravo zbog toga, do pobune nije došlo i republikanci su ostali djelovati na parlamentarnoj razini. Od godine 1878. Internacionala se morala boriti s agrarnim problemima u Andaluziji, gdje su često podmetane vatre na poljima godine 1878. i 1879. Ime “Crne ruke” je, čini se, počelo kružiti onog trenutka kad je jedan sudac pokazao nekom zatvoreniku “publikaciju naslovljenu *Crna ruka*” (teško mi je to trenutačno dokazati).

Tajni list koji je potpisalo Federalno povjerenstvo u svibnju 1879. bio je upućen *A los trabajadores del campo de Andalucía, en particular y a los obreros en general* (*Radnicima na poljima Andaluzije, posebno, i radnicima općenito*). Regionalne konferencije iz 1879. prihvatile su *Programa de realización práctica inmediata* (*Program za neposredno praktično ostvarenje*) koji se sastojao od sedamnaest članaka koji su naznačivali revolucionarne mjere koje treba poduzeti tijekom i poslije revolucije; revidirana verzija tiskana je nakon kongresa 1880. i to s nadnevkom od 8. travnja 1881. Taj je projekt sličan programu tajnih novina *El Municipio Libre* (*Slobodna gradska uprava*) tiskanih u Barceloni od studenoga 1879. do svibnja 1880. i vjerujem da je autor i programa i novina bio J. C. Viñas, koji je bio i urednik časopisa *Revista Social* sve do kraja 1880. Časopis je nužno bio “suhoparan”, ali postao je malo “življi” kako se bližio pad konzervativne vlade Cánovasa del Castilla (veljača 1881.).

Iz tih se publikacija i raznih letaka, posebice iz prijevoda djela Jamesa Guillaumea, može stvoriti sliku o organizaciji koja je bila pod utjecajem krutog kolektivističkog anarhizma koji bi trebao dovesti do revolucije što bi bila provedena metodama koje se mogu opisati kao dogmatske i okrutne. Francisco Tomás i dr. Viñas su se, premda su razvili među sobom antagonizam tijekom godina, približili što se tiče oštine metode. Na kraju je bilo puno nesuglasica oko povratka Internationale u javni život pod novim imenom, *Federación de Trabajadores de la Región Española* (*Radnička federacija španjolske regije*). Viñas i drugi bili su skloniji nastaviti tajno revolucionarno djelovanje; bit će da su Farga Pellicer, Llunas i drugi u Barceloni, te Serrano i Oteiza u Madridu, podupirali osnivanje javne organizacije. Viñas se povukao, ali se čini da su klice nezadovoljstva zbog prekida kontinuiranoga djelovanja tajne organizacije zarazile Regionalnu federaciju od njezina početka. Drugi je čimbenik za neslogu u Federaciji bio anadluzijski problem.

Impresivna lista aktivnosti označuje duh s kojim se pripremao Radnički kongres od 23.-25. rujna. Pripreme su se sastojale od javne konferencije održane 20. ožujka 1881., osnivanja lista *Revista Social* (*Socijalni pregled*) u Madridu (11. lipnja), kongresa Sindikata građevinskih radnika krajem lipnja, skupštine Regionalnog radničkog kongresa (11. srpnja), pod vodstvom Farge Pellicera, projekta *Estatutos de la Federación de Trabajadores de la Región Española* (*Statuti Radničke federacije španjolske regije*) tiskanoga u *Revista Social* (od 18. kolovoza), eksplanatornih članaka koji su se pojavljivali u periodici – “Autonomia”, “Pacto Federación”, “Municipio del Porvenir”, “Nues-

tra Política (la politica demoledora), “Nuestra Actitud”, “Nuestra Linea de Conducta”, “Política Demoledora: Sus Consecuencias y la Revolucion” [“Autonomija”, “Pakt i federacija”, “Buduća zajednica”, “Naša politika (politika destrukcije)”, “Naše stajalište”, “Naš način vodstva”, “Politika destrukcije: njezine posljedice i revolucija”] – tiskanoj od 11. lipnja 1881. do 23. veljače 1882. Na Radničkom kongresu održanom od 23.-25. rujna bilo je prisutno stočetrdeset delegata iz stošezdeset i dvije sekcije. Izvještaji s tog kongresa tiskani su u četiri izdanja, s ukupnim brojem od dva-desetosam tisuća i petsto primjeraka. Trebamo spomenuti i njegov *Manifiesto a los trabajadores de la región española*, s nadnevkom od 24. rujna.

Sindikati građevinskih radnika sami su se krajem lipnja deklarirali u prilog slobodne i samostalne zajednice sastavljene od svih sekcija proizvođača sa svih područja, koji će, kao vladari zemlje, kapitala i sredstava za proizvodnju, upravljati sobom na način za koji će prosuditi da najbolje odgovara njihovim interesima, tako da svatko dobije puni proizvod svojeg rada..., u prilog Federacije komuna svake regije u ime svih regionalnih interesa i službi..., i u prilog Pakta ili bratske alijanse među svim regijama u ime svih općih interesa i službi, tako da ljudsko bratstvo i pravda na zemlji postanu stvarnost...

Konferencija se deklarirala u prilog saziva Regionalnog kongresa sastavljenog od zastupnika iz svih sekcija koje su naklone kolektivističkim idejama i slobodnoj federaciji Slobodnih zajednica...

U *Manifestu* od 24. rujna nalazimo ovu izjavu:

Ono što smo razložili razjašnjava da se Radnički kongres deklarira kao kolektivistički u odnosu na vlasništvo, kao anarhistički ili autonomistički u svojoj interpretaciji društvenoga ustroja...

Riječ “autonomija” često se rabila, u to doba i još koju godinu-dvije poslije, kao sinonim za anarhizam. Serrano y Oteiza napisao je u članku “*Nuestro Programa*” (Naš program) u prvom broju *Reviste Social* (11. lipnja), a da nije rabio riječ “anarhizam”, sljedeće:

Mi želimo autonomiju pojedinca, skupine ili upravljačke sekcije koju bi pojedinci mogli oblikovati, i autonomiju zajednice. Da bi se postigao najviši autonomni cilj, želimo da legislativnu ulogu imaju pojedinac, skupina ili sekcija, sama zajednica, kako bi se bavili svim našim problemima i, posebice, problemima na polju ekonomije, uvijek imajući obzira prema pojedinačnim pravima koja ćemo mi zvati primarnima ili esencijalnim, i koja se zasnivaju na ekonomskoj jednakosti pojedinaca i društva. U tom smo kontekstu mi autonomisti, u najširem značenju riječi. Skladna organizacija svih autonomija počiva na ugovoru, koji je kao takav, budući da je sredstvo s pomoću kojega se provodi organizacija, isto tako esencijalan dio. Moramo istaknuti činjenicu da na polju sociološke znanosti zastupamo ideje koje su vrlo oprečne komunizmu, fourierizmu i “ko-operativizmu” (ako možemo rabiti taj naziv); zato smo mi – kolektivisti.

Dana 10. siječnja 1882., Serrano je napisao u listu “*Nuestra Política*”:

Materijalna sredstva koja će omogućiti društvu (društvu budućnosti, “Univerzalnom skladu”) da vlada sobom bit će: autonomija, ugovor i federacija zasnovani na kolektivnom vlasništvu, što je pravedno načelo vlasništva. To je društvo s trajnim redom. To je – a ne besmislice koje o tome kruže – anarhizam koji toliko mrze.

Juan Serrano y Oteiza (1837.-1886.) iz Madrida, republikanski militant i internacionalist od samog početka, kao i pravnik i čovjek od pera, svoje je ideje oblikovao prema Proudhonovim i tih je godina bio militant koji je najmanje bio pod utjecajem ideja što su potekle od Bakunjinina. Njegovi spisi doimaju se, premda jasni i precizni u mišljenju, hladnima i neosjetljivima. Ricardo Mella, Serranov zet, koji je surađivao s liberterskim publikacijama od 1880., čini se da je slijedio njegov trag, barem koliko to možemo prosuditi prema njegovu pisanju tijekom sljedećeg desetljeća.

S druge strane, u Barceloni je anarhizam u to doba bio pod velikim utjecajem Bakunjinovih ideja o udruživanju i općeg revolucionarnog osjećaja. Čvrstu jezgru imao je u “La Academiji”, velikoj tiskari kojom je upravljao Farga Pellicer. Zahvaljujući njegovoj stručnoj kompetentnosti, njegovu izboru suradnika i integritetu tiskarina vlasnika, Evarista Ullastresa, federalnog republikanaca, bilo je moguće tiskati velik broj dobrih anarhističkih publikacija, takvih poput velike knjige *Garibaldi – Historia Liberal del Siglo XIX* (*Garibaldi – liberalna povijest devetnaestoga stoljeća*), poput publikacija *La Tramontana*, *Acracia*, *La Asociación* (*Tramontana, Bezvlašće, Udruga* [tipografskih radnika Barcelone]) i tako dalje. Ako je istina da su Federalno povjerenstvo (imena čijih članova često nedostaju u dokumentima koje sam mogao konzultirati) tvorili godine 1882.-1883. Francisco Tomás (tajnik), Antonio Pellicer Paraire, José Llunas, Eudaldo Canibell i neki peti muškarac (prva trojica pripadala su tiskari “La Academía”), onda je isto tako istina da je Farga Pellicer – za kojega ne bih pretpostavio da je peti član budući da za takvu pretpostavku nemam osnove – u svakom slučaju bio uvijek na njihovoj strani.

José Llunas Pujols iz Reusa, stari militant Internacionale (umro je 1905.), bio je u to doba vrlo poznat, posebice godine 1882. i 1883., kao eksponent Federacije, i njegovi su spisi najuvjerljiviji oblik teorije iz razdoblja od 1869.-1870., koja je smatrala kako su sindikati sposobni preobraziti se u društvo budućnosti; u vezi s tim pogledati posebice njegova dva ogleđa, *Qué es la Anarquía?* (*Što je anarhija?*) i *Colectivismo* (*Kolektivizam*) iz 1882.; kao i ogleđ *Organización y Aspiraciones de la Federación de Trabajadores de la Región Española* (*Organizacija i htijenja Federacije radnika španjolske regije*, 30. prosinca 1883.; i u *Primer Certamen Socialista* [*Prva socijalistička rasprava*] iz 1885.), u kojemu je došao u sukob s komunizmom. Njegov govor protiv komunizma, održan na kongresu u Sevilli (1882.), može se smatrati sličnim njegovu ogleđu o kolektivizmu¹.

Llunas je priznao potrebu zastupnika i njegovo je stajalište da hijerarhija sastavljena od delegacija tvori savršenu anarhističku organizaciju. Slično tome, izbor osoba za određenu svrhu ne podrazumijeva napuštanje slobode.

Budući da kolektiv kao takav ne može napisati pismo ili zbrajati brojeve ili obaviti stotinu svakodnevnih poslova koje može samo pojedinac učiniti, slijedi da delegiranje kvalificiranih pojedinaca za te dužnosti, pojedinaca koji su unaprijed obučeni kako ih izvesti, ne znači samo odricanje tog kolektiva od vlastite slobode, nego on ispunjava najsvetiju dužnost anarhizma, dužnost da organizira administraciju.

Pretpostavimo da je radnička korporacija organizirana tako da nema nikakva upravnoga savjeta ni kakve hijerarhijske urede; da se na generalnoj skupštini sastaje jedanput na tjedan ili češće, kad se mora dogovoriti o svim stvarima nužnima za napredak; da ona nominira komisiju sa strogo administrativnom ulogom, koja će se baviti skupljanjem poreza, nadzorom svojih fondova, financijskim zapisima, svojim fasciklima, korespondencijom, i tako dalje; da ona propisuje kako će se ta komisija voditi ili joj daje imperativni mandat. Organizacija takvih aktivnosti bila bi savršeno anarhistička.

On ide dalje te razmišlja o “slobodnoj zajednici u budućnosti, koja će biti organizirana na anarhistički način”. U tom će slučaju, “na svakom području organizacijska jedinica uvijek biti radnička ili obrtnička sekcija”, to jest, samo jedan sindikat za svaki obrt ili industriju koji na određenom području postoje – samo jedan, a ne njih nekoliko.

Tako će, da bi se organizirala anarhistička zajednica, svaka jedinica [zanatska ili industrijska sekcija] delegirati jednog ili više pojedinaca, koji će imati čistu administrativnu ulogu ili imperativni

¹ Tiskan je u almanahu *Almanaque para 1883*, svesku izdanja *Biblioteca del Proletario*, u četrdeset tisuća primjereka.

mandat, kako bi se stvorila zajednica ili lokalna administrativna komisija. Ti se delegati, podložni u svakom času zamjeni ili opozivu trajnog glasa onih koji su im dali njihov mandat, nikad ne mogu postaviti kao diktatori...

U skladu s njihovim geografskim i topografskim uvjetima te s njihovim etnološkim okolnostima, kao što su njihove navike i njihovi običaji, jezične sklonosti i klima, geografski položaj i broj stanovnika, one mogu postati sindikalne federacije kao i federacije zajednica većeg ili manjeg teritorijalnog opsega...

Sve komisije ili delagacije u anarhističkom društvu moraju biti u svakom času podložne zamjeni i opozivu sekcije ili sekcijā koje su ih izabrale, kako bi se onemogućilo da itko svojata ma i trunčicu vlasti...

Llunas kasnije razrađuje iste ideje u svojem nizu od devetnaest članaka na katalonskom jeziku, naslovljenom "Questions socials" (Društvena pitanja), tiskanom u *La Tramontani* (od 25. lipnja 1890. do 10. travnja 1891.; 1891. tiskan je taj zbornik članaka kao knjiga od stotinu dvadeset i osam stranica). U svojem je tekstu "Los Partits socialistac espanyols" ("Socijalističke španjolske stranke", tiskanom u *La Tramontani* od 9. listopada do 27. studenoga 1891.; tiskan je i kao pamflet na kastiljanskom 1892.) predložio, nakon kritike suvremenih socijalističkih i anarhističkih strujanja, da bi uz anarhistički pokret trebalo osnovati i posebnu anarhističku stranku, sastavljenu od autoritarnih socijalista dobre volje i srodna duha, koja će se boriti s preprekama društvenom napretku i uklanjati ih autoritarnim, premda nesebičnim sredstvima, bez namjere da uspostavi vlastitu dominaciju. Tu sugestiju nisu slijedili; ona je nalikovala Merlinovim naporima iz 1897., a proistekla je iz poimanja da se svi socijalisti, koji sada užurbano postavljaju svoje vođe kao izaslanike i ministre (ili postigavši da izravno vladaju životom i smrću kao u boljševizmu), još mogu navesti na korisniju djelatnost nego što su to njihove sadašnje akcije koje služe samo tome da troše svoj život. Nekoliko godina poslije, Llunas se još čvrsto opirao izoliranim pojedinačnim nasilnim akcijama što su rabile dinamit, a koje su vodile u okrutni progon. Satirički časopis *La Tramontana* na katalonskom jeziku, uglavnom je izdavao i uređivao on, s puno zanosa i smjelosti.

Časopis *Revista Social* iz Madrida, tiskan najmanje do svibnja 1884., ponovno se pojavio kao glasilo onih koji su se razmimoilazili s odlukama donesenima na kongresu u Barceloni (rujan 1884.) i izlazio je od 26. prosinca 1884. do 8. listopada 1885. u Sansu (Barcelona). Zatim je tu bila *Crónica de los trbajadores de la Región Española* (Radnička kronika španjolske regije), utemeljena nakon kongresa u Sevilli (1882.). Razni su članci izlazili u *Primer Certamenu* iz Reusa godine 1885. i rasprave o opsegu organizacije, tijekom njezina razdoblja uspona o čemu je na kongresu u Sevilli (rujan 1882.) podnesen izvještaj. Sve nam to dovoljno govori o tim godinama Regionalne federacije čije su postojanje ipak, istodobno potkopavale i ugrožavale separatističke struje.

Glavna organizacija, koja se nominalno sastojala od 663 sekcije s članstvom od 57934 člana u rujnu godine 1882. (nekih trideset tisuća u svakom slučaju), nije mogla dugo djelovati a da ne dođe do rasprava i nesuglasica samo zato što je u to vrijeme bila najjača i što se pretpostavljalo da predstavlja sliku i sjeme društva budućnosti. To spokojstvo uskoro su grubo narušili kobni izvještaji o agrarnom stanju u Andaluziji, gdje je siromaštvo uzelo maha i gdje su djelovale sekcije koje nisu mogle ostati na to ravnodušne ili natjerati svoje članove da se u to ne miješaju, a da time ne izgube na ugledu. Disidenti, potekli iz Arcos de la Frontere, koje su iritirali Federalno povjerenstvo i kongres iz Seville, sastali su se na malom tajnom kongresu u Sevilli u siječnju 1883. i osnovali društvo, "Los Desheredados – Organización revolucionaria anarquista" (Razbaštinjeni – anarhistička revolucionarna organizacija), koje je očito egzistiralo do 1886., posebice u Andaluziji, gdje je održalo svoj kongres u Cadizu u prosincu 1884. Ta je organizacija bila kolektivistička i

imala je revolucionarni program terorističkog djelovanja u kojemu nije bilo ničega liberterskog. Tijekom druge polovice 1882. došlo je do pobuna zbog gladi, uz uporabu agrarnog terora i nasilja, pa i ubijanja izdajica, stvarnih ili onih na koje se sumnjalo. Federalno se vijeće odreklo sviju takvih djela deklaracijama i manifestima i disidente je, ogorčeno njima, izbacilo kao “smutljivce” (potkraj 1882. i početkom 1883.).

Gori od toga bio je vladin masovni progon, uhićenje članova svih vrsta mišljenja što su postojala u organizaciji pa čak i Regionalnog povjerenstva zapadne Andaluzije, te niz nesmiljenih suđenja. Vlast je sve to provodila pod izgovorom, za javnost i tisak, da je otkrila terorističku organizaciju “*La Mano Negra*” (Crna ruka). Sedmoricu su muškaraca odmah osudili na smrt, a dosta kasnije, 14. lipnja 1884., u Jarezu je provedeno šest smaknuća. Izvan Andaluzije, Regionalnu federaciju nisu progonili, ali ona nije ni izrazila ikakvu solidarnost s andaluzijskim žrtvama. Dok su zatvorenici čekali izvršenje kazne, kongres iz Valencije objavio je u listopadu 1883.: “Federacija ne iskazuje nikakvu solidarnost s onima koji su organizirali i koji organiziraju opći zločin; objavljujemo da zločinci nikad neće imati mjesta u našim redovima.” Prosvjedovala je “protiv brkanja naše javne, zakonite i revolucionarne organizacije s drugim organizacijama ili, bolje rečeno, klikama čiji je cilj vrijedan osude.”

T. G. Morago, jedan od najstarijih militanata, 30. je rujna zbog tog razloga izbačen iz svoje madridske sekcije i na kraju je umro kao kažnjenik u Granadi 1885.

To je stajalište Federacije bilo motivirano željom da spasi, po svaku cijenu, potpun, javni opstanak organizacije, ali isto tako ono je moralo potaknuti ljuto neprijateljstvo i mržnju između disidentskih elemenata i tvrdokornih autoritaraca. Istodobno, sekcije su se prorjeđivale ili nestajale, bilo kao rezultat progona bilo zbog ogorčenja radi stajališta koje je zauzelo Federalno povjerenstvo. Tada je Serrano predložio “da se podastru Statuti na odobrenje odgovornom ministarstvu” (vladinom) i, ako se to odobrenje ne dobije, da se u ime prosvjeda raspusti organizacija. Kongres nije prihvatio taj prijedlog legalizacije, ali je odlučio da će, “ako se mučenja, progoni i prijetnje nastave”, raspustiti organizaciju, a “proleter i će se povući u Aventinsko gorje i čekati bolja vremena”.

Godinu dana poslije, tu je odluku donio izvanredni kongres održan u rujnu 1884. u Barceloni; ipak, sekcije su poticali da se ne raspuste i da i dalje nastave održavati kontakte. Javna je organizacija ponovno afirmirana na kongresu održanom u Barceloni u srpnju 1885. i njezin je Manifesto objavio da podržava

sjedinenje svih škola socijalizma u alijansu svih sindikata, u borbi protiv kapitala i autoritarnih načela, ne odustajući ni od jednog djelića naših načela.

Libertersku komunističku ideju prvi je put podupro na kongresu u Sevilli mjesni radnik, Miguel Rubio, stari član Alijanse, koji je do tog stajališta došao vlastitim razmišljanjem. Bio je sam, a čak ni disidenti nisu dijelili njegovo mišljenje. No, postojala je “mala skupina u Sevilli, koju je vodio komunist Rubio”, kako to izvještava Crónica, i lokalni ih je Sevillski savjet izbacio u ožujku 1883. Suđenje u Lyonu (siječanj 1883.) i možda talijanski anarhistički krug u Barceloni (jesen 1883.), kao i boravak Georgesa Herziga u Barceloni 1884., sve je to pomoglo boljem razumijevanju tih ideja, koje su objavljene 1885. u manifestu koji su potpisali “Los grupos comunistas anarquistas de Barcelona” (Grupe barcelonskih anarho-komunista). Njihova se agitacijska jezgra nalazila u Graciji, a u njezinu su središtu bili Martin Borrás i Emilio Hugas. Svoje su prve pamflete naslovili *La Justicia humana* (Ljudska pravda) i *Tierra y Libertad* (Zemlja i sloboda), a izdali su ih 1888.-1889., no neki su pamfleti bili prevedeni još 1885.

Ti su prvi komunisti, prema svojim publikacijama i svojoj korespondenciji u francuskim časopisima, bili čvrsto protiv kolektivismu i organizacije i proklamirali su manje-više ono što je Merlino kasnije zvao "amorfizam". Kolektivistima nisu bili impresionirani takvim idejama i takvim metodama; ipak, doživjeli su promjenu, otpor prema nepopustljivoj stajalištu svoje organizacije 1883. i njezinoj razočaravajućoj taktici tijekom andaluzijske pobune. Tomás nije samo prestao biti tajnik organizacije od rujna 1883., nego su prema njemu, kao i prema Serranu, vrlo loše postupali i 1884. godine. Novi je tajnik, Indalecio Cuadrado, tiskar iz Valladolida, čini se pokušao izmirenje ili je vjerojatno slijedio one koji su bili skloniji revolucionarnom putu, pa makar tajnom i ograničenom, nego metodi velike, javne organizacije koju je zagovarao Tomás koji je proživio sve faze Internacionale, javne (1870.-1874.) i tajne (1874.-1881.).

Bit će da je Cuadrado dao poticaj za kozmopolitski kongres 1884. (on je uvijek volio rabiti riječ "kozmpolit"). Taj je kongres održan u Barceloni godine 1885., nakon skupa Regionalnog kongresa. Federalisti, "razbaštinjeni" i komunisti održali su ondje zajednički skup, ali uskoro je kongres prekinuo žestoke rasprave koje su pokazale nemogućnost međusobnog razumijevanja. Neki od "razbaštinjenih" žalili su zbog tog raskola iz 1886. i svoje su mišljenje iznijeli u manifestu tiskanom u lipnju – *A los trabajadores de Jerez de la Frontera* (Radnicima iz Jereza de la Frontere). Možda je utjecaj Fermína Salvochea, koji je objavljivao u *El Socialismu* članke o svim školama socijalizma i koji je u to doba bio komunist, pridonio takvom pomirenju.

U svakom su slučaju, smrt Alphonsa XII, koalicijska vlada, agitacija za osamsatni radni dan i proslava Prvog svibnja, kao i događaji u Chicagu od 4. svibnja, dali nov poticaj pokretu, posebice u Kataloniji. U siječnju te godine osnovan je novi časopis, *Acracia*, što je riječ koju su često rabili u to doba umjesto riječi "anarhizam", a podsjećala je i na radnički list *Atercracia*, koji je prema najavama trebao početi izlaziti 1884. u Barceloni; no, ipak, nikad nije tiskan. Naslov je preuzet iz francuske knjige *Atercratie* Claudea Pelletiera u New Yorku, o kojoj se raspravljalo u pismu Federalnog povjerenstva 1873. Canibell je napisao da je Farga Pellicer otkrio riječ *Acracia*, no premda je do nje došao izravno, vjerojatno je i da mu je tu riječ sugerirao i naslov *Atercratie*. U drugim zemljama skovane su riječi *utikracija* (vlast jedne osobe), *ukarhija* (bezvlašće), *antikracija* (protuvlašće), *Herrschaftslosigkeit* (bezvlade), *bezvlastie* (ruski bezvlašće) i tako dalje.

U velikom manifestu naslovljenom A todos los trabajadores de la región española (Svim radnicima španjolske regije), koji je potpisala Federacija iz Barcelone (23. veljače 1886.) i koji je sastavio Anselmo Lorenzo kad se pridružio pokretu, piše:

Mi zagovaramo acraciu [bezvlašće]. Primarni je socijalni kolektiv lokalna grupa proizvođača iste struke [ili trgovine]. Temeljni ugovor sklapa pojedinačni proizvođač svaki sa svojom skupinom ili sa sličnom skupinom proizvođača. Ugovorom koji zaključuje proizvođači nekog područja stvara se tijelo koje olakšava davanje zajmova, razmjenu, naobrazbu, zdravstvene mjere i lokalnu politiku, i koje sklapa ugovore s drugim područjima zbog zajmova i razmjene na širem planu, kao i zbog komunikacija, prometa i javnih službi, općih i međusobnih. Druga se tijela, namijenjena tome da odgovore na određene osobite zemljopisne uvjete, kao što su kvaliteta tla, konfiguracija tla, klima i slično, mogu oformiti posebnim ugovorima, zasnovanim na ekonomskim načelima i mogućnostima proizvodnje, razmjene i prijevoza robe. Zemlja, rudnici, tvornice, pruge, brodovi, općenito, sva sredstva proizvodnje, prijevoza, razmjene robe i komunikacije, deklarirana kao društveno vlasništvo, prijeći će na uživanje radničkim kolektivima.

Taj je manifest, mnogo puta objavljivan, imao mnoge pristaše; djelomice je umetnut i u manifest regionalnog kongresa održanog u Madridu 1887. Tako on sadrži i sljedeći ulomak, koji je identičan tekstovima iz 1886. i 1887.:

Društvo će se ustrojiti na temelju uloženog rada onih koji mogu proizvoditi; provodit će se racionalna raspodjela proizvoda rada; pomoći će se onima koji nisu sposobni izvoditi takav rad, kao i onima koji više nisu sposobni za rad; pružit će se puna fizička i znanstvena naobrazba budućim proizvođačima.

Lorenzo, zastupnik Barcelonske federacije u Madridu, koji je analizirao taj manifest u *El Productor* od 27. svibnja 1887., prisjeća se žive rasprave o jednoj rečenici manifesta koja kaže, “radnik će primiti proizvod svojeg rada”, ali koja je izostavila pridjev “ukupan” (to jest, “ukupan proizvod svojeg rada”). To se ispuštanje posebice odnosilo na djecu, postarije i nemoćne i zasnivalo se na premisi da je odnos pojedinca i društva recipročna veza prava i obveza i da “zato, kako bi imao pravo da bude potrošač, čovjek mora ispuniti obvezu da bude proizvođač”. “Društvo se temelji na načelu solidarnosti, prirodnoj posljedici recipročnoog odnosa.” A ako društvo jamči pojedincu da će uživati svoja prava tako što će ispunjavati svoje obveze, onda svi trebaju pridonositi očuvanju društva pomažući u prehrani djece i podupirući starije. Zbog tog je razloga Lorenzo izostavio riječ “ukupan” i umetnuo riječi “racionalna raspodjela proizvoda rada”. Ipak, je Ricardo Mella, pišući u *La Solidaridad* iz Seville od 9. prosinca 1888., smatrao da, “govoreći s anarhističke točke gledišta”, društvo nema obvezu školovati djecu ili podupirati duševno bolesne, bolesne ili stare ljude; neka o njima vode skrb njihove obitelji i spontana solidarnost udruga!

Čitajući listove tiskane u Madridu od 1885. nadalje, *La Bandera social* (Društveni stijeg), *La Bandera roja* (Crveni stijeg), *La Anarquía* (ovaj posljednji uređivao je Ernesto Alvarez), čovjeku je teško razlikovati jesu li oni kolektivistički ili komunistički; ne iskazuju ni zanos ni neprijateljstvo ni prema jednoj od tih doktrina. Intelektualni se život tog doba vrtio posve oko časopisa *Acracia*, *El Productor* i oko *La Solidaridad* iz Seville od 1888. do 1889., sve dok je Ricardo Mella bio njegov urednik. Antonio Pellicer Paraire bio je životna snaga u pozadini tih publikacija u Barceloni prije Farge Pellicera, i, zajedno s Anselmom Lorenzom, okupljali su se tu mlađi ljudi poput Pedra Esteva, Fernanda Tárride del Mármola i Palmira de Lidije (Adrian del Valle). Bili su tu i Teresa Claramunt, Teresa Máñe (Soledad Gustavo), Juan Montseny iz Reusa (Federico Urales) i drugi. A i Rafael Farga Pellicer i José Lluas te grupa koja se okupljala oko *La Tramontane*. Izvan Katalonije, najistaknutije su ličnosti bili Fermín Salvochea iz Cadiza i Ricardo Mella.

U ovom je sažetku nemoguće da svoja stajališta potkrijepim navodima iz originalnih izvora ili opširno progovorim o značaju samokritičkog materijala te o pokušajima tih drugova da nadiđu ideje koje su do tada prevladavale. Te se informacije može naći jedino u *Acraciji* i *El Productor* (1886.-1893.); čitalac će se morati zadovoljiti mojim zgnusnutim izviješćem.

Prvo ćemo istražiti list *La Asociación*, koji je osnovala skupina tiskara (1883.-1888.), u kojemu nalazimo i ljude iz “*La Academije*” i druge, koji su uspostavili mudru međusobnu suradnju. U tekstu “*La Organización Obrera*” (Radnička organizacija, 28. veljače 1886.) Lorenzo je formulirao svoju prvu kritiku. Na to je uslijedila snažna kritika Antonia Pellicera u tekstu “*Acratismo Societario*” (Društveno bezvlašće, od siječnja do srpnja 1887.). Cuadrado mu se priključio u svojem članku “*Mandato Imperativo*” (Mandatni imperativ, travanj 1887.). Kongres iz Madrida održan u svibnju 1887. bio je podvrgnut Lorenzovoj kritici. Hipoteze iz godine 1870. o “zametku” (budućeg društva u trenutačno postojećim organizacijama), o ukupnom proizvodu rada i o organizaciji bile su napokon dobro istražene s rezultatom da se više nisu smatrale nespornim činjenicama koje samo “smutljivci” mogu dovesti u pitanje.

Neki su se spisi Williama Morrisa i Kropotkinovi engleski članci, u Salvocheaovu prijevodu, pojavili u *Acraciji* i u *El Socialismu*, dok se Mella, u Sevilli, upoznao s Tuckerovim idejama čitajući bostonski list *Liberty*. Pojednostavljeni pristup manifesta koji su izdale anarhističko-

komunističke skupine iz Madrida u svibnju 1887., ostavio je slab dojam na *El Productor* (3. lipnja), ali mu je *La Révolté* (od 10. lipnja; vidjeti i Acraciju od 3. kolovoza 1887., te članak “Colectivistas y comunistas” [Kolektivisti i komunisti] u *El Productoru* od 16. rujna i Acraciju iz listopada) posvetio ozbiljnu pozornost. Mellin je članak “La Reacción en la Revolución” (“Reakcija u revoluciji”, izlazio u Acraciji od lipnja 1887.- travnja 1888.) smatrao kako bi odluka u tom trenutku o tome trebaju li, nakon pobjede anarhizma, ljudi organizirati komunistički ili kolektivistički način raspodjele, bila slijepi dogmatizam – još gore, značila bi uništenje anarhističkog načela, negaciju revolucije. Kao što je to Mella izrekao, reakcija je mrtva točka; otuda njezina smrt, koja je rezultat dogmatizma, dok je revolucija-evolucija život.

Antonio Pellicer predložio je međusobno približavanje različitih škola, u kojemu bi komunisti napustili svoja pretjerana poimanja o jednakosti, a akrato-kolektivisti svoje autoritarne pogreške i predrasude. Čak je i Kropotkin (u nepotpisanom članku u *La Révoltéu* od 7. listopada 1888.) obratio pozornost na beskompromisno prijateljstvo ideja koje je vladalo u Sevilli među dvjema školama i objavio je da je to jedini način za časno suobraćanje među osobama koje se međusobno poštuju. No, nije se mogao suzdržati a da ne doda da nipošto ne treba dvojiti o činjenici da će komunizam pobijediti.

Španjolski komunisti napali su kolektiviste u portugalskim i francuskim časopisima; Pellicerov članak “Declaraciones e Aclaraciones sobre Declaraciones” (“Deklaracije i objašnjenja deklaracija”), koji se pojavio u *El Productoru* (3. kolovoza, 7. rujna 1888.) i odgovor u časopisu *Tierra y Libertad* (Gracia) 14. rujna primjer su sjajnog pobijanja fanatizma isključivosti, ali u članku “Tiempo Perdido” (“Izgubljeno vrijeme”, 12. srpnja 1889.) izrečeno je da je “gubitak vremena” prepirati se s časopisom iz Gracije. Esteve je – aludirajući na Mella – istaknuo 5. listopada 1888. da u određenim područjima nije bilo takvoga fanatizma, nego su prije smatrali da će se nakon revolucije svaki pojedinac i svaka kolektivna skupina organizirati na način koji im najbolje odgovara.

O obnovi organizacije raspravljalo se na Konferenciji za društvena proučavanja i na skupovima u Barceloni². Kao rezultat tih rasprava, osnovana je na velikom kongresu u Barceloni u svibnju 1888. “*Federación Española de Resistencia al Capital*” (Španjolska federacija za otpor kapitalu). I nakon mnogih rasprava – Mella je posebice prigovarao i prepirao se s Estevom – Regionalnu je federaciju (to jest, Internacionalu) zamijenila u rujnu u Valenciji “*Organización Anarquista de la Región Española*” (Anarhistička organizacija španjolske regije), na polju revolucionarnih ideja i djelovanja, kao što ju je već u svibnju zamijenila na polju ekonomije. Taj je novi entitet uključivao osobe, skupine i ostale “bez obzira na njihove revolucionarne metode ili ekonomske škole”. Ta je organizacija uspostavila Centar za izvještaje i statistiku, to jest koordinacijsko tijelo, poznato kao Beneventova grupa iz Barcelone, koje je nastavilo djelovati sve do trenutka velikog progona koji ne mogu točno datirati.

Istodobno se podignuo glas protiv podjela među anarhistima zbog različitih ekonomskih zamisli³. Beneventova grupa proglasila je 31. svibnja da novom društvu ne treba nametati nijedan određeni ekonomski režim, da svako djelo koje se bavi ekonomijom treba smatrati, jedino i jednostavno, studijom koja unapređuje ekonomsku znanost.

Fernando Tárrida del Marmol, kojega je izabrala ta grupa, postavljen je za zastupnika na anarhističkom skupu održanom u Parizu u rujnu mjesecu. Za *Segundo certamen socialista* (*Druga socijalistička rasprava*) grupa je predložila temu o kojoj je Tárrida pisao u eseju *La teoría revolu-*

² Vidjeti *El Productor* od 4. listopada 1887. do 11. svibnja 1888.

³ Vidjeti *El Productor* od 11. i 18. siječnja, 8. ožujka i 14. lipnja 1889.

cionaria (*Revolucionarna teorija*) s nadnevkom od 26. listopada 1889., zaključivši u prilog “anarhizma bez pridjevaka”. Ta je ideja već kružila Barcelonom u drugoj polovici 1888.; Mella je o njoj raspravljao u seviljskom časpišu *La Solidaridad* od 27. rujna 1888. i 12. siječnja 1889. (“Anarhizam ... ne dopušta pridjeve”). To je isto pitanje kasnije potaknuo u *La Révolteu* od 6. i 13. rujna 1890. neki drug iz Barcelone (očito Tárrida) u vrlo važnom članku koji je otkrio razlike između španjolskih i francuskih interpretacija. Tárrida je, govoreći mi na francuskom jeziku, uporabio izraze “anarhizam *sans phrase*”⁴ i “čisti i običan anarhizam”. Godine 1908., kad je njegov ogled ponovno tiskan, predložio je, slijedeći Ferrerovu ideju iz 1906. i 1907., da se riječ “anarhizam” izbací, budući da ona za javnost nosi nepovoljne konotacije i da bi se umjesto nje trebao rabiti naziv “*liberterski socijalizam*”. Kasnije je on izvijestio da je njegove zaključke prihvatila većina španjolskih anarhista “koji su napustili svaku sektašku predrasudu”.

Napomenimo da se točno u doba kad je Tárrida to pisao (26. listopada 1889.), Malatestov *Appello* već bio pojavio na španjolskom u obliku letka i da je bio čítan (“U najmanju ruku nije u redu da se svađamo oko pukih hipoteza”; *Circular*; isto tako i *El Productor*, od 2. listopada, itd.). Tárrida je bio otvoreno kritičan prema Kropotkinovu “industrijskom selu”, koji bi sveo njegovo poimanje na skup malih komuna, dok je Malatesta predlagao stvaranje velikih organizacija koje će međusobno razmjenjivati svoje proizvode. Dodao je da svaki snažan um stvara nove putove prema društvu budućnosti i svojom, takoreći, hipnotičkom snagom uvijek će naći sljedbenike koji će širiti njegove zamisli među ljudima. Zaključio je riječima da svatko od nas obično ima poseban vlastiti plan.

Pišući u *La Anarquíji*, Juan Montseny (Federico Urales) objavio je da anarhizam ne zna za isključivost, a sebe je zvao “anárquico a secas” (“samo običan anarhist”). Slično stajalište osnova je za njegov članak “Las Preocupaciones de los Despreocupados” (“Predrasude nepredrasudnih”) u *El Corsariu* i ostao je vjeran toj ideji.

Neki su se komunistički anarhisti godine 1893. stavili na stranu *anarhizma bez pridjevaka* u *La Controversiji* (Valencia), listu Octava Jahna. A tako i Vicenta Garcia u *La Tribuna Libre* (Sevilla) 23. siječnja 1893. u članku “No Hay que Temer!” (“Nema potrebe za strah!”). (On se upravo tada bio pridružio Malatesti i Estevu na njihovoj govorničkoj turi.) Na trostrukoj konferenciji u Barceloni, Malatesta, Esteve i Tárrida iznijeli su svaki svoje mišljenje.

Nemoguće je ovdje slijediti razvoj ideja Ricarda Melle od njegovih napisa za *Prvu raspravu* (1885.) pa do izvještaja za Internacionalnu konferenciju u Parizu 1900., naslovljenoga “La Coopération Libre y Los Sistemas de Comunidad” (“Slobodna suradnja i sustavi komuna”). Mella se borio više od sviju protiv osjećaja nepovjerenja koji je komunizam – i autoritarni i liberterski – budio u njemu. Časpiš *La Solidaridad* (Sevilla) pokazao je to u razdoblju od 1888.-1889., kad je Mella jednom prigodom podržao stajališta federalista, Proudhona, a kasnije Serrana y Oteize; zatim ga je u toj sumnji utvrdio Tucker (*Liberty*) i nešto kasnije, godine 1890., Dyer D. Lum (*Anarhistička ekonomija*) i G. C. Clemens (*Anarhistička početnica*). On se plašio komunizma u njegovu ekstravagantnom izrazu *à outrance*.⁵ U članku “El Socialismo Anarquista” on izjavljuje da se socijalistički anarhizam snošljivo odnosi prema svim hipotezama; da on priznaje “slobodnu suradnju”, unutar koje se mogu prakticirati sve metode i primjene. Nakon njegova izvještaja na pariškoj konferenciji, koji je tiskan u *Les Temps Nouveaux* – što je jedan od najkarakterističnijih dokumenata autentično liberterskog poimanja anarhizma – ta je tvrdnja prezentirana uistinu in-

⁴ fr. pravi, istinski anarhizam

⁵ fr. do krajnosti.

ternacionalnoj javnosti. No, ipak se o njoj rijetko raspravljalo, osim što je to učinila Voltairine de Cleyre na konferenciji održanoj nešto kasnije u Philadelphiji.

Anarhizam je prolazio kroz trenutke velikog zanosa, velike energije, ganutljivih izraza dobrote i ljepote, ali ne mislim da je ikad više doživio razdoblje velike intelektualne jedrine kakvo je bilo razdoblje od godine 1886. do 1893.; u stimulativnom ozračju, koje upravo opisujemo, uspio se osloboditi duboko ukorijenjenih uvjerenja i navada i uspio je nadrastiti sektaštvo, fanatizam i nesnošljivost. Te su godine označile njegov prijelaz iz *religiozne* vjere u *znanstvenu kritiku*; doista je nesreća da anarhisti drugih zemalja nisu slijedili tu evoluciju koja je vodila iz obrane samo jedne ideje u slobodno preispitivanje svih ideja.

No, čak je i u Španjolskoj bilo odmetnika. Bili smo toliko slijepi da smo povjerovali da je samo jedan od istaknutih mislilaca i samo jedna od doktrina prevladala sve prethodne i, budući da se nitko nije javno suprotstavio Kropotkinu i Tuckeru, bili smo uvjereni da ta dvojica imaju posljednju riječ što se tiče anarhističkog komunizma i anarhističkog individualizma. Vjerovali smo da, ako jedna strana ima pravo, druga ima posve krivo, premda nam je sve što sam upravo ukratko prikazao bilo poznato iz španjolskih publikacija, a neki su odjeci do nas dolazili i preko francuskih časopisa.

Ja sam sâm, uskogrud i ograničen kakav sam tada bio, pisao godine 1890. u obranu komunističkog anarhizma, potpuno odbijajući kolektivizam i individualizam. Moj je članak preveo Mella i tiskao ga u *El Productoru*, kako bi prikazao njegova ograničenja i manjak vrijednosti. Bio je naslovljen "Discusión: Comunismo, Individualismo y Colectivismo" ("Rasprava: komunizam, individualizam i kolektivizam"). Te članke nisam vidio do 1929. Osobno sam oko 1900. došao do zaključka da je nužno nadići isključivosti, ali rijetko su na me obraćali pozornost i, kad sam to potanje iznio po posljednji put u *Freedomu* (London) početkom 1914., svi su mi se suprotstavljali. Kad je taj posljednji članak, bez mojega znanja, ponovno izdan poslije rata, naišao je na manje kritike i bio je pretiskan još nekoliko puta.

Sébastien Faure borio se protiv isključivosti u knjizi *La Synthèse anarchiste* (*Anarhistička sinteza*, 1928.), ali ne na posve isti način na koji sam to ja pokušao prikazati u nekoliko članaka o *koegzistenciji* tiskanima u *Suplemento de la Protesta*. Tárrida je zastupao istu ideju s *agnostičkog* stajališta, smatrajući da ne možemo predvidjeti ekonomski razvoj u budućnosti. Mella je došao do istog zaključka, uvjeren da svaka ideja ima jednako pravo da se očituje. Juan Montseny vidio je slobodu i anarhizam u njihovu ujedinjenom aspektu kao sklop ideja i nije htio to poimanje umanjiti kakvim sugestijama o predodređenosti ili isključivosti. A i Malatesta je rekao da nije u redu da razbijamo svoje redove zbog *hipoteza* o čijem će izboru odlučiti budućnost.

Kad bismo tvrdili da taj problem nije bio od praktične važnosti i da se mogao riješiti jednostavnim prihvaćanjem anarhističkog komunizma, počinili bismo tešku pogrešku. Nastavile su se i rasprave i nesuglasice o mnogim drugim pitanjima osim o isključivosti. Jednostavna koegzistencija nije nikad postojala; svatko je vjerovao da je na ideološkoj razini superiorniji od svojih protivnika. Zato smo mi tako neujedinjeni i razjedinjeni i više se ne možemo povezati zbog kakva zajedničkoga djelovanja kad bi za njim bilo potrebe. Tako uvijek prevladaju strast i fanatizam. Ali ideja o koegzistenciji u solidarnosti ipak je izišla na svjetlo dana i postat će zbilja jedanput u budućnosti, kad se napuste *intelektualne* i materijalne diktature.

Oni koji su tako ponovno oživjeli ideje o internacionalnom djelovanju (internationalnoj organizaciji), oživjeli su od 1886. nadalje i javno kolektivno djelovanje. Do tog je vremena rast sekcija i federativnih grupa bio glavni cilj, koji su stalno ometali štrajkovi i druge nepredvidive agitacije, na očaj vjernoga tajnika kakav je bio Francisco Tomás. Ali sada je, kad se napokon nije moralo

raditi uglavnom na povećanju članstva organizacije, bilo više slobode djelovanja i katalonski su opći štrajkovi u svibnju 1890. i 1891. polučili sjajne rezultate. Daljnji napredak, anticipiran za 1892., koji je trebalo ostvariti Malatestino i Estevovo govorničko putovanje Španjolskom, ograničila je agrarna pobuna u Jerez de la Fronteri (u noći 8.-9. siječnja 1892.), nakon koje su uslijedili egzekucija 10. veljače, torture i zatvaranje mnogih žrtava. To je stavilo točku na te prvosvibanjske štrajkove i, premda je to nedvojbeno dovelo do slabljenja kolektivnog djelovanja, u prvi je plan iznijelo zagovornike individualnog djelovanja – ne izolirane ljude, nego prije one komuniste prožete duhom solidarnosti, koji su ostali izvan glavne velike struje koju smo ovdje opisali, zajedno s njihovim osobnim protivnicima. Mella je istaknuo, tom prigodom, da je izniman osjećaj nepovjerenja stvorio vrlo čvrstu predrasudu prema bilo kakvoj organskoj akciji koja je pogubna za našu ideju. Slobodna inicijativa, s druge strane, protumačena je kao izravna negacija načela udruživanja i zapravo kao njegova opreka⁶. No, glavni dokument o tom napetom stanju dugački je niz tekstova *Puritanismo o exageraciones* (*Puritanstvo ili pretjeranosti*) u *El Productoru* (od 27. travnja do 15. lipnja 1893.) čiji je autor nedvojbeno bio Antonio Pellicer.

Zbog straha od autoritarnog načela, negiran je čak i ustroj društva budućnosti. Zagovaralo se nerazumljiv i antisocijalan individualizam, a da se nije uviđala činjenica da složena narav društvenog organizma zahtijeva administraciju, udruživanje i organizaciju. Na to je Pellicer mislio kad je kritizirao sva pojednostavljena i primitivna rješenja što su bila u modi u to doba. Takve ideje nisu bile puki proizvod pretjeranosti i nedosljednog umovanja zasnovanog na površnoj interpretaciji zbilje; bile su one i izraz stvarne mržnje prema takozvanim “umjerenjacima”, “štovanima”, “organizatorima” i sličnima, to jest, prijateljema *El Productora*, *Freiheits*, *Freedoma*, Malateste i Merlina.

Neprijateljstva su bila burna. Radnički krug za društvena proučavanja – veliki anarhistički centar koji je vlast zatvorila 3. svibnja 1891. – ponovno će se ustoličiti 24. rujna 1893., što će naznačiti da je to normalan i napredan pokret; istog je tog dana Paulino Pallás pokušao ubiti generala Martíneza Camposa, a, kao rezultat, tiskari *El Productora* odbili su se vratiti na posao. List se nije potrudio baviti tom situacijom (listovi u drugim gradovima nastavili su izlaziti), nego je jednostavno zatvorio svoja vrata.⁷ Ponudio je objašnjenja koja je bolno čitati; ona su ukazala na nepopularnost tog glasila, koje se takoreći nametnulo kao vođa slobodnoj inicijativi. Razumljiva je ljutina koja se dignula protiv ljudi iz *El Productora* kad se pročita izvještaje koje je slao Martin Borrás iz Gracíje, jedan od oporbenih vođa, listu *El Perseguido* (*Proganjani čovjek*) u Buenos Airesu, godine 1893., sve do svojega uhićenja.

Bombe su bačene u kazalištu Liceo, a nakon njih uslijedila su zatvaranja, torture, smaknuća i strahota suđenja (Juan Montseny, *El Proceso de un gran crimen* [*Proces jednog velikog zločina*]). Pravo za reći, bilo je vrijednih novina, poput *El Corsaria*, Alvarezovih publikacija i nekih komunističko-anarhističkih tiskovina kratka vijeka, ali snažna struja anarhističkog mišljenja čini se da se završila onog časa kad je Antonio Pellicer takoreći odbacio svoje pero, a Lorenzo posvetio svoju energiju gotovo nevažnom listu, jedinom koji se mogao tiskati u Barceloni, listu *El Porvenir Social* (*Budućnost društva*), i časopisu *Ciencia Social* (*Društvena znanost*), godine 1895. pa do svibnja 1896.

⁶ Vidjeti *El Corsario* od 26. srpnja 1893. i tekst Juana Montsenya o duhu koji je vladao tih dana, tiskan 1895. u anarhističkom časopisu *Entre anarquistas* (*Među pristašama anarhizma*).

⁷ Vidjeti *El Corsario* od 5. studenoga 1893.

Slabost je još bila velika. Pokret je počeo oporavljati svoje snage otprilike onda kad je bomba eksplodirala u ulici Cambios Nuevos 7. lipnja 1896. i kad je ponovno došlo do masovnih progona, egzekucija u Montjuichu, dugogodišnjih zatvorskih kazni, a godine 1896.-97. mnogi su deportirani u Englesku. Tražila se internacionalna pomoć. Velike kampanje povelu su Tárrida del Mármol i Federico Urales (Juan Montseny), u inozemstvu i u Madridu, za oslobođenje onih koji su preživjeli zatvorske strahote, a novinskom kampanjom u listu *La Revista Blanca* i njegovu *Suplementu* (koji je postao *Tierra y Libertad*, 1899.-1905.), uspjeli su postići da se oslobode zatvorenici iz Jereza (1892.) i zatvorenici iz skupine "Mano Negra" (Crna ruka) 1893.

Tada je uz velike napore došlo do reorganizacije sindikata u Haru (prosinac 1899.), u Manlleuu (siječanj 1900.) i u Jerezu. Počela je s madridskim kongresom održanim u listopadu 1900., koji je utemeljio "*Federación de Trabajadores de la Región Española*", čime se nastavio rad organizacije "*Pacto de Unión y Solidaridad*". Bila je to organizacija koja je, slaba i dislocirana kakva je bila, nastavila postojati s tim novim poticajem, s članstvom od nekih pedeset i dvije tisuće ljudi na početku, i tiskala je manifest anarhističkog sadržaja.

Ta je organizacija iz 1900. prestala postojati kao federalna jedinica godine 1905. ili 1906.; ali nestanak federalne mašinerije ne znači da su se njezini sastavni dijelovi – sekcije ili sindikati – u Španjolskoj raspali, osim u slučaju odbora lociranih u Barceloni, u Seville i u La Coruñi koji su naprosto izgubili kontakt sa sindikatima. Zapravo, tih je četrdeset ili pedeset sekcija iz Barcelone i njezine okolice počelo djelovati iznova. Uvijek su postojale, a sad je pod imenom "*Solidaridad Obrera*" (*Radnička solidarnost*) njihova federacija ostvarila novu snagu i ujedinila katalonske sindikate, vodeći ih prema nacionalnoj federaciji.

Pobuna i represija iz 1909. usporile su taj razvoj koji je kulminirao 1910. i 1911. osnutkom organizacije "*Confederación Nacional del Trabajo*" (CNT, *Nacionalna kofederacija rada*). Njezine su javne aktivnosti bile gotovo odmah prekinute uhićenjima koja su nastupila koji dan kasnije. Drugi, lokalni pokušaj poduzela je katalonska regija (1913.-1914.) organiziranjem na nacionalnoj osnovi koje je nominalno počelo u Ferrolu početkom 1915. Ponovno su regije živnule, što, primjerice, dokazuje, katalonski regionalni kongres održan u Sansu (Barcelona) u kolovozu 1918., uz gotovo neznatnu međuregionalnu aktivnost što se nastavila do prosinca 1919., kad je veliki konstitucionalni kongres održan u Madridu. Ondje okupljeni sindikati zastupali su 90.750 članova iz Andaluzije; 15.172 člana iz Aragona; 1.081 član s Balearskih i Kanarskih otoka; 699.369 članova iz Katalonije. Kad se sljedeći kongres mogao održati u Madridu godine 1931., nakon mnogih velikih događaja, broj tih zastupnika ostao je isti, a broj članova CNT-a rastao je i godine 1931. narastao gotovo na milijun članova. Ukupne brojke su se mijenjale, odražavajući agitacijski život sindikata; ipak, postojala je ta velika ujedinjena masa, deset do dvadeset puta veća od broja koji je Internacionala bila kadra skupiti.

Internacionala je imala svoju iznimno složenu, nezgrapnu administrativnu mašineriju, ali je imala i oživljujući, osnažujući duh, koji je poticao iz Alijanse. Slično su i organizacije bliže našem vremenu, koje su ostvarile veliko članstvo, imale svoju administrativnu mašineriju, ali ako je taj veliki kompleks htio sâm djelovati, neizbježno je morao degenerirati u diktaturu ili stagnirajuću birokraciju. U svakom slučaju, organizirano tijelo trebalo je takav životodajni dah, koji je Alijansa udahnula Internacionali, a upravo su anarhisti bili ti koji su ga udahnuli toj velikoj konglomeraciji sindikata. Bez toga vrlo brzo bi uzeli maha inercija, ravnodušnost, nemoć i korporativizam, uvukli bi se diktatori i častohlepni ljudi, pretvarajući tu masu ljudi u izborni kapital za vlastite profite i vlastito unapređenje. U Španjolskoj su anarhističke grupe, ujedinjene od 1888. ("*Organización Anarquista*"), kontinuirano obnavljale svoje međusobne kontakte i konačno su na

konferenciji u Valenciji godine 1927. organizirale “*Federación Anarquista Ibérica*” (*Iberijska anarhistička federacija*, FAI). Ta je organizacija privukla koncentriranu mržnju diktatora svih vrsta i onih koji su to nastojali postati, onih koji bi voljeli da dominiraju milijunom organiziranih ljudi i nekoliko milijuna simpatizera, dok su anarhisti CNT činili sve u svojoj moći da to spriječe.

Povijest španjolskog pokreta puna je velikih borbi i velikih mučenika. Sjećamo se žrtava Alcalaé del Valle i Cullere. Jedna je od najljućih borbi bila štrajk barcelonskih metalnih radnika godine 1902.; list koji su tiskali Ferrer i Lorenzo, *La Huelga General* (*Generalni štrajk*), bio je tada u prvom planu proklamirajući ideju o revolucionarnom štrajku. Bio je tu i “crveni tjedan” godine 1909. u Barceloni, kad su se reacionari osvetili ubivši Ferrera 13. listopada. Razdoblje od 1917. do 1923. bilo je razdoblje golemog uspona organizacije, ali i porasta grubih represija i ubojstava mnogih pristaša. Uvijek je u Andaluziji bilo nasilnih štrajkova, koje su pratili masakri. Na kraju je godine 1923. nastupila diktatura koja je trajala do pada diktatora u siječnju 1930.; to je razdoblje nametnulo tajno djelovanje organizaciji iz kojeg se nije vratila u javnost petnaest mjeseci, sve do travnja 1931. Anarhisti su, napokon ujedinjeni u “*Federación Anarquista Ibérica*” (FAI), energično participirali u radu CNT-a; povremeno su preuzimali vodeću ulogu na njegovim konferencijama ili akcijama, povremeno su se pak sučeljavali sa silama i elementima onog tipa koji sam upravo opisao, a čija je važnost ili barem osobna snaga bivala ojačana tijekom razdoblja progona, tajnog ili polutajnog života, i koji je dao slobodne ruke malom broju militanata (kao što se ranije dogodilo godine 1874.-81., 1883.-1888. i u drugim kasnijim razdobljima).

Anarhističke su ideje – dobro predstavljene u listu *Revista Blanca* i u publikacijama koje su mu pripadale (*Suplemento* i *Tierra y Libertad*) od 1899. do 1905. i kroz mnoge godine nove serije časopisa *Tierra y Libertad* iz Barcelone – bile prisiljene djelovati iznimno ograničavajuće na veliku radničku organizaciju, koja je bila progresivna samo u mjeri u kojoj je mogla nadići prepreke koje sam opisao. U tim okolnostima, anarhistička je misao gubila na životnosti. Komunistički je anarhizam bio prihvaćen kao sustav na koji su pristajali, bez rasprave, čistom navikom. “Amorfni” komunizam iz razdoblja od 1885.-1896. umro je tijekom strašnih persekucija od 1893. do 1897., a pristaše otvorene, odsudne borbe, nisu više nailazili na otpor koji ih je toliko provocirao u prošlosti, kad su se borili protiv kolektivismu i organizacije, dokazujući da su solidarni s akcijama povezanim s općim ciljevima svih grupa – s kolektivnim borbama (kojih nije manjkalo) i općim ratom protiv diktature, monarhije i države.

Bilo je kongenijalnih primjena te ideje u praksi, poput “*Moderne škole*” Francisca Ferrera y Guardie, cjelokupnog pokreta za slobodnu i racionalnu naobrazbu, i poput naturalističkog pokreta koji je u Španjolskoj pokrenuo snažan liberterski duh. Da sažmemo, tolike godine trajne i nadobudne borbe i veliko zadovoljstvo što nisu bili uvučeni u strašan svjetski rat, održali su španjolske libertere u stanju živosti, žustrine i povjerenja koje su anarhisti u drugim zemljama rijetko bili kadri zadobiti. Njihov je rad, počevši 1840., rastući do 1868., boreći se s progonima od 1893. do 1931. pa do današnjih dana, polučio rezultate koje ovdje neću analizirati. Tri afirmativne liberterske akcije iz siječnja 1932., siječnja i prosinca 1933. same po sebi su živo i poticajno svjedočanstvo.

Od španjolskih i katalonskih anarhističkih pisaca tijekom tih tridesetih godina spomenut ću samo sljedeće: Anselma Lorenza, aktivnog sve do smrti u jesen 1914.; Tárridu del Mármola; Ricarda Mellu; Petra Estevu, u Sjedinjenim Američkim Državama; Joséa Lópeza Montenegro, veterana Internacionale; Federica Uralesa i njegovu kći, mladu Federicu Montseny. Neću govoriti o pristašama sindikalizma, čija su stajališta pobuđivala kontroverziju jer su uskrsnula ideju, koja je prevladavala od 1870. do 1888., da će sadašnja organizacija tvoriti okosnicu za društvo budućnos-

ti koje je, prema njihovu mišljenju, neminovno. To se poimanje uvijek ponovno javi svaki put kad se organizacije šire i blijedi kad god se pojavi bolje razumijevanje složenosti društvenog života, a posebice kad liberterski duh dobije zamah i ne dopušta sadašnjosti da budućnost optereti hipotekom ili položi svoje ruke na nju. U tom su duhu hipoteza o *slobodnoj zajednici* i nada u njezino ostvarenje iskočile u prvi plan – to je jezgra konstruktivne solidarne akcije, jednako važne kao i *sindikata*, *grupa*, *ko-operativa* i druge organizirane snage sadašnjosti; sve te sile ipak ne znaju kakvo će stvarno biti *društvo budućnosti*, koje će, kao i život sam, morati ostati “bez pridjeva”.

14. Anarhističke ideje u Engleskoj, Sjedinjenim Državama, Njemačkoj, Švicarskoj i Belgiji od otprilike 1880.

Bit ću kratak što se tiče *Engleske* kao teme, u kojoj su liberterski utjecaji o kojima sam već pisao na prijašnjim stranicama – od Godwina do Cuddona – ostavili svoj trag u razdoblju od 1870. do 1880. jedino u umu nekih radnika socijalista. Oko godine 1880. upravo su ti ljudi oživjeli širu agitaciju i dali su svojem socijalizmu antiparlamentarističku, općenito antiautoritarnu, komunističku i libertersku boju. Kroz svoje međusobne kontakte u klubovima i na skupovima, postali su svjesni postojanja anarhističkih ideja što su kružile među Nijemcima, Francuzima i Talijanima, a isto tako su poznavali američke publikacije koje su bile odraz Tuckerovih ideja. Budući da su bili upoznati i s Robertom Owenom, owenistima i drugim starijim preživjelim socijalistima, oni su razvili komunistički anarhizam prožet duhom solidarnosti i pravičnosti koji je možda bio bliži idejama Malateste. Nije ih privuklo “izobilje” ni “amorfizam”, pa čak ni određene Kropotkinove hipoteze. *Joseph Lane*, autor *Protuetatističkog, komunističkog manifesta*, *Samuel Mainwaring* i drugi predstavljali su taj ogranak samosvojnog britanskog komunističkog anarhizma koji traži maksimum slobode, usporedno s najvećom mogućom solidarnošću.

Ti su se ljudi upoznali s Williamom Morrisom u Socijalističkoj ligi i zajedno su surađivali na tome da u tu grupu ugrade duh koji će stremiti prema naprijed; u tome su do određene mjere uspjeli. U to je doba – ili barem od 1884. do 1890. – Morris bio iskreni socijalist koji je odbijao sve etatističke i ekonomske institucije, kao i pojmove domovine i nacije. Njih je zamijenio drugim pojmovima zasnovanim na pripadnosti gradskim upravama [“townships”] ili mjesnim gildama, udruženima u federacije koje se mogu organizirati i raspuštati dobrovoljno, koje komuniciraju preko zastupnika i koje bi bile povezane u neku vrstu središnje organizacije čija bi gotovo isključiva uloga bila “zaštita” [“guardianship”] temeljnih načela toga društva koje bi se razvijalo u smjeru “odbacivanja svake vlasti” i svih mjerila koja nije sankcionirala praksa kako bi “dobrovoljno udruživanje” postalo “jedina društvena spona”.¹

Takvo je poimanje posve u skladu, premda na mnogo više liberterskoj razini, s idejama koje su proklamirali Serrano y Oteiza i Llunas od godine 1880. do 1890. u ime španjolskih anarhista, s tom razlikom što se Morris jasno kanio poduhvatiti progresivnog i potpunog dokuću vlasti, dok su španjolski kolektivisti, barem u svim svojim javnim deklaracijama, nametali svojem sustavu karakter krute nepromjenjivosti.

William Morris nam je živo predočio svoja poimanja i pretpostavke o tome kako bi britanska socijalna revolucija trebala izgledati u utopiji *Vijesti iz nigdjeva* (prvi put objavljena u nastavcima u časopisu *Commonweal* [Zajedničko dobro] od siječnja do listopada 1890.), a ta je utopija Morrisov oblik prosvjeda protiv Bellamyjeve autoritarne utopije. U toj knjizi, kao i u svojim govorima

¹ Vidjeti jedno od njegovih pisama iz 1888. reproducirano u izdanju *Četiri pisma o socijalizmu Williama Morrisa velečasnom G. Baitonu*, London, 1894.

i u svojim ranijim tekstovima, Morris je predložio primjenu umjetnosti na život, pri čemu će se kombinirati ljepota i praktična proizvodnja; intelektualni i fizički rad trebali su biti lijepi prema estetskim mjerilima i dobro obavljani, a zamijenili bi mehanizaciju i službenu, prostačku, prodajnu i utilitarnu ružnoću. Njegov je socijalizam, *poput svakog izvornog socijalizma*, izražavao bit njegova vlastita bića. Volio je sklad, volio je vrijedne i dobro izrađene stvari, inteligentnu suradnju proizvođača, praktični sporazum o ciljevima o kojima se dogovara i koje se dobrovoljno prihvaća. Mrzio je birokratizam, servilnost, nekompetentnost i ravnodušnost. Sukladno tome, čak i kad je riječ o socijalnim idejama i osobnom ponašanju, mrzio je “*amorfizam*”, svaku vrstu stroge prakse, svako pretjerivanje pa i kićene, pretenciozne revolucionarne riječi kad bi jednostavno rasuđivanje poslužilo mnogo bolje.

Isto tako nije dijelio mišljenje onih koji su bili pristalice spontanih društvenih preobražaja. Sve to objašnjava zašto se nije stavio na stranu takoreći improviziranog anarhizma, anarhizma “brzog-kao-munja”, koji su zagovarali francuski anarhisti u to doba. Odbijao je ponašanje nekih anarhista i nije se zanimao za suvremeni revolucionarni socijalistički pokret. Kad su se neki od tih elemenata uvukli u Socijalističku ligu – premda u ograničenoj količini – povukao se iz Lige u jesen 1890. i nakon toga se okrenuo egalitarnom socijalizmu, u uvjerenju da su anarhisti nespособni za ozbiljnu suradnju. U mnogim su se točkama njegova mišljenja podudarala s gledištima španjolskih kolektivista, koji nisu mogli surađivati s prvim komunistima. Zapravo, kolektivisti su bili nešto bliži Kropotkinovim idejama koje je on izrazio u svojim engleskim ogledima iz 1887. i 1888. (u časopisu *The Nineteenth Century*). Ipak je Morris, koji je poznao Kropotkina od 1886., na skupovima i u svojim člancima u *Freedomu*, smatrao da je Kropotkin uveo u Englesku sustav utemeljen na pariškom modelu, a da nije poznao britansku pozadinu. Morris i Kropotkin, premda nisu našli zajedničku crtu, ipak nisu osjećali međusobno neprijateljstvo.

Zapravo je *Kropotkin* već bio kratko boravio u Engleskoj (1881.-1882.). Kad se vratio u London u ožujku 1886. nakon dugogodišnje zatvorske kazne, nije se mnogo trudio da surađuje sa Socijalističkom ligom, u čijim su redovima parlamentaristi pa čak i marksisti još vodili glavnu riječ sve do proljeća 1888.; ipak, zahvaljujući autonomiji sekcija, različite su struje mogle voditi svaka svoj život. Grupa “Freedom” utemeljena je u proljeće, a mjesečnik *Freedom* pojavio se u listopadu 1886. (nastavivši djelovati, u raznim oblicima, sve do danas). U tom je mjesečniku Kropotkin izražavao svoja gledišta do jeseni 1914., nastojeći protumačiti i riješiti britanske probleme na temelju aktualnog stanja u zemlji, kao što je učinio za Francusku u časopisu *La Révolté* (i u njegovim nasljednicima) od 1879. do 1914., te za Rusiju u pamfletima *Listki “Hleb i volja”* u Londonu, 1906.-1907.

Nakon razdoblja anarhističkog revolucionarstva (1890.-1894.), britanski su se anarhisti iz stare Socijalističke lige okupili 1895. oko časopisa *Freedom* koji su uređivali Kropotkin i njegovi drugovi, ali koji je isto tako prihvaćao i disidentska mišljenja ako su bila uljudno iznešena. Na snazi je bilo produženo razdoblje argumentirane propagande, koja je nastojala propagirati i anarhistički sindikalizam (u novinama *The voice of labour* [*Glas rada*]). Kako su se gotovo svi britanski socijalisti preobratali na elektoralistički socijalizam, koji je bio sve bezbojniji, radijus djelovanja grupe “Freedom” bio je sve ograničeniji i primanjem u svoje redove elemenata koji su bili nešto manje legalistički, poput komunista ruskog tipa i socijalista s ljevice, stanje libertera nije se oporavljalo.

U mojim detaljnijim poglavljima o liberterskim naporima u Engleskoj – koja su još neobjavljena – opisao sam doba Internacionalnog socijalističkog kongresa održanog u Londonu 1896., kad su se neki anarhisti, neki antiparlamentaristi, neki antimarksistički socijalisti i neki nesektaški socijalisti ujedinili u zajedničkoj srđbi prema marksističkim vođama koji su iskazivali vrhunac

svoje podsmješljive arogancije. Opisao sam isto tako i razdoblje nakon Kropotkinova povratka iz Sjedinjenih Država i napore koje su poduzimali otada nadalje – od kraja 1897. do 1902. – kako bi privukli sindikaliste. Jedan od najsposobnijih među njima, Tom Mann, pokazao je zanimanje za stajalište liberterskih sindikalista, onako kako su ga uglavnom interpretirali Čerkezov i Tárrida del Mármol. Ponovno je od 1910. do 1914. “sindikalizam” Toma Manna, nakon njegova povratka iz Australije, osvojio njegove britanske i Čerkezovljeve drugove, ne toliko zbog ideja koje je zastupao, koliko zato što su te ideje poticale njihovu nadu da će se *izravna ekonomska radnička akcija* ipak ostvariti, što će protjerati *radničku politiku* britanske Laburističke stranke u zapećak. Rat je iznimno ojačao etatizam, vjetrovi s Istoka i oni iz Rusije donijeli su diktatorski mentalitet, slabila je radnička ekonomska moć zbog masovne nezaposlenosti – sve su to bili čimbenici koji su pridonijeli rušenju nada što su stasale prije izbijanja Prvoga svjetskog rata. Tako su britanski liberteri postali izolirani nasuprot čistom elektoralističkom socijalizmu, nasuprot sindikalizmu koji je bio u defenzivi i nasuprot oponašateljima moskovskog boljševizma i rimskog fašizma.

Trebamo upamtiti da je bilo i istinskih liberterskih socijalista koji nisu učinili taj korak unatrag, poput Williama Morrisa, ali on je ipak bio sve osamljeniji u tom stajalištu. Takvi su bili i Edward Carpenter, autor knjige *Prema demokraciji* i pamfleta *Društvo bez vlasti* (pretisak poglavlja iz teksta *Zatvori, policija i kazna*). Njegova je koncepcija bila više liberterska i od Morrisove; zanimljiva je i kao studija i o estetici i o etici.

Oscar Wilde je, premda se držao dalje od propagande, tiskao esej koji je bio vrlo jasno socijalističko liberterski nastrojen, pod naslovom *Čovjekova duša u socijalizmu*. A u francuskoj anketi, tiskanoj u *L'Ermitageu* (*Pustinjakovo obitavalište*) u srpnju 1893., napisao je da je, premda je prije bio pjesnik i tiranin, “sada” umjetnik i anarhist. (Bila je to međunarodna anketa provedena među piscima i umjetnicima; dvadeset i troje su ih se deklarirali kao autoritarci, dvadeset i četvero su bili neopredijeljeni, a pedeset i dvoje su se deklarirali u prilog slobode, od kojih se jedanaestero proglasilo osvijestjenim liberterima.)

Već sam spomenuo britanske individualističke anarhiste, nadahnute časopisom *Liberty* iz Bostona, a među njima *voluntarističkog* individualista Auberona Herberta i druge. Ali autoritarizam je ponovno osvojio svoju prevlast u Engleskoj i Škotskoj, dok u Irskoj nacionalizam nikad nije dopustio anarhizmu da napreduje i blago je težio više prema socijalizmu. Tužan je to razvoj događaja, nakon gotovo stoljeća, koje je između 1793. i 1890. polučilo Godwinovo djelo *O političkoj pravdi* i Morrisovo djelo *Vijesti iz nigdjeva* – dva najsajnija dragulja slobodarske umjetnosti i slobodarskog mišljenja.

U *Sjedinjenim Američkim Državama*, veliki, burni štrajk iz 1877. u Pittsburghu pokrenuo je revolucionare; jedan je rezultat tog buđenja bio časopis osnovan u Bostonu, *The An-archist. Socialistic-Revolutionary Review* (*An-arhist. Socijalističko-revolucionarni časopis*). Mostov časopis *Freiheit* privukao je mnoge radnike njemačkog podrijetla. Osobna Mostova agitacija, koju je vodio do prosinca 1882., te je revolucionare odvušla u anarhizam i oni su se kasnije organizirali u Pittsburghu, u jesen 1883., prihvativši načela koja je formulirao Most, a bila su to načela anarhističkog kolektivizma. Most je razradio ta načela u pamfletu s naslovom *Di Freie Gesellschaft* (*Slobodno društvo*), koji je nosio podnaslov: “*Studija o načelima i taktici komunističkih anarhista*”. Most je rabio termin “komunistički”, kao što ga je rabio i u Berlinu 1877., jer je termin “kolektivistički” bio nepoznat njemačkim čitaocima. Njemački anarhistički komunisti u Londonu oštro su ga kritizirali, budući da su oni znali razliku između tih dvaju izraza. Ipak, budući da su mu bili osobni neprijatelji, on nije priznao svoju pogrešku i propagirao je istinske anarhističke komunističke ideje (koje su bile u skladu s Kropotkinovim gledištima) tek od 1888. nadalje.

Čikaški mučenici bili su kolektivisti, uz moguću iznimku Lingga. Amerikanci *Albert R. Parsons* i *William T. Holmes* slijedili su iste ideje. *Dyer D. Lum* (1839.-1893.) pomirio je kolektivizam s mutualizmom, a proklamirao je i revolucionarni sindikalizam. *Victor Drury*, *G. C. Clemens*, *C. L. James*, *Joseph Labadie* predstavljali su druge trendove koji su, općenito govoreći, očitovali utjecaj individualističkog anarhizma na kolektiviste, dok su individualisti, koji su bili bliski idejama Henryja Georga – među njima *Hugh O. Pentecost* – unijeli širu socijalističku viziju u svoj individualizam.

Najljepši cvijet koji je izrastao iz tla tog slobodarstva među Amerikancima bila je *Voltairine de Cleyre* – koja je ne obazirući se na europske škole socijalizma i anarhizma, nastojala postići najviši stupanj slobode, solidarnosti, revolucionarnog žara i duha odanosti u ime razvlaštenih radnika, žena porobljenih u tradicionalno shvaćenim obiteljima, cijelog čovječanstva kojim vladaju njegovi gospodari. Prvo nadahnuta slobodnim misliocima, čikaškim mučenicima i idejama i utjecajem Dyera D. Luma, tijekom dvadeset i pet godina svojeg aktivnoga rada, ona je nadošla na koncepciju anarhizmu koja svojom veličinom i tolerancijom, svojom iznimnom ozbiljnošću, mudrim rasuđivanjem i jasnom definicijom ima parnjaka, koliko je nama poznato, samo u Eliséeu Reclusu. U svojem predavanju o anarhizmu godine 1902. u Philadelphiji, napravila je objektivnu analizu različitih poimanja, od individualističkog do mutualističkog (Lum), od kolektivističkog do komunističkog, i objasnila je razlike među njima, koje su, prema njezinu stajalištu, postojale samo zbog različitih okruženja – i ličnosti – koja su oblikovala ta stajališta. Možemo zamisliti koliko bismo samo nevažnih i besplodnih animoziteta otklonili da smo imali tako jasno gledište.

Izabrana djela Voltairine de Cleyre, koja je tiskao Alexander Berkman, riznica su američke anarhističke literature. Nažalost, karijeru te nadarene žene prekinuo je tragičan događaj; neki ju je luđak pogodio metkom i teško ranio, nakon čega je vegetirala kao beznadan invalid nekih osam godina, do svoje smrti 1912.

Anarhističko-komunističke publikacije na engleskom jeziku bile su *Solidarity* (Solidarnost), *The Firebrand* (Ugarak), *Discontent* (Nezadovoljstvo), *The Demonstrator* (Pokazatelj), *The Agitator* (Agitator), a izdavale su ih liberterske skupine u državi Washington, na pacifičkoj obali. Publikaciju *Mother Earth* (Majčica zemlja) tiskala je u New Yorku Emma Goldman, kojoj je uskoro u pomoć priskočio Alexander Berkman. Te su publikacije, a i mnoge druge, sadržavale populariziranu verziju manje-više Kropotkinovih ideja, kao i veliku količinu članaka, pisama i rasprava koji su predstavljali neovisnu anarhističku kritiku, što bi zahtijevala odvojenu analizu koju nisam u prilici provesti. Tu nalazimo, primjerice, raspravu *Neka pogrešna shvaćanja anarhizma*, što je zapravo bilo predavanje koje je u New Yorku u siječnju 1904. održao “dr. M.-n” (J. A. Maryson), te je kasnije prevedeno na francuski i španjolski jezik, a taj su prijevod bili pogrešno meni pripisali.

Alexander Berkman, koji je gotovo žrtvovao svoj život i proveo četrnaest godina u zatvoru zbog pokušaja atentata na Fricka u Pittsburghu 1892., vratio se anarhističkoj djelatnosti 1906. i zastupao je snažan radnički anarhizam u New Yorku i San Franciscu. Njegove se ideje otkrivaju u njegovim pamfletima o ruskoj revoluciji, u knjizi *Boljševički mit* i posebice u knjizi *Sad i poslije – abeceda komunističkog anarhizma*.

Emma Goldman zabilježila je svoje aktivnosti propagandistkinje i predavačice, svoje ideje i borbe, u knjizi *Moj život*, knjizi koja izvještava i o važnim događajima u anarhističkom i liberterskom životu i o velikim radničkim borbama u Sjedinjenim Državama od 1887. do 1919. Vrijedne su pozornosti i dvije njezine knjige o Rusiji, tiskane 1923. i 1924.; posljednje poglavlje druge knjige (*Moje daljnje razočaranje u Rusiji* – naslov nije bio njezin izbor) iznosi njezinu koncepciju anarhizma, koja bitno nadilazi uobičajenu.

U nekim dijelovima njezina životopisa srećemo predstavnike, i stare i mlade, takozvanog radikalnog i liberalnog američkog okružja. Ti su muškarci i žene proklamirali humanitarne i, u različitoj mjeri, liberterske ideje, potekle koliko od individualističkih anarhista koji su branili ljudsku ličnost i ljudsku autonomiju, toliko i od novoengleskih transcendentalista (stari Boston), fourierista i drugih socijalističkih struja od 1830.-1860. To se okružje sada raspršilo i nestaje, do te mjere da su bili nesposobni spriječiti sramno ubojstvo Sacca i Vanzettija u svojoj drevnoj kolijevci, u Bostonu, godine 1927. Ipak su predstavljali element koji je težio humanizirati tu veliku zemlju. Čitajući *Bibliografiju slobodnoga govora* Theodora Schroedera, shvaćamo, do određene mjere, koliko su uporni bili njihovi pokušaji da se opru zlu.

Robert Reitzel bio je njemački liberter osobita književna dara; on je iskazao često izvanrednu moć mišljenja i kritike u svojem tjedniku *Der Arme Teufel* (*Siroti vrag*) od 1884. do svoje smrti. Čikaška tragedija u njemu je pobudila osjećaj solidarnosti s anarhistima i održao je govor na pokopu žrtava na groblju Waldheim, optuživši vjeru koja propovijeda pokoravanje autoritetu, optuživši religiju i kapitalistički sustav koji su pretvorili čikaške radnike u kukavice koji dopuštaju ubojstvo svojih drugova (kao što se dogodilo 1927., kad je cijeli svijet dopustio da se pogube Sacco i Vanzetti).

Velik se broj anarhističko-komunističkih publikacija na talijanskom jeziku tiskao u Sjedinjenim Državama. Istaknimo časopis *La Questione Sociale*, koji je počeo izlaziti 1895. (kasnije se zvao *L'Era Nuova* [*Novo doba*]); zatim publikaciju *La Cronaca Sovversiva* (*Subverzivna kronika*) koju je od 1903. izdavao Luigi Galleani. Izlazili su i časopis *El Despertar* (*Buđenje*) i druge publikacije na španjolskom jeziku, a izdavali su ih od 1891. godine Pedro Esteve i ostali. Galleanijevi spisi otkrivaju revolucionarno "kropotkinstvo" izraženo svom silinom i dijelovi njegovih spisa koji su pretiskani još uvijek zadržavaju svoju izvornu svježinu. Pedro Esteve, koji je obavljao iznimno mnogo djelatnosti, izrazio je svoje ideje širokog raspona u člancima tiskanima u listu *Cultura Obrera* (*Radnička kultura*) u New Yorku godine 1922. te u brošuri *Reformismo. Dictadura. Federalismo* (*Refomizam. Diktatura. Fedelizam*) i u raznim oglecima.

Kapitalizam je u Sjedinjenim Državama bio okrutan i otpor prema njemu prisilio je radnike svih socijalnih i političkih struja da se koriste svakom vrstom akcije, od lukavštine preko gerilskog rata pa sve do otvorenog rata. To intenzivno stanje rata, prikrivenog ili otvorenog, ne stvara ni revolucionare ni libertere među borcima, budući da su pripreme za borbu i njezine posljedice upregnule svu njihovu pamet i snagu. Liberterski je sindikalizam bio nezamisliv u situaciji u kojoj su prevladali sila i trikovi, često poduprti solidarnošću, zanosom i tvrdoglavom voljom. Zbog tog je razloga autoritarni mentalitet našao sebi čvrsto tlo i ojačao je, dok je liberterska ideja naišla na slabe prilike za širenje u toj velikoj zemlji neograničena monopola, gdje autoritarizam bjesni stoljećima, od istrebljenja Indijanaca, preko ratovanja sa susjednim zemljama, porobljavanja crnaca, nadzora moćnika nad prirodnim bogatstvima, do podvrgavanja radnika silom ekonomskoj diktaturi.

U tim je okolnostima utjecaj liberterskih ideja na američke radnike bio vrlo slab; nakon deset godina borbe (1877.-1886.) koju je potaknuo revolucionarni socijalistički žar, ti su ljudi došli do izražaja samo u lokalnim situacijama, u nasilnim štrajkovima koji su bili okrutno gušeni. Organizacije odlučnih ljudi od akcije, takve kao I.W.W. (Industrijski radnici svijeta) s američkog zapada, nisu bile prijemljive za liberterske ideje, premda su se neki anarhisti borili u njihovim redovima i premda su iz njih potekli neki anarhisti, poput Kurta Wilckensa, koji je izveo vrlo hrabra djela u Argentini, i ostalih. U skorašnje vrijeme, strašna radnička kriza potaknula je revolucionarni nemir koji se, pak, nastojao boriti s postojećim autoritetom s pomoću drugih, novih

oblika autoriteta. Liberterska propaganda još nije mogla pustiti duboke korijene u toj prostranoj zemlji.

Prva anarhistička jezgra njemačkoga govornog područja bila je radnička udruga u Bernu, u Švicarskoj, koja je djelovala od 1875.-1877. na poticaj Paula Broussea, a i uz Kropotkinovu pomoć godine 1877. Tiskali su svoje prvo glasilo, *Arbeiter-Zeitung*. Neki vrlo aktivni radnici uskoro su proširili te ideje Njemačkom godine 1877. i 1878. – i to ne bez stanovotog uspjeha – ali u tome ih je priječila socijaldemokratska oporba, kao i manjak sredstava za provođenje opsežnijih aktivnosti i publiciranja. Među njima su se isticali Reinsdorf, Emil Werner i Rinke. Antisocijalistički zakon iz listopada 1878. znatno je ometao njihov rad i neki su militanti uskoro završili u zatvoru ili su bili prisiljeni skrivati se ili napustiti zemlju.

Godine 1879. i 1880. snažan revolucionarni socijalistički prosvjed, koji je burno zastupao Johann Most u *Freiheitu* u Londonu, privukao je njihove simpatije i oni su slijedili Mosta, kojega je, premda je bio upoznat s anarhističkim idejama, u to doba gotovo jednako snažno privukao i blankizam, tijekom posljednjih Blanquijevih godina u Parizu. Zbog toga je anarhistička inicijacija čitalaca *Freiheits* bila posve nepotpuna i djelomična (prema oskudnim Reinsdorfovim obavijestima). A i propaganda liberterskih ideja postala je gotovo kaotična godine 1881.-1882., jer je Most proveo veći dio vremena u zatvoru. List je tiskan u postupno sve gorim uvjetima; na kraju, kad je Most oslobođen iz zatvora i otišao u Ameriku krajem 1882., list je prožela Mostova isključivost. Događaje u Americi opisao sam na prijašnjim stranicama; Mostovi njemački oponenti i londonski suparnici, koji su podupirali anarhistički komunizam kakav se propagirao u Švicarskoj i u Francuskoj, borili su se upravo protiv njegova pristajanja na stranu kolektivizma (1883.-1884.). To su rivalstvo još više pojačali žalosni događaji koje ovdje ne treba ni spominjati. Nekoliko godina poslije, Most je prihvatio anarhistički komunizam, ali u to je doba u Njemačkoj utjecaj njegova lista istisnula suparnička publikacija – *Die Autonomie*. Tako su njemački čitaoci, koji su se ponovno počeli zanimati za anarhističke ideje oko godine 1890., upoznavali te ideje uglavnom u obliku u kojemu su bile prezentirane u toj publikaciji, u obliku istodobno krutom i neodređenom, mogli bismo reći u obliku “obvezatnog amorfizma”. Brojni su prijevodi Kropotkinovih djela, što su ih te novine tiskale, stvorili dojam da su Kropotkinove ideje i one koje iznosi *Die Autonomie* manje-više identične.

Postojala je i socijalistička opozicija koja je ustala protiv socijal-demokratskog reformizma i mnogi su se ljudi dobre volje počeli zanimati za revolucionarne ideje. Neki su vjerovali u socijalizam ljevice, antiparlamentaristički i revolucionarni; drugi su pristajali uz liniju glasilā *Die Autonomie* i *Freiheit*, u uvjerenju da ti listovi izražavaju cjelokupnu anarhističku ideologiju. Na kraju su, prateći poglavlje po poglavlje prijevod knjige *Osvajanja kruha*, upoznavali Kropotkinove ideje. Dnevnik *Der Sozialist* (1891.-1899.) pokazuje raznolikost struja. Taj je dnevnik tiskao od prvih mjeseci 1893. mladi Gustav Landauer koji se osobno deklarirao kao anarhistički kolektivist i bio je u otvorenoj oporbi “pravu na slobodnu potrošnju” što su ga zastupali komunisti. Landauer je uskoro zatvoren i proveo je godinu 1893. i 1894. u zatvoru, a i dnevnik je doživio težak progon. Kad je Landauer najzad došao u mogućnost da ga oživi, rasprave su se prekinule, komunizam je doživio opću prihvaćenost te su Landauer i njegovi prijatelji postali tako osamljeni da je među njima 1897. došlo do razlaza. Anarhistički su radnici u to doba objavljivali dvije vlastite publikacije, *Neues Leben (Novi život)* i *Der Freie Arbeiter (Slobodni radnik)*, koje su, prema mojem mišljenju, branile doktrinarni anarhizam.

² Vidjeti njegov tekst *Durch Absonderung zur Gemeinschaft [Odvajanjem do zajednice]* iz 1901.

Landauera je godine 1895. privuklo načelo kooperacije. Kasnije se počeo zanimati za intelektualnu i etičku zajednicu slobodnih ljudi², pa su ga privukle ideje kolektivnog pasivnog otpora, koji je zastupao Etienne de La Boétie³, a pomno proučivši Proudhona došao je do zaključka da je moguće naći rješenje za mrtvu točku na kojoj se društvo u tom trenutku zateklo tako da se osnuju mnogobrojni slobodni socijalistički centri, organizirani na način koji će najbolje omogućiti mutualnu proizvodnju i razmjenu, a da se ipak kulturno ne odvoje od općeg progresivnog suvremenog svijeta. Dana 12. siječnja 1907. objavio je *Dreissig Sozialistische Thesen (Trideset socijalističkih teza)* u berlinskom *Die Zukunft*, zatim je tiskao biltene *Flugblätter (Letci)* Socijalističkog saveza od 1908.-09., časopis *Der Sozialist* od 1909.-1915., spis *Aufruf zum Socialismus (Poziv na socijalizam)* i tako dalje. Godine 1914. rat je prekinuo te aktivnosti.

Landauerovi prijedlozi nisu provedeni u praksi, premda su u tu svrhu osnovane mnoge grupe; razlog tomu uglavnom je bio što svi anarhisti i socijalisti, svi socijaldemokrati i organizirani radnici ili nisu pokazali zanimanje za njegove planove ili su mu se potpuno suprotstavljali. Prilično je lako okupiti mase oko programa ne tražeći od njih ništa više od njihovih glasova ili priloga, ali teško je, ako ne i nemoguće, navesti ih – čak i jednog čovjeka na njih tisuću – da uistinu neovisno djeluju kao pojedinci. Ipak Landauer je vjerovao kako su sav naš socijalizam i sav naš anarhizam puke riječi ako se uistinu ne odvojimo (u mjeri u kojoj je to najviše moguće) od postojećeg sustava. Njegove su novine tijekom razdoblja od 1909.-1915. značile kontinuiran poziv, s argumentima i primjerima iz prošlosti i sadašnjosti, da tako djelujemo; bila je to jedna od rijetkih publikacija koja je zagovarala specifičnu, konkretnu osobnu inicijativu i stvaranje socijalističke volje u nama samima. Spis *Anarchistische Gedanken über den Anarchismus (Anarhističke misli o anarhizmu)* tiskan u listopadu 1901. već je u sebi sadržavao bit njegova budućega rada. Velik broj njegovih najvažnijih članaka skupljen je u knjigama *Rechenschaft (Razlog)* iz 1919. i *Beginnen (Početak)* iz 1924. Opsežno sam se bavio Landauerom kao osobom i njegovim idejama, nakon što sam objavio zbirku njegovih pisama *Gustav Landauer. Sein Lebensgang in Briefen (Život Gustava Landauera u njegovim pismima, 1929.)* u tjedniku *Suplemento de La Protesta* od 31. srpnja 1929. On je tada napisao kako “nije rekao ništa što već nije prije bio izrekao u predavanjima i u drugim spisima”. I to je bilo točno, jer njegovo je mišljenje pokazivalo izniman kontinuitet tijekom dvadeset i pet godina što su prethodile godini 1914. A godine 1901.-1902., kad je živio u Bromleyju, susreo je Kropotkina, no nisu naišli na međusobno razumijevanje.

Premda je Landauer vjerovao u individualni i kolektivni napor koji će se razviti na rubovima sadašnjega društva, vjerovao je i da je nužno, kad god se za to pokaže prilika, sudjelovati u životu postojećeg društva i mobilizirati prikrivenu energiju za pasivni otpor i za autnomnu destruktivnu i rekonstruktivnu akciju. On je uvijek budno iščekivao takve prilike, u raznim nepredvidivim okolnostima, čak i tijekom rata ili odmah nakon njegova završetka, i bio je, tijelom i dušom, predan akciji i propagandi, posebice od studenoga 1918., kad su mu vanjski i unutarnji preokreti u Njemačkoj naizgled nudili priliku za akciju. Učinio je sve što je mogao u Münchenu sljedećih mjeseci, radeći do iznemoglosti, dok nije na sebe navukao toliku mržnju reakcionara (socijal-demokrata koji su tada upravljali čak i Bavarskom) da ga je vojska okrutno pogubila u Münchenu 2. svibnja godine 1919., upravo nasred dvorišta zatvora u koji je priveden kao zatvorenik.

U Njemačkoj je došlo do kratkog povratka štirnerizmu tijekom dvadeset i pet godina što su prethodile godini 1914-toj, zahvaljujući djelovanju *Johna Henryja Mackaya*, koji je podjednako bio

³ Vidjeti njegovu knjižicu *Die Revolution* iz 1907.

pod utjecajem B. R. Tuckera i Proudhonova mutualizma, a bio je i autor zbirke pjesama *Sturm (Oluja)* iz 1888. te romana *Die Anarchisten (Anarhisti)* iz 1891.; taj je roman sadržavao raspravu između komunista i individualista. Cjelovit tekst rasprave pojavio se u knjizi *Der Freiheitssucher (Tragač za slobodom)* godine 1920. i u knjizi *Abrechnung (Svođenje računa)* iz 1932.

Propaganda tih ideja u novinama i u časopisima počela je 1898. i nastavila se do pojave hiltlerizma. Propagirale su se i Proudhonove ideje, posebice u napisima dr. Arthura Mülbergera i preko mnogih Landaeurovih prijevoda izvadaka iz Proudhona. Neću su ovdje zadržavati na Nietzscheu i Tolstoju, koji su se, zajedno s Maxom Stirnerom, Ibsenom i Multatulijem, zanimali i u mladosti i u starosti za sve što je nosilo iskrenu libertersku i socijalnu etičku crtu u filozofiji i u književnosti. Naravno, te su ideje mnogi pogrešno interpretirali i samo su ih neki uistinu razumjeli, oni koji su težili ostvariti spoj individualizma i socijalizma – što je stoljećima cilj libertera. Među njima su bili, primjerice, dr. Bruno Wille i Mađar dr. Eugen Heinrich Schmitt, autori mnogih spisa, kao i Moritz von Egidy. Možemo spomenuti i pjesnike koji su bili iskreni idealisti, takve poput Petera Hillea (koji je umro od sušice zbog gladi); Benedicta Friedlaendera, libertera i Dühringova sljedbenika; Bernharda Kampffmeyera, koji je bio vrlo blizak Kropotkinu u svojim idejama; Austrijanaca Arthura Kahanea i Carla Morburgera; Fritza Karmina i njegova sina Otta, te drugih. U to se doba pojavila i knjiga koju je napisao pravnik po struci, protivnik tih ideja, ali ju je napisao brižno pedantno; to djelo, *Der Anarchismus* dr. Paula Eltzbachera, predstavljalo je poredbenu studiju temeljnih Godwinovih, Proudhonovih, Stirnerovih, Bakunjinovih, Tuckarovih i Tolstojevljevih ideja. Bio je to vrlo nepotpun pregled tih pisaca i nije izvjestio o drugim koncepcijama anarhizma, ali je ostvario svoj izravan cilj, to jest ponudio je općoj javnosti točnu prezentaciju socijalne kritike i glavnih prijedloga te sedmorice libertera.⁴

U tom razdoblju, od 1890. nadalje, nije manjkalo liberterskih htijenja, premda je taj zamah u Njemačkoj, kao i u gotovo svim dijelovima Europe, postupno jenjavao nekoliko godina prije katastrofalnog Prvoga svjetskog rata što je počeo godine 1914.

Jedna sekcija Socijal-demokrata nije napustila stranku u trenutku kad su druge sekcije prešle u oporbu i kad je došlo do raskida 1890., nego je duh oporbenosti dugo vrio u toj sekciji. Postojao je određeni broj lokalnih organizacija ("Fachvereine") koje su više cijenile vlastitu autonomiju i vlastitu federaciju nego onu centraliziranih sindikata. Bili su to takozvani "Lokalisten" (lokalisti); vođe su im bile Gustav Kessler i Fritz Kater. Oni su se organizirali godine 1897. u "Freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften" (Slobodna udruga njemačkih sindikata) i tiskali su list *Die Einigkeit (Jedinstvo)*.

U međuvremenu je francuski sindikalizam privukao pozornost anarhista; pamflet naslovljen *Der Generalstreik und die Soziale Revolution (Opći štrajk i socijalna revolucija)* koji je napisao Siegfried Nacht i koji je često bio preveden, posebice je iznosio njihove interese. Nakon njega uslijedio je godine 1906. ili 1907. pamflet *Die Direkte Aktion als revolutionäre Gewerkschaftstaktik (Izravna akcija kao revolucionarna sindikalistička taktika)*.

Znameniti socijal-demokrat, dr. Raphael Friedeberg, počeo je od godine 1896. smatrati marksizam neutemeljenim, a taktiku socijal-demokracije još manje pogodnom za suvremeno društvo. Postao je anarhist; njegove aktivnosti ipak nisu bile usmjerene na ideološku anarhističku pro-

⁴ Premda je možda neprikladno ovdje to spominjati, reći ću da sam i ja svojom knjigom *Bibliographie de l'Anarchie (Bibliografija anarhizma)* iz 1897. pridonio tome da se prikaže golemo bogatstvo međunarodne anarhističke literature i da se javnosti prezentira Bakunjin, kojega su njegovi autoritarni neprijatelji u velikoj mjeri oklevetali, što je dotad bila najpotpunija prezentacija Bakunjina izdanjem njegovih *Oeuvres (Djela)* u Parizu 1895. i moje biografije Bakunjina (1896.-1900.).

pagandu ni na francuski revolucionarni sindikalizam, nego prije na ono što se zvalo *anarhosocijalizam*; to jest, na koncepciju organizirane mase nadahnute anarhističkom idejom, koja radi prožeta solidarnošću na gospodarskom planu i revolucionarnošću u ostvarenju toga cilja.

Od godine 1904. pa do 1907. ili 1908. intenzivno je radio kako bi ostvario taj cilj u Njemačkoj, ali nije naišao na sklonost prema anarhizmu među starim lokalistima, ni na razumijevanje među njemačkim anarhistima za svoje djelovanje izvan uobičajene propagandne rutine. Osim toga, premda nije bilo stvarnog neslaganja između njega i Landauera, njih dvojica ipak nisu uspjeli uspostaviti međusobno razumijevanje. Vjerujem da mu je Malatesta, kojega je susreo na kongresu u Amsterdamu, bio ideološki bliži. Ipak, bolest ga je uskoro prisilila da napusti svoje aktivno djelovanje.⁵

Nadahnuti tom propagandom, lokalisti su raskinuli sa socijal-demokratskom strankom godine 1908. i postupno su se približavali francuskom sindikalizmu tog razdoblja (samo u idejama, ne i stvarnim kontaktom); činili su to u uvjerenju da sindikalistička teorija predstavlja krajnje rješnje. Tek je na kongresu održanom u Berlinu 27.-30. prosinca 1919., nakon velikog govora Rudolfa Rockera, prihvaćena *Deklaracija o načelima sindikalizma*; ona je odbacivala državu i etatizam i na taj je način bila reafirmacija onog sindikalizma kakav je od svojeg osnutka godine 1870. podržavala Španjolska federacija – to jest, mogućnost da se sindikalne ustanove, kad revolucija prođe, pretvore u socijalne organizacije:

Tako će svaka lokalna federacija postati vrsta lokalnog statističkog ureda i preuzet će brigu za zgrade, opskrbu hranom, konfekciju i slično... Industrijska federacija će pak imati zadaću da pod svoju vlast stavi, vlastitim lokalnim organizacijama i uz pomoć tvorničkih savjeta, sva dostupna sredstva za proizvodnju, sirovu građu i slično, te zadaću da osigura svu nužnu opremu za proizvođače i tvornice...

Tako je, na isti način kao i ranija teorija o “uzimanju s velike hrpe”, ovaj novi “ekstrem” – prema kojemu će jedna skupina ljudi imati prevlast nad cijelim društvenim bogatstvom i nad ukupnim životom ljudskog društva – izražavao oduševljeni zanos za razdoblje obilja, u situaciji kad su se ljudi bezuspješno suočavali sa stvarnošću. Posve sigurno su 3.577 članova Internacionale iz rujna 1870., nekoliko tisuća nezaposlenih i militantata voljnih i spremnih da pokrenu snažnije demonstracije na ulicama Pariza od onih od 1880. do 1890., nekoliko desetina tisuća onih koji su možda iskazali jednaku čvrstinu 1906. prigodom kongresa u Amiensu (koji je objavio da će postojeći sindikat, koji predstavlja grupe otpora, u budućnosti postati grupa za proizvodnju i raspodjelu, osnovica za društvenu rekonstrukciju), preko stotinu tisuća njemačkih radnika u sindikatima kojima se Rocker obratio na kongresu u prosincu 1919. i petsto ili šesto tisuća članova CNT-a u to doba i godine 1931. – posve sigurno su svi oni, zajedno, bili daleko od toga da tvore društvo u cjelini. I, ako pretpostavimo da je takvo stajalište podržavala čak većina društva koja bi imala moć da nametne svoju volju, značilo bi to još uvijek da se autoritarno i diktatorski, a ne liberterski, budućnosti nameće vlast.

Među ljudima koji su vodili propagandu anarhističkih ideja na njemačkom jeziku, trebam spomenuti i Maxa Baginskog, Rudolfa Langea, Rudolfa Rockera, Siegfrieda Nachta, Fritza Oertera, Ericha Mühsama; u Austriji su djelovali Josef Peukert i Rudolf Grossmann. Bilo je pristaša koji su pisali malo ili ništa, ali koje treba zapamtiti zbog njihove osobne aktivnosti, među njima Johanna Nevea, S. Trunka, Wilhelma Wenera i druge.

⁵ Upravo je Friedeberg brzo postavio vrlo ozbiljnu dijagnozu za Kropotkinovo dišno oboljenje te ga ne samo naveo da zime provodi na jugu, nego ga je zapravo liječio.

Eksperimentalni socijalizam zabilježen je u knjizi *Utopie und Experiment (Utopija i eksperiment)* Alfreda Sanftlebena i u njegovu prijevodu spisā dr. Giovannija Rossija (Cardias) prije i nakon što je “Kolonija Cecilia” utemeljena u Brazilu, kao i njegove [Rossijeve] kasnije, neobjavljene utopije koja ga je potaknula da napusti liberterski komunizam i prihvati mutualizam.

U njemačkom dijelu Švicarske, *dr. Fritz Brupbacher*, socijalistički mislilac i “frondeur”⁶, privučen sindikalizmom godine 1904., koji je poznao Jamesa Guillaumea i Kropotkina od 1905., bio je nekoliko godina vrlo aktivan na polju sindikalizma i antimilitarizma. Bio je prvi koji je svojim njemačkim čitaocima predstavio Marxa i Bakunjinu kao kontraste – na veliku nevolju marksista – u knjizi naslovljenoj *Marx und Bakunin (Marx i Bakunjin)*. Znamo da ga je kasnije ruska revolucija uzбудila kao veliko htijenje koje je postalo stvarnost, barem u svojim prvim godinama. Ali on je uvijek ostao kritičan promatrač i godine 1911. izrazio je vrlo jasno svoje ideje u djelu *Aufgaben des Anarchismus in dem demokratischen Staate (Zadaće anarhizma u demokratskoj državi)*. Promatrao je ljude, stvari i ideje kao što bi to činio liječnik koji nema pravo skriti slabost organizma. Otuda je njegova kritika bila vrlo korisna, jer je nastojala ljude naučiti da bolje rade. Kad bismo morali birati između oportunističkih apologeta (ili laskavaca, mogao bih reći) i iskrenih kritičara, tko ne bi izabrao posljednje? Njegov životopis, *60 Jahre Ketzer (Šezdeset godina krivovjerac)*, pojavio se u Zürichu godine 1935.

Zanimljivo je zapaziti da je određenom broju zemalja nedostajala originalnost u njihovu anarhističkom mišljenju ili su oklijevale i bile spore. Osim zemalja koje smo upravo spomenuli i osim Švicarske i Belgije – tih starih luka utočišta za političke izbjeglice, nekad gostoljubivijih nego što su to danas – te osim Rusije, koja nam je podarila mislioce poput Bakunjinu i Kropotkina, kao i Tolstoja, druge europske zemlje pokazale su vrlo malo izvornosti na našem području.

Kao rezultat mnogih progona tijekom desetljeća od 1880. do 1890., došlo je do velikog prekida kontakata među pokretima koji su postojali u Švicarskoj u doba Bakunjinu i Kropotkina, premda su mnoge veze preživjele: Dumarhteray, Herzig, Jacques Gross, Pindy, Alcide Dubois i drugi u Genevi i u Juri. U međuvremenu se pojavila nova generacija s novom mladeži i novim studentima, među njima bili su Stojanov, Galleani, Atabekian, Samaja, Bertoni, Ettore Molinari. To je okružje stvorilo Henrija Roorda van Eysinga, mladog libertera koji je postao jedan od najantiautoritarnijih i najnekonformističnijih pisaca u svojoj zemlji i ekspert za libertersku naobrazbu.

Jacques Gross, iz Mulhousea, prijatelj i starih i mladih, čovjek širokog ideološkog zaleđa, bio je jedan od onih kojima moramo zahvaliti za očuvanje anarhističkog tiskanog materijala i rijetkih bibliografskih jedinica. On je sam uspio ponovno otkriti Déjacquea i Coeurderoya (njegova omljena autora) i ja mu naveliko dugujem za pomoć u mojem cjelokupnom povijesnom istraživanju tijekom desetljeća našeg prijateljstva, koje je trajalo od kasne 1892. do njegove smrti.

Nakon mnogih progona (uglavnom usmjerenih protiv Talijana) od godine 1890. do 1900. i nakon slavnog suđenja godišnjaku *Almanacco Socialista-anarchico per l'Anno 1900 (Socijalističko-anarhistički almanah za godinu 1900.)* zbog članka za koji danas znamo da ga je napisao Malatesta, zabranjeno je 7. srpnja 1900. dvojezično glasilo *Réveil-Risveglio (Buđenje)*. No, ono je ipak nastavilo izlaziti, a sastavljao ga je i pisao u cijelosti *Luigi Bertoni* na talijanskom i francuskom jeziku, u jednom podužem razdoblju u suradnji s *Georgesom Herzigom*, rođenim Ženevljaninom i liberterskim piscem koji je pisao jetku satiru na račun društvenog licemjerja. Ta su se dvojica muškaraca uključila u znameniti napad na funkcionare u švicarskom sindikatu, a Bertoni je svoj napad proširio i na CGT iz Pariza, gdje je održao neka nezaboravna predavanja.

⁶ fr. kudilac

Od godine 1903. naovamo, *James Guillaume* nastavio je svoju djelatnost u Švicarskoj i odao se tijelom i dušom CGT-u, zajedno sa starim članovima jurske federacije (posebice sa Spichigerom), pridobivši neke mlade ljude za pokret, poput dr. *Brupbachera*, dr. *Maxa Toblera* i *Margarete Faas-Hardegger*, koja je došla iz Berna. Oni su tiskali u Lausannei sindikalno glasilo *La Voix du Peuple* (*Glas naroda*) i na njegovim su se stranicama vodile žive rasprave o sindikalizmu nasuprot anarhizma, između Guillaumea, dr. *Wintscha* iz Lausanne, Herziga, Bertonija i drugih. Kropotkin, koji je zime provodio u kantonu Tessino, obnovio je svoje kontakte sa starim prijateljima i dobro je upoznao Bertonija. Sve je to pridonijelo porastu značaja glasila *La Voix* i *Weckruf* (*Budnica*, iz Züricha) u razvoju i kritici ideja.

U Belgiji su se, nakon sjajnog doba koje je doživjelo Buonarrotija, Considéranta, Proudhona, Blanquija i mnoge druge socijaliste, i nakon slavnog doba Internacionale, članovi prepustili izbornom sustavu, koji je naglasak stavljao na glasove, i uz to su se prepustili nekoj vrsti intelektualne "depresije". Čak su i anarhističke publikacije bile dosadna ponavljanja već poznatih stvari, barem sve do pojave časopisa *La Société nouvelle* (*Novo društvo*), koji je počeo kao časopis ograničenih nazora, ali je kasnije postao prijemljiv za anarhističke i liberterske ideje. Taj je časopis osnovao mladi Fernand Brouez, koji je uspio u njega unijeti tolerantnost, posebice u poticajnoj suradnji s Merlinom i nadalje s Eliséeom i Elieom Reclusom (od 1894. pa do njihove smrti – 1904. i 1905.) te s Paulom Reclusom, Elieovim sinom, sve do 1914. Na flamanskom jeziku izlazile su dobre publikacije, *Van Nu en Straks* i *Ontwaking*, koje su tiskane u Antwerpenu (od 1896. do 1910.). Došlo je i do književne renesanse, koju su djelomice pokrenuli pisci liberterskih sklonosti, poput Georgesa Eekhouda. Među studentima je Jacques Mesnil, koji je dugo živio u Italiji, uskoro postao jedan od najpoticajnijih mladih anarhističkih pisaca; on je bio pod utjecajem flamanskih i talijanskih umjetničkih pokreta, pod utjecajem svojeg života među talijanskim pukom, svojeg prijateljstva s Eliséeom Reclusom, svojeg velikog zanimanja za Edwarda Carpentera i pod utjecajem cijelog progresivnog intelektualnog stvaralaštva tog razdoblja. *Le Mouvement Anarchiste* (*Anarhistički pokret*) i *Le Mariage Libre* (*Slobodni brak*) njegova su najbolja djela.

Sudbina je Eliséea Reclusa, čiji je niz predavanja, koji se trebao održati na "Université Libre" (Slobodno sveučilište), bio kontinuirano odlagan, zbog antianarhističke panike što se podgila godine 1894., navela da osnuje "Université Nouvelle" (Novo sveučilište) na kojemu su braća Reclus držali besplatna predavanja i postali vodeći duhovi intelektualnog središta u Belgiji. U to je doba Elisée napisao *L'Homme et la terre* (*Čovjek i zemlja*), djelo koje je Francisco Ferrer dao Lorenzu da ga prevede na španjolski jezik. Ferrer je sam pak osnovao *L'École Renouée* (*Obnovljena škola*), časopis koji je počeo izlaziti u Bruxellesu a nastavio u Parizu (1908.-1909.).

Pred kraj se Reclusova života, čak i u Belgiji, pojavila tendencija koju mi je Landauer, pišući mi 1910., opisao kao "epigonalni anarhistički pokret", za koji je rekao da ga nalazi u svim zemljama. Na to sam mislio na ovim stranicama kad sam se pozivao na "uobičajeno", na "rutinu", na "uniformnost" ili na "dosadno ponavljanje". Taj se pokret zasnivao na pogrešnoj pretpostavci da su svi naši intelektualni naponi već dovršeni i da se čovjek sada može predati takvim ugodnim nastojanjima kao što su učenje esperanta, neomaltuzijanstvo, osnivanje primitivnih kolonija a ponekad čak i nezakonski čini i izvlaštenje – drugim riječima, ne idemo naprijed, idemo natrag, rasipamo energiju. U Bruxellesu je ta stagnacija bila vrlo izražena. U Liègeu je, s druge strane, aktivnost bila ozbiljnija i postojanija, od 1900. do 1908., kad su izlazili listovi *Le Réveil des Travailleurs* (*Buđenje radnika*), *L'Insurgé* (*Pobunjenik*) i *L'Action Directe* (*Izravna akcija*); dr. Lucien Henault je bio vrlo aktivan. Drugi aktivni pristaše bili su u to doba braća Houtstond, George Thonar, Raphael Fraigneux; u mnoge je aktivnosti bio uključen i Emile Chapelier iz kolonije "L'Expérience" (Iskustvo) iz

Boitsforta. Među starim militantima bili su Jules Moneaux, koji je u Liègu bio osuđen na suđenju godine 1892., Paul Gille, autor studija tiskanih 1920., kasnije pretiskanih u zborniku pod naslovom *Esquisse d'une Philosophie de la Dignité humaine (Prikaz filozofije ljudskoga dostojanstva)* i drugi.

Profesor Guillaume de Greef, Judge Ernest Nys, gospođica Florence de Brouckère, slikar Van Rysselberghe i drugi pripadali su krugu oko Eliséa Reclusa.

15. Anarhistički i sindikalistički pokret u Nizozemskoj i u skandinavskim zemljama.

U svojim knjigama, a posebice u nekim svojim neobjavljenim rukopisima, pokušao sam otkriti izvore anarhizma u mnogim zemljama i narodima; ovdje, pak, mogu samo sažeti pojedinačna postignuća tih zemalja u svjetlu njihova prinosa idejama i aktivnostima međunarodnoga pokreta. Naravno, ako je anarhizam ponegdje i postao čisto refleksivan i imitatorski, ipak je time utjecao na međunarodni pokret, dodavši snagu i postojanost tako prihvaćenim idejama budući da su te ideje podjednako prihvaćene na drugim mjestima bez proturječja ili važnijih modifikacija. Samo će nam kritičko ispitivanje omogućiti da shvatimo da činjenica kako se neka ideja koja se prirodno razvila na određenom mjestu, negdje drugdje prihvaća bez pitanja i u cijelosti samo zbog njezina pukog prestiža, nije dokaz da ona potpuno zadovoljava potrebe novoga mjesta. Tako se mogu standardizirati mehanički sustavi ili strojevi, pa čak i biljke uzgojene u stakleniku, ali ne i *živi* organizmi – biljka, životinja, čovjek i njegova najosjetljivija kreacija, misao – koji se svi mijenjaju i prilagođavaju svojim okolišima.

Često smo kritizirali *fiktivni* uvoz marksizma u sve zemlje. I ja vjerujem da imamo jednako pravo posumnjati ne bismo li, pukim činom prijevoda nekih Kropotkinovih i Graveovih pamfleta ili pamfleta drugih drugova u nekom slučajnom trenutku u okolnostima koje mogu odgovarati nekolicini predanih ljudi, ili čak osnivanjem časopisa prema uzorku *La Révoltea* i nekih drugih publikacija primljenih razmjenom, mogli “*uvesti*” i anarhističke ideje u određenu zemlju, u *specifičnom obliku* koji bi ponajbolje odgovarao sklonostima stanovnika te zemlje.

Prijeko manjka upravo duh prilagodljivosti u implantaciji doktrine, bilo zbog nedostatka sredstava za akciju, koja bi olakšala proučavanje i donijela određeno iskustvo, bilo zbog revnosti inicijatorā, koji neće promijeniti ni za mrvicu poruku dobrih vijesti, novo evanđelje koje oni donose među svoje sunarodnjake.

Još se mnogo toga mora na tom području učiniti. I ne smiju nas zavesti standardizacije ostvarene u modernoj industriji, trgovini i u financijama da pomislimo kako se ljudski um isto tako može svesti na razinu uniformnosti – osim kad su pod kapitalističkim ili boljševičkim autoritarizmom umovi nivelirani ili ograničeni.

A ljude neće spasiti ni nacionalizam našega doba ni narodi zatvoreni u države zatvore. Ono što želimo jest *međunarodni slobodarski socijalizam*, sa svim njegovim mnogostrukim inačicama, koji je živ i odgovara na potrebe svake lokalne zajednice.

To je anarhizam za sve, krutosti anarhističkih i sindikalističkih programa jednako su za nje ga neprikladne kao i krutosti marksizma. Anarhistička diferencijacija morat će izbjeći proces nivelacije boljševičkog tipa kako bi za budućnost osigurala istinski, sveuključivi anarhizam.

U Nizozemskoj su socijalističke ideje u prošlim stoljećima rijetko nalazile svoj izraz – premda je društvena svijest tvorila životnu silu njezinih vjerskih sekta.¹ Slično su francuski i engleski

¹ Vidjeti knjigu *La Paix créatrice (Stvaralački mir)* B. de Ligta izdanu 1934. u Parizu.

socijalizam i njemačka radikalna filozofska kritika prve polovice devetnaestog stoljeća naišli na slušaocima samo među nekim intelektualcima i slobodnim misliocima. Potpuni je gubitak nacionalne neovisnosti, tijekom ratova u doba francuske revolucije, gubitak Belgije 1830., koji su uzrokovala francuska policija i vojska te konsenzus velikih sila, doveo do izolacije Nizozemske. Nisu li ujedno i utjecaj ekonomskih uvjeta, bogata trgovina i seljaci zadovoljni svojim usudom usporili sraz socijalnih interesa?

Internacionala je sporo prodirala u Nizozemsku, a i tada su se anarhističke ideje formulirane u Belgiji propagirale uglavnom od 1870. do 1872., no uskoro su počele sahnuti. Nekoliko mjeseci kasnije, preostali su samo reformizam i blijeda socijaldemokracija. Konačno je godine 1878. na 1879. *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, protestantski svećenik, napustio svoju crkvu i sljedećih se četrdeset godina posve posvetio socijalističkoj aktivnosti i kasnije anarhizmu. Teren je za takvo djelovanje bio dobar i uskoro je nastao veliki pokret koji i danas preživljava u svojim ograncima. Besplodno je pitati zašto se to nije dogodilo prije i zašto Domela, koji je bio svjedok Pariške komune u svojoj dvadeset i četvrtoj godini i koji je pažljivo i s punim odobravanjem čitao *Mostov Freiheit* od 1879., nije ranije dosegao ideološku zrelost.

Da, moram izjaviti da me tijekom mojeg socijal-demokratskog razdoblja Freiheit nagnao da nizozemeski radnički pokret odvratim od toga da se pretvori u stado dobro disciplinirane i organizirane mase koje će slijepo slijediti svojeg pastira kamo god bi ga on mogao povesti. (3. prosinca 1903.; vidjeti *Freiheit* od 26. prosinca 1903.)

Tako ga je nakon deset godina socijal-demokratske aktivnosti u stranci čiji je bio glavni osnivač, propagator, govornik, pisac i novinar, međunarodni socijalistički kongres održan 1889. napokon nadahnuo da kritizira njemačku socijal-demokraciju. Tu je kritiku izrazio u mnogim studijama iznimne snage, kao što su studije: *Les Divers courants de la démocratie socialiste allemande* (*Različite struje njemačke socijal-demokracije*), iz ožujka 1892.; *Le Socialisme en danger* (*Socijalizam u opasnosti*), iz svibnja 1894. i *Socialisme libertaire et socialisme autoritaire* (*Liberterski i autoritarni socijalizam*), iz rujna-studenoga 1895. Tekst *Le Débauché du Marxisme* (*Slom marksizma*) pojavio se u lipnju 1900., zaključivši tako taj niz. Nieuwenhuis je tako došao do zaključka da se ono što je on kritizirao u njemačkoj socijal-demokraciji može podjednako primijeniti i na cijeli marksizam i na cijeli autoritarni socijalizam, kojima je on suprotstavio vlastitu koncepciju liberterskog socijalizma.

Kako je Nieuwenhuis osjećao rastuću potrebu da probudi libertersku svijest u ljudi, padalo je njegovo zanimanje za organiziranje radnika. U tome se razlikovao od *Christiaana Cornelissen*a, koji je s Nieuwenhuisom tiskao list *Recht voor Allen* (*Pravda za sve*) od 1892. i sudjelovao u njegovoj kritičkoj kampanji protiv parlamentarnog socijalizma. Cornelissen je odmah pristupio organiziranju sindikata i njihovu povezivanju (National Arbeids-Secretariaat, 1893.). Godine 1892. savjetovao je anarhistima da mu se pridruže u kritici Merlinova teksta *Nécessité et bases d'une entente* (*Potreba za dogovorom i njegova osnova*), a 1893. kritizirao je naveliko i *Osvajanje kruha*. Svoje je vlastite ideje iznio godine 1893. u knjigama *Les diverses tendances du Parti Ouvrier International* (*Različite tendencije u internacionalnoj radničkoj stranci*), *Le Communisme révolutionnaire: Projet pour une entente et pour l'action commune de socialistes révolutionnaires et communistes anarchistes* (*Revolucionarni komunizam: projekt za dogovor i zajedničko djelovanje revolucionarnih socijalista i anarhističkih komunista*) iz 1896.; isto tako u knjizi na nizozemskom jeziku, *Het revolutionaire Kommunisme: zijn Beginselen en zijn Taktiek* (*Revolucionarni komunizam: počeci i taktika*) iz 1897. Njegova uvjerenja i mišljenja skupljena su i tiskana u knjizi *En marche vers la société nouvelle* (*Prema novome društvu*).

Cornelissen je bio jedan od istaknutih predlagača i organizatora plana da se na internacionalnom kongresu u Londonu marksistima suprotstavi sindikalističkom i anarhističkom frontom. Na tom projektu surađivao je s *Fernandom Pelloutierom, Hamonom, Pougetom, Malatestom, Landa-uerom* i drugima, što je rezultiralo time da je londonski kongres prezentirao tu manjinsku frontu, koja je imala i potporu Britanaca, s kojima je surađivao Kropotkin, i drugih osim “amorfista”. Ali bili su daleko od toga da se s anarhistima sporazumiju što se tiče ideja ili organizacijskih kontakata. Taj korak nisu poduzeli – nisu ga čak ni počeli – osim Merlina koji ga je predložio u svojoj novoj koncepciji (počevši 1896.), uz pomoć Bernarda Lazarea u Francuskoj i gotovo ničiju više. Cornelissen je shvatio značenje te situacije, ali nije vidio organiziranu libertersku silu s kojom je mogao surađivati osim sa sindikalistima, koje se potrudio dobro upoznati u Parizu tijekom svojeg boravka ondje 1898. i 1899., posebice zato što su se razlikovali u idejama, pretpostavkama i osobno od Domele, a i kako bi izbjegao otvoreni raskol u Nizozemskoj. Nieuwenhuis je 1907. napisao:

Ja sam u prvom redu anarhist, a potom sam sindikalist; vjerujem da su mnogi drugi prvo sindikalisti, a tek onda anarhisti. Velika je razlika...

Kult sindikata poguban je kao i kult države, ali on postoji i prijeto da postane još jači. Čini se da ljudi ne mogu živjeti bez bogova i tek što su svrgnuli jedno božanstvo, drugo se već podiže. Ako je božanstvo koje štuju socijaldemokrati država, tada je božanstvo liberterskih socijalista sindikat.

Napisao je i ovo:

Sam sindikalizam me ne može zadovoljiti jer kad nije nadahnut idealom, on postaje borba za veće plaće i manje rada, što zbog praktičnih razloga ne prezirem, ali mi se ne čini vrijedno tolikog napora.

Te riječi sažimlju Nieuwenhuisov nazor kojega se držao dugi niz godina sve do svoje smrti. Njegov je cilj, ponad svega, bio intelektualno i moralno osloboditi ljude, budući da je iznimno bio zainteresiran za slobodnu izobrazbu djece, za primarnu moralnu naobrazbu odraslih koja će ih naučiti da se ostave međusobne mržnje i međusobnog ubijanja (antimilitarizam), i za njihovo intelektualno oslobođenje (slobodno mišljenje). Cornelissen je, s druge strane, znao za nedostatke radnika i njihov manjak iskustva u stvarnoj društvenoj suradnji, te ih je namjeravao obrazovati u njihovu okruženju – u sindikatu, u tvornici, na poslu – budući da prisilni rad, obavljan za dobrobit njegova gospodara, prestaje zanimati radnika i koči ga u tome da shvati smisao stvarnog socijalnog rada.

Neću više duljiti o tim dvama sukobljenim poimanjima i mnogim drugim varijacijama ideja i doktrina što su tada bile na djelu u nizozemskom pokretu, koji je bio podvrgnut često oštrim raskolima. Premda su se pristaše tih ideja vrlo malo međusobno cijenili i premda su trošili dragocjenu energiju na unutarne polemike, ipak nisu iskazali ljutinu i okrutnost koje povremeno zapažamo u drugim zemljama. Cornelissen je raspravljao o ekonomskim doktrinama u većoj mjeri od drugih u pokretu i tako je došao do nekih vitalnih ideja na području ekonomije; isto tako je posebno proučavao radničku praksu, ali to proučavanje nadilazi moju skromnu kompetenciju što se tiče te teme. Podjednako je istraživao i sindikalistički pokret toga doba, u svojim novinskim člancima i posebice u svojem šapirografiranom listu *Bulletin International du Mouvement Syndicaliste (Internacionalni bilten sindikalističkog pokreta)*, izišlom prvi put 1907.²

Od drugih nizozemskih militanata, spomenut ću ovdje samo rane anarho-komuniste, koji su propagirali tu ideju mnogo prije nego što je Domela postao anarhist; oni, pak, nisu činili ništa

² Vidjeti isto tako i njegov članak o evoluciji anarhizma u nizozemskom radničkom pokretu u *Mouvement soci-*

drugo nego ponavljali ono na što su nailazili u njemačkim publikacijama (*Die Autonomie*), u francuskim publikacijama (*La Révolte*) i tako dalje. Među najpoznatijima su: J. Methöfer i B.P. van der Voo. Alexander Cohen bio je nakratko pod utjecajem francuskih anarhističkih ideja Félix Fénéona i Emilea Henryja. Maurits Wagenvoort tiskao je roman *De Droomers (Sanjari)* – no više se približio individualizmu i naturizmu u romanima *Licht en Waarheid (Svjetlo i istina)* i *An-archie* izdanima u Amsterdamu (1894.-1895.; 1896.-1902.). Svi su pamfleti izravne anarhističke propagande, premda manje brojni nego oni koji zastupaju revolucionarni socijalizam i druge slične ideje, bili liberterski, ali i više zainteresirani za suvremene radničke događaje nego li za ideale. Nieuwenhuis je tiskao list *De Vrije Socialist (Istinski socijalist)* od 1898. nadalje. On bi više volio da su se te ideje zvale “Sociaal-Anarchie”, što nas podsjeća na Malatestin “anarhistički socijalizam”.

Tolstojeve ideje, odbijanje pojedinca da služi vojsku, agrarni kolektivizam i život u zajednici, nadahnjivali su skupine propagatora i one koji su vjerovali u slobodnu akciju, ali koji su istodobno prihvaćali i vjersko uvjerenje. To su bili “*Christen-Anarchisten*” (kršćanski anarhisti), od kojih ću spomenuti Felixa Ortta, zatim koloniju “Internationale Broederschap” (Međunarodno bratstvo) iz Blaricum, koju su uništili katolički seljaci na Uskrs godine 1903. (braća Reclus su posjetili tu koloniju), te spise T. Luitjesa. *Frederik van Eeden* bio je ponešto odvojen od te skupine i nije bio posve liberterski nastrojen u svojim spisima; kasnije je napustio njihove socijalne zamisli. U Nizozemskoj, kao i prije u Engleskoj, u Sjedinjenim Državama i drugdje, religiozni su se socijalisti uspjeli kloniti klerikalnih tendencija. Tako se već početkom dvadesetih godina ovoga stoljeća pojavio u Utrechtu list pod imenom *De Vrije Communist, Orgaan van religieuze anarcho-communisten (Istinski komunisti, organ religioznih anarho-komunista)*; taj je list djelovao uglavnom na isti način kao i druge liberterske publikacije u Nizozemskoj. Tako je i B. de Ligt bio svećenik koji je postao neovisan i antimilitaristički anarhist.

Već je rat iz 1870. prisilio Domelu Nieuwenhuisa da pozove na stvaranje mirovne organizacije; pokušao je navesti kongres Internacionale održan 1891. u Bruxellesu da prihvati ideju o općem štrajku u slučaju rata, kao što je to kongres Internacionale održan u tom gradu 1868. već bio učinio.

Socijaldemokracija se, koja je živjela od glasova i nije htjela izgubiti glasove domoljubnih glasača, odnosila prema njemu kao čovjeku izvan pameti. Kasnije je, tijekom *afere Dreyfus*, došlo do velike agitacije protiv vojnog mentaliteta i petorica su Francuza – *Laurent Tailhade, Malato, Gaston Lhermitte, Janvion* i *Charles Vallier* – krajem 1902. pozvali na održavanje međunarodnog antimilitarističkog kongresa. To je na kraju rezultiralo kongresom održanim u Amsterdamu u lipnju 1904. i osnutkom organizacije “*L’Association Internationale Anti-militariste*” (*Internacionalna antimilitaristička udruga*). I kongres i udruga nisu bili utjecajni zbog razmirica između umjerenjaka, koji su željeli ujediniti sve antiratne frakcije koje odbijaju upotrebu sile (to bi, naravno, uključivalo tolstojevce, kršćanske anarhiste i druge), i njihovih protivnika, koji su silno željeli anarhistički i sindikalistički revolucionarni antimilitarizam staviti u prvi plan a sve ostale antiratne skupine poslati u skladište. Ta je taktika isključivosti izolirala pokret. Antimilitarizam je u Francuskoj uskoro postao glasan zbog stajališta koje je zauzeo Almereyda, zbog neprimjerenih i ekstravagantnih Hervéovih ispada i zbog upornosti sindikalista izražene u njihovim slavnim godišnjacima Pougetova lista *La Voix du Peuple*, Yvetotova lista *Nouveau manuel du soldat (Novi vojni priručnik)*, koji se pojavio 1902., pamfleta *Centime du soldat (Vojnikov sitniš)* i drugih sličnih pamfleta. Taj antimilitaristički pokret, koji je imao i određenog odjeka u Italiji, nije imao kon-

aliste (Socijalistički pokret), Pariz, 15. prosinca 1905., str. 392-400.

kretniju “podlogu” i nestao je poput slamke na vjetru – u nekih, poput Hervéa, nekoliko godina prije Prvoga svjetskog rata; u drugih, poput Yvetota, pod utjecajem ispiranja mozga tijekom rata ili na prvi poziv trubom na oružje.

Pod “podlogom” mislim ili na temelje *moralnosti* ili prije na osjećaj ljudske solidarnosti – što su ih tolstojevci i neki drugi posjedovali, a podrazumijevaju potpuno odbijanje da se počini ubojstvo prema zapovjedima odozgo – ili na *intelektualnu* osnovu, na stvarno razumijevanje ratnih uzroka i na osudu onih koji propovijedaju rat i ratnu dobit, imajući obzira prema pravu *sviju* ljudi (osim pohlepnih i okrutnih) da žive svoj život na svoj način i u miru. To je jedini način na koji možemo *postati imuni na ispiranje mozga*, baš kao što, na moralnoj osnovi, možemo biti *imuni na svako huškanje da ubijemo svojeg sudruga*. Moralni napor tolstojevaca nešto je što su podcijenili oni koji, kako ćemo kasnije vidjeti, nisu stvarno razumjeli tolstojevštinu. Što se tiče intelektualnog napora, bio je rijedak, a i kad smo ga se poduhvatili, bio je u nama prigušen neprijateljstvima i nacionalističkim predrasudama; čak se i mentalitet revolucionara – u godinama opće pripreme za rat koji je buknuo 1914. – neosjetljivo podešavao mentalitetu svake nacije, dok su anarhistička kampanja protiv Marxa i sindikalistička kampanja protiv njemačke centralizacije poglavito zasnivale svoje argumente na rasnim osjećajima, latinskim ili njemačkim, baš kao i svaka druga polemika tih godina. Svakako nije manjkalo napora da se iziđe iz te *slijepice ulice*, ali takvi su napori bili osamljeni. Dva sveska sabranih članaka za *Les Temps Nouveaux, Guerre-Militarisme (Rat-militarizam)* i *Patriotisme-Colonisation (Domoljublje-kolonizacija)*, vrijedan su pokušaj da se djeluje na moralnoj i intelektualnoj razini, ali trebalo je mnogo više poduzeti. Propaganda je uglavnom bila usmjerena protiv loših uvjeta u vojarnama i vojnoga čistilišta u Africi; ona je mogla potaknuti otpor ili dezerterstvo, ili želju da se poboljšaju uvjeti, ali ništa nije govorila o čimbenicima koji su rat činili neizbježnim i uskoro suočili ljude s *fait accompli*.³

Nieuwenhuis je morao produbljenije shvaćati problem,⁴ ali čak se ni on nije upuštao dovoljno duboko kao što su to u nekom pogledu činili Francis Delaisi, Marcel Sembat i neki drugi. Nieuwenhuis, razočaran mnogim ljudima i događajima, ipak je do samog kraja ostao odan beskompromisnom anarhizmu, bez oklijevanja ili ustupaka. Ostao je sentimentaln, strastven, jedinstven lik kojega su sve manje razumjeli ili su ga sve rjeđe slijedili u poslu koji je obavljao posljednjih dvadeset godina svojeg života, premda je nailazio na hvalu i priznanje. Prikaz prvih koraka u svojem ideološkom razvoju dao je u knjizi *Van Christen tot Anarchist (Od kršćanina do anarhista)*, tiskanoj u Amsterdamu 1911. Bio je upoznat sa spisima Eduarda Douwesa Dekkera (Multatuli, 1820.-1887.) i S. W. Roorda van Eysinga (koji je umro 1887.; oca Henrija Roorde). Upoznao je Eliséa Reclusa u Clarensu, u Švicarskoj, kad je i sam bio važna osoba u socijal-demokratskoj stranci. Vjerojatno je upoznao i Kropotkina u Londonu prije godine 1896.

Njegov je rad praktički umro s njim. Brojni njegovi spisi nikad nisu skupljeni u jednu knjigu; sve što je od njega ostalo jest njegov primjer i njegova moralna hrabrost, što ga je vodila tome da zasvagda i unatoč svemu ostane vjeran anarhističkom načelu od onog časa kad ga je prisvojio. Nešto je od tog duha prešlo i na mnoge nizozemske drugove, koji su se sjedinjavali ili razdvajali prema različitim ideološkim sklonostima, u skladu s njihovim osobnim uvjerenjima. Ali Nieuwenhuis je bio darovit i u drugome; bio je čovjek nevjerojatna zanosa, nevjerojatne energije i upornosti, i njegov se glas čuo kad se druge, premda vrlo aktivne, rijetko čulo izvan Nizozemske.

³ fr. svršeni čin.

⁴ Vidjeti njegov *Projet de propagande antimilitariste (Projekt antimilitarističke propagande)*, 1907.

U *skandinavskim zemljama* – u Danskoj – godine 1881. postojao je revolucionarni socijalistički pokret kojemu je izraz dao Harold Brix, koji je umro iste te godine; tako je u Chicagu djelovao tjednik *Nye Tid (Novo vrijeme)*, koji je u to doba slijedio revolucionarnu nit *Arbeiter-Zeitunga*, pod uredničkom rukom Spiesa; ideje tog tjednika uglavnom je nadahnjivao Mostov list *Freiheit*. Godine 1889. počeo je izlaziti u Kopenhagenu list *Arbejderen (Radnici)* koji je bio manje reformistički, ali je ipak propagirao marksistički socijalizam, baš kao i *Volkstribüne (Narodna tribina)* iz Berlina od 1887. nadalje. Godine 1896. pojavio se prvi anarhističko-komunistički glasnik, pod imenom *Proletaren (Proleter)*, i uskoro je bio ugušen progonom. Kasnije, početkom 1904., novi je glasnik, *Ny Tid*, bio blizak švedskim “Mladim socijalistima”. Napokon je 1906., norveški pisac Hans Jaeger, poznati realistički romanopisac tiskao knjigu *Anarkiets Bibel (Biblija anarhizma)* i borbeni dnevnik *Korsaren* 1907.; nakon razdoblja prekida, obnovljen je pod naslovom *Revolten* (1907.-1908.).

Najpoznatiji su drugovi bili J. J. Ipsen, koji je surađivao s Hansom Jaegerom, i dr. Rolf Hammer, koji je umro nekoliko godina prije 1914. Izlazili su i drugi dnevници (*Anarkisten, Frihet [Sloboda]*) i neki iznimno individualistički časopisi – poput *Individeta (Pojedinač)* iz 1808. – te neki individualistički i sindikalistički te jedan koji je zagovarao “minimum države i maksimum autonomije”. To je bio časopis *Samstyre (Samouprava)*, koji je počeo izlaziti 1908. i dugo je opstao.

Preko pedeset godina Danska je bila pod intelektualnim utjecajem Georga Brandesa, čovjeka koji je priznavao humane, socijalne i liberterske aspiracije. Bio je u kontaktu s Ibsenom, s Nietzscheom, s Kropotkinom i s Clemenceaumontom; uvijek mi se činilo da je on bio hladne naravi, da mu je manjkao socijalni osjećaj i da je u srcu bio buržuj. Časopis *Socialdemokraten*, koji je čak postao dnevni list, tiskan je u Danskoj preko šezdeset godina; ali uvijek je bio reformistički. U tom se okruženju pokazalo da su jedini liberteri bili Hans Jaeger, J. J. Ipsen, dr. Rolf Hammer i nekoliko nadobudnih radnika.

U Norveškoj imamo Henrika Ibsena, na kojeg sam se već pozivao u jednom prijašnjem poglavlju, u kojemu sam izjavio da on nije bio anti-socijalni individualist, nego čovjek koji je, opažajući prevladavajući autoritarizam i “svojevoljno potčinjavanje”, drugim riječima, kolektivnu glupost, otkrio kako više ne vjeruje u kolektivni revolucionarni čin, što je podupirao u mladosti, tijekom doba Marcusa Thranea, koji je proveo godine od 1851. do 1858. u zatvoru zbog svoje agitacije u prijašnjim godinama. Štoviše, Ibsen je zastupao samorazvoj pojedinca, ali kasnije je vjerojatno napustio i taj ideal i postupno se utopio u masu kao i svi ostali.

Isto tako je već spomenuti Arne Garborg idealizirao autonomiju seoskoga života u Norveškoj, dok se časopis *Fedraheimen*, pisan na lokalnom jeziku, koji je od 1888. do 1891. uređivao Ivar Mortensen, borio za anarhistički komunizam. Istaknuti su pristaše bili Arne Dybfest, koji se s anarhističkim idejama upoznao u Sjedinjenim Državama i u Parizu i koji se dopisivao s Kropotkinom i Rasmusom Steinsvikom. Ali godine 1892. pokret se izgleda rasprišio. Nekoliko umjerenih publikacija izdao je Ivar Mortensen u razdoblju od 1897. do 1898. godine. Arne Garborg završio je tako što je svoju podršku dao ideji o minimumu države, u obliku u kojoj su je zastupali u Danskoj.

Samo je jedan izniman drug, *Kristofer Hansteen*, ustrajao na tiskanju časopisa *Anarkisten* u Christianiji (danas Oslu) od 1898. do 1904.; kasnije je list nastavio izlaziti pod imenom *Til Frihet (Do slobode)* i objavio je prijevod Kropotkinovih *Riječi jednog pobunjenika*. Voltairine de Cleyre je u svojem profinjenom dnevniku zabilježila da se na svojem putu u Norvešku godine 1903. susrela s Hansteenom – kojega sam i ja upoznao. Otada je A. Hazeland tiskao prijevode nekih drugih Kropotkinovih djela. Slijedeći švedski primjer, Norveška je isto tako od 1906. nadalje imala pokret “Mladih socijalista” (“Ung-Socialism”), sindikalistički pokret (*Direkte Aktion* od 1912.-1918.;

Alarm od 1919. nadalje). Jedna je od publikacija “Mladih socijalista”, *Revolt*, tiskana od 1914. do 1927., bila barem u svojim kasnijim godinama otvoreno anarhistička. U lipnju 1927. promijenila je ime u *Fritt Samfund (Slobodno društvo)*, organ Socijalne anarhističke federacije i prestala je izlaziti, koliko ja znam, godine 1928.

U Švedskoj se *Nils Herman Quiding*, kojega sam također već spomenuo, deklarirao kao federalist i autonomist u svojoj knjizi tiskanoj 1871.-1873. Ipak i dalje ostaje pitanje je li se on uistinu odrekao ideje o postojanju minimuma države, ideje koja je točno označila njegovo pomanjkanje vjere u slobodu i, posljedično, u odsutnost anarhističkog uvjerenja.

Skandinavska grupa koja je živjela u Londonu tiskala je neke manifeste godine 1886. i 1887., zatim Kropotkinov *Zakon i autoritet* (1888.) i do 1891. neki su anarhisti surađivali u Švedskoj sa socijalistima, dok nisu bili istisnuti. Tada je Hinke Bergegren izdao *Under roet Flagg (Pod crvenim stijegom)*, prvi anarhistički list u Stockholmu. Taj je pokret bio pod utjecajem “neovisnih” iz Berlina što se tiče kritike socijalne demokracije; bio je i pod utjecajem “propagande djelom” – nasilnim i nezakonitim činovima – koja se manifestirala u francuskom pokretu. Jedan je od njihovih najizraženijih pristaša *Gustaf Henriksson-Holmberg* (1865.-1929.) bio u kontaktu s Friedlaenderom, sljedbenikom Dühringa u Berlinu, kao i Reclusa i Kropotkina. Godine 1890. i 1891. Kropotkin je gotovo svakodnevno viđao u Harrowu *Gustava F. Steffena*, mladog švedskog kemičara; premda Steffen nikad nije dijelio Kropotkinove ideje, ipak je djelovao kao poveznica sa Šveđanima, u doba kad autoritarci i liberteri još nisu bili toliko odvojeni jedni od drugih koliko će uskoro u svim zemljama postati.

Bergegrenovi su sljedbenici u prvom redu bili socijalisti koji su se opirali reformizmu. U studenome 1892. osnovali su “Klub socijal-demokratske mladeži Stockholma”. Tiskali su časopis *Anarkus* i 1896. uputili su svoje pozdrave Liebkechtu za njegov sedamdeseti rođendan. Osnivali su po provinciji klubove mladeži koji su se udruživali, a godine 1898. pojavio se časopis *Brand* koji još izlazi. Antimilitaristička propaganda počela je 1901., a 1903. antireligiozna propaganda. Čak i u to doba neke su se grupe razdvajale, a neke udruživale. Godine 1908., nakon pokušaja nasilja na brodu kojim su upravljali štrajkbreheri, tri su muškarca osuđena na smrt; osuđenici su ostali u zatvoru do 1917.

Godine 1908. osnovana je *Socijalistička stranka švedske mladeži* s ciljem osvajanja ekonomske vlasti općim štrajkom i učinkovitom suradnjom kao najdjelotvornijim sredstvima s pomoću kojih se može ostvariti taj cilj. Od tog su trenutka utemeljene baze za revolucionarnu sindikalističku organizaciju, koja je osnovana u lipnju 1910. – *Sveriges Arbetares Centralorganisation (Središnja organizacija švedskih radnika, SAC)*. Tako je postojala Socijalistička stranka mladeži sa svojim glasilom *Brand* i sindikalistička središnja organizacija koja je tiskala list *Syndikalisten*, nakon kojega je uslijedio dnevnik *Arbetaren*, koji još izlazi. *Albert Jensen* bio je glavni poticaj za sve te pokrete.

Stranački je program, u obliku u kojem ga je prihvatio kongres održan 1918., bio program “stranačke propagande i socijalističke revolucionarne akcije”, koji je priznavao anarhističko gledište, ali je istodobno razmatrao i mnoge neposrednije ciljeve. U njemu je isto tako pisalo: “Sredstva koja radnička klasa posjeduje kako bi ostvarila svoj krajnji cilj, slobodno društvo za sve ljude, kao i sredstva koja ima za napad i obranu u svakodnevnoj borbi, sastoje se od njezinih ekonomskih organizacija zasnovanih na sindikalističkim načelima, s namjerom da one, u budućnosti, postanu njezine organizacije za proizvodnju”. Isto tako je program kazivao da bi kooperativne organizacije trebale biti utemeljene na socijalističkom načelu: “treba imati u vidu ne samo sadašnjost, nego i budućnost”.

Taj je program odbacivao parlamentarnu taktiku, ali je prihvaćao, u određenim situacijama, suradnju sa socijalističkim strankama. Stranka je tiskala veliku količinu prijevoda komunističke anarhističke literature i malen broj onih izvornih djela koja su nadilazila elementarnu propagandu, s iznimkom ogleđa C. J. Björklunda o Quidingu i publikacija Henriksson-Holmsberga poput ogleđa *Anarkismen – Dess Grundtext (Anarhizam – temeljni tekst)*. Taj ogleđ ne donosi ništa znamenitiji izvještaj o anarhističkim aktivnostima u Švedskoj nego što je ovaj moj pregled.

“Socijalizam mladih” jedinstveno je eklektičan po svojoj naravi i ne postavlja granice svojem kritičkom istraživanju. Prosuđujući publikacije koje sam upoznao ipak mi se čini vrlo površan u svojem odnosu prema problemima na koje su nailazili anarhisti u drugim zemljama. Mislim tu, naravno, na literaturu koju su izdavali “Mladi socijalisti”, a ne na publikacije sindikalističke organizacije, koja je odveć tehničke naravi i tako uskogrudna i ograničena da je teško razabrati njezin liberterski karakter, premda je njezino odobravanje federalizma, njezina potpora izravnoj akciji i njezin antiparlamentarizam jasno razlikuju od socijaldemokratskih i komunističkih organizacija. Bilo bi teško reći gdje počiva njezino liberterstvo – jer *ako bi takav sustav prihvatilo društvo budućnosti*, bilo bi vrlo malo promjena, osim što bi došlo do odbacivanja kapitalističkog izrabljivanja. Materijalne strukture bile bi savršene, ali bi se ipak jednog prostodušnog Ibsena smatralo “neprijateljem naroda” – “en Folkefiende”.

16. Druge zemlje: Rusija i Istok; Afrika; Australija; Latinska Amerika.

Posljednja faza Bakunjinovih aktivnosti vezanih za Rusiju, njegovi kontakti s ruskom mladeži u Zürichu godine 1827. i njegova knjiga *Državnost i anarhija*, s dodatkom o propagandi i o metodama djelovanja u Rusiji (savjeti revolucionarima u promidžbenoj agitaciji i u vođenju seljačkih pobuna – kao što je to činila Alijansa u okviru Internacionale) – sve je to bilo veliko nadahnuće za mlade ruske revolucionare koji su odlazili među “narod” puni legendarne gorljivosti i predanosti. No, okrutnost mučenja kojemu su bili izvrgnuti odvela ih je u terorizam, isprva protiv zemljovlasnika i vladinih dužnosnika, a potom izravno i u sve većoj mjeri – od 1879. do 1881. – protiv cara Aleksandra II, koji je ubijen.

Liberterska i anarhistička propaganda, koju su nastavili Bakunjinovi stari drugovi u Genevi od 1873. do 1879. te časopis *Obščina (Komuna)* koji je izlazio od 1878.-1879., ustupili su mjesto ogorčenom terorističkom djelovanju. Čak ni Kropotkin – koji je bio gotovo izoliran u Rusiji između 1872. i 1873., gdje je uglavnom bio okružen umjerenjacima (zapravo ga nije prihvatio krug oko Čajkovskoga) – dakle, čak ni Kropotkin nije ni jedanput pokušao potaknuti rusku anarhističku propagandu nakon svojeg dolaska na Zapad. Prekinuo je sve takve aktivnosti u ime akcije protiv cara (1878.-1881.) i kasnije u ime obrane ruskih zatvorenika i ruske revolucionarne aktivnosti općenito od svjetskog javnog mnijenja, a posebice od Engleske. Toj je misiji posvetio svoje sposobnosti i svoj osobni ugled, baš kao i Stepnjak, bivši član “grupe Matese” talijanskih anarhista i protagonist jednog od najhrabrijih terorističkih činova, ubojstva generala Mezencova, careva šefa policije.

Tako ruski anarhizam od godine 1878. do 1891. nije pokazivao znakove života. Tek su od 1891. neki ruski studenti u Genevi počeli planirati objavljivanje časopisa, ali se to nikad nije ostvarilo; kontaktirali su s Kropotkinom, Malatestom, Čerkezovim i tiskali nekoliko pamfleta. Glavni pokretač te skupine zapravo je bio Aleksandar Atabekian, armenski student medicine, koji je osobno tiskao rane anarhističke publikacije na armenskom jeziku. U svojoj su ideologiji ti mladi drugovi bili bliski sljedbenici Kropotkina, Reclusa i lista *La Révolte*; za svoje su akcije nadahnuće nalazili u Malatesti. Nekoliko je godina poslije, zbog odlaska aktivnijih studenata, ta agitacija ipak zamrla; uskoro ju je oživio Gogelija, energični mladi Gruzijac, koji se svom dušom predao svojem radu.

Varlaam Čerkezov (1846.-1925.), Gruzijac, koji je živio u doba Černiševskoga među nihilistima, povezo se s najnaprednijim skupinama – suradnicima Karakozova (1866.) i Nečajeva (1868.-1870.) – među švicarskim i francuskim anarhistima od 1877. do 1883., i bio je neodvojiv Kropotkinov i Malatestin prijatelj sve do rata. Počeo se boriti protiv marksizma koji je, posebice Plehanovljevim makinacijama, postupno osvojio ruski socijalizam i stalno zlonamjerno napadao cjelokupnu ideju oslobođenja. Čerkezov je napisao oglede *Pages d'histoire socialiste: I. Doctrines et acted se la socialdémocratie (Stranice socijalističke povijesti: I. Doktrine i djela socijaldemokracije), Précurseurs de l'Internationale (Preteče Internacionale)* i druge ponovno oživljujući ideje starog so-

cijalizma i liberalnih i humanitarnih pokreta općenito, koje su marksisti nastojali ocrniti i predati zaboravu, pod izgovorom da se Marx, kao kulturni čovjek svojega doba, napajao na svim tim izvorima i već otkrio sve što je bilo vrijedno otkriti u socijalnoj ekonomiji i u samom socijalizmu. Ako je to istraživanje izvora socijalizma i bilo korisno, tada Čerkezovljevu drugu tezu, koju je razvijao od proljeća 1900. nadalje, treba uglavnom zbog istog razloga opovrgnuti, to jest tezu da je *Komunistički manifest* tiskan u veljači 1848. vjerojatno bio plagijat djela *Principes du socialisme: Manifeste de l'Ecole sociétaire fondée par Fourier* (Načela socijalizma: manifest društvene škole koju je osnovao Fourier, 1841.) Victora Considéranta. Jer Considérant je bio prožet općom kulturom sličnom Marxovoj i drugih naprednih ideja te je i sam bio izniman poznavalac ekonomskoga stanja. Ni Marx ni Considérant nisu morali plagirati, a opće činjenice koje su oboma bile poznate, jedan je tumačio striktno fourieristički (Considérant), a drugi – to jest Marx i Engels – nužno “marksistički”.

Čerkezov je kritizirao i druge Marxove teorije, kao onu o akumulaciji kapitala, i iznimno se zanimao za francuski sindikalizam. Što se tih dviju stvari tiče on nije samo ponovno potvrdio mišljenja koja je već Kropotkin izrazio, nego je i pobudio zanimanje nekih britanskih militantnih sindikalista za sindikalizam i povećao njihovo nepovjerenje u marksizam. Njegovu ideju da je *sindikalizam narodni socijalizam* prigrlilo je 1912. James Guillaume koji je, otkad se ponovno priključio pokretu (1903.), smatrao da je CGT zapravo stara Internacionala, ponešto određenijeg, usavršenijeg oblika koji je stvarni zametak novoga društva.

Težnje Gruzijaca s Kavkaza za nacionalnom autonomijom čvrsto je podupirao Čerkezov, koji je dugo bio njihov tumač u javnosti, a one su za javno mnijenje bile tabu, posebice za Britance. Njihove težnje i simpatije za Armence, Bure, Fince i posebice Perzijance, pridonijele su da se, čak i među liberterima, probudi potpora *malim državama*, koje su smatrali poželjnijima i kulturno superiornijima od velikih država, po načelu prema kojemu su komune smatrali poželjnijima od države. Ta je usporedba bila kobna pogreška, jer komune, bile one udružene ili čak izolirane unutar velike države, nužno stupaju u dodir sa sebi ravnima – komunama – ili žive u državi, ne vodeći ratnu ili osvajačku politiku. Neovisne male države, naprotiv, žive u okruženju suparništva i borbe karakterističnom za državu i jednako su ambiciozne i ratoborne kao svaka druga država. Komuna, grad, selo, zalažu se za mir; država, velika ili mala, prije ili kasnije, potiče rat.

Kako je ruski prosvjed protiv despotizma rastao, počevši s “neredima na sveučilištima” i nastavivši uporno sve do 1905., mladi su ruski anarhisti, posebice oni u Parizu i u Genevi, počeli u Genevi (1903.-1905.) objavljivati list *Hljeb i volja* (*Kruh i sloboda*). Taj je list izražavao način na koji su ruski drugovi interpretirali Kropotkina, ali je istodobno izražavao i Kropotkinove vlastite ideje. Ali tada su se pojavile mnoge druge ruske publikacije koje su govorile u ime različitih anarhističkih tendencija uglavnom karakterističnih za francuske pokrete; svi su se, pristaše eksproprijacije, amorfisti i oni miješanih gledišta, slobodno izražavali i često su, u Rusiji, iskazivali svoja uvjerenja. *Listke “Hljeb i volja”* (*Pamfleti “Kruha i slobode”*) izdavao je i u velikoj mjeri pisao Kropotkin, koji je surađivao i u *Hljebu i volji* u Parizu 1909. i u listu *Rabočij mir* (*Radnički svijet*), isto tako tiskanom u Parizu, uz pomoć A. Schapira, Gogelije, Marie Goldsmith i nekih drugih.

Kropotkinove ideje, koje su zagovarale radničku organizaciju kao praktičnu aktivnost u Rusiji, činile su se većini ruskih mladih anarhista od 1903.-1914. pripadnima krajnjoj “desnici”. Mladi su drugovi bili čvrstolinijaški pristaše izravne akcije, uključujući i stalnu opasnost po njihov život, u naporu da nasrnu na rusku državu ili da je oslabe kontinuiranim individualnim i kolektivnim akcijama. Bili su to mladi ljudi koji su djelovali u skladu s idejama koje je Kropotkin iznio 1881. u svojem djelu *Duh pobune*. I, ako se prisjetimo što je u tim ranim godinama [1931.] on pisao

na ruskom jeziku u prilog sindikalizmu, moramo shvatiti da su takva propaganda i takav Kropotkinov savjet ostali izolirani; nisu dobili na težini i uskoro su se izgubili iz vida. On je doživio, unatoč sebi, da njegova mišljenja zamijene aktivniji projekti mladih drugova. Isto tako je doživio nedostatak odgovora na kolektivna djela naroda koji je, ako je uopće išta poduzeo, jednostavno preferirao da ga okupljaju i njime upravljaju autoritarni socijalisti, u času kad su oni naizgled predstavljali stvarnu silu. Prije 1914. Kropotkin je polagao velike nade u ono što se doimalo kao opće liberalno buđenje (premda već prožeto nacionalizmom i ratnim duhom; ali to se slagalo s njegovim stajalištima i shvaćanjima). Nadali smo se da će se te liberalne snage podignuti protiv dominacije autoritarnih socijalista, što se zapravo nakratko i dogodilo 1917. No, uskoro je, nakon povratka u Rusiju, shvatio da se više nije moguće boriti s tom premoći i tužno se povukao, obeshrabren i potonulih nada. Pokušao je, bezuspješno, pripomoći federalističkim idejama i suradnji; na sve je napore za osnivanjem neovisnih udruga gledao sa simpatijama; do posljednjeg časa izražavao je nadu u Radničku internacionalu (koju je uvijek zamišljao kako joj Alijansa militantata čini srž). Posvetivši posljednje mjesece svojega života *Etici*, umro je 9. veljače 1921.

Otvoreno govoreći, bilo bi prilično naivno, čak i pristrano, nastojati stvoriti ili čak stvoriti sliku o Kropotkinu kao sindikalistu. Čovjek koji je uvijek smatrao da je nužno revolucionarno razdoblje koje će trajati tri do pet godina, nije mogao željeti da revolucionarna pobjeda, u samom začetku, padne u ruke sindikalističke organizacije koja će kasnije tvoriti "društvo" – stabilnu organizaciju koja će se, kao i sve stvorene organizacije, opirati svakoj evoluciji do krajnjih granica. On nije branio anarhističku ideju gotovo pedeset godina svojega života da bi onda na sam dan narodne pobjede zavladała sindikalistička diktatura. Ja sam sabrao sve ono što je on stvarno o tome mislio (i to izrečeno njegovim riječima) u nekoliko članaka tiskanih u časopisu *La Revista Blanca* (Barcelona) u zimi 1933.-34. i u drugim spisima.

Između godine 1905. i 1906. te 1917. i 1922. u Rusiji se tiskala velika količina anarhističke literature; pamfleti i knjige su se prevodili velikom brzinom i pojavljivali su se novi listovi što su predstavljali sve vrste mišljenja. Knjiga *Jedini i njegovo vlasništvo* Maxa Stirnera tiskana je dvaput godine 1907. Mutualistički sustav iznio je godine 1906. P. D. Turčanjinov (Lev Černi, kasnije su ga ubili boljševici) u knjizi *Asociacionij anarhizm*, dok je A. A. Kareljin predstavljao drugi, odvojeni smjer. German Askarov (Jakobson) osnovao je grupu "*Univerzalnih anarhista*" (pri čemu termin "univerzalan" označuje "internacionalnu" ideju). Nestor Mahno (27. listopada 1889.-25. srpnja 1934.), Voljin (Eihenbaum) Maksimov, Grigorij Gorelik, Aleksej Borovoj, Rogdajev i mnogi drugi predstavljali su razne struje, a ni za jednu se od njih ne bi moglo reći da je konačna ili nadmoćna drugima. Bilo je isto tako i žalosnih pokušaja da se prilagode boljševizmu i drugih, ne manje žalosnih pokušaja, da se uvede autoritarizam u anarhistički pokret, s očitim ciljem da se omogući autoritarnom anarhizmu da se bori sa suparničkim boljševičkim autoritarizmom. Bilo je i vraćanja apsolutnom sindikalizmu pa čak i pokušaja da se ostvari sinteza (što je ideja koju je predložio Voljin u *Anarhičeskijem vestniku* iz Berlina, 1923.-24.). Ukratko, vodile su se mnoge rasprave, pune gorčine zbog dugoga izгона, zbog prividnoga uspjeha autoritarnih boljševičkih metoda (boljševizam je u doba dok ovo pišem vladao tako velikom zemljom već nekih osamnaest godina), zbog opće svjetske krize i manjka komunikacija sa samim ruskim narodom, koji sve to vrijeme nije izustio ni riječ koja nija prošla boljševičku cenzuru te nam je pravo, autentično mišljenje, više nego ikada, ostalo tajna.

Nakon Bjelinskoga, Hercena, Bakunjina i Černiševskoga, malo se izvornih socijalističkih ili libeterskih glasova pojavilo u ruskom socijalizmu. Kropotkin je, osjećajući veliku solidarnost prema ruskoj revoluciji u cjelini, poduzeo vrlo malo napora kako bi nametnuo svoje osobne ideje

velikoj borbi. Jedina je, velika iznimka, u razdoblju nakon Bakunjjina, bio *Lav Tolstoj*. Neću ovdje pokušati raspravljati o Tolstoju; njegovo iznimno djelo i njegov život odveć su golemi i složeni da bi se samo tako saželi. Moj je dojam da Tolstoju dugujemo zbog njegova ustrajavanja na dvjema velikim istinama što su nužne za svako libertersko ostvarenje, malo ili veliko, sadašnje ili buduće. Jedna je razumijevanje za eksplozivnu snagu pasivnoga otpora, koji znači neposluh, odbijanje “dobrovoljnog sluganstva”.

Tolstoja su nedovoljno razumjeli i njegovo je mišljenje svakako neučinkovito, ako se na to načelo gleda kao na rezignaciju, na pokoravanje zlu koje se podnosi takozvanom “kršćanskom” strpljivošću i poslušnošću prema svakom autoritetu. Tolstoj je tvrdio upravo suprotno – riječ je o *otporu zlu*; a jednom od načina otpora – otporu aktivnom silom – dodao je još jedan: *otpor neposluhom, pasivnom silom*. On nije rekao: “Pokorite se zlu koje vam zadaje bol ili okrenite drugi obraz.”. On je rekao: “*Ne činite ono što vam se naređuje da činite; ne uzmite u ruku oružje koje vam je dano kako biste podjarmili svoju braću*”. Njegove nam riječi mogu olakšati da shvatimo kako njegovo načelo da se ljudski odnosi zasnivaju na mirnom uvjeravanju umjesto na okrutnoj sili ima svoj izvor u Williamu Lloyd Garrisonu, te u Emersonu, Thoreauu i u drugim misliocima; a da je čitao djelo Williama Godwina našao bi ga i u njemu. Dopisivao se i s *Gandhijem*. Ni otpor crnačkom ropstvu kakav je zagovarao Garrison, ni neposluh koji je zastupao i prakticirao Gandhi, nisu čin pokornosti; oni su *čin prkosa usmjerenog protiv autoriteta*. Da su tolstojevci prisiljeni na vojnu službu bili rezignirani, pasivni, pokorni muškarci koji se ne suprotstavljaju zlu, bili bi prvi koji bi uzeli oružje na zapovjed; no, oni su odbili ono čemu su se svi drugi pokoravali. Smatram da je ta linija *Emerson-Tolstoj-Gandhi* jednako važna borbena linija kao i linija revolucionarne sile. Ukratko, ne bi li se *štrajk*, i nadasve *opći štrajk*, mogao svrstati u isti red s akcijom tipa Garrison-Tolstoj-Gandhi? Bilo da štrajkamo ili se bunimo uporabom sile, oba načina djelovanja imaju ravnopravno pravo građanstva u društvenoj borbi; pogubna je isključivost načela i ona ništa ne dokazuje.

Druga velika istina koju je Tolstoj istaknuo jest istina da moć dobrog, dobrote, solidarnosti – i svega što se zove ljubav – počiva u *nama* i da je trebamo i moramo probuditi, razvijati i iskazivati u našem ponašanju. Ta snažna sila djeluje *protiv moralne pasivnosti, protiv takozvane neodgovornosti za učinjeno, protiv očekivanja da ćemo se svi kolektivno popraviti*, jer, u stvarnosti, svatko od nas, bez obzira na to kako potlačen, posjeduje moć da se popravi i usavrši *individualno*. Tolstoj je napisao:

Organizacija, svaka organizacija, izuzima se od svake ljudske, osobne, moralne obveze. Sve svjetsko zlo tu se začinje. Ljude se muči na smrt, poživinčuje ih se i zaglupljuje, i nikoga se za to ne krivi. (13. siječnja 1898., *Dnevnik*)

Baš kao što postoje štrajk i revolucija, tako postoje i individualni i kolektivni napor. Te dvije mogućnosti ne isključuju jedna drugu, one se nadopunjuju. U Tolstoja mi nalazimo upravo *intimni, osobni dio liberterske pripreme*, i čini mi se da su ljudi, pripremljeni kao on, jedini sposobni razumno upotrijebiti i individualnu i kolektivnu silu. Vojnik ne može učiniti ništa drugo nego ubiti, kao što revolucionar ne može učiniti ništa drugo nego uništiti. Ali kao što kirurg može primijeniti silu kako bi izliječio, tako je revolucionar, koji je već ostvario vlastitu revoluciju u svojoj svijesti, jedini koji će se moći odati, razumom i sviješću, ozbiljnoj zadaći rekonstrukcije.

U svemu što je upravo rečeno, mi se nipošto ne razmimoilazimo s Tolstojem, koji je ukazao na mnoge naše velike nedostatke. Preostaje nam samo žaliti što je u tome često rabio religioznu terminologiju. (Bakunjin je, u određenom dijelu svojega života, rabio sličnu terminologiju.) U dobi od dvadeset i sedam godina, to jest otprilike 1855., Tolstoj je napisao: “Želja da se cijelo

čovječanstvo ujedini vjerom, temeljna je misao koja će me, vjerujem, voditi". A pod vjerom je mislio – kako je očito iz njegovih spisa – na *ljubav i dobrotu* među ljudima – vrstu ponašanja koju će ljudi dobre volje prakticirati odmah sada, bez obzira na posljedice koje bi to moglo imati po njih; ako to oni ne učine, tko će to onda uopće početi? Svakako to neće učiniti zlonamjernici ili kakav apstraktan kolektiv ili država. Dok je promatrao kako se od 1878. do 1881. ruski vladari i revolucionari međusobno tuku, Tolstoj je intervenirao svojom neprekidnom propagandom gotovo trideset godina, rabeći navlastitu religioznu terminologiju.

Bila je to kobna pogreška; trebao je znati da se čovječanstvo oslobađa praznovjerice i da od organizirane religije ne očekuje ništa drugo nego zlo. U svojoj propagandi on se uporno vraćao na slavna obećanja izražena u ranoj fazi kršćanskog obraćenja, ali nije uspio razvidjeti da ona nisu ništa valjanija od predizbornih obećanja političkih kandidata. Pogrešno je izračunao; ljudi više ne vjeruju i religije su uvijek bile sredstvo reakcije, koja progona one koji se protiv njih bore. Činjenica je da su nam Tolstojevljeve dobre namjere prezentirane jezikom koji jedva razumijemo, baš kao što jedva razumijemo pisca čije su ideje prikrivene maglom filozofskog, ekonomskog ili srednjovjekovnog jezika. Za one koji, čitajući Tolstoja, nisu kadri proći kroz tu maglu i otkriti njegove jednostavne, jasne ideje, bolje je da se suzdrže od prosudbe. Cijelo njegovo djelo, proučeno i *prevedeno na naš jezik*, ima posve drugačiji aspekt i bogato je liberterskim uvidima koje ne možemo nigdje drugdje naći.

Takve su ideje rijetke, ako ih uopće i nalazimo u tolstojevskih pisaca koji su, poput svih onih što poput papige ponavljaju *misao jednog čovjeka*, u opasnosti da padnu na razinu Marxovih oponašatelja. Osim njih, bilo je mnogih ljudi dobre volje koji nisu štedjeli truda.

Prisjetimo se sve te propagandne djelatnosti i primjernih života mnogih koje su progonili jer su odbili pokoriti se: mučenici J. N. Ivan Tregubov, Drošin (1868.-1894.), V. Čertkov, Pavel Birjukov; John C. Kenworthy, Arthur St. John, William L. Hare, J. Morrison Davidson, Croydonsko bratstvo iz Purleigha i kolonija iz Whitewaya (Gloucestershire); list *The New Age* (*Novo doba*, London); mnoge publikacije nakladnika A. C. Fifelda i C. W. Daniela (London); Marie Kugel iz kruga oko lista *L'Ere nouvelle* (*Novo doba*, počeo izlaziti 1901. u Francuskoj); svijet kršćanskih anarhista u Nizozemskoj i veliki pokret u Bugarskoj, osobito u Burgasu (list *Vazraždanie*, to jest *Uskrsnućé*). I prisjetimo se simpatizera u Sjedinjenim Državama koji su u velikoj mjeri bili liberterski sljedbenici ideja Walta Whitmana, ljudi poput Edwarda Carpentera, Ernesta Howarda Cosbyja, Leonarda D. Abbota, Boltona Halla i drugih koji su isto tako bili sljedbenici Henryja Georgea te simpatizeri altruističkog individualizma.

Ukratko, znatan broj tih ljudi, kojima čovjek mora dodati i članove tolstojevskih kolonija i one koji su odbili služiti vojsku, bio je i još je, vrijedan poštovanja. Među brojnim duhoborima¹ na Kavkazu i u Kanadi bilo je ljudi koji su, prije Tolstoja, inzistirali na tome da žive svoj život odvojeno od države: pisaca, umjetnika, mislilaca visokoga morala, vjerskih libertera koji nisu bili fanatični u vjerskim pitanjima, koji su stajali rame uz rame s drugim anarhistima kao drugovi. Bila je to velika pričuva ljudi i ideja koja je zaslužila mnogo veću naklonost anarhista, nego što ju je dobila. S *onima koji se zbog prigovora savijesti opiru vojnoj službi* tijekom rata i istinski humanitarnim akcijama mnogih članova *Društva prijatelja* (kvekeri) nakon rata, došlo je i do toga da se cijene humani elementi što su djelovali u tom svijetu rata i okrutnosti. I da su tolstojevce bolje razumjeli i više poduprli, bili bi u mogućnosti, i još su, privući one do kojih revolucionarna

¹ Seljaci komunisti koji su bili podvrgnuti strašnom progonu 1880.-1890. jer su odbili služiti vojsku. Kropotkin im je pomogao da emigriraju na Cipar i u Kanadu.

propaganda nije dosegla. Razlog je taj što Tolstojevljeve ideje nisu umrle s njim i ne mogu se popabirčiti od njegovih predogmatičnih sljedbenika; one se mogu naći jedino u duhu i biti njegova cjelokupna djela.

Među anarhističkim pokretima europskih naroda izuzevši Ruse, najintenzivniji i narašireniji je bio pokret *Židova* iz stare Rusije i austrijske Galicije koji su govorili *jidiš*, to jest njemački jezik prošaran mnogim hebrejskim i slavenskim riječima. Židovski su emigranti, posebici oni u Londonu i u Sjedinjenim Državama, osnovali snažne radničke pokrete, koji su do godine 1885. bili socijalističkog karaktera, a od godine 1890. većinom anarhističkoga. Objavljivali su listove koji su godinama izlazili, kao i pamflete i prijevode. Njihovi su anarhistički pokreti uvijek slijedili komunističke ideje; posve su prihvatili Kropotkinove ideje. Premda su katkad bili pod utjecajem vlastitih pisaca kad je riječ o događajima u Rusiji i Palestini, u cjelini su bili vjerniji Kropotkinovu anarhističkom komunizmu.

Ne znam njihov jezik i ne mogu ništa reći do koje su mjere ideje o kojima su raspravljali u svojim publikacijama vodile u novim smjerovima.

Njihovi su najaktivniji militanti bili, ili su još uvijek, David Edelstadt, S. Janovski, J. Bovshover (Basil Dahl), dr. J. Maryson, dr. Michael A. Cohn, Joseph Cohen i drugi. Godine 1885. utemeljili su u Londonu dnevnik *Arbeiter Freund (Radnički prijatelj)* i tiskali ga nekih dvadeset godina sve do početka Prvoga svjetskog rata; časopis *Germinal* izdavao je Rudolf Rocker (rođen 1873.), anarhist njemačkoga podrijetla; privučen zanosom i energijom tog pokreta u londonskom East Endu, ubrzo je naučio jidiš te govorio i pisao njime. Ti su drugovi u to doba silno voljeli Kropotkina; on je često držao govore na njihovim skupovima.

Modernu školu iz Steltona, u New Jerseyju, koja je bila najustrajniji nastavljatelj Francisca Ferrera, uspješnu libertersku koloniju – “Izlazak sunca” – osnovali su u Sjedinjenim Državama upravo ti židovski liberteri, a provodili su i druge eksperimente s osnivanjem slobodnih kolonija.

U *Ukrajini* nije bilo pisane propagandne djelatnosti na materinskom jeziku tog područja; ipak su neki militantniji revolucionari od desetljeća 1870.-1880. pa do Nestora Mahna bili anarhisti, a skupine koje su osnivane u toj južnoj regiji oduvijek su bile naprednije i borbenijega duha nego grupe na sjeveru.

U *Ukrajini* je dugo djelovao politički i nacionalni federalizam koji je otprilike oko 1880. profesor Mihail Dragomanov kombinirao s narodnim socijalizmom (u časopisu *Gromada [Gomila]* i drugdje), ali uskoro ga je i sam napustio. Nakon toga su uslijedile čiste nacionalističke stranke; svojedobno je postojala i pučka kulturna, antireligiozna stranka (M. Pavlik, Ivan Franko i drugi), ali uskoro je i ona nestala.

Što se tiče *finškoga* jezika, *Osvajanje kruha* pojavilo se u prijevodu oko 1900. (nepoznata datauma) u Tammerforsu; *Zakon i autoritet* pojavio se u New Yorku 1910.; i samo još nekoliko publikacija od 1926.

Bilo je mnogo publikacija na *latvijskom* jeziku: listovi, pamfleti, prijevodi, od 1905. godine. Latvijski anarhisti, raspršeni Zapadom zbog okrutne represije kojoj su bili podvrgnuti u svojoj zemlji godine 1906., iskorijenjeni su nakon što su počinili nekoliko nasilnih akcija u Londonu (Sidney Street), uglavnom tijekom zime 1910.-11.

Vrlo malo je anarhističke literature tiskano u to doba na *litvanskom* jeziku; prvi će se primjerci pojaviti tek sljedećih godina.

Tek nešto više tiskano je na *poljskom* jeziku. *Državni socijalizam*, knjiga koju je napisao L. A. Czajkowszki (Eduard Abramowski, koji je umro 1917.), može se smatrati originalnim izrazom iznimno socijalnog i liberterskog kooperativizma. On je napisao i knjigu *Kooperativizam kao sred-*

stvo emancipacije radničke klase. Isto tako su prevedeni i neki izvaci iz djela Gustava Landauera godine 1907. No, svi centri propagande uskoro su bili likvidirani i publikacije su prestale izlaziti. U Parizu je dr. Josef Zielinski bio blizak listu *Temps Nouveaux*.

Bakunjin, koji je suosjećao s poljskim nacionalnim pitanjem, nikad se nije uspio s Poljacima složiti što se tiče pitanja da napuste svoje povijesne zahtjeve da inkorporiraju Ukrajince, Bjelorusce i Litvance u vlastitu državu. Jedini poljski drug s kojim je mogao surađivati do određene mjere bio je Walerian Mroszkowski.

Rumunjska je bila zemlja gdje su, prije tursko-ruskog rata koji je buknuo 1877., dugo konspirativno djelovali bugarske izbjeglice iz Turske; Nečajev je prošao tom zemljom kad se tajno vratio u Rusiju godine 1869. Prvi socijalistički i anarhistički poticaj u Rumunjskoj dali su ruske izbjeglice okupljeni u grupama studenata i mladih profesora.² Oko godine 1890. oživljena je propaganda i to komunističko-anarhistička – riječ je o studentima koje su privukli časopis *La Révolte* iz Pariza i ideje Kropotkina i Gravea. S vremena na vrijeme, premda vrlo rijetko, bilo je sporadičnih pokušaja da se približe seljacima, ali propaganda je u cjelini nailazila na pozitivnu reakciju u ograničenom miljeu intelektualnih simpatizera. Njihova je glavna potpora dugo bio P. Mușoiu. A bili su tu i N. K. Sudzilovski (dr. Russell, koji je umro u Kini oko 1930.), Zubka-Kodreanu, Zamfiri Arbore (Ralli, aktivan u Bakunjinovo doba), Levezan, Zošin i drugi.

Dvojica su *bugarskih* revolucionara, Hristo Botev i Ljuben Karavelov, kontaktirali s Bakunjinom i Nečajevim; Botev je bio u dodiru i s Rumunjom Sudzilovskim, ali posve ih je obuzela nacionalistička zavjera i Boteva su ubili kao pobunjenika. Petnaest godina poslije, otprilike od 1890., anarhističke komunističke ideje propagirali su studenti koji su čitali *La Révolte*, posebice Stojanov, student medicine u Parizu, Genevi i u Bukureštu; on je bio vrlo blizak Merlinu, a dobro je poznao i Reclusa, Galleanija, Kropotkina i Malatestu. Izgrađena je kontinuirana, široka aktivnost, što je oživljena nakon dugog razdoblja ratova; uključivala je i radnike i seljake, a nije bila ograničena u svojem utjecaju na intelektualnu manjinu (neki su od njih bili krvavo progonjeni i mučeni) i imala je čvrste korijene kakve nije imala ni u jednoj drugoj istočnoeuropskoj zemlji.

U *Srbiji* je, s druge strane, libertersko djelovanje bilo vrlo jadno, premda su 1872. neki srpski studenti bili vrlo bliski s Bakunjinom u Zürichu. Svojim su idejama dali glas u nekim novinama i pamfletima što su se pojavili između 1905. i ratnih godina (1912.), dok u Jugoslaviji nije bilo ni iskrice života nakon 1918. Samo je jedan *hrvatski* liberter, radnik, Stjepan Fabijanović, koji je bio prisiljen napustiti svoju rodnu zemlju i umro je u Sjedinjenim Državama 1933., ostavio za sobom trag neovisnog i hrabrog duha u mnogim publikacijama tiskanim u Sjedinjenim Državama.

Anarhističko-komunističke publikacije na *armenskom* jeziku, koje su se pojavile u Genevi od 1891. do 1894. duguju marljivome Aleksandru Atabekianu, studentu medicine, već prije spomenutome, koji je tiskao mali časopis – *Hamaïnk (Komuna, 1894.)*. Nakon nacionalističkih borbi i nesreća, čini se da su Armenci posve napustili propagandnu djelatnost, osim onih rijetkih intervala u Tbilisiju kad bi javni život bio ponešto slobodniji.

Gruzijski su anarhisti u ruskom pokretu bili brojni i vrlo odani. Većina njihovih militantnijih članova bila je obuhvaćena velikim suđenjem “pedesetorici” u Moskvi godine 1877., dok je Čerkezov već bio osuđen u suđenju Nečajevu godine 1871. Kasnije su oni i Čerkezov, koji je 1876. pobjegao iz Sibira, počeli agitirati za autonomiju Gruzije; čak je i njihov socijalizam, u gruzijskim

² U engleskom izdanju nema ove rečenice koja se pojavljuje u francuskom izdanju: Glavni je rumunjski teoretičar socijalizma bio Nicolas Petrovič Dragoš s pseudonimom Zubku Kodreanu. Njegovi učenici, dr. Russel i Jon Nadežde vodili su intenzivnu propagandu u Besarabiji od 1879. do 1881. godine. Filitis i Monteanu prenijeli su centar propagande u Bukurešt (1884.-1885.) gdje su izdali i prvi anarhistički časopis.

publikacijama koje su izlazile u Parizu, bio prožet nacionalnim autonomaštvom. Mladi Gogelija je, prije nego Čerkezov, zagovarao anarhistički sindikalizam u Tbilisiju 1905.-1906. i činio je sve što je bilo u njegovoj moći od 1917. do svoje smrti da propagira tu ideju. Čerkezov je razvio kulturnu suradnju, zasnovanu na solidarnosti i autonomiji, među neprijateljskim nacionalnostima, Gruzijcima, Tatarima i Armencima, u Tbilisiju 1905.-1906., ali ako se Gruzijci, Tatari i Turci i dogovore, to još nije značilo da su i Armenci u dobrim odnosima s njima.

U Palestini je vjerojatno bilo nekih tiskanih pamfleta, kao i prijevoda na turskom, tatarskom, perzijskom, arapskom, pa čak i na hebrejskom jeziku, ali to mi je nepoznato. Vjerujem da ipak mogu izjaviti kako Indijce nije zahvatila izravna liberterska propaganda; bojkot, taktika neposlušnosti, teror provoden u nacionalističkim borbama, imali su za cilj da se staru vlast zamijeni novom. No, odajmo poštovanje žrtvama koje su pale prije nego što se uspostavila nacionalistička vlast; među njima su dr. José Rizal na Filipinima, Multatuli svojega naroda (bio je Tagalac), autor djelā *Noli me tangere* (*Ne dotiči me*), *Philibusterizam* i veličanstvene poeme koju je napisao prije svojeg smaknuća. Odajmo počast i korejskim žrtvama (korejski izbjeglice u Kini objavljivali su anarhističke publikacije), i onima na otoku Formozi (i ondje su izbjeglice iz Kine međusobno cirkulirali anarhističke publikacije). Drugdje, na Dalekom istoku i u Indoneziji, čini se da je bila dostupna samo komunistička propaganda.

Što se *Kine* tiče, odbijam biti eksponent Lao Tseovih učenja (on je živio nekih petstopedeset godina prije Krista), koji je, u tekstu nekih svojih prevodilaca, dobio prilično liberterski "štih". Poznat nam je i Yang-chu, kojeg se smatralo "kineskim Stirnerom". Godine 1907.-1908. mladi su kineski intelektualci u Parizu tiskali novine *Sinsiki* (*Nova vremena*) i stanovit broj prijevoda anarhističko-komunističkih tekstova. Kasnije je ta skupina, vrativši se u Kinu, sudjelovala u općim liberalnim aktivnostima; utjecali su na liberalizaciju obrazovanja i tvrdilo se da su napustili anarhizam. Čini se da je pokret, koji je u samoj Kini osnovao Shih Fu, pokušao utjecati izravno na ljude. Liberterske su ideje, u mjeri u kojoj ih nije bio preplavio komunizam i nacionalni liberalizam, imale sljedbenike u južnoj Kini, a poglavito među Kinezima u Sjedinjenim Državama.

Što se tiče *Japana* poznati su nam uglavnom život i žrtva Denjira Kōtokua i Sakaea Ōsugija. Godine 1905. Kōtoku je, dok je bio u zatvoru, prešao s marksizma na anarhizam. On je prihvatio Kropotkinove teorije, a posebice ga se dojmila knjiga *Polja, tvornice i radionice*, ali progon ga je odveo u antimilitarizam, opći štrajk i vjerojatno terorističke planove. Kako bilo, on, njegova žena, Suga Kanno, i drugi drugovi, obješeni su 24. sviječnja 1911. Ōsugi i njegova supruga, Itō Noe, isto tako su smaknuti, 16. rujna 1923. Njih su dvoje, izgleda, smatrali odgovornima za veliki potres u Tokiju.

U Kini i u Japanu bilo je mnogo sindikalističkih i anarhističkih organizacija i publikacija; neke su od njih bile prilično važne. Vrlo često su ih progonili i ugušivali. Bit će da su u skorašnje vrijeme val nacionalizma i komunizma, katastrofe i rat prekinuli tu djelatnost. No, barem je u Kini, liberterski osjećaj još živ i u stalnom porastu; postoji želja da se otkrije put prema slobodi daleko od autoriteta koji se ustoličio u zastrašujućem obliku. Kako se čini, Japan pak trajno tone u autoritarni mrak, unatoč svim naporima odanih propagandista.

Kako prelazimo na preostale eruopske zemlje, mogli bismo se prisjetiti da je od godine 1881. u staroj *Austro-Ugarskoj* socijaldemokracija bila odlučno protjerana na drugorazredno mjesto i, na kraju, svedena na malu manjinu revolucionarnih socijalista koji su počeli s anarhističkom obrazovnom propagandom godine 1883. Tu ranu ideološku naobrazbu prekinule su terorističke akcije i represije su ih svele na podzemno postojanje. Nakon godine 1885., socijaldemokrati su počeli svoj oporavak i dali se na posao da uspostave dugotrajnu, isključivu vlast nad radnicima.

Razdoblje od 1881.-1884. imalo je utjecaja na njemačke i češke socijaliste, na neke Poljake, ča pak i na neke Madžare u Madžarskoj. No, nije im dalo dovoljno vremena da detaljnije razrade svoje ideje, ali duh i volja su se probudili.

Tek je mnogo kasnije, 1892. i ponovno 1907., bilo moguće početi s novom javnom propagandom, koja se, ipak, morala suočiti s činjenicom da su se radnici u sve većem broju priklanjali socijaldemokraciji. Među grupama s njemačkog govornog područja ta propaganda nije doprla do sindikata. U Češkoj je do njih doprla, posebice do rudarskih sindikata u nekim regijama, i do 1914. postoji obilje anarhosindikalističkih tiskovina, kao i anarhističkih publikacija na češkom jeziku. Među ovim su posljednjima, one koje je uglavnom tiskao St. K. Neumann, bile po svojem karakteru manje-više slične mladenačkoj liberterskoj literaturi u Francuskoj; ostale su, većinom, bile glasila obrane u radničkim borbama. Oba su tipa publikacija bila podvrgnuta stalnim nacionalističkim infiltracijama. Prvi svjetski rat ugasio je sve te aktivnosti i nakon rata su svi oni, socijalisti i anarhisti u Čehoslovačkoj, udarali u bubanj nacionalnog domoljublja. Sve što je preostalo od anarhističke literature bio je omanji list *Bezvlastie (Bezvlašće)*, koji više ne postoji, i sve što nije apsorbirao nacionalizam nacionalne države preteklo je u ruke moskovskog komunizma.

U Austriji, gdje se govori njemački, mnoge je publikacije objavljivao od godine 1907. Rudolf Grossmann, koji je svoje ideje uglavnom skupio u djelu *Die Neuschöpfung der Gesellschaft durch den kommunistischen Anarchismus (Novo stvaranje društva komunističkim anarhizmom)*. Njegov godišnjak, *Jahrbuch der Freien Generation (Godišnjak slobodnog naraštaja)*, koji je slijedio časopis pod istim imenom (1906.-1908.), prenio je svojim austrijskim čitaocima mnoga međunarodna anarhistička djela.

U *Madžarskoj* je nakon intenzivnog aktivnog razdoblja revolucionarnog socijalizma od 1881.-1884. uslijedio zastoje. Ideje dr. Eugena Heinricha Schmitta imale su tada velik utjecaj; on je vrlo jasno i upućeno zastupao liberterski socijalizam koji je po svojem moralnom nazoru bio prilično blizak tolstojevstvu. Te ideje nisu potpuno zadovoljavale one koji su zagovarali veće organizirane kolektivne aktivnosti što će izazvati stvaran liberterski narodni pokret. Među prvima je bio mladi Ervin Szabó (1877.-1918.); među posljednjima, koji su bili skloniji narodnom pokretu, bio je grof Ervin Batthyany (rođen otprilike 1877.), koji je tiskao časopis *Társdalami Forradalom (Socijalna revolucija; 1907.-1911.)*. On je zagovarao komunistički anarhizam i istodobno se posvetio narodnom obrazovanju, posebice u seoskim sredinama. Batthyany je proveo mnoge godine u Engleskoj, gdje je bio u dodiru s Kropotkinom.

Bilo je i drugih Madžara koji su nastavili rad Eugena Heinricha Schmitta, posebice Krauss, ali rat, boljševički režim godine 1919., krvave represije što su uslijedile i još traju, apsorbirale su, uništile ili raspršile te ljude i nema znaka ikakvog oživljenja liberterskih ideja u toj nesretnoj zemlji.

U *Grčkoj* je tijekom razdoblja od 1870.-1880., osim talijanskih izbjeglica i njihovih kontakata s drugovima u Egiptu i u Turskoj, bilo i nekih kontakata s Jurskom federacijom. Neki su Kropotkinovi pamfleti cirkulirali u grčkom prijevodu nakon 1886.; socijalizam Platona N. Drakulija, koji je tiskao te pamflete, bio je socijalizam eklektičnoga tipa. Nekoliko postojećih anarhističkih skupina uskoro su postale izolirane, ali su i dalje zadržale svoju važnost; Stavros G. Kallergis bio je jedan od najaktivnijih pristaša. Bilo je terorističkih akcija i mnogih progona.

U *Egiptu* su i u *Tunisu*, talijanski anarhistički emigranti i izbjeglice dugo tvorili duh liberterske aktivnosti. Spomenut ćemo posebice Icilija Uga Parrinija iz Leghorna (1851.-1906.) koji je bio aktivan u Egiptu.

Malatesta, Galleani i Gori proveli su neko vrijeme u Egiptu. U Tunisu je upravo dr. Niccolò Converti bio autor niza publikacija. Ti talijanski centri aktivnosti, koji su podupirali najnaprednije sektore talijanskog pokreta, nisu mogli ostvariti dužu lokalnu aktivnost u tim zemljama budući da je na svaki takav pokušaj uslijedila represija. Slično je bilo i među Francuzima u Alžiru, gdje su anarhističke publikacije izlazile ali nisu imale utjecaja na lokalno stanovništvo. Tako je bilo i u Tangeru, u Maroku, koji je, nekoć povremeno pružao sklonište anarhističkim izbjeglicama iz Španjolske.

U engleskom i nizozemskom (Buri) govornom području Afrike, čini mi se da nije bilo liberter-ske aktivnosti vrijedne spomena. Jedina je iznimka Henry Glasse, Englez koji je emigrirao u Natal i održavao kontakte s drugovima u Londonu. U Australiji su od godine 1887. razne komunističko-anarhističke publikacije izdavali drugovi čije su se ideje oblikovale čitanjem listova *Liberty* (Boston), *Commonweal* Williama Morrisa (London) i *Freedom* (London). Bile su to publikacije: *Honesty* (Čestitost), *The Australian Radical*, *Anarchy*, *The Revolt* (Pobuna), *Reason* (Razlog) i drugi, a izdavali su ih pristaše poput W. R. Winspeara, Davida A. Andradea, J. A. Andrewsa, J. W. Fleminga. Uglavnom su sve to bili pojedinačni naponi, svakako ne uzaludni, ali nemoćni protiv društvenog etatizma, koji je cijeli kontinent imao u svojem stisku i spriječio nekoliko izravnih pokušaja da se ostvari neovisni sindikalizam u Australiji i na Novom Zelandu. Vjerojatno je bilo izoliranih libertera u Kanadi engleskoga govornog područja, ali ništa se ne zna o djelovanju koje bi polučilo kakve publikacije na engleskom jeziku.

Napisao sam mnoga duga poglavlja o preostalom velikom broju zemalja španjolskog i portugalskog govornog područja. Ograničit ću se ovdje samo na kratke opaske koje se bave istaknutim spisima tiskanim u tim zemljama i njihovim značenjem.

Spomenut ćemo vrlo dobro dokumentiranu i kritičku knjigu Nena Vasca (Nazianzeno de Vasconcelos, umro 1920.), naslovljenu *Concepção Anarquista do Syndicalismo* (Anarhistička koncepcija sindikalizma); zatim knjigu *O Sindicalismo em Portugal. Esboço historico* (Sindikalizam u Portugalu. Povijesni prikaz) M. J. de Souze; knjigu *Kropotkin. Su Vida y Obras* (Kropotkin: život i djela) Adriana del Vallea (Palmiro de Lidia). Spomenut ćemo i *L'Évangile de l'heure* (Evangelje ovog doba) Paula Berthelota; zatim *El Anarquismo en el Movimiento Obrero* (Anarhizam i radnički pokret) E. Lópeza Aranga i D. A. de Santillána; te *La FORA Trayectoria e ideología del Movimiento obrero revolucionario en la Argentina* (FORA – pravac i ideologija revolucionarnog radničkog pokreta u Argentini) D. A. de Santillána i povijesni prikaz iz *La protesta* istoga autora.³

U Meksiku je bilo legendaranih, epskih pripovijesti o seoskim pobunjenicima, borbama koje su nastojale srušiti stoljeće star despotski režim, o Ricardu Floresu Magónu, Praxedisu G. Guerreru i Libradu Riveri. Istraživanja socijalističke i liberterske povijesti te zemlje J. C. Valadesa i njegovi povijesni i bibliografski ogledi, skupljeni u knjizi koja obilježava tridesetu obljetnicu časopisa *La Protesta*, *Certamen Internacional*, sadrže obilje povijesne građe.

Zemlje koje još treba razmotriti su Argentina, Urugvaj, Paragvaj, Bolivija, Peru, Čile; isto tako Ekvador, Kolumbija, Salvador, Kostarika, Meksiko, Gvatemala, Kuba, Brazil; i napokon, trebalo bi govoriti i o latinoameričkim radnicima u Sjedinjenim Američkim Državama.

Istodobna prisutnost Kreolaca, Španjolaca, Katalonaca, Talijana i nekih Francuza u Americi, kontinuirano useljavanje, nazočnost američkih Indijanaca u različitom broju u tim zemljama,

³ D. A. Santillán, "La Protesta". *Su historia sus diversas fases y su significación en el movimiento anarquista de América del Sur* (O povijesti, o njezinim različitim fazama i o njezinu značenju u anarhističkom pokretu u Južnoj Americi, u *Certamen internacional de "La Protesta"*, Buenos Aires, 1927. str. 34-71.

utjecaj europskih djela i militantnih pristaša, posebni ekonomski problemi s kojima se suočavaju različiti lokaliteti, velika udaljenost koja je uklonila utjecaj europske politike i ekonomije – svi ti čimbenici neizbježno djeluju tako da stvaraju na tom kontinentu libertersko poimanje posve različitog karaktera.

Na ovim sam stranicama pokušao uglavnom samo ukratko ocrtati obrise te široke teme, koja obaseže nekoliko poglavlja u mojim netiskanim svescima. Mnoge su se zanimljive ličnosti i mnogi zanimljivi pokreti oblikovali u to doba na tim prostranim područjima; od ranih socijalista do Internacionale, od teritorijalnih organizacija do individualnih i kolektivnih pobuna. Bilo je propagandnih aktivista koji su došli iz Španjolske, Italije, Francuske.⁴ Bilo je ljudi poput Rhodokanatyja, Zolacoste Sanza, Ettorea Mateija, Malateste, dr. Johna Creaghea, Joséa Prata, Gorija, Esteva, Lópeza Aranga, Santillána, Damianija, Fabbrija, Nena Vasca i tisuće drugih. Bilo je ljudi iznimnoga talenta, poput Rafaela Barreta, Paula Bartheolota i drugih. Bilo je i važnih autohtonih južnoamerikanaca poput Alberta Ghiralda, Gonzáleza Prade, Gonzáleza Pacheca i nezaboravnog Ricarda Floresa Magóna, žrtve američke okrutnosti, poput Librada Riverere, dr. Fabija Luza i drugih.

⁴ B. Victor y Suárez, koji je objavio prijevod Cabetova djela *Le Communisme* u Buenos Airesu godine 1864., došao je s Balearskih otoka.

17. Revolucionarni sindikalizam u Francuskoj. Fernand Pelloutier. Emile Pouget. Kropotkin, Malatesta i sindikalizam (1895.-1914.)

Premda bih želio ovaj rad što više skratiti, jer je već ionako predugačak, shvatio sam da ipak još moram izvijestiti o kontaktima i odnosima našeg pokreta i sindikalizma.

U Francuskoj je od godine 1880. rad u grupi – potpuno samostalnoj, koja djeluje na dobrovoljnoj osnovi, uz odsutnost oporbenih sila, prepreka ili protivnika (barem kada nije bilo želje za sukobom) – rad u grupi kao takvoj tvorilo idealan oblik organizacije za anarhiste. No, ako bi grupi manjkao motiviran, izravan cilj, to bi je dovelo u izolaciju i paraliziralo njezinu energiju. Istodobno, grupa se lako mogla raspršiti, budući da nema većeg kolektiva koji bi je mogao braniti. A kad bi došlo doba progona, svi bi zaboravili da su sindikati već bili povezani s revolucionarima – kao u posljednjim godinama carstva Napoléona III – da su oni pružali i utočište, kao što je to bilo u godinama reakcije nakon Komune. Pouget je još početkom 1894. predložio da anarhisti u Parizu uđu u sindikate, budući da su im sva druga sredstva djelovanja bila nedostupna.

Emile Pouget je godine 1897. bio pokretačka sila Sindikata trgovačkih zaposlenika Pariza (Syndicat des Employés de Commerce Parisiens). Godine 1880. on se okrenuo od socijalizma anarhizmu. U to su se doba, stolari, postolari i krojači povezali kako bi jedni drugima pomogli u demonstracijama i svakovrsnim kolektivnim izravnim akcijama – bojkotima i sabotazama – a stupili su i u kontakt s nezaposlenima. U međuvremenu je, Pouget, koji je napisao i raspačavao tajni pamflet naslovljen *A l'Armée*, zatvoren prilikom velikih demonstracija nezaposlenih u ožujku 1883. i ostao je u zatvoru do siječnja 1886. Njegova je odsutnost nedvojbeno pridonijela još većoj izolaciji grupa. Kad su ga oslobodili, nije više mogao popraviti situaciju i morao je stvoriti za sebe forum, u obliku publikacija, a tu se posebno ističe list *Le Père Peinard* (*Otac Peinard*) koji je izlazio od 1889. do 1894. Pouget je učinio više od bilo koga drugoga kako bi potaknuo anarhističko djelovanje i narodni bunt, ali je i shvatio da su grupe slabe i izolirane. Odlučio je, dok je bio u egzilu u Londonu, prekinuti takvo stanje stvari.

Bio je upoznat s aktivnostima *Fernanda Pelloutiera*, koji je predložio na kongresu "Fédération des Travailleurs Socialistes de l'Ouest" (Socijalistička federacija radnika Zapada – sljedbenici Paula Broussea ili takozvani "brousseovci") u Toursu 1892. da se temeljito prouči opći štrajk i da se o zaključku, do kojega se dođe, izvijesti posebno izabrani komitet na kongresu Socijalističke internacionale u Zürichu 1893. Pelloutier se u veljači 1893. nastanio u Parizu; ondje je sreo Hamona i Gabriela de La Sallea (iz lista *L'Art social*). Prema Hamonu, zahvaljujući njegovu utjecaju i literaturi kojom ga je opskrbljivao, Pelloutier je uskoro postao anarhist. Predstavljao je "La Bourse du Travail" (Burza rada) iz Saint-Nazairea u Federaciji "burza" u Parizu od 1894. i u lipnju 1895. postao je sekretar Federacije, koja je osnovana u veljači 1892.

Pelloutier je na nacionalnom kongresu sindikalnih komora i kooperativnih skupina, održanom u Parizu u srpnju 1893. već predložio da se Federacija sindikata treba organizirati u industrijske

federacije prema vrsti zanimanja, a da svoju lokalnu federaciju trebaju organizirati u “Bourse de Travail” (predložio je i stvaranje nacionalne federacije takvih “burza” i internacionalne federaciju industrijskih federacija). Taj je prijedlog bio analogan projektu razrađenom u Valenciji 1871., koji je upravo u to vrijeme Lorenzo trebao predložiti na konferenciji Internationale u Londonu.

U rujnu 1894. u Nantesu su “guesdisti”¹ pretrpili ozbiljan poraz u vezi s pitanjem općeg štrajka. Sindikat *Confédération Générale du Travail* (Opća konfederacija rada, CGT) osnovan je u Limogesu u rujnu 1895.; njegov je statut odredio da se članovi Konfederacije drže podalje od svih političkih škola. Taj je sindikat obilježio samo razdoblje do 1900., uz potporu reformista, a u opreci Federaciji burza, koja je bila samostalna i pokrivala je svu živu revolucionarnu aktivnost sindikatā (kao što je Pouget objavio 1905.; po prirodi stvari, lokalne su federacije vodile posve različit život od onoga u sekcijama federalnih sindikata, budući da su bili raspršeni zemljom i rijetko svjesni postojanja onih drugih).

Upravo je u tom okruženju međusobnih utjecaja Pelloutier razvio svoju teoretsko-praktičnu propagandu i svoj organizacijsko-koordinacijski rad od 1893. pa do svoje prerane smrti godine 1901., ili tako dugo dok mu je teška bolest dopuštala da radi. Posebice moramo istražiti njegove praktične ideje u vezi s općim štrajkom i njegove temeljne socijalne ideje što su tvorile ideološku osnovicu njegova napora da organizira Burzu rada na novim osnovama. U svojem tekstu *L'Organisation corporative et l'Anarchie* (*Korporativna organizacija i anarhizam*), Pelloutier je zamislio slobodnu i dobrovoljnu udrugu proizvođača kao prototip prvog novog oblika društva budućnosti – premda prijelaznoga (budući da napredak nema kraja); izlažući strukturu života članova udruge, istaknuo je da je zametak tih novih oblika već bio prisutan u (tada) postojećim Burzama rada, koje je on više volio zvati “Komorama rada”. Njihova je uloga – prema Pelloutieru – bila identična. Zaključio je da su korporativni savez, koji je u procesu razvoja, te komunističko i libertersko društvo u svojem “inicijalnom razdoblju” u savršenoj slozi; jer oboje žele svesti sve funkcije društva na zadovoljenje naših potreba. I dok se korporativni savez trajno oslobađao svoje vjere u nužnost postojanja vlada, obje su instancije željele razviti slobodnu razmjenu ideja među ljudima; autoritet i prisila će nestati i ljudi će sami ostvariti oslobođenje. Radnici bi trebali proširiti područje svojeg proučavanja kako bi razumjeli da je cjelokupni život društva u njihovim rukama; oni neće preuzimati druge dužnosti osim one koje sami žele. To je zadaća koja se sama po sebi podrazumijeva, a i cilj anarhizma.

Na svoj je način Pelloutier uspio povezati sadašnjost s budućnošću posredstvom jedne organizacije za koju je vjerovao da je kadra silno se razviti, ali učinio je to krajnje diskretno i u iznimno liberterskom duhu. Uglavnom se zanimao za *slobodnu komunu*, koju će u njezinim početnim fazama podupirati institucije, odnosi, iskustvo i običaji solidarnosti koje će lokalne organizacije moći oformiti i ostvariti svojim neprekidnim djelovanjem u svrhu ostvarenja toga cilja. On je, više od sviju, znao koliko je malo toga već ostvareno; isto tako je shvatio da je “burzama”, koje su se održavale općinskim sredstvima, manjkala stvarna neovisnost. Što bi se moglo poduzeti da se parira tim lokalnim utjecajima? A industrijske su federacije bile još slabije; kad su bile revolucionarne, bile su malobrojne članstvom i nesposobne za čvršći pritisak ekonomskim zahtjevima, osim kakvom iznenadnom akcijom ili višemjesečnim usredotočenjem sve svoje snage na jedan lokalni štrajk. Federacije s velikim članstvom su, s druge strane, slijedile reformističku taktiku i pobrinule su se da se ne upletu u štrajkove koji bi mogli ispasti predugi ili prečesti.

¹ Pristaše Julesa Guesdea (što je pseudonom Mathieua Basilea, 1845.-1922.) francuskog marksista.

Knjiga *L'Histoire des Bourses de Travail* (Povijest burza rada) i njegovi časopisi *Ouvrier des Deux Mondes* (Radnik dvaju svjetova) i *Monde Ouvrier* (Radnički svijet) što su izlazili od 1897.-1899. blijeda su slika Pelloutierovih napora. Sve je bilo protiv njega: država, poslodavci, radikalne gradske uprave i političari socijalisti kojima je "oteo" mnoge radne ljude kao glasače. Čak su se i anarhisti, koje je pridobio sindikalizam – s iznimkom nekih, poput Georgesa Yvetota i Paula Delesallea – više zanimali za industrijske federacije i bili su gorljiviji uvesti strože metode izravne radničke borbe. Tako je, sučeljen s poslodavcima, koji su se s radničkim bojkotima borili vlastitim bojkotima – "lockautom", crnim listama i slično – korporativni kongres održan u Toulouseu u rujnu 1897., posebice pod utjecajem Pougeta, prihvatio sabotažu kao sredstvo djelovanja.² U Toulouseu su se isto tako dogovorili o "radničkom savezu", organskoj sponi federacija i "burza", i o publikaciji sindikalističkoga dnevnog lista; bili su to daljnji rezultati Pougetovih napora i prvi korak prema djelotvornijem CGT-u. Od tog su se doba nadalje, članovi komiteta i funkcionari, koji su bili manje zainteresirani za socijalne ideje, postupno povlačili ili više nisu bili birani, što je razmjerno olakšalo mladim anarhistima, koji nisu bili uključeni u socijalističku politiku, pa čak i nekim "allemanistima"³ i blanquistima da preuzmu funkcije koje su ovi napustili. Takve promjene nisu bitno djelovale na priprosto članstvo; oni su se u svakoj akciji pokoravali tim hrabrim i odlučnim ljudima koji su bili sposobni dokazati svoju korisnost i žilavost i tako zadobiti ugled i popularnost.

Ta je nova generacija dominirala pariškim kongresom u rujnu 1900. *La Voix du Peuple*, tjednik koji je izdavao Pouget, osnovan je 1. prosinca te godine i Pouget je zastupao sindikalističku teoriju i praksu u napisima koji su se odlikovali jasnoćom i preciznošću. Među tim su napisima bili: *Grève générale réformiste et Grève générale révolutionnaire* (Reformistički i revolucionarni opći štrajk); *Les Bases du Syndicalisme* (Osnove sindikalizma); *Le Syndicat* (1904.); *Le Parti du Travail* (Stranka rada, 1905.); *L'Action Directe* (Izravna akcija, 1907.). Nakon njih su slijedili *La Grève, Label et Boycott* (Štrajk, muka i bojkot), *Sabotage* (Sabotaža), *Antimilitarisme* (Antimilitarizam), *La Grève Générale* (Opći štrajk), te sljedeći niz: *La CGT* (1908.), *La Sabotage* (1910.), *L'Organisation du Surmenage: Le Système Taylor* (Organizacija premorenosti: Taylorov sustav, 1914.) i utopija *Comment nous ferons la Révolution* (Kako ćemo provesti revoluciju) koju su potpisali Émile Pataud i sam Pouget.

Pouget je zastupao hipotezu o sindikalističkoj organizaciji kao temeljnoj organizaciji novoga društva. Delesalle je (1900.), koji je temeljio svoje ideje na Pelloutierovim, podržavao istu hipotezu o sindikalističkoj organizaciji kao zametku. Griffuelhes je 1909. (*Le Syndicalisme révolutionnaire* [Revolucionarni sindikalizam]), pak izrazio velike sumnje u vezi s tim prijedlogom, smatrajući da ne možemo predvidjeti oblik onoga što nadolazi, ništa više nego što su pisci i filozofi osamnaestog stoljeća mogli naznačiti kakav će biti točan oblik revolucije iz 1879., premda je bilo mnogo naznaka da će do nje doći i da su se oni sami za nju pripremali. Godine 1908. Pouget je jasno izrekao da su sindikati zametak organizacija novoga društva i da će te grupe ispuniti svoju zadaću društvene preobrazbe (vidjeti *La Confédération Générale du Travail*, str. 26). Tako su ta dvojica istaknutih sindikalista bili stup CGT-a do godine 1908. i, koliko se zna, složno su surađivali, a razilazili su se što se tiče tog pitanja, koje je često izbijalo u prvi plan. Zapravo, Pouget je bio posve za tezu o sindikatima kao zametku budućega društva, dok je Griffuelhes isprva bio protiv, a kasnije je zauzeo agnostičko stajalište.

² "Sabotaža", potječe od škotskoga "ca'canny" što znači smanjenje radnog učinka; vidjeti slavni izvještaj *Boycottage et sabottage* (Bojkot i sabotaža) kongresne komisije o bojkotu.

³ Jean Allemane, tiskar, zahvaljujući svojoj dobroćudnosti i čestitosti, okupio je oko sebe grupu simpatizera koje su zvali "allemanistima". Zatupali su radničku državu, antiparlamentarizam i antimilitarizam.

Pouget je ponovno utvrdio – ili oslabio, ako hoćete – svoje stajalište u svojoj utopiji iz 1909.; o tom je djelu Kropotkin, nakon zrele prosudbe, izrekao svoje mišljenje u uvodu u francusko izdanje utopije iz 1911. i u uvodu u revidirani tekst ruskoga izdanja iz 1920., a svemu tome prethodile su mnoge primjedbe izražene u nekim pismima koja bi trebala biti poznata. Kropotkin je bio vrlo zbunjen; premda ga Pougetov plan možda nije zadovoljavao kao čin afirmacije volje kolektivnog rada, on je ipak pitao gdje je u toj situaciji prostor za anarhizam, njemu tako drag, ali nešto neodređeno i nepostojeće za Pougeta i Patauda. Za te ljude anarhizam nije postojao prije ostvarenja njihova novoga društva – koje je predstavljeno kao nastavak CGT-a – niti tijekom postojanja tog društva, niti će, budući da su oni opisivali društvo srodno anarhističkome, biti potrebe da ga se napusti zbog nekog drugog sustava. U međuvremenu, Griffuelhes je, uspoređujući planirane sustave u predrevolucionarnom razdoblju s nerazumljivim događajima koji su se dogodili početkom francuske revolucije, jasno shvatio da planirani sustavi, koji su zamišljeni u vakuumu, nude maksimum, dok revolucije ispunjavaju minimum, budući da njihovi provoditelji nemaju iskustva, pritisnuti su preprekama i postaju dezorijentirani kad se suoče s mnoštvom nepredvidivih čimbenika.

U doba kad je Pouget pisao svoju utopiju, već je bio uobličio novu teoriju o “savjetima radničkih zastupnika”, koje je isto tako smatrao “zametkom nove revolucionarne sile”. “*Okružne skupštine*” (Kropotkin) i “*sindikati*” (u Španjolskoj do 1888., zatim Pougetovi itd.), “*sovjeti*” (iz 1905. i u boljševičkoj teoriji) već su *tri suparnička zametka, a slobodna zajednica* nudi još jednu mogućnost, i tako dalje i tako dalje.

Zanimljivo je promatrati razvoj sindikalizma tijekom razdoblja od 1900. do 1908. *Bourses du Travail*, osnova *slobodne zajednice*, Pelloutierov ideal, zauzimaju drugo mjesto kad ih se uspoređi s “*federacijom industrija*”, koja je imala naum zamijeniti *državu*. Baš kao što se dogodilo prije dvadeset godina između burzista, komunista i guesedista – sviju osvajača države – tako su sada etatisti protjerali komuniste u drugi plan. Kad je moć u pitanju, veća moć se pokazuje privlačnijom. Na kongresu u Montpellieru (rujan 1902.), *burze* i *federacije* tvorile su tu poveznju organizaciju koja je djelovala od 1903. nadalje; deset godina poslije osjetila se potreba za *okružnim savezima* sindikata (to jest, na konferenciji u srpnju 1913.). Borba protiv millerandizma,⁴ protiv militarizma, napeti (češće nego ugodni) odnosi sa sindikalnim organizacijama u drugim zemljama – posebice s reformistima i socijaldemokratima u Njemačkoj, koje je vodio Karl Legien – antagonizmi između revolucionara i reformista u samom CGT-u i mnogi štrajkovi – neki su brzo izborili pobjedu, neki su bili teški i dugo su trajali – sve su to događaji koji su obilježili razdoblje nakon 1900. godine. A na kongresu u Bourgesu (jesen 1904.) osjetili su potrebu da poduzmu odlučan korak kako bi se 1. svibnja 1906. izravnom akcijom, dobrovoljno ili silom, zatražio osmosatni radni dan

Ta je akcija suočila snage CGT-a, dosad neiskušane, s točno određenom zadaćom koja će im donijeti stanovit zagonetni ugled. Ona je uključivala odanost i formalno obećanje koje treba ispuniti u kratkom roku. Nije bila promišljena. CGT je poveo impulzivnu, grozničavu agitaciju, koju je vlada dočekala otporom, progonom, sumnjom da žele isprovocirati masakr i okrutno suprotstavljanje poslodavaca. Agitacija nije osjetnije uspjela ni u čemu. Istog tog mjeseca svibnja godine 1906. izbori su doveli socijaliste, a posebice Jaurèsu, u vodstvo, s rezultatom da je sindikalizam praktički pao u sjenu. Hervéov pobunjenički revolucionarni duh u to je doba privukao one nemirna duha među anarhistima i sindikalistima koji su bili uključeni u besplodnu agitaciju, ali Hervé ih se oslobodio kad je iznenada promijenio smjer i naglo skrenuo u suprotnom pravcu.

⁴ Prema francuskom političaru i publicisti Étienneu Alexadreu Millerandu (1859.-1943.), označava političke ma-

Kongres u Amiensu, održan u listopadu 1906., koji se ispravno smatrao najvećim usponom CGT-a, bio je uistinu njegov vrhunski napor. Revolucionarnu je ideju pobjedonosno potvrdila slavna rezolucija, opće poznata kao "Povelja iz Amiens", u spomen na slavnu komunalnu instituciju iz dvanaestog stoljeća (o kojoj je Augustin Thierry 1856. napisao studiju). Bila je to jedna od najodličnijih sindikalističkih deklaracija, nedvojbeno ju je napisao Pouget. U njoj je pisalo da će sindikat, koji je danas grupa otpora, u budućnosti biti grupa kojoj će se povjeriti proizvodnja i distribucija, temelji za društvenu rekonstrukciju. Ta će zadaća zahtijevati participaciju svih radnika, bez obzira na njihova politička ili filozofska gledišta, budući da će, kao pojedinci, biti slobodni djelovati prema vlastitom mišljenju, ali ta mišljenja neće upletati u rad sindikata. Izravna ekonomska akcija protiv poslodavaca bila je jedino važna i te se organizacije ne bi smjele baviti strankama ili sektama, koje mogu posve slobodno djelovati u korist društvene rekonstrukcije izvan organizacija ili usporedno s njima. Ove mi se sažete ideje koje tvore osnovicu ništa manje slavnog sindikalističkog slogana prema kojemu se sindikalizam mora uzdati samo u sebe, ne čine kao ponosan poziv na isključivost i nepovjerenje prema socijalizmu i anarhizmu. U tada postojećoj situaciji, ta je deklaracija uglavnom bila linija razgraničenja koja je trebala spriječiti da socijalisti interveniraju u sindikatu. Time se ne sprečava ulazak socijalista u sindikate; njih se treba poštovati ali im ne treba dati pravo da politički utječu na ekonomske grupe. Sindikalistički se militanti, kako se čini, nisu posebice zabrinjavali zbog anarhista što se toga tiče; oni su bili njihovi prijatelji i sami su bili sindikalistički militanti, poput Pougeta i njegovih drugova. Ili su bili protivnici uglavnom na teoretskoj razini, protivnici koji su se uzdržavali od praktičnog sindikalizma, ali ne u mjeri koja bi narušila ravnotežu. Nepoželjni su bili politički socijalisti, ali sindikalisti nisu mogli učiniti ništa više protiv njih nego podići tu crtu razgraničenja, što je "Povelja iz Amiens" vrlo taktično i učinila.

Što se tiče budućnosti, svaka je generalizacija u temelju uzurpacija, diktatura, budući da od manjina, onih koje se zove "iznimkama", stvara uopćeni pojam. A jedna opća uzurpacija uvijek pokreće druge. Tako je proklamacija o socijalističkoj državi kao gospodarstvu svijeta budućnosti dovela do slične proklamacije o Internacionali ili CGT-u kao gospodarstvu svijeta u budućnosti, a potom su sovjeti samo slijedili kroj. Sve tri opcije jesu ili će biti vrsta države.

Nakon Amiens se, ma što god o tome rekli, francuski sindikalizam suočio s neprijateljima koji su bili odlučniji nego ikad prije da upotrijebe sva dostupna im sredstva kako bi ga svladali. Reformisti, uvijek u manjini sa svojim brojnim malim sindikatima, nisu više željeli čekati. Hervéizam je cvjetao u grupi "*La Guerre Sociale*" (*Socijalni rat*), pridobijajući obraćenike među mlađim naraštajem. Sindikalizam su, u tom času doista ushićeno, visoko uzdizali neki intelektualci (vidjeti časopis *L'Action directe*, 1908.). Slično su, uistinu nadahnute zanosom i predanošću cilju, sindikalizam veličale neke iskreno militantne grupe radnika, posebice radnici iz građevinskih sindikata, "radnici na zemljanim radovima" (iskapači temelja) i došlo je do malog rata sa štrajkolomcima, takozvanim "lisicama" – *chasses au renard* (lov na lisice).

Tako se u tim okolnostima, tijekom Clemenceauova ministროvanja 1908., CGT našao u zamci specifične situacije koja je privela kraju revolucionarni utjecaj što ga je imao od 1900. Kao prosvjed protiv masakra nad radnicima tijekom produženog štrajka nedaleko Pariza, neki su Parižani usijane glave predložili da se održi masovni miting u tom mjestu. Plan je prihvaćen, unatoč savjetu zrelijih militanata. Kad je došao taj dan, Clemenceauovi su vojnici opkolili prosvjednike, grubo ih napali, tukli i ubijali. Svi su vodeći militanti proveli mnoge mjesece u zatvoru, a zatim

nevre da se pridobije vlast.

su pušteni bez suđenja. Jednodnevni opći prosvjedni štrajk u Parizu sabotirali su reformisti. Drugi su tu prigodu iskoristili za intrigu protiv tajnika organizacije, koji je bio u zatvoru. Rudari, koji su bili reformisti, ušli su u CGT kako bi reformistički ogranak dobio na snazi. Pouget se, koji je bio među uhićenima, tom prilikom povukao iz sindikata; Griffuelhes nije više želio nastaviti raditi kao tajnik, nego je napustio militantni rad i kasnije je na kongresu iz 1910. iznio na vidjelo sve intrige u CGT-u. Louis Niel, novi tajnik izabran u veljači 1909., bio je reformist neodređenoga tipa i njegov je položaj uskoro postao neodrživ. Tada je izabran Léon Jouhaux kao osoba u koju su revolucionari imali povjerenja. CGT u razdoblju svoje aktivnosti od 1909. do 1914. nije napustio ni jedno od svojih načela i nijedan od svojih zahtjeva; tiskao je dnevni list *La Bataille Syndicaliste* (*Sindikalistička borba*) od travnja 1911.; postao je vrlo organiziran i raslo mu je članstvo. Ali svi su uvidjeli da je nakon 1908. izgubio svoju snagu, i da su možda njegove nade, njegova hrabrost, njegov utjecaj na javno mnijenje izgubili svoju snagu još i prije, negdje oko 1906. Samo je zanesenjak poput Jamesa Guillaumea odbijao to priznati. Grupa oko lista *La Vie Ouvrière* preuzela je najtežu zadaću da afirmira i osnaži njegove ideje. Daleko sam od toga da za neuspjeh CGT-a optužim militante; oni su učinili sve što je bilo u njihovoj moći, premda su neki od njih, tijekom vremena, možda zapali u rutinu i birokratizam. U tom su zagušljivom ugođaju predratnog razdoblja, a da mi to nismo ni zapazili, da to nismo shvatili, djelovale podmukle snage što su pripremale pozornicu za veliko krvoproliće.

Gotovo su se vremenski poklopili ruska revolucija iz 1905.-1906., golemi ugled CGT-a od 1904. do 1906. i ratne uzbune iz 1906., baš kao što se poklopilo doba represije kojom je predvodio Stolipin u okrutnim godinama ruskoga terora (1907.-1909.) s Clemenceauovim progonima antimilitarista i CGT-a. U Rusiji su nacionalisti i pogromaši uživali zaštitu; u Francuskoj je Hervé postao prebjege. Dok je sindikalizam ostao neopredijeljen i dok su te strašne devijacije vodile u smjeru korporativizma, "realističnog" sindikalizma i fašističkog mentaliteta, svi su oni našli utočište pod kišobranom Georges Sorela koji je, premda je možda imao socijalističke ciljeve i htijenja, ipak bio kriv zbog svojeg popuštanja i pokoravanja okolnostima.

Na nesreću su druge zemlje, u kojima je sindikalizam još bio u povojima, znale samo za CGT iz razdoblja od 1909. do 1914. i vjerovale su da im on treba biti uzor; tako su one oponašale formu čiji je duh, živ i snažan od 1900.-1908., već bio nestao. Na međunarodnoj sceni, situacija je bila takva da je CGT smatrao sebe ravnim samo velikim nacionalnim organizacijam, gotovo svim socijaldemokratskim, pa su sindikalisti zato pokušali s njima surađivati. Ti su patvoreni odnosi, posebice s Nijemcima, samo ojačali nacionalne animozitete toga doba. A CGT je uključen u te formalne veze, odbio poticati sindikalističke pokrete koji su nastajali kao rezultat teške borbe protiv masovnih reformističkih organizacija, a nije htio ni imati išta s naporima da se stvori Sindikalistička internacionala. Takve su napore poduzimali Nizozemci, Britanci, Nijemci; trebamo spomenuti neumoran rad Jamesa Guillaumea na tome da okupi Švicarce, Španjolce, Talijane oko ideja CGT-a i u njegovu prijateljskom okružju. Svi su ti naponi da se ostvare međunarodni odnosi kulminirali u animozitetima, nesporazumima i čudesnim lukavštinama kojih je kongres u Londonu u rujnu 1913. bio svjedok.

Kropotkinove su simpatije za sindikaliste uvelike preuveličane. On je bio istinski anarhist, koji je iskazivao naklono stajalište prema svakom napretku u smjeru slobode (dobrovoljne udruge), solidarnosti (komunistička kooperacija) i stvaranja revolucionarnih snaga (proletarijat koji se organizira i buni). Ali budući da je poznao autoritarne navade o kojima mase ovise, smatrao je nužnim da se planira ulazak liberberskih militanata među mase i da se potiče njihov utjecaj na mase, uglavnom na isti način na koji je Alijansa djelovala u okviru *Internationale*. Militanti poput

Pelloutiera, Pougeta i njihovih prijatelja upravo su to činili. Nakon propasti internacionalnih revolucionara, od godine 1871. do 1892., sindikatima su dominirali političari socijalisti i umjerenjaci. Kropotkin je bio radostan kad je na povratku iz Sjedinjenih Država u siječnju 1898. vidio kako su liberteri ostvarili premoć u sindikatima te je, primjerice, pozdravio tri idejna pravca koji su već postojali u zametku: ideju o federaciji sindikata, koja će preuzeti u svoje ruke tvornice i proizvodnju; ideju o kooperativama, koje će preuzeti distribuciju; i ideju o komuni, koja će preuzeti zemlju, kuće i ostalo, da zadovolji potrebe svojih članova. Shvatio je i da socijalisti i anarhisti imaju dobar razlog da prije ostanu po strani kao “teoretičari”, nego da se uključe u kakvu praktičnu aktivnost koja bi mogla poslužiti samo ograničenom broju radnika.⁵

Studentska se grupa iz Pariza stavila u pamfletu tiskanom 1898. na stranu anarhističkog djelovanja u sindikatima, ali je definitivno odbacila hipotezu o zametku; sindikat, koji je koristan u borbama toga doba, prema njihovu će mišljenju ili nestati ili doživjeti promjene, ustupajući svoje mjesto slobodnim proizvodnim udrugama. Kropotkin se u pismu upućenom pariškim studentima u travnju 1897. nije pozivao na hipotezu o zametku. Pierrot nije ni spomenuo tu hipotezu u svojem tekstu *Syndicalisme et Révolution (Sindiklizam i revolucija)* iz 1905. Njegovi engleski članci i pisma od 1900. do 1902. otkrivaju prijedlog za stvaranje britanske “Radničke konvencije”, Internacionalne federacije svih postojećih sindikata, Internacionalne radničke alijanse (s tajnom jezgrom) ili Sindikalističke radničke internacionale – svi su ti prijedlozi usmjereni na oživljavanje socijalističke aktivnosti među radnicima budući da se suočio sa sve većim političkim utjecajem socijalista.⁶ Ohrabрили su ga štrajkovi iz 1902., 1903.⁷ Guillaumeu je pisao: “Ukratko, radili smo⁸ točno u onome smjeru koji si ti naznačio i zacrtao od 1869. I – treba zabilježiti – to je, nakon svega, tendencija koja je prevladala nad drugima. Nema ti druge nego da odobriš trenutačni razvoj događaja u sindikalizmu” (12. lipnja 1903.; Guillaume je ponovno počeo sudjelovati u pokretu).

Kad je pisao za mlade ruske anarhiste,⁹ Kropotkin je savjetovao socijalistima i anarhistima da stvore neovisne sindikate, ali je sljedećeg mjeseca, listopada 1905., objavio da je mjesto anarhista uz narod i da bi posvećivanjem organiziranju trošili svoju energiju na zadatak koji su, nakon svega, obavili drugi. To su dalekosežno gledište potpuno opravdale okolnosti. I budući da je vrlo brzo shvatio da su antiorganizacijske, eksproprijacijske i individualističke tendencije nadvladale sve druge – što je uvidio u Parizu u rujnu 1905. a i kasnije – pristao je uz ruske drugove, u ruskom časopisu u Londonu (od listopada 1906. do srpnja 1907.) i u drugim publikacijama, na stranu sindikalističkog djelovanja; objavio je da anarhisti smatraju sindikate zamjetnim stanicama (“jajčeiki” na ruskom) buduće socijalne rekonstrukcije. Tako se sama nametnula dilema: je li nužno ući u sindikat koji je već postojao u Rusiji ili treba osnovati anarhističke sindikate? Imao je na umu ono što se dogodilo u Španjolskoj, gdje su anarhisti osnivali nestranačke sindikate i ostvarili utjecaj u takvim sindikatima. Što se Rusije tiče, budući da je nužno priznati da je socijaldemokratska stranka ušla u sindikat, Kropotkin je bio na strani stvaranja novih sindikata, unatoč tome što bi oni mogli biti mali. Čitajući prva dva sveska Guillaumeove knjige *L’Internationale* godine 1907., Kropotkin nije mogao kontrolirati svoju ogorčenost zbog izgubljena vremena tijekom

⁵ Vidjeti *T. N.*, od 24. kolovoza 1895.

⁶ Vidjeti “La Réaction dans l’Internationale” (Reakcija u Internacionali), *T. N.* od 19. rujna 1901.

⁷ Vidjeti “Las Guerras obreras” (Radnički ratovi) u *La Huelga General* iz Barcelone, od 5. svibnja 1903.; *Le Réveil* iz Geneve, od 4. lipnja 1904., uvod u talijanski prijevod *Riječi jednog pobunjenika*; pismo Jamesu Guillaumeu od 5. svibnja 1903. itd.

⁸ Tu misli na *Le Révolté – La Révolte – Temps Nouveaux*.

⁹ U “Le Syndicat russe” (Ruski sindikat) koji se pojavio u kolovozu-rujnu 1905.

socijaldemokratske prevlasti. Svoje je osjećaje najbolje izrazio u sljedećem pismu koje je napisao Guillaumeu 6. kolovoza 1907.:

Dvadeset su godina sindikati bili žrtve “dupireovaca” i “baslyjevaca”,¹⁰ dok se nisu anarhisti, uspostavivši svoje pravo da postoje uporabom dinamita, okrenuli prema sindikatima kako bi u njima našli polje za svoje ideje. Ali ako se tijekom toga razdoblja nismo jasno odijelili od baslyjevaca i guesdeovaca – u taktici, u organizaciji, u načinu mišljenja – onda je nemoguće da se naša ideologija smatra jasnom i distinktivnom.

U uvodu u Gogelijin pamflet o sindikalizmu, napisao je u kolovozu 1907. i to da je ta studija pokazala

mjeru do koje su trenutačna mišljenja francuskih sindikalista organski povezana s ranim idejama lijevoga krila Internacionale”

i kako se

najbliža veza lijevoga krila Internacionale i današnjega sindikalizma, bliska veza anarhizma i sindikalizma, i ideološki kontrast između marksizma i načela socijalne demokracije i sindikalizma, oštro ocrtava u činjenicama iznesenima u tom radu.

Gogelija je naveo, kao primjer, Yvetota, koji je napisao u *Le Libertaineu* (17. prosinca 1905.) da je naš sindikalistički anarhizam posve podudaran s Bakunjinovim federalističkim anarhizmom. Pelloutier je napisao 1895. da se, na isti način na koji su se “allemanistička” stranka i sindikati oslobodili jarma marksizma, komunističko-anarhistički pokret danas doživljava kao pokret koji nastavlja Bakunjinov rad i posvećuje se izobrazbi sindikata.

Čini mi se da je, osim u pismu Pougetu 1909. (koje je nepoznato ali koje je temelj za njegov uvod iz 1911. za utopiju Patauda i Pougeta), Kropotkin općenito pisao vrlo malo o sindikalizmu iz doba od 1908.-1914. U članku u *Freedomu* (srpanj-kolovoz 1912.) o “Sindikalizmu i anarhizmu” i u ogledu o razvoju anarhističkih ideja u *Encyclopédie du Mouvement Syndicaliste* (Enciklopedija sindikalističkog pokreta) u svibnju 1912., on umanjuje njegovu važnost i ni ne spominje hipotezu o zametku. Dana 2. ožujka 1914., prilikom oštre polemike između njega i Guillaumea, napisao je Bertoniju:

Moje je stajalište posve ono koje je izrekao Malatesta u listu Volontà 7. veljače 1914., i s kojim se ti slažeš. Sindikat je apsolutno nužan. To je jedini oblik radničke udruge koji dopušta izravnu borbu protiv kapitala a da ne zapada u parlamentarizam. Ali, očito, on ne ostvaruje svoj cilj automatski, budući da u Njemačkoj, u Francuskoj i u Engleskoj, imamo primjer sindikata povezanih s parlamentarnom borbom, dok su u Njemačkoj katolički sindikati vrlo moćni, i tako dalje. Potreban je drugi element o kojemu je Malatesta govorio i koji je Bakunjin uvijek javno zastupao.

U članku na koji se Kropotkin poziva, tiskanom u listu Volontà, Malatesta je izjavio: “Bakunjin je očekivao mnogo od Internacionale, ali je ipak osnovao Alijansu, koja je bila duša Internacionale u svim latinskim zemljama”. “Drugi element” o kojemu Kropotkin govori jest, dakle, Alijansa, kojoj je on sam pripadao od 1877. i koju je podupirao u svojim pismima iz 1881. i 1902. Alijansa je, prema Kropotkinu, neizbježna kako bi se radničke mase održale ujedinjene, i u tom smislu ona vodi, Malatestinim riječima, u smjeru “ateizma, socijalizma, anarhizma, revolucije”, jer bi inače druge sile preuzele utjecaj nad sindikatima u korist socijaldemokracije, katolicizma i slično. Malatesta je napisao, svojstvenom iskrenošću:

Zašto sada skrivati određene istine kad su one u domeni povijesti i mogu poslužiti kao lekcija za sadašnjost i za budućnost?

¹⁰ Politički militanti i sindikalisti kojima je bio cilj pokoriti sindikat političkoj stranci.(Dupire Julien i Émile Basly,

Ispostavlja se da ni Bakunjin ni Kropotkin, a čak ni, što se toga tiče, Guillaume (koji se uvjerio u to kasnije), nisu vjerovali da su sekcije ili sindikati onaj tip udruge koji će automatski stvoriti praktično rješenje za tekuće probleme i tako stvoriti legitimnu osnovicu za slobodno društvo budućnosti. Takvo društvo zahtijeva emocionalni element, volju za djelovanjem, iskustvo slobode, i ti čimbenici, čak i kad se razviju u najboljim uvjetima, i dalje zahtijevaju poticaj, poziv na akciju i stanovitu obrazovnu potporu onih koji su najbolje pripremljeni. Španjolski su internacionalisti, koji su od 1870. proklamirali da bi trenutačna organizacija njihove udruge mogla tvoriti strukturu budućega društva, pripadali razdoblju Alijanse, dok su Guillaume, Pelloutier, Pouget, Kropotkin posjedovali svu dinamiku osobnog i ideološkog vodstva, imajući na raspolaganju razne veze, publikacije i ostalo. Oni su bili inicijatori koji su morali nadoknaditi manjak znanja i inertnost slabo obrazovanih skupina.

Da je jednostavno bilo rečeno kako će, u slučaju revolucije, i očito nakon njezine pobjede, postojeće organizacije, ako se njihove akcije pokažu korisnima i djelotvornima, vjerojatno postati bedem snage tijekom rane faze, ali da je, ako se nešto novo mora stvoriti a da se ne prijanja uz prošlost, vrlo malo vjerojatno da jučerašnji ustroj može biti od koristi sutrašnjem – da je to bilo rečeno, nestalo bi svih nesporazuma među odveć revnim pristašama koji su pretjerivanja iz 1869. shvatili predoslovno. Sve je to rečeno kako bi se potaknulo stvaranje novoga društva, a ne kako bi ga se strpalo u predodređeni kalup, jer, ako se ono treba izgraditi od trenutačne organizacijske građe, onda neće biti ništa slobodnije nego što je sada. Takav bi se čin sveo na ograničenje ideje, napuštanje nada; dok bismo stremili prema novom obliku, bili bismo osuđeni na ponavljanje sadašnje scene. To ne bi bila stvarna rekonstrukcija, nego ponavljanje uzorka koji zasad još nigdje nije – ni u Internacionali, ni u CGT-u ni u CNT-u koji sada postoje – stvorio sklad ili trajne odnose uzajamnosti u praksi. Zato bi bilo loše početi rabeći te organizacije. Čak i kad bi postojala stvarna, iskrena želja za tim, takva bi organizacija odmah postala ekvivalent za prisilno okošten, nedodirljiv organizam, nešto poput provizorne vlade ili kakva odbora ili vijeća – drugim rječima, za diktaturu. Oni koji još vjeruju u tu teoriju podgrijavaju lažne nade.

Kropotkin je drugačije pisao u svojem članku "Pobuna i revolucija". Rekao je, primjerice:

Upravo zato što znamo da ustanak može svrgnuti i promijeniti vladu u jednom danu, dok revoluciji treba tri ili četiri godine revolucionarnih previranja kako bi ostvarila opipljive rezultate, bitnu i trajnu promjenu u redistribuciji ekonomskih snaga države; upravo zbog tog razloga kažemo radnicima: prve pobune revolucije nemaju drugu svrhu nego da prodrmaju vladinu mašineriju, da je zaustave, slome. I nužno je to učiniti kako bi daljnji razvoj revolucije bio moguć...

U svakom slučaju, ako budemo očekivali da će revolucija, od svojih najranijih pobuna, imati komunistički [liberterski] karakter, morat ćemo odustati od mogućnosti revolucije, budući da će u tom slučaju biti nužna velika većina koja će pristati na promjenu u smjeru komunizma...

Tek nakon što se oslabe i svrgnu državna vlada i njezine moralne zasade, početak ćemo proklamirati i definirati anarho-komunističke ideje među masom. Tek tada će nas, kad su početne prepreke potisnute u stranu i prevladane, život suočiti s velikim problemom ekonomske jednakosti; tada i samo tada će anarhisti, nadahnuti događajima, biti sposobni posvetiti se uništenju starih oblika i stvaranju novih odnosa. Tada će se, i nipošto u drugom času, anarhizam i komunizam razotkriti kao neizbježna rješenja.

Tada će početi revolucija koja predstavlja naša htijenja i manje-više odgovara na naše želje. (London, 20. srpnja 1910.)

Dok čitamo te riječi, što da kažemo o Kropotkinovoj koncepciji sindikalizma? Očito je da je Kropotkin, potaknut pojačanim štrajkaškim agitacijama i afirmacijom sindikalizma tijekom raz-

doblja od 1902. do 1907. podržavao sindikalizam; da je bio snažno nadahnut “Crvenim tjednom” u Barceloni iz 1909., seoskim pobunama u Meksiku i stalnim stanjem gerilskog rata u Rusiji tijekom tih godina. Ali kad je shvatio stvarnu važnost tih događaja, prestao je govoriti o promjeni u “dvadeset i četiri sata” ili o “uzimanju s hrpe”, kao što je to činio u Osvajanju kruha. Uvidio je da bi se anarhistički komunizam mogao ostvariti tek nakon nekoliko godina revolucije – a ne na samom njezinom početku.

Malatestino stajalište o sindikalizmu izneseno je u mnogim njegovim člancima i, još više, u raspravama na kongresu Internacionale 1907. u Amsterdamu, kao i u njegovim kasnijim člancima objavljenima u *Temps Nouveaux* i *Freedomu*. Prema Malatestinom gledištu, baš kao što ni opći štrajk ne može zauzeti mjesto revolucije, tako ni sindikalizam ne može zamijeniti anarhizam. Opći štrajk i sindikalizam više su sredstva i okosnica, dok su revolucija i anarhizam cilj koji treba ostvariti i duh koji treba prevladati u tim sredstvima. Taj će duh, bilo da obitava u Alijansi bilo u Iberijskoj anarhističkoj federaciji, u tajnoj ili u javnoj udruzi, bilo u nekih ljudi od akcije i odlučnih libertera, nadahnuti sindikate, obrazovati ih i nagnati ih da idu prema liberterskom komunizmu. Inače će ih druge sile odvesti u drugom smjeru. Uvijek postoje “drugi” u sindikatima, koji samo čekaju povoljnu priliku da djeluju u vlastitom interesu.

Sve je to jednostavno i nije bilo potrebe za nekih trideset godina rasprave i polemika, koje još traju. Slobodno društvo budućnosti sigurno će postati ratni plijen pobjede. Ono neće pripadati ni pobjedničkoj vojsci, čak i kad bi sindikati bili pobjednici, ni velikim vođama koji su ih vodili, ništa više nego što je slučaj s pobjedama Napoléona, Lenjina ili Mussolinija. Sindikalizam onih koji drugačije zamišljaju budućnost pretvorio bi se u militarizam, ekonomski fašizam zaokupljen osvajačkim snovima i nadmoći. Istinska revolucionarna borba nadilazi prepreke, krči tlo i predaje se, koliko može, svojoj novoj zadaći bez odlaganja. No, mogla bi naići na opasnost da bude ograničena, odgođena i spriječena ako ostane u okviru starih smjernica, premda ih predstavljali sindikati.

“Počnimo s čistom državom – učinimo od prošlosti tabulu rasa” – *to je duh budućnosti.*

18. Francuski anarhizam 1895.-1914. Godine od 1895.-1914. Rat. Komunizam i liberberske aktivnosti. Zaključak.

Razdoblje od 1895. do 1914. nedvojbeno je razdoblje najveće raznolikosti anarhističkih očitovanja. No, potkraj toga razdoblja, do novog španjolskog iskustva, vladalo je – prema mojem mišljenju – dugo doba kad se vrlo malo novoga pojavljivalo. Bilo je to gotovo doba čekanja, kad se moralo svjesno truditi kako se ne bi upalo u jednoličnost. Aktivna, javna propaganda anarhističkih ideja klonula je, a u odnosu na opće događaje zavladao je određena pasivnost. To su moji osobni dojmovi, premda znam da je bilo mnogo iznimaka i premda nisam nesvjestan uzroka te takozvane “dekadencije” ili tog “epigonstva”; možda je to faza u rastu ideje, koja treba razdoblja mira i stabilnosti prije nego što ponovno krene naprijed.

Ne može se zanijekati da se pobudio toliki zanos za anarhistički komunizam kakav je iznesen u Osvajanju kruha, da se malo pozornosti posvećivalo ideološkom razvoju samoga Kropotkina, koji nije bio ni neaktivan ni nepromjenjiv. Tako, kad je nestao Merlino, kad “amorfisti” nisu ništa govorili, kad se Malatesta uzdržavao od toga da izrazi ikakve rezerve, Kropotkinov anarhistički komunizam – uljepšan riječima Pietra Gorija i Sébastiana Faurea i revolucionariziran moćnim riječima Galleanija – nije bio podvrgnut raspravi i u tim se godinama prosperiteta nije čak dovodila u pitanje ni teorija o “obilju”.

U Francuskoj je sindikalizam već razvio u ljudi isto vjerovanje u “participaciju”; do njegova je buđenja došlo svakako zbog antietatizma i antiparlamentarizma i zbog anarhističkog poticaja žestokim akcijama, ali njegovi članovi nikad nisu bili prožeti snažnim revolucionarnim i antieta-tističkim osjećajem koji im se tako često pripisivao. Zapravo se, među njima pojavila određena isključivost, koja je bila neprijateljski nastrojena prema svima koji nisu bili uz njih, bilo da je riječ o liberterima ili o socijalistima.

Veliki su progoni, posebice oni u Francuskoj, u Italiji i u Španjolskoj, neutralizirali mnoge sjajne ljude i doveli do podmuklih promjena u javnom životu. Premda takve promjene nisu izopćile sva propagandna sredstva, one su nametnule ograničenja i ono što se u to doba izgubilo, nikad se više nije ponovno ostvarilo. Postalo je nužno govoriti manje otvoreno i premda našim raspravama vođenima u našim publikacijama i na našim skupovima nisu manjkale snažne deklaracije, ono što se izricalo imalo je manje posljedica u javnosti koja je mogla biti veća i koja je mogla stvoriti nove snage za nas. Nekoliko su godina poslije, sindikalisti i antimilitaristi doživjeli snažnu afirmaciju i inicijativa je prešla u njihove ruke, doživjevši na kraju nestvaran i ekstravagantan vrhunac u Hervéovu buntovništvu i neoblankizmu, da bi doživjeli potpunu propast kad ih je Hervé kasnije napustio. To je privuklo nemirnu mladež, koja je (kao što se to događalo prije među anarhistima) ulazila u te pokrete (kao što danas ulaze u komunističke grupe) u potrazi za strankom koja će ih povesti u napad. Može se reći da gubitak i nije bio velik; ipak, u Francuskoj je on stvorio

razmjerno veliki mûk oko anarhističkog pokreta, mûk kojemu ni u kojoj mjeri ni sjajne riječi ni marljiva propaganda mnogih drugova nisu mogli parirati.

Unatoč svim tim okolnostima, stvari se u Francuskoj baš i nisu morale tako odviti. Bila je to – moramo to reći – stvarna abdikacija. Propaganda je nanovo počela 1895. i nisu je ozbiljno ometale “izvanredne mjere” (lois scélérates). Osim toga, propaganda se nastavila samo nekoliko godina; u svojem nadjelotvornijem obliku trajala je jedva pet godina – od 1889. do 1893. Pojavila se potreba da se nastavi i to se posve sigurno činilo od svibnja 1895., ali bez prijašnjeg žara, koji je negda spontano iskrsnuo i prkosio cijelom buržoaskom svijetu. Sada je ona čamila u sjeni, pod zaštitom velike mase što se svrstavala u sindikate. A toga se najviše trebalo bojati; istodobno, ništa nije učinjeno kako bi se anarhizam odlučno stavio u prvi plan. Bili su usidreni u sigurnoj luci, zaštićeni od svake oluje. I zato se anarhizam u Francuskoj nakon 1895. našao u pozadini i nikad više nije uspio – kako ja to vidim – vratiti ono mjesto koje je nepotrebno napustio.

Svoju su ulogu odigrali i drugi čimbenici. Od 1895. došlo je do provale ideoloških podvrsta koje prijašnjih godina nisu privlačile pozornost. Među njima su naturizam toga doba, koji je bio obrana divljeg primitivizma, zatim naturizam zasnovan na načinu prehrane, vegetarijanstvu i sličnome, kao i mala središta običnoga života – kratkotrajna – svi ti mali sustavi mišljenja od Gravellea i Zislyja do Butauda i Sophie Zaikowske i drugih. Neomaltuzijanstvo, koje je prvi ustrajno propagirao Paul Robin, znatno je uznapredovalo, ne samo kao usputno pitanje koje bi moglo zanimati pojedince, nego kao nešto bitno što je posve obuzelo mnoge umove, bilo na materijalnoj razini, bilo svojim naglaskom na spolnom pitanju. Dovelu je do rasprava o spolnim problemima; i premda je to pitanje nedvojbeno stvar slobodnog izbora pojedinca, na naš je pokret utjecalo tako što je raspršilo našu energiju i pozornost. Od Paula Robina pa do mnogih publikacija E. Armanda i njegova En Dehors (*Izvana*), mnogo je zanimljive građe za promatrača ili proučavatelja, ali, s praktične točke gledišta, ona je prouzrokovala veliko rasipanje liberterske energije tijekom tih godina. Amatersko bavljenje esperantom i umjetnim ad hoc jezicima potrošilo je ostatak energije; uime egzotične korespondencije na tim jezicima ili uime razmjene nekoliko pisama na, recimo, japanskom jeziku, oni su zanemarili učenje jezika susjednih europskih zemalja – engleskoga ili njemačkoga, španjolskoga ili talijanskoga jezika – koji bi povećali njihovo znanje i poticali europske kontakte. Antimilitarizam je, kao što sam već istaknuo, ma kako tvrdoglavo zastupan, uglavnom bio usmjeren protiv izvanjskih oznaka militarizma, vojarni, vojske, a manje protiv specifičnih pitanja – patriotizma, nepoznavanja drugih naroda ili pristranih diplomatskih, industrijskih i financijskih igara.

Postojala su “narodna sveučilišta”, “narodna kazališta”, središta za izobrazbu djece i druge korisne i srodne aktivnosti, primjerene razdoblju velikoga mira, ali sve je to pridonijelo vrlo malo energije i nove snage anarhističkim idejama u godinama u kojima je CGT doživio neizmjeran ugled, u godinama u kojima su Jaurès i Hervé imali ugled gotovo ravan onome CGT-a, i u godinama u kojima su djelovali intelektualni “dreyfusovci” koji su kasnije doista došli do stvarne vlasti, poput Clemenceaua, i do ne manje stvarne vlasti, poput Jaurèsa, u godinama kad su skupine poput “*Courrier Européen*” (*Europski glasnik*) postale promotori nacionalističkih ideja – ideja koje su jedan od uzroka rata; dakle u godinama kad će sve te snage zavladati ljudima i javnim mnijenjem. U tim su okolnostima, kako mi se uvijek činilo, anarhisti trebali činiti nešto drugo nego plesti se u esperanto, seksualno neomaltuzijanstvo i druge takve devijacije. To im nije pošlo za rukom i zato su protjerani u pozadinu. Izvana gledano, bilo je sjaja i zamaha u CGT-u, u Jaurèsa i u Hervéa, ali bilo je teško shvatiti kako je uopće nekoliko anarhista između 1881. i 1894. privuklo svjetsku pozornost.

Tako je nakon slabosti koja je bila isprva svjesno željena, nakon opuštanja (djelomice pod prisilom), koje se smatralo praktičnim, sljedeći korak bio pokazati stvarnu slabost, koja nije nestala. Vodile su se rasprave sa sindikalistima o pitanju funkcionarstva; 1913. održavani su, uz mnogo buke, kongresi koji su pozivali na odvajanje od individualista. To se napokon ostvarilo nakon dvadeset godina i donijelo je malo dobra: došlo je do oštih napetosti sa sindikalistima, do raskida s "ilegalističkim individualistima" (ako je to doista bilo ispravno i nužno 1913. na 1914., zašto se onda nije dogodilo prije dvadeset godina?).

Tijekom tih dvadeset godina, djelovala su trojica mladih intelektualaca, sva trojica liječnika, koji su tiskali mnoge radove što su, rekao bih, pokazali intelektualnu inicijativu i značili aktivno oživljavanje ideja časopisa *Temps Nouveaux*. Bili su to Marc Pierrot, Michel Petit (Duchemin) i Max Clair (Mignon). Bilo je u tom razdoblju poznatih i iznimno raznolikih autora; među njima Charles Albert (Daudet), Victor Barrucand,¹ René Chaughi (Henri Gauche), Manuel Devaldès, Georges Durupt, André Girard, Émile Janvion, C. A. Laisant, Albert Libertad, André Lorulot, Paraf-Javal, Jacques Sautarel, Laurent Tailhade. A nastavili su raditi i neki stariji anarhistički pisci: Grave, S. Faure, Hamon, Bernard Lazare, Malato, Louise Michel i drugi. Ti su mnogostruki naponi ipak pokazivali malo međusobne kohezije; zato su i bili djelotvorniji kao literatura. Ili su zapali u jednu od triju kategorija što su se razvile – anarhiste koji su prijateljevali s časopisom *Temps Nouveaux*, one koji su iskazivali više živosti, prijatelje časopisa *Libertaire*, i one koji su slijedili Libertadovu *Anarhiju*. Nakon što sam završio ovaj dio teksta, proučavao sam i potom napisao poglavlja o sindikalizmu od 1895. do 1914. i o anarhistima od 1895. do 1906. te sam sâm otkrio da je moj daljnji rad više nego potvrdio moje sumorne procjene o tom razdoblju.

To su glavni događaji u razvoju anarhističke misli koji sam pokušao u svojoj povijesti prikazati, a koja završava s godinom 1914., pred početak Prvoga svjetskog rata. Referencijom na zemlje koje nisu sudjelovale u ratu, ona završava s datumom tik nakon početka 1914.; a što se tiče zemalja španjolskog i portugalskog govornog područja, ona se nastavlja do današnjih dana, budući da nije bilo prekida u kontinuitetu.

Rat je zatekao anarhiste u svim zemljama nespremljene za njegovu prijeteću neizbježnost, ali oni su mu se prepustili i uskoro su počeli, kao i svi ostali, zauzimati strane u sukobu. Nije bilo teško predvidjeti što će tko učiniti ili reći. Umovi ljudi u različitim zemljama, koji su godinama (i stalno) bili spremni odgovoriti na političke interese svojih zemalja, sada su bili posve formirani i samo je nekolicina anarhista bila imuna na utjecaj svoje okoline. Zrak je bio zasićen uvriježenim pojmovima, konvencionalnim mišljenjima i osobitim iluzijama o malim narodima te o vrlinama i manama određenih rasa. Bilo je svakovrsnih uvjerljivih opravdavanja imperijalizma, financijske prevlasti i sličnoga. A, budući da je Tolstoj umro 1910., u svijetu se nije čulo glasa slobodarske i moralne snage; ni jedna organizacija, bilo velika ili mala, nije ni progovorila. Tako je u posljednjih četrdeset godina bilo dopušteno svim ratovima da se vode u mnogim zemljama, bez ikakva obzira prema ljudima – uključujući i niz uvoda u Prvi svjetski rat koji svoje početke datira 1911., napadom Italije na Tursku.

U svim tim ratovima, nisu izražene simpatije ni za jednu ni za drugu stranu. Budući da je bilo tako, kako je čovjek mogao naći individualnu snagu, a kolektiv organiziranu snagu – kako je moglo biti moguće svima spontano se ujediniti u pobunu protiv Prvoga svjetskog rata, koji je bio samo još jedan korak u nizu ratova, pobuna i revolucija od godine 1848.? Je li bilo ikoga tko nije u Parizu 1848. pozivao na rat protiv ruskog despotizma? Je bilo ikoga od godine 1859. tko nije

¹ Autor knjige *Le Pain gratuit...*(*Besplatna kruh*) iz 1896.

zanosno pozdravio nacionalne ratove i nacionalne pobune koje je povelala čvrsta želja i odlučnost da se pretvore u ratove? Kad je Garibaldi u Napulju otvorio put, pijemontska ga je vojska pratila u stopu. Poljski pobunjenici iz 1863. čvrsto su se nadali da će Francuska i Engleska zaprijetiti Rusiji ratom ili s njome zaratiti. Internacionala nikad nije popravila svoj inauguralni *Manifest*, koji je napisao Marx, a koji je huškao na rat protiv carske Rusije.

Rat, pobune, revolucionarne nade, uvijek su bili neizbježno međupovezani. Proudhon, od 1859. do 1862., i kasnije Tolstoj, bijahu jedini znameniti slobodari koji su se opirali takvim idejama. Čak ni Reclus (1870.) i Malatesta (1876.) nisu bili iznimke. Zato i nije čudo da su se svi socijalisti, kao i anarhisti, našli zapravo u položaju da nemaju "što reći" o toj temi, ni godine 1914. ni 1918. ili bilo kada poslije – osim nekih pojedinačnih činova prosvjeda, apstinencije ili pobune.

Ruska revolucija iz ožujka 1917. buknula je usred svjetskoga rata; nije imala nikakve posljedice u bilo kojoj drugoj zemlji. U ljeto te godine došlo je do radničkih socijalističkih akcija, došlo je do eksproprijacije zemlje i Žakerije² ruskih seljaka protiv zemljovlasnika. Zatim je došlo do boljševičkog coup d'étata u studenome 1917. Za one koji znaju osobe i stranke uključene u državni udar, poznate im već mnogo godina preko njihovih spisa i publikacija, njihova javnoga djelovanja u razdoblju od 1905.-1906., preko socijalističkih kongresa i ostaloga, bilo je to marksističko preuzimanje vlasti, koje su potpomogli sekcija revolucionarnih socijalista i mnogi anarhisti. Za ljude u drugim zemljama, koji nisu obraćali mnogo pozornosti na te osobe ili ono što se događa u Rusiji, bila je to pobjednička socijalna revolucija, jedinstven događaj prvoga reda, ostvareni san, po svojoj snazi i brzini. Premda je zbog tog sretnog neznanja mnogih, ruska revolucija mogla utjecati na um i maštu ljudi godine 1917. i ponovno 1918., a da gotovo i nije bilo ikakva kritički podignutog glasa protiv nje, ona ipak nije uspjela pridobiti dva najjača liberterska pokreta toga doba, španjolski i talijanski. I, prije nego što je stvarna revolucija i počela, počela je zastrašujuća represija godine 1920.-21.; diktatura je počela 1922. i 1923. U zemljama gdje je prevladao autoritarni socijalizam, ruska je revolucija imala žestoke reperkusije, kao u srednjoj Europi 1918. i 1919. Ali što je učinjeno, učinjeno je pod stijegom ojačanog autoritarizma, koji je tako temeljito posijao zlo sjeme autoriteta da je doveo do začuđujućeg razvoja događaja kojemu smo sada svjedoci.

Sve je to neizbježno izazvalo reakciju liberterskih pokreta, koji su materijalno i moralno oslabili, intelektualno krležali od 1914. Stvorio se kult brojki i bilo je autoritarnih infiltracija. Mali porast članstva sindikata koje su kontrolirali autoritarci, doveo je libertere do pogrešnog zaključka da to znači manje šanse za anarhistički protunapad (koji su, zapravo, sada svi stari anarhisti smatrali nekorisnim, budući da je, prema njima, u budućnosti trebao postojati samo "čisti sindikalizam"). Dok se o tom problemu raspravljalo u prilično ograničenim skupinama, masa se u milijunima predala naredbama arogantnih autoritarnih varalica i povukla od nas. A to je navelo i preostale da se pridruže redovima autoritaraca pa su i oni bili izgubljeni za nas.

Najveća napredovanja anarhizma u to doba – u Italiji od kongresa u Firenzi u travnju 1919. do rujna 1920., to jest, u razdoblju zauzimanja tvornica; u Španjolskoj od regionalnih kongresa u Sanusu (Barcelona) u kolovozu 1918. do nacionalnog kongresa u Madridu u prosincu 1919. – spriječili su podjednako vladina represija i neprijateljstvo političara socijalista (neprijateljstvo prema tanoim liberterskom trudu koje traje do današnjeg dana) kao i njihov navlastit posljednji proizvod, njihovi plaćenici par excellence, fašisti. Nastali iz bandi koje bi na fanatičan bijes naveo kakav milodar ili čaša viskija, ti su se pogromaši, "crne stotine", bolesni tijelom i umom, opsjednuti

² fr. Jacquerie, (prema Jacques, općoj oznaci za kmeta) pobuna francuskih seljaka protiv feudalnih gospodara 1358.

nacionalističkom idejom ili virulentnim antisocijalizmom, brzo organizirali u slobodne sindikate, zvane fasci. Bio je to čopor pasa koji su raspustili da se bori protiv svakog progresa oni na vlasti i oni koji su ih plaćali. Budući da takav razvoj događaja nije naveo autoritarne socijaliste da uvide kakvo je zlo autoritarnost, teško je osjećati ikakvu solidarnost s njima pa su se liberteri – kao što je i bila njihova dužnost – borili protiv cijelog autoritarnog svijeta, uključujući i takozvane “socijaliste”. Drugačije nije moglo biti. I to zacijelo nije povećalo broj naših neprijatelja, budući da su autoritarni socijalisti uvijek bili naši neprijatelji.

Ipak smo zapazili da su u času stvarne akcije mnoge narodne snage prišle liberterima u pobuni, a da nisu osobito obraćali pozornost na političare socijaliste koji su rabili svoje visoke zapovjedničke položaje kako bi diskreditirali pokrete (kao primjerice Talijansku konfederaciju rada 1914. i 1920.) ili su rabili njihove parlamentarne glasove da ratificiraju deportaciju (poput Španjolskih socijalističkih deputata 1933.). “Crveni tjedan” u Romagni i u Anconi u lipnju 1914., mnoge pobune u siječnju 1932., u siječnju i u prosincu 1933. i u raznim prilikama u Španjolskoj, pokazale su da su stvarne akcije tih dana uspjevale pridobiti narodnu potporu. Istodobno se narod instinktivno držao na distanciji od moskovskih komunista, koji su mogli ponuditi samo novi despotizam. Sve to vodi dobrome, ako se čvrsto držimo akcije i nastavimo s tim ciljem graditi liberterski mentalitet.

Te su poslijeratne godine donijele divljačke progone: fašistička okrutnost protiv talijanskih anarhista; barbarski čиноvi u Barceloni od 1920. nadalje; i mučeništvo Ricarda Floresa Magóna i Sacca i Vanzettija; kontinuirano zatvaranje Zoma Mooneyja i drugih sindikalista; tragedija Gustava Landauera i Ericha Mühsama u Njemačkoj; zla sudbina mnogih anarhističkih drugova u Rusiji i patnje mnogih drugih u zatvorima i arktičkim sibirskim deportacijskim logorima u Sovjetskoj Republici; progoni i smaknuća u Argentini 1930.-31.; ubijanja, deportacije te sudski i vladini zatvori u Španjolskoj Republici 1931.-35. Sve je to stvorilo katalog patnji koje su potaknuli fašisti i boljševici, buržoazija i socijaldemokrati u punoj slozi, i pokazuje da su autoritarci cijeloga svijeta bili jedno dušom i tijelom.

Neka svi anarhisti, svi liberteri, sva ljudska bića koja vole slobodu postanu ujedinjena sila koja će, čuvajući autonomiju svakog svojega člana, prakticirati uzajamnu pomoć među svima. Neka ta sila, rušeći autoritet na jednom mjestu, slabeći ga na drugom, našim jedinstvenim napretkom, razvije bezbrojne načine kako bi pospješila slobodu na svim razinama u nama i oko nas, bilo gdje i posvuda.

Imajmo nadu. Jer autoritet, moćan kakav jest, može donijeti samo zlo. Sve dobro svijeta došlo je, dolazi i uvijek će dolaziti jedino sa slobodom i od slobode.

M. Nettleau 30. listopada 1932. (revidirano u srpnju 1934.)

Dodatak: Šezdeset pet godina anarhizma (1934.-1999.)

Knjiga Maxa Nettlaua "Povijest anarhizma", koju sad po prvi put imamo prevedenu i na hrvatski jezik, prati razvoj anarhističkih ideja od njihovih početaka pa sve do tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Točnije rečeno, knjiga je završena 1934., tj. deset godina prije smrti autora. To je ujedno i godina smrti Nestora Mahnoa, koji je poslije poraza svoje vojske u Ukrajini, morao napustiti Guljaj Polje i poći u izgnanstvo. Bilo je to vrijeme kad su u zemlji Sovjeta zamukli svi drugi glasovi, boljševici koji u početku nipošto nisu bili najbrojniji, ali su bili najokrutniji, uspjeli su likvidirati sve druge organizacije i sami ojačati svoju vlast. Rusija je bila izgubljena za jedan dugi period mraka i terora. Mislim da Nettlau nije mogao niti pretpostaviti kakvi sve izazovi stoje pred anarhistima u nadolazećem vremenu, prije svega u Španjolskoj gdje se odigravala generalna proba i uvod u najkrvaviji rat u povijesti. Osim toga bilo je to posljednje pojavljivanje anarhizma kao pokreta.

Španjolska i kraj klasičnog doba anarhizma

Nema nikakve sumnje da je Oktobarska revolucija bila magnet i to ne samo za komuniste, nego i za druge lijevo orijentirane organizacije u Španjolskoj poput UGT-a i CNT-a. Moramo se vratiti malo unatrag i koliko to možemo u ovako kratkom tekstu razjasniti, da su postojale s jedne strane neke manje bliskosti i s druge strane neke veće razlike između španjolskih anarhista i onih koji su izveli prvu proletersku revoluciju. Jedan dio anarhista bio je sumnjičav prema Moskvi, smatrajući Oktobarsku revoluciju "političkom", vrstom državnog udara jedne partije¹, te da je u njoj bio iznevjeren slobodarski ideal, a drugi nisu znali što se tamo točno događa. Zato su odlučili da pošalju svojeg generalnog sekretara, novinara i bivšeg socijalista Andrésa Nina, učitelja iz Léri-de Joaquína Maurína, umjetnika iz Valencije Hilarija Arlandisa i francuskog anarhista Gastona Levala. Od njih četvorice samo je Leval ostao anarhist i potvrdio je ono što je već Pestaña ondje vidio. Sigurno je i Kropotkinovo iskustvo s vođom Oktobra već postalo poznato, tako da je sve to utjecalo na konačni stav španjolskih anarhista prema Sovjetskom Savezu, a samim tim i prema njihovim trabantima, španjolskim komunistima. Izuzetak je predstavljao POUM, koji je u jednom razdoblju bio i saveznik anarhista i to kad su i jedne i druge proganjali i likvidirali komunisti. O tome će kasnije biti još riječi.

Razdoblje od 1934.-1935. poslije je postalo poznato pod imenom *biennio nero* – crno dvogodište, a obilježila ga je vladavina terora, zatvaranja i ubojstava, sve u režiji desnice. Na udaru su bile sve istaknutije ličnosti u Španjolskoj, od centra do ljevice. Činilo se da to nikad neće prestati.

¹ Angel Pestaña je tom prilikom izjavio: "Revolucija nije niti može biti djelo samo jedne partije. Jedna partija može, u najboljem slučaju, poticati državni udar. Ali državni udar nije revolucija". Daniel Guérin: *Anarhizam*, Naprijed, Zagreb 1980.

Srećom sve se završilo već 1936. godine pobjedom Narodne fronte na izborima. Anarhisti su, protivno svojim uvjerenjima, ovaj put masovno izišli na izbore, dajući svoje glasove bloku ljevice. Shvatili su da je važnije da se zaustavi desnica, koja je već poprimila fašistička obilježja, nego da se slijepo drže svoga principa suzdržavanja od izbora. To je i bio glavni razlog pobjede, jer je tada samo članova Nacionalne konfederacije rada (CNT), bilo preko dva milijuna. Zatim su tu još bili članovi Iberijske anarhističke federacije (FAI) i još nekih manjih grupa.

Na rezultate izbora nije utjecalo ni to što su općenito pristaše Narodne fronte, a samim tim i Republike bili višestruko podijeljeni. Istina, bio je jedan pokušaj radničkog saveza između dvije najveće sindikalističke organizacije Nacionalne konfederacije rada (CNT) i Generalne unije radnika (UGT) koji nije dao neke značajnije rezultate.

Da bismo bolje razumjeli cjelokupnu situaciju potrebno je ukratko iznijeti kakve su to bile podjele, jer su one utjecale na kasnija zbivanja i na kraju su bile jedan od razloga sloma Republike.

Španjolski komunisti, koji u odnosu na CNT i UGT nisu predstavljali neku značajnu snagu, bili su jedina organizacija u zemlji čiji su nalogodavci bili u nekoj drugoj zemlji, u ovom slučaju bio je to SSSR. Jedna od komunističkih organizacija Španjolska komunistička partija (Partido Comunista Español) tridesetih godina imala je po vlastitim izvorima dvadesetpet tisuća članova², a po drugima, koji su bili neutralni i samim tim objektivniji, nije ih bilo više od pet tisuća.

Još 1920. g. zbog neslaganja oko pristupanja Trećoj internacionali odvojili su se takozvani "terceristi" (pristaše pristupanja Internacionali) i osnovali novu organizaciju Komunističku radničku partiju Španjolske (Partido Comunista Obrero de España).

U sukobu s tim staljinističkim strankama, kojima je pripadala i Katalonska jedinstvena socijalističko-komunistička stranka (Partido Socialista Unificado de Cataluña – PSUC) bila je relativno mala ali vrlo utjecajna Radnička stranka marksističkog jedinstva (Partido Obrero de Unificación Marxista – POUM), izrazito antistaljinistički orijentirana. George Orwell je imao podijeljene simpatije za POUM (kojemu je možda i pripadao) i anarhiste, za koje je više puta znao reći da su napravili puno pogrešaka, ali da je njihov cilj ipak jedini za koji se vrijedi boriti.

Socijalisti su imali dvije jake struje od kojih je jedna bila revolucionarna i nju je predvodio Francisco Largo Caballero, a druga reformistička, kojoj je na čelu bio Indalecio Prieto y Tuero.

Anarhisti su se opet dijelili na pristalice bliske revolucije, zatim na "Faistase" (pristaše Anarhističke Iberijske federacije – FAI) kojima su na čelu bili Buenaventura Durruti i Juan García Oliver. Na kraju, bili su tu još i "treintistas" (tridesetaši, koji su se izjasnili kao protivnici Iberske anarhističke federacije –FAI) i koji su sloveli kao reformatori, a da se nije točno znalo što se pod tim podrazumijeva. Oni su u kolovozu objavili manifest s potpisima trideset istaknutih anarhista. U manifestu optužuju FAI da je

"usvojila odveć jednostavno shvaćanje revolucije...koje će nas izručiti republikanskom fašizmu...Revolucija se ne može povjeriti samo jednoj više ili manje odvažnoj manjini, nego mora biti pokretom cijele radničke klase što maršira putom svoga konačnog oslobođenja i što sama odlučuje o pravom trenutku i karakteru revolucije." (Peirats, sv. I, str. 55-7; Cesar Lorenzo: *Les Anarchistes espagnols et le pouvoir*, Pariz 1969., str. 69; Vidi i Abel Paz: *Le peuple en armes*, Pariz 1972.)

Ipak je FAI bila prejaka za njih i isključila ih je iz CNT-a, što je značilo slabljenje pokreta u cjelini. Bio je to donekle i sukob generacija, jer su u vodstvu anarhističke federacije bili mlađi

² U jednom članku s potpisom "A. Brons", u *Communist International* od 15. prosinca 1933., tvrdi se da komunisti ima "oko 25.000". (Hugh Thomas: *Španjolski građanski rat*, Otokar Keršovani, Rijeka 1980., I dio, str. 112.)

ljudi, između dvadeset i trideset godina, a potpisnici manifesta su bili znatno stariji. Neki od njih se više nikada neće vratiti pokretu (Angel Pestaña je osnovao vlastitu malu stranku koja nikad neće okupiti brojnije članstvo i koja će se potpuno izgubiti u nadolazećim burnim događanjima. Neki će prići komunistima, kao što je to učinio Roldán Cortada u Barceloni, dok će se jedan dio razočaran odreći političkog djelovanja). I inače su takve podjele pratile anarhistički pokret od prvih početaka pa sve do najnovijeg vremena.

Anarhističke organizacije nisu poznavale stranačku stegu, bilo je važeće načelo spontaniteta i bilo je samo pitanje trenutka kad će se dogoditi erupcija. Sama pobjeda na izborima u veljači 1936. godine³ nije bila ni mali dio onoga što su zahtijevale anarhističke mase i one su, ne čekajući čak ni sastavljanje vlade odlučile stvar uzeti u svoje ruke. Jedna od prvih institucija koje su bile na udaru bili su zatvori, svi zatvorenici bili su pušteni na slobodu, bez obzira na težinu i karakter kazne. Poljodjelci su zauzeli i počeli obrađivati zemlju, a seljaci su se organizirali u kolektive, napoličari su prestali s plaćanjem napolice. Radnici su stupili u štrajk sa zahtjevima da se uvede radnička kontrola, dok su željezničari tražili nacionalizaciju željeznica. Na sve strane se osjećalo vrijetanje i svi su znali kamo to vodi. Napetosti između ljevice i desnice su prerasle u pravi verbalni rat i samo je još trebalo da progovori oružje. I na to nije trebalo dugo čekati. Na jednoj paradi bačena je bomba na predsjedničku tribinu, a ustrijeljen je i jedan pripadnik Civilne straže koji je bio blizak falangistima. Na njegovom pogrebu došlo je do žešćeg sukoba između falangista i mladih socijalista. Bilo je više od deset poginulih, a među njima je bio i jedan rođak Joséa Antonija. Taj sukob je bio, ustvari, nagovještaj svega onoga što će se kasnije događati. Ako se tome doda i ono što smo već rekli o potpunom kaosu u državi, sa svim štrajkovima, zahtjevima i ostalim blokadama, jasno nam je što se to iza brda valjalo. Sam taj početak socijalne revolucije (jer to je bez sumnje bilo to), prepoznali su i u vojsci i odgovorili su vojnim pučem na čijem čelu je bio pukovnik Franco, tada još relativno nepoznat oficir. Zahvaljujući početnom samoorganiziranju naroda puč je vrlo brzo ugušen, zanimljivo je da se to dogodilo najprije u gradovima i selima gdje su prevlast imali anarhisti.⁴ Bilo je mnogo primjera beskrajne hrabrosti anonimnih heroja, jednostavno rečeno, bilo je to jedno od onih neponovljivih razdoblja kakva se javljaju jednom u nekoliko ljudskih života. To golemo narodno oduševljenje vlada nije znala, a sigurno niti htjela iskoristiti. Da je tada narodu podijeljeno oružje pobuna bi bila skršena u cijeloj zemlji.⁵ Vlada se bojala da se to oružje ne okrene i protiv nje, bila je to dalekosežno katastrofalna odluka koja je u velikoj mjeri utjecala na sam ishod građanskog rata. Vrijeme je pokazalo da u Španjolskoj nisu bili potrebni ljudi, pogotovo ne slabo naoružani i neuvježbani, nego oružje, koje i kad je stizalo to je bilo na kapaljku. Nesebičnu i otvorenu pomoć pružio je najprije Meksiko i to u oružju (predsjednik Lazaro Cárdenas je objavio da je republikancima poslao 20.000 pušaka i dvadeset milijuna metaka). Šteta je jedino što oni nisu mogli poslati i teško oružje nego samo lako.

³ Narodna fronta 4 654 116 (34,3%), Nacionalna fronta 4 503 505 (33,2%), Centar 526 615 (5,4%) prema izvoru Hugh Thomas: *Španjolski građanski rat*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1980., I dio, str. 140.

⁴ U Barceloni je, naprimjer, pobuna bila skršena u predvečerje drugog dana. Dvije velike kasarne, San Andrés i Atarazanas su se predale anarhistima i tako su oni dobili još 30.000 pušaka, a pobunu su ugušili sa samo 200 pušaka. U napadu na ovu drugu kasarnu poginuo je Francisco Ascaso, bliski suradnik Durrutijev. U dvodnevnim borbama poginulo je oko 500 ljudi, od toga 200 anarhista, a oko 3.000 ih je ranjeno. Odnos snaga postaje jasniji kad se zna da je Civilna garda i Jurišna straža imala svega oko 5.000 ljudi, a anarhisti šest puta toliko.

⁵ Kao što je to zapisao Max Nettlau u biltenu CNT-a i FAI-a od 25. srpnja: "Gdje je bilo nekakve autonomije, narod je mogao pravodobno dobiti oružje i dobio ga je. A gdje autonomije nije bilo, moglo se učiniti malo ili ništa, pa je neprijatelj zato – i samo zato – stekao privremenu prednost." Hugh Thomas: *Španjolski građanski rat*, Otokar Keršovani, Rijeka 1980., I dio, str. 186.

Sovjetski Savez je slao oružje, mada je ono uglavnom bilo zastarjelo ili nije bilo rezervnih dijelova. Staljinu je bilo važnije da kontrolira situaciju, pažeći pritom da možda ne pobijede anarhisti ili socijalisti. Nikako mu nije odgovarala odlučnost anarhista da istovremeno vode bitku s fašistima i za ostvarenje svoje revolucije. Kakva je stvarno bila Staljinova pomoć najbolje možemo vidjeti u knjizi *Moskva-Madrid-Moskva* Božidara Maslarića: *Sovjetska vlada se također skandalozno ponašala u "bratskoj pomoći"*. Ona je iz Španije izvlačila sve što je mogla. Pored narandži, limuna, mandarina, badema, riže i drugih poljoprivrednih proizvoda, ona je izvozila iz Španije živu, zlato i druge artikle, pa je na kraju zadržavala za sebe i svu postojeću republikansku trgovačku mornaricu, a u njenoj „bratskoj pomoći“ španskoj Republici bili su „pokloni“, koji su se morali skupo plaćati.

Tako, na frontu kod Pozoblanka bio je jedan divizion teške artiljerije. To su bili topovi još iz doba Jekaterine II. Kad su borci ispalili jednu ili dve granate, topovske su cevi legale na zemlju, jer su se točkovi na topovima, usled velike španske vrućine, rasušili, pa nisu mogli poneti na sebi teret. Budući je cev topa težila nekoliko tona, a dizalice nije bilo, praktična upotreba ovih topova bila je veoma mala. Takvih primera „bratske i nesebične pomoći“ Sovjetskog Saveza bilo je i na drugim frontovima.

Sasvim je razumljivo da od takve pomoći nije ni moglo biti nikakve koristi za španski narod.⁶

Ili:

Kod sovjetskih ljudi bila je parola: „Šest meseci u Španiji i vraćaš se kući. Izbegavaj front da ne ostaviš glavu ovdje. Često šalji pakete s tekstilom i obućom ženi i deci“⁷

Kad je stanje u Španjolskoj tako opisao jedan od „njihovih“ možemo samo misliti što bi o svemu tome rekao netko tko bi bio potpuno neutralan. Konačno i zlato Republike je završilo u Sovjetskom Savezu (25. listopada 1936. otpremio ga je Juan Negrín).⁸

Francuska se pridržavala politike nemiješanja, ali je ipak francuska granica bila otvorena sve do 8. kolovoza. Sve to vrijeme u Republika je dobivala kako avione tako i pilote. Tada su ih ucijenili Englezi, koji su pomagali Francove pobunjenike⁹ i Francuska je morala prekinuti tokove pomoći Republici.

Ne treba niti govoriti da su za to vrijeme pobunjenici obilato zatrpavani oružjem nacističke Njemačke i fašističke Italije.

U takvom međunarodnom okruženju, gdje su mogući prijatelji Republike bili neodlučni i donijeli tu sramotnu deklaraciju o nemiješanju, a neprijatelji, kao i uvijek u povijesti kad se radilo o desnici, bili monolitni i fanatično jurišali na sve slobodarsko i slobodno, činilo se da su dani mlade španjolske Republike odbrojani. Pa ipak, zahvaljujući golemom entuzijazmu, Republika se održala gotovo četiri godine.

Pobunjenicima, koji su sebe nazivali *nacionalistas*, u pomoć je odmah stigla zloglasna njemačka Legija Kondor kao i talijanska Aviazione Legionaria,¹⁰ a pored toga u svome sastavu su imali i najbolje opremljeni i obučeni dio španjolske vojske. Bila je tu Legija stranaca, iz Maroka su prebačene isto tako elitne jedinice (računa se da je bilo oko 40.000 Marokanaca), pa Civilna garda, zatim jedinice sastavljene od provjerenih monarhista, karlista, klerikalaca i svih onih koji su osje-

⁶ Božidar Maslarić: *Moskva-Madrid-Moskva*, Prosvjeta, Zagreb 1952., str. 80-81.

⁷ Isto, str.80.

⁸ Kako navodi Hugh Thomas u svojoj, ovdje već citiranoj knjizi *Španjolski građanski rat*, Otokar Keršovani, Rijeka 1980., I dio, str. 348.

⁹ O odnosu engleske vlade i posebno štampe vidi *Sjećanje na Španjolski građanski rat* Georgea Orwella (dodatak Orwellovoj knjizi *Kataloniji u čast*, August Cesarec, Zagreb 1984.)

¹⁰ Posebno je veliki broj Talijana bio u sastavu nacionalističke vojske, njih oko 40.000, te oko 5.000 odlično obučeni njemačkih vojnika.

ćali mržnju prema Republici. Bez obzira što su bili sastavljeni od toliko samo naizgled različitih stranaka i grupa, ipak su oni bili monolitni i fanatično su jurišali na sve slobodarsko i slobodno. Zvjerski su pobijeni mnogi istaknuti pristaše Republike. Među njima su bili dr. Isaac Puente, autor poznatog programa iz Zaragoze, pa čak i Federico García Lorca, jedan od najvećih pjesnika u Španjolskoj toga doba. Dok se za njih dvojicu pouzdano zna da su ih smaknuli fašisti to se ne može reći za Buenaventuru Durrutija koji je teško ranjen 19. studenoga 1936. g., da bi sutradan umro. Postoji mnogo verzija i dosta se pisalo o tome tko je ubio ovog istaknutog anarhista.¹¹ Nije isključeno da je i tu svoje prste imao Orlov, šef GPU-a u Španjolskoj, koji je u lipnju 1937. g. dao pohapsiti sve vođe POUM-a pod optužbom da surađuju s fašistima. Tom prilikom je nes-tao i najpoznatiji POUM-ovac Andrés Nin, a Julián Gorkin i Juan Andrade su poslije mučenja u istražnom zatvoru osuđeni na duge zatvorske kazne.

Za razliku od pobunjenika, oni koji su se borili za Republiku bili su jako daleko i od minimalne snošljivosti toliko potrebne u ovom neravnopravnom ratu.

Koliko je sukob s fašistima bio neizbježan, toliko je sukob između anarhista i komunista bio nepotreban i poguban. Poznata je stvar da su komunisti bili isključivi i nisu podnosili neisto-mišljenike, moglo bi se reći da su болоvali od sindroma zaključanih vrata¹². Stoga nije ni čudno što oni u Španjolskoj nisu imali saveznike. Socijalistički sindikat (UGT) i anarhistički (CNT) su i pored čestih međusobnih sumnjičenja ipak surađivali i jedno vrijeme su tvorili savez CNT-UGT. Ni POUM nije bio neprijateljski raspoložen prema anarhistima, čak su se zajednički suprotstavi-li komunistima i njihovom teror u takozvanim *svibanjskim danima*. Sve je započelo, navodno, zbog zatvaranja jednog madridskog anarhističkog lista koji je objavio da komunisti imaju svoje zatvore (što se kasnije pokazalo točnim), a stvarni razlog su bile komunističke pripreme za pre-uzimanje vlasti u Barceloni. Prema nekim izvorima, a nešto slično je napisao i George Orwell u knjizi "*Pohvala Kataloniji*," komunisti su sebi postavili zadaću da "prije osvajanja Zaragoze, zauzmu Barcelonu". Anarhiste nije bilo teško isprovocirati, kad se zna da je bio veliki broj mladih ljudi iz FIJL-a (Federación Ibérica de Juventudes Libertarias – anarhistička omladina), koji su jedva če-kali neku akciju. Naravno da su komunisti kasnije tvrdili da su sukob izazvali fašistički agenti u CNT-u i posebno u POUM-u. To je, izgleda, bila njihova omiljena optužba (sjetimo se samo mon-tiranih procesa u domovini takvih optužbi), ali je teško povjerovati da je agenata i provokatora bilo samo u suparničkim organizacijama.

Pošto je većina komunalnih službi bila u rukama anarhista trebalo ih je istjerati za početak iz Telefónike, jer su tamo mogli prisluški-vati komuniste i otkriti njihove tajne planove.¹³ Pucnjava koja je tamo započela zamijenila je opću napetost oružanim sukobom. Anarhističke jedinice (2. divizija koja je nastala od bivše Durrutijeve kolone i 28. divizija, bivša Ascasova kolona) već su marširale prva na Barcelonu, a druga na Madrid. Ipak su se zaustavile čuvši govor Juana Garcije

¹¹ Između ostalih pisali su José Peirats (*La CNT en la revolución española*, Toulouse, 1951., sv. 1, str. 245-6.), José Miratvilles (*Episodis de la guerra civil espanyola*, Barcelona 1972.) i možda najbolja rekonstrukcija događaja, ona Abela Paza (*Durruti, le Peuple en armes*, Pariz 1972.)

¹² Na Haškom kongresu u rujnu 1872. g. isključeni su Bakunjin i Guillaume. Komunisti predvođeni Marxom i Engelsom ostavili su u predvorju socijaldemokrate, anarhiste i ostale i tako pokazali da za njih *drugi* ne postoje.

¹³ Julián Gorkin tvrdi da je Ernő Gerő, agent Kominterne u Kataloniji, "1937. izazvao famozne barcelonske *svibanjske dane*", *The Review*, časopis Instituta za politička istraživanja "Imre Nagy", listopad 1959.; Victor Serge je u Bruxellesu saznao da se komunisti u Barceloni "spremaju likvidirati tisuće anarhista i članova POUM-a", *Memoirs*; Abad de Santillán spominje kako je španjolski ambasador Ossorio y Gallardo u Bruxellesu rekao da će ubrzo doći do konačnog obračuna sa CNT-om i FAI-jem. Izvor: Hugh Thomas: *Španjolski građanski rat*, Otokar Keršovani, Rijeka 1980., II dio, str. 141.

Olivera. Istovremeno se pucalo i pregovaralo. 5. svibnja je pronađeno kakvo takvo rješenje: Generalidad (katalonska vlada) je dala ostavku i umjesto nje izabrano je "privremeno vijeće" iz kojeg je bio isključen komunistički simpatizer Ayguadé koji je bio kriv za napad na Telefóniku. U vijeće su ušli predstavnici anarhista, PSUC-a (katalonskih komunista), Esquerre (katalonski ljevičari) i rabassaira (udruženje vinogradara). Pod vrlo sumnjivim okolnostima ubijen je i Camillo Berneri (1897.-1937.), jedan od vodećih anarhističkih intelektualaca, inače veliki zagovornik "neodložne revolucije". *Solidaridad Obrera* od 14. svibnja 1937. navodi da je u Tarragoni ubijeno između trideset i četrdeset anarhista, u Tortosi možda i više, dok u Geroni i Léridi nije bilo nikakvih nereda (obadva grada bila su potpuno pod kontrolom CNT-a i POUM-a. Inače su se borbe vodile tamo gdje je bilo makar i najmanjeg utjecaja PSUC-a ili pak Esquerre.¹⁴

Dodatne nedoumice izazvala je pojava britanskih razarača pred Barcelonom. Bez obzira na to što su Britanci izjavljivali da su, misleći da anarhisti pobjeđuju, htjeli evakuirati strane državljane, ipak je vjerojatnija verzija POUM-a da su namjeravali bombardirati grad u slučaju pobjede revolucije. Čitava njihova dotadašnja i kasnija politika govori u prilog takvoj ocjeni.

Anarhisti su proglasili primirje 6. svibnja i to je i bilo tako dok policija nije opet popodne napala ali su tada mladi anarhisti iz FIJL-a dovukli topove od 75mm. Ovaj put su poginuli neki istaknutiji komunisti i to je izgleda bila osveta za podmuklo ubojstvo Dominga Ascasa. Te večeri iz Valencije su stigla tri ratna broda s trupama, a kopnom se približavao Emilio Torres (vojni savjetnik kolone "Zemlja i sloboda") sa oko 4000 jurišnika.

Sedmo svibnja CNT je mogla pozvati svoje ljude na uspostavu malo čvršćeg primirja, jer su sada postojale neke garancije da ih komunisti i policija neće napadati.

Napokon, 8. svibnja 1937. anarhisti su preko radija objavili: "Dolje barikade! Neka svaki građanin ukloni po jedan kamen! Natrag u normalnost!" Neredi u Barceloni su bili prošlost i svi su brojili svoje mrtve. Neke procjene u novinama govore o otprilike 500 mrtvih i oko 1000 ranjenih. Anarhistički izvori (Peirats, *La CNT*, sv. II str. 206. i Abad de Santillán, *La revolución y la guerra en España*, Buenos Aires, 1937., str. 138.) navode tisuću mrtvih i nekoliko tisuća ranjenih.

Tih nekoliko dana dok su trajali sukobi, bili su presudni za sudbinu anarhista. Jaz između "starih", među koje su spadali i ministri-anarhisti i anarhističke omladine produbio se. Pokazalo se da i nadalje neće biti mira između komunista s jedne i anarhista i POUM-a s druge strane. Kao prvo i najvažnije bio je to kraj revolucije i vlada je konačno mogla, kako su oni to priznali, odahnuti. Kratkovidnost ljudi u vladi došla je do punog izražaja. Oni nisu shvaćali da su slabljenjem anarhista otvorili put komunističkim napadima na Larga Caballera i vladu, te u konačnici i uništenju Republike. Jačanjem komunista otvoren je put njihovim inicijativama o cenzuri, svakovrsnim zabranama, premetačinama pa i tako drastičnim mjerama kao što su raspuštanja CNT-a i POUM-a. U uništenju kolektiva u gradskom prometu (tramvaj, autobus i podzemna željeznica), komunisti su posebno imali svoje prste.

Bez obzira što je sudjelovao u obračunu s anarhistima i POUM-om, ovaj put Largo Caballero nije htio popustiti i pristao je uz anarhiste ali je sada bilo prekasno i on je morao dati ostavku. Novu vladu je sredinom svibnja sastavio Juan Negrín, čovjek koji je sasvim sigurno trebao ostati u svojoj struci jer je u politici napravio niz krupnih grešaka. Bio je privržen Prietu i desnoj struji socijalista, a nije volio Caballera, oportunist koga su podržali komunisti, a on je za uzvrat otvorio put njima i većem sovjetskom utjecaju. Jedna od njegovih najvećih pogrešaka bilo je njegovo sljepilo da vidi do koje mjere su se razgranale podzemne aktivnosti komunističkih agenata: bila je

¹⁴ José Peirats, *La CNT*, sv. II, str. 342. (Peirats je inače bio urednik anarhističkog lista *Acracia* u Léridi).

stvorena čitava mreža vlastitih istražiteljskih centara, zatvora i mučionica u kojima su stradavali nedužni ljudi. Bio je silno uvrijeđen kad su mu podastirali dokaze, da bio desetak godina kasnije i sam to priznao, samo je tada već bilo kasno za sve.

Nejedinstvo i netrpeljivost su svuda vladali. Azaña je mrzio Caballera, prezirao Aguirrea i njegovu "izbjegličku vladu" u Barceloni, Prieto mu je bio prevrtljivac, a samo u početku mu se sviđao Negrín. Caballero je imao previše neprijatelja da bi mogao duže opstati na svom položaju. Prieto, kao uostalom i Negrín, bio je čovjek koga su obilježili promašaji, pregovarao je s kim nije trebao i uvijek u krivo vrijeme. Zbog svoje mržnje prema Largu Caballeru i anarhistima, približio se komunistima i Sovjetima, da bi i on isuviše kasno uvidio koliko je to bilo pogibeljno za Republiku.

Anarhisti su za to vrijeme od vlade i komunističkih aparatčika i agenata bili potisnuti u drugi plan, oni nikada nisu naučili voditi zakulisne borbe i premda su još uvijek bili brojni i predstavljali snagu njihov utjecaj je sve više slabio. Istina, od svih strana u sukobu u smrt je otišlo najviše njihovih istaknutih pojedinaca – među živima više nisu bili Berneri, Durruti, Ascaso i mnogi drugi.

Česti su bili sukobi i nepovjerenje anarhista prema pripadnicima Internacionalnih brigada, koji su velikim dijelom bili komunisti i dolazili iz Sovjetskog Saveza, gdje su već naveliko počela hapšenja. Staljin se htio riješiti velikog broja internacionalnog kadra, dijelom zbog toga što je sovjetska vlast u svima vidjela špijune, a i da isproba te svoje ljude u Španjolskoj.¹⁵ Anarhisti su poznavali situaciju u zemlji i bilo im je jasno da su svi ti "borci" došli u najboljoj namjeri, ali da nisu bili potrebni. Prvo, opteretili su budžet Republike (svakom pripadniku milicije vlada je plaćala 10 pezeta dnevno), a drugo i najvažnije, u Španjolskoj je bilo dovoljno ljudi, ali ne i oružja.

Iako je svaka stranka imala vlastitu miliciju, ipak su ogromnu većinu u milicijskim postrojbama činile CNT i UGT. Svoje jedinice su imale još četiri značajnije organizacije – lijevi republikanci, katalonska Esquerra, POUM i komunisti.

Pripadnici anarhističke milicije imali su uglavnom istu odoru kao i drugi, s tim da je kapa imala boje CNT-a, crvenu-crnu s malom kićankom sprijeda. Naoružanje je bilo različito i nije bila rijetkost da neki od milicionara nose sačmaricu i nakon šest mjeseci ratovanja. I to malo oružja što su imali bilo je loše održavano. Puške su bile pohrdale, a ulje za podmazivanje se vrlo rijetko upotrebljavalo. Za teže oružje nedostajali su rezervni dijelovi, a i municija je bila veliki problem. Puno govori podatak da su neke jedinice trebale i po petnaestak i više vrsta municije. Zastarjelo oružje je bilo opasno više za onoga tko njime rukuje nego za neprijatelja. Zato su se borci umjesto granata sumnjive kvalitete, radije odlučivali za jednostavnije oružje koje se sastojalo od dinamita pakiranog u konzervama za rajčice.

Pitanje kakve takve discipline bilo je isto tako bolno pitanje kako anarhističkih tako i ostalih postrojbi. Prema većini izvora, nije bila rijetkost da neke manje jedinice, bez ikakva upozorenja napuštaju borbene položaje odlazeći preko vikenda u Barcelonu ili u Madrid. Posebno su bili problematični prvi tjedni koji su bili i najkaotičniji, jer se ljudi još nisu bili navikli na nove odnose tj. da je netko morao nešto odlučiti ili izdati zapovijed i da je to netko trebao izvršiti. Anarhistima, koji su smatrali da se sve događa spontano, mnoge odluke su mirisale na autoritarnost i teško su im padale. Međutim, i sam Bakunjin je negdje napisao kako se u trenutku akcije uloge prirodno dijele prema sposobnostima svakoga pojedinačno, a da se cijene i prosuđuju prema općem sudu: jedni zapovijedaju i naređuju, a drugi provode naredbe. Kako ipak svi ne čitaju Bakunjina ili bar

¹⁵ Božidar Maslarić: Moskva-Madrid-Moskva, Prosvjeta, Zagreb 1952., str. 59.

ne sve što je napisao, prošlo je nekoliko mjeseci da to anarhisti prihvate. Izgleda da se ipak radilo o nekim predrasudama i nesporazumima koje nisu dolazile iz redova anarhista, nego je to bilo općeprihvaćeno poimanje anarhizma kao kaosa i odsustva bilo kakvog reda.

Za anarhiste su bile od presudne važnosti dvije stvari: izbor oficira i disciplinske kazne na vojnim (narodnim) sudovima. To je posve razumljivo kad se zna koliki je bio njihov zazor od autoriteta na svim nivoima, kao što su i u slučaju kažnjavanja oni uvijek prije odlučivali za predgajanje. Već sam spomenuo da su tamo gdje su to mogli, puštali zatvorenike na slobodu, jer nisu vjerovali da se u zatvoru ljudi mogu popraviti.

Desetine su birale svoje kaplare, a svaka centurija je birala vlastitoga delegata. Milicijske kolone su se brojem prilično razlikovale od centurija, a i same pojedine kolone su imale nejednak broj boraca. Za razliku od drugih kolona koje su imale po nekoliko stotina ljudi, najpoznatija od svih, Durrutijeva kolona u svojim najboljim danima imala je preko šest tisuća boraca. Većina kolona je imala jednog redovnog oficira koji je bio savjetnik, ali mu anarhisti uglavnom nisu vjerovali, osim u iznimnim slučajevima kad su se uvjerali ili kad bi on nekim primjerom dokazao da je njihov simpatizer. Bio je, također, određen broj radikalnijih oficira u vojsci poput pukovnika Luisa Romera Bassarta, bivšeg kolonijalnog oficira, koji se odupro fašističkoj pobuni i kasnije je postao vojni savjetnik CNT-a.¹⁶

Općenito je anarhistička milicija, kao uostalom i druge republikanske milicije, sumnjala u vjernost oficira, jer su mnogi u početku izrazili vjernost Republici, da bi je zatim izdali. Opet s druge strane, neki stvarno lojalni oficiri bili su greškom ubijeni ili su ispaštali grijeha za svaki poraz milicije.

U Kataloniji, gdje je sistem milicija bio najbolje razvijen i proveden, poznati anarhist Juan García Oliver je preuzeo organizaciju milicije. Njegov je glavni zadatak bio da organizira obuku u pozadini.

Otrprike jednu desetinu milicijskih snaga tvorili su bivši vojnici koji su se pridružili radnicima i to je izgleda bilo premalo da bi se poboljšao standard obuke civila. Hrabrosti nije nedostajalo, ali ratne vještine nisu bile na visini. Sjedište narodne ratne škole bilo je u bivšoj vojarni *Pedralbes* koja je preimenovana u *Miguel Bakunjin* i tamo su pored španjolskih dobrovoljaca bili i strani anarhisti koji su došli sa svih strana svijeta. Bilo je tu mnogo Talijana, uključujući već spomenutog profesora filozofije Camilla Bernerija i Carla Rosellija koji je organizirao kolonu *Giustizia e Libertà* sastavljenu od liberala i anarhista, ali kojeg su Mussolinijevi agenti ubili u Francuskoj slijedećeg lipnja. Skupina pridošlih Amerikanaca osnovala je centuriju *Sacco i Vanzetti*, a Nijemci su osnovali centuriju *Erich Mühsam*, koja je dobila ime po anarhističkom pjesniku kojeg je dvije godine prije toga ubio Gestapo. I POUM je koristio te vojarne za svoju miliciju, koja je isto tako uključivala strane dobrovoljce, uglavnom otpadnike komunističkih partija. Komunisti Juana Comorere su se našli malo u raskoraku. Njihova politika je izričito zahtijevala regularnu vojsku, a ne miliciju, dok je katalonska vlada priznavala milicije. Pa ipak su komunisti bili prisiljeni surađivati s tom vladom.

Komunističko negiranje socijalne revolucije (španjolski komunisti su bili toliko slijepi da su poricali postojanje bilo kakvih uvjeta za događanje revolucije) i Negrínovo jednostrano povlačenje Internacionalnih brigada na koje nisu jednako odgovorili Nijemci i Talijani bile su isto tako velike pogreške koje su doprinijele konačnom porazu.

¹⁶ Antony Beevor: *The Spanish Civil War*, Orbis Publishing, London 1982., str. 106.

Na kraju, bilo bi krajnje nepravедno ne spomenuti seljačke i industrijske kolektive kao i opći spontani društveni prevrat koji je bio tolikih razmjera da tako nešto nije nikad zabilježeno u povijesti.

Nekoliko mjeseci prije nego što je vlada Katalonije donijela *Odluku o kolektivizaciji* (7. listopada 1936. g.), CNT je sazvala regionalni kongres seljaka 5. rujna na kojem je odlučeno da se zemlja kolektivizira. Zaposjednuta su i imanja krupnih zemljoposjednika i industrijalaca koji su pobjegli u inozemstvo, kao i imanja fašista. Tako su se seljaci spontano udruživali u zajednice i prije donošenja spomenute *Odluke o kolektivizaciji*. To je najvećim dijelom bio rezultat duge tradicije slobodarskog odgoja i dugogodišnjeg rada španjolskih anarhista na terenu. *Odlukom o kolektivizaciji* bile su obuhvaćene i sve tvornice koje su imale više od 100 radnika. Kako je većina tvornica i pogona imala manje od 100 radnika, to je veliki broj radnika ostao izvan dosega *Odluke*, osim ako im vlasnici nisu bili fašisti pa su u tom slučaju i oni kolektivizirani.

Sama *Odluka o kolektivizaciji* bila je prilika da se sam čin kolektivizacije stavi pod okrilje države, a otme moćnom CNT-u. Administrativni komiteti, stvoreni odmah nakon *Odluke* podnosili su svoje izvještaje Ministarstvu privrede i tako zaobilazili sindikate u najvažnijem procesu društvene preobrazbe.

U poljoprivredi nije bilo tih problema, jer tu vlada nije imala nikakvog utjecaja i mogla je intervenirati samo silom. U Kataloniji je preovladavalo sitno i srednje posjedništvo, to je bila najrazvijenija španjolska pokrajina s velikim brojem industrijskih radnika i tu je kolektiva bilo manje nego u Aragonu ili Levantu. U Aragonu je kolektivizirano više od 75% ili dvije trećine cjelokupnog zemljišta. Stvoreno je oko 450 kolektiva koji su okupljali oko 500.000 članova.¹⁷ Slično je bilo i u pokrajini Levante (oko 900 kolektiva) i u Kastilji (300 kolektiva sa približno 100.000 članova).¹⁸ Kolektivizacija je u nešto manjoj mjeri zahvatila i druge španjolske pokrajine u prvom redu se to odnosi na dio Andaluzije, Estremaduru i ponešto Asturiju.

Nema nikakve sumnje da su postignuti veliki uspjesi i na velikim i na malim posjedima i da su prinosi porasli za otprilike 30 do 50 %. Veliki posjedi su prije kolektivizacije bili samo napola obrađivani, a mali su posjednici obrađivali svoju zemlju primitivnom mehanizacijom. To se sada promijenilo, zemlja se obrađivala zajednički i nije se dopuštalo da veći dijelovi ostanu neobrađeni, a da ljudi gladuju.

Kolektivi su imali tijelo koje se zvalo *Opća skupština*, preko koje su članovi kolektiva izražavali svoju volju i kreirali daljnju razvojnu politiku svoje zajednice. Te *Opće skupštine* nisu imale čak ni jednaku ulogu u životu kolektiva, kao što su i kolektivi bili različiti po veličini, orijentaciji u proizvodnji i sl.¹⁹

U ovako kratkom tekstu nema se smisla upuštati u detaljnije analize i ocjene dometa španjolskog kolektivizma, tim više što već postoji nekoliko dobrih knjiga posvećenih toj temi. Kolektivizacija i zbivanja oko nje srušila su još jednu predrasudu koja je bila vezana za anarhiste i anarhizam. Naime, uvijek se smatralo da su anarhisti rušilački i remetilački elementi i da nemaju konstruktivan stav prema društvu i njegovu uređenju. Izgradnja kolektiva i samoorganiziranje naroda pokazali su, u većini situacija, sposobnost anarhista da djeluju na način koji je do tada bio nepoznat i za koji se smatralo da ne može valjano funkcionirati. Rušiteljima su se pokazali oni koji su naredili Enriqueu Listeru i njegovoj 11. diviziji da krene u Aragón u zločinačku akciju

¹⁷ Daniel Guérin: *Anarhizam*, Naprijed, Zagreb 1980., str. 138.

¹⁸ Isto, str. 138.

¹⁹ O samim kolektivima, njihovom ustroju i životu dosta je pisao Gaston Leval u knjizi *Espagne libertaire 1936.-1939.) (L'oeuvre constructive de la Révolution espagnole)*, Edition du Cercle, Paris 1971.

uništenja kolektiva. Pritom su brutalno ubijali ljude i stoku, pohapsili preko 500 anarhista (između ostalih i Joaquina Ascasa, rođaka legendarnog Francisca Ascasa, ubijenog u jurišu na jednu vojarnu u Barceloni 1936. g.) i ohrabрили seljake koji su ostali izvan kolektiva da među sobom podijele kolektivističku zemlju, a ljetinu i alat pokradu.²⁰ Kad se radilo o kolektivima i vlada i komunisti su bili jednoglasni – trebalo ih je uništiti svim raspoloživim sredstvima i što prije, a s njima su trebali nestati i anarhisti. Bez obzira na to što su anarhisti bili najbrojniji, iz ovog sukoba su izišli kao poražena strana, gotovo potpuno marginalizirani i više se nikada nisu u potpunosti oporavili.

Poslije sloma Republike veliki dio anarhista je emigrirao, neki zbog jezika u zemlje Latinske Amerike i u Meksiko, a neki su ostali u Europi, uglavnom u Francuskoj. Još sredinom sedamdesetih godina bili su živi Federica Montseny, Juan García Oliver i Ricardo Sanz. Federica Montseny, koja je 1936.-37. bila na čelu Ministarstva zdravlja²¹, provodila je svoje izbjegličke dane u Toulouseu, aktivna sve do svoje smrti (14. siječnja 1994. g.). Bez obzira što su i u izgnanstvu bili višestruko podijeljeni, anarhisti su imali dosta snažnu organizaciju na jugu Francuske. Izdavali su svoje listove i imali izdavačku kuću "L'Espoir" (Nada).

Povratak Ideji

Drugi Svjetski pokolj je za izvjesno vrijeme bacio u zaborav anarhiste i njihove probleme, ali se oni nisu ni tada odrekli svoje Ideje. Mnogi od njih koji su bili u godinama za borbu, stavili su se svim svojim snagama na stranu antifašističke borbe, riskirajući pritom da zaglave u komunističkim/staljinističkim zatvorima.

Pred sam početak rata, 14. svibnja 1940. g., umrla je u Torontu Emma Goldman i sahranjena je u Chicagu, gradu gdje su djelovali i umrli mučenici s Haymarketa koji su nadahnuli i nju kao i njenu predhodnicu Voltairinu de Cleyre.

Svijet je poslije rata bio podijeljen, na SSSR, najveći svjetski zatvor s jedne strane i SAD, svjetskog policajca koji je vodio čitav niz malih, prljavih ratova, s druge strane. SAD su poslije priznanja Francove diktature do danas podržavale niz fašističkih režima ako je to njima bilo u interesu. U SSSR-u su se sustavno prešućivali i uklanjali tragovi anarhizma i anarhista. Mediji kao i knjige koje su tada objavljivane nisu ih spominjali. Pa ipak su oni bili prisutni, daleko od velikih izdavačkih kuća, sa svojim novinama, časopisima i knjigama koje su često bila šapirografirana underground izdanja.

Bez obzira što je najaktivniji bio u Španjolskom građanskom ratu Augustin Souchy Bauer (1892.-1984.), nastavio je i poslije rata raditi na promicanju anarhističkih ideja. Pisao je knjige, puno je putovao jer je htio upoznati iskustva zemalja s kolektivističkim naseljima (kibuci u Izraelu), tadašnja Jugoslavija (zemljoradničke zadruge), a bio je još i u Švedskoj, Meksiku, SAD-u i Južnoj Americi. Kao rezultat tih putovanja nastala je knjiga "Vorsicht Anarchist", gdje opisuje, pored ostalog i svoj boravak u zadruzi u Sesevskom Kraljevcu kod Zagreba. Ostale su mu knjige: "Nacht über Spanien", "With the peasants of Aragon", "CNT- Die Libertäre" i dr.

Već prije Drugog svjetskog rata počeo se javljati tekstovima o anarhizmu Herbert Read (1893.-1968.), kasnije poznati engleski povjesničar umjetnost, pjesnik i književni kritičar, koji je za svoje

²⁰ O tome je pisao anarhistički list *Campo Libre*, kolovoz i rujan 1937. g.

²¹ Taj ulazak četvero anarhista u vladu Larga Caballera izazvao je buru protesta među anarhistima u cijelom svijetu. Najpoznatiji pisani protest je "Otvoreno pismo drugarici Federici Montseny" koji joj je uputio Camillo Berneri

zasluge dobio i vitešku titulu. To ga je izvrglo neugodnostima u anarhističkim krugovima toga doba, ali su se strasti stišale i opet mu je "Freedom Press" počeo objavljivati knjige.

Premda je Read već 1915. g. objavio zbirku svoje mladalačke poezije pod naslovom "Songs of Chaos" (Pjesme kaosa), tek je knjigama "The Meaning of Art" (Značenje umjetnosti, 1931.), "Art Now" (Umjetnost danas, 1933.), knjigom o svom bliskom prijatelju Henryju Mooreu (1934.), "Art and Industry" (Umjetnost i industrija, 1934.) i "Art and Society" (Umjetnost i društvo) iz 1937. g. postao poznat. Te knjige su tada bile značajan doprinos sociologiji umjetnosti, Read je stalno isticao društveno podrijetlo umjetničkih fenomena. U mnogim njegovim spisima vidljiv je utjecaj psihoanalize, dok je među anarhistima njegov uzor bio Kropotkin, čovjek koji je anarhizam pokušao znanstveno utemeljiti. Bez obzira što mu je već 1934. g. izišao jedini njegov roman, čudesno utopijsko djelo "The Green Child", tek je revolucija i građanski rat u Španjolskoj u potpunosti odredio njegov životni put. U "Left Review" je štampan njegov tekst "Authors Take Sides on the Spanish War", a u listu "Adelphi" veći članak u tri dijela "The Necessity of Anarchism". Kasnije je ovaj drugi članak uključio u jednu veću cjelinu, moglo bi se reći njegov manifest "Poetry and Anarchism" iz kojeg je i ovaj citat:

*"Izjasniti se za doktrinu tako maglovitu kao što je anarhizam u ovom povijesnom trenutku, za neke će kritičare značiti dokaz intelektualnog sloma, za druge neku vrstu izdaje, napuštanje demokratske fronte u najozbiljnijem trenutku krize, za treće običnu pjesničku glupost. Za mene to nije samo povratak Proudhonu, Tolstoju i Kropotkinu, za koje sam gajio posebnu naklonost u mladosti, nego zrela spoznaja o njihovoj temeljnoj pravičnosti, štoviše spoznaja o nužnosti ili čestitosti intelektualnog ograničavanja na samu bit stvari."*²²

*"Volju za moći", nastavlja dalje Read, "koja je tako dugo iskrivljavala društvenu strukturu Europe i koja je zavladala i umom socijalista, odbacila je stranka koja za sebe može reći da predstavlja životnu snagu naroda. Zbog toga ne vidim zašto se intelektualci poput mene, koji nisu političari što se bave neposrednom politikom, ne bi otvoreno izjasnili za jedinu političku doktrinu koja je u skladu s našom ljubavi prema pravdi i našom potrebom za slobodom."*²³

Tim svojim uvjerenjima Read je ostao vjeran do kraja svoga života i u članku "My anarchism" iz 1968. g., kad je i umro, još jednom propituje svoja uvjerenja, te kaže kako ona sada traju već više od pedeset godina. Njegovo "obraćenje" se po njegovim riječima desilo 1911. ili 1912.g. kad je pročitao pamflet Edwarda Carpentera pod naslovom "Non-Governmental Society" i kako to obično biva to mu je otvorilo jedan novi svijet, upoznao je djela Bakunjina, Kropotkina, Proudhona, Tolstoja i Ibsena.

Posebno je značajna Readova autobiografska skica "Annals of Innocence and Experience" (Anali prostodušnosti i iskustva) iz 1940. g., gdje on još jasnije izlaže svoje poglede na anarhizam:

"Kada sam nazvao te principe anarhizmom izgubio sam svako pravo da me shvate ozbiljno kao političara, te sam se time isključio iz glavne struje aktivnosti socijalista u Engleskoj. Ali, često sam nailazio na naklonost i odobravanje na neočekivanim mjestima. Ima mnogo intelektualaca koji su zapravo anarhisti po svojim političkim pogledima, ali koji se ne usuđuju to priznati kako ne bi izazvali podsmijeh."

U tom Readovom djelu vidimo, također, koji su to radovi velikih anarhista najviše utjecali na njega. Tu su prije svih Kropotkinova djela *Polja, tvornice i radionice*, kao i neka manja, ali

od 14. 4. 1937. (Camillo Berneri: *Guerre de Classes en Espagne 1936.-1937. et textes libertaires*, Spartacus Paris 1977.)

²² Herbert Read: *Anarchy and Order (Essays in Politics)*, Faber & Faber, London 1954., str. 57.

²³ Isto, str. 58.

ne i manje značajna djela *Anarhistički moral* i *Anarhistički komunizam*. Pored već spomenutog Carpentera na Reada su također utjecali Max Stirner i Georges Sorel. Posve je razumljivo što je poznavao djelo jednog pisca kao što je S. T. Coleridge, koji je i sam, pod utjecajem ideja Francuske revolucije, planirao osnivanje slobodne zajednice i zanimao se za utopijske projekte. Zanimljiv je Readov ogled "Egzistencijalizam, marksizam i anarhizam" iz 1949., gdje on vrlo oštroumno zapaža što sve Coleridge duguje Schellingu, posebno njegovom djelu "Filozofijska istraživanja o bitstvu slobode" iz 1809. godine.

Značajna je bila i njegova suradnja s Emmom Goldman, u to vrijeme predstavnicom CNT-FAI-a u Londonu. Tada se Read možda najviše do tada uključio u propagandni rad – držao je predavanja, objavljivao osvrte na anarhističke knjige u *Criterionu* i to je bio temelj dugogodišnje suradnje s Freedom Press Group u čijoj je izdavačkoj kući "Freedom Press" objavio i većinu svojih anarhističkih knjiga. Osim ponovno preštampane knjige *Poetry and Anarchism* tu su još šest knjiga i pamfleta: *The Philosophy of Anarchism* (1940.), *Kropotkin: Selections from His Writings* (1942.), *The Education of Free Men* (1944.), *Freedom: Is It a Crime* (Freedom Press Defence Committee, 1945.), *Existentialism, Marxism and Anarchism* (1949.) i *Art and the Evolution of Man* (1951.).

Sukob s "Freedomom" izbio je 1953. kada je Readu dodijeljena titula viteza. Anarhisti iz "Freedomoma" su tada reagirali pretjerano oštro i svoga najpoznatijeg člana i zagovaratelja prognali iz organizacije. No i unatoč tomu Read je ostao anarhist pa tako i danas na njegovu nadgrobnom kamenu stoji natpis: "Vitez, pjesnik, anarhist".

Read je uvijek išao ukorak sa svojim vremenom i stalno je iznova upućivao na to kako osuvremeniti anarhističku misao. Ono što je bilo već prije dobro riješeno nije ponavljao:

"Malo sam govorio o aktualnoj organizaciji anarhističkog društva, djelomice jer nisam imao što dodati onome što su već rekli Kropotkin i današnji sindikalisti poput, primjerice, Dubreuil²⁴, a djelomice stoga što je uvijek loše stvarati novo apriorno ustrojstvo. Najvažnije je ustanoviti načela – načela jednakosti, slobode pojedinca i radničke kontrole. Nakon toga društvo treba težiti ostvarenju tih načela počevši od lokalnih potreba i uvjeta."

Read ne slijedi klasičnu anarhističku misao samo u jednoj stvari – korištenju nasilnih metoda.²⁵

"Anarhizam sasvim prirodno implicira pacifizam" kaže Read i nastavlja:

"Nema pitanja kojemu sam posljednjih dvadeset godina posvetio više razmišljanja od pitanja rata i mira; to je opsesija moje generacije. Nema pitanja koje bi tako neizbježno vodilo do anarhizma. Mir je anarhija. Vlast je sila; sila je represija, a represija vodi u reakciju, ili u psihozu moći koja zauzvrat uključuje pojedinca u destrukciju i narode u rat. Rat će postojati sve dok postoji Država. Jedino društvo lišeno vlasti može pružiti one gospodarske, etičke i psihološke uvjete u kojima je moguće rađanje miroljubiva mentaliteta".

Njegove vrlo zanimljive misli o nenasilju u ovom nasilnom svijetu, o tome da je najdjelotvorniji oblik pobune upravo nenasilje, kao i o tome da smo još uvijek daleko od potpunog razumijevanja mogućnosti primjene ove metode.

²⁴ Hyacinthe Dubreuil: *A chacun sa chance* (Svakome njegova šansa), Paris 1935. Ta iznimno značajna knjiga, slabo poznatog autora ostavila je dubok dojam na Aldousu Huxleya što se posebno dobro vidi u njegovoj suvremenoj liberterskoj raspravi *Ends and Means: An Enquiry into the Nature of Ideals and into the Methods Employed for Their Realization* (Ciljevi i sredstva: istraživanje naravi ideala i metoda koje se rabe za njihovo ostvarenje), London 1937., str. 74-75, 83-85, 172.

²⁵ Bilo je i drugih anarhista koji su odbacivali uporabu nasilnih metoda. Pada mi na pamet zgodna epizoda sa već ovdje spomenutim Augustinom Souchyjem. Na jednoj od mnogobrojnih državnih granica koje je morao proći pitali su ga za njegovo političko uvjerenje, a on im je tada odgovorio: "Ja sam radikalni pacifist".

Bio je protiv nepotrebnog provociranja policije i vojske u raznim demonstracijama, jer se prema njegovu mišljenju tada čovjek ne bori protiv pravih neprijatelja.

Na kraju treba spomenuti Readove tekstove o obrazovanju gdje on preporučuje svakom pojedincu *“da odšegrtuje neki umjetnički obrt”* i s punim pravom govori da bi kreativna umjetnost svake vrste trebala biti ugrađena u naš obrazovni sustav. Za razliku od toga da postoji jedna mala grupa ljudi koji sebe nazivaju umjetnicima, on preporučuje svakome da pokuša biti umjetnik. Zato i jest toliko važna uloga odgajatelja *“čija je prva zadaća da postavi jedinstvenost pojedinca u žarište”* i to je posebno važno u najranijoj dobi, jer kako kaže Read, *“mi znamo da dijete zaneseno crtanjem, ili bilo kojim drugim kreativnim poslom, jest sretno dijete”*.

Samo nekoliko godina kasnije jedan drugi engleski anarhist Alex Comfort (rođen 10. veljače 1920. u Londonu) zaključuje da je zadaća suvremenih revolucionara napuštanje politike i maštanja o revolucijama, te da se umjesto toga treba okrenuti propagiranju pa i bavljenju dječje psihijatrije, socijalne psihologije kao i političke psihologije. To nije toliko ni čudno budući da je sam Comfort bio liječnik, medicinski biolog, a smatraju ga pionikom gerontologije u Britaniji. Po svojim mnogim talentima bio je sličan Herbertu Readu te je kao i njegov stariji suborac bio pjesnik, romanopisac i književni kritičar. Široj čitalačkoj publici, onoj koja se ne bavi anarhizmom, poznat je kao autor iznimno uspješnog djela *“Joy of Sex”*. Javio se već početkom Drugog svjetskog rata svojim angažiranim pa i borbenim zauzimanjem za pacifizam i anarhizam. Bio je plodan pisac, ali je njegova zasluga najviše u tome što je unio je dosta svježine u već poprilično demodirani anarhizam, kojemu je ponekad prijetila opasnost da se *“fosilizira”*. Iz tog ranijeg perioda je možda i najveći njegov doprinos anarhističkoj misli knjiga *“Authority and Delinquency in the Modern State”*, 1950. g. (kasnije pojednostavljenog naslova *“Authority and Delinquency”*). Tu on među prvima (bar kad se radi o anarhistima) primjenjuje otkrića psihijatrije i socijalne psihologije na suvremenu politiku.

“Svaka moć korumpira. Apsolutna moć korumpira apsolutno”, kaže Comfort i primjećuje da moderno društvo privlači problematične tipove i psihopate na čelne pozicije u vlasti te tako snaži i povećava delinkventno ponašanje u onih koji imaju moć.

Comfort je bio član mnogih komiteta protiv rata i nuklearnog oružja i to je ostao i za svoga 11-godišnjeg boravka u SAD-u. Zbog prosvjeda protiv savezničkog bombardiranja došao je na crnu listu BBC-a.

Za Comforta pacifizam počiva na povijesnoj teoriji anarhizma. On nije, kao drugi došao do anarhizma čitajući anarhističke pisce i teoretičare. Njegove ideje su se razvijale neovisno da bi tek onda shvatio da one odgovaraju onome što se podrazumijevalo pod pojmom anarhizma.

“Ja pišem kao anarhist, kao netko tko je odbacio koncepciju moći u društvu kao silu koja je i protudruštvena i nezdrava prema općem biološkom načelu. Ako postoji ikakvo metafizičko i etičko pravilo na kojemu zasnovam svoje ideje, onda je to načelo ljudske solidarnosti i uzajamne pomoći u borbi s neprijateljskom okolinom...”

Njegova je politička teorija jednostavna, ali ima pečat njegove osobnosti i što je vrlo važno, izvorna je, tj. nije suhoparno ponavljanje već poznatih teza.

Neki ga kritiziraju zbog tobožnje ograničenosti njegovog pacifističkog anarhizma i prigovaraju mu da je njegova teorija posve usredotočena na pojam *poslušnosti* i da mu nedostaje povijesna perspektiva ili nekakav povijesni okvir. Sam pojam *poslušnosti* u neposrednoj je vezi s pojmom *autoriteta*, koji je pak jedno od najvažnijih pitanja kojima se bavila anarhistička misao.

Općenito se smatra da su Alex Comfort i Paul Goodman pioniri takozvanog “novog anarhizma”, dok bi njihove preteče bili Aldous Huxley i Lewis Mumford. Od Comforta samo godinu dana mlađi Murray Bookchin kao i Britanac Colin Ward sloveli su kao primjer tog “novog anarhizma”.

Paul Goodman (9. rujna 1911. – 2. kolovoza 1972.) živio je u New Yorku i njegove najkreativnije godine su se podudarile s možda najvažnijim zbivanjima u životu poslijeratne Amerike. To je prije svega bila pojačana aktivnost mladih na svim područjima. Tome bi se moglo dodati i djelovanje čuvenog Living Theatrea, kao i prosvjedi CND-a (Kampanja za nuklearno razoružanje), što je opet bio samo dio tog velikog komešanja. Silina kojom se to događalo je tada zbunilo i šokiralo Ameriku.²⁶

Goodmanovo djelo obuhvaća veliki raspon tema i područja kao što su poezija, proza, književna kritika, kritika društva, sistem obrazovanja i životni standard. Također se bavio planiranjem gradova, psihoterapijom kao i političkom teorijom. U razmaku od deset godina, između knjiga “*Growing Up Absurd*” i “*New Reformation*”, mladi su mu bili sve: ne samo publika nego i tema. Moglo bi se dodati da je on istodobno bio i njihov pokretač jer su njegovi prijedlozi za drugačiji način života, odrastanja i školovanja nailazili na razumijevanje kod njih. Po mnogo čemu je njegov rad bio sličan onome A. Comforta. Goodman je ohrabrio mlade riječima da se imaju pravo pobuniti protiv takvog društva koje ne odgovara na njihove zahtjeve za što smislenijim životom, poslom, kao i većom slobodom, uključujući i onu spolnu. Nekoliko je razloga zbog kojih je Goodman postao zanimljiv mladoj publici. Svakako je bilo važno i to što stara ljevica, sklerotična i sklona tome da što prije preuzme vlast u svoje ruke, nikako nije pronalazila put do mladih ljudi, ali to nije bio jedini razlog. Goodman je, naime, bio primjer intelektualca kod kojega je na naj-sretniji način ostvaren spoj znanstvene misli i akcije revolucionara. Osim toga on nikada ni u kojem obliku nije pripadao onome što se zove establishment, a to su mladi posebno cijenili. Kako ga je opisao jedan njegov biograf, Goodman je bio “nametljivac koji se domogao mikrofona i u taj je mikrofon govorio kako stvari stoje (u Americi)”. Vrlo je drsko i otvoreno govorio i pisao o tradicionalnim vrijednostima i idealima “stare” Amerike, ali je u isto vrijeme govorio o časti i umjerenosti, razboritosti i pozivu. Bio je istodobno suvremen i staromodan, kad bi govorio o očuvanju reda uvijek je bio pripravan pozvati svoju mladu publiku na kršenje pravila, a i sam ih je kršio pa i onda kad je priznao svoju biseksualnost. To možda danas ne izgleda kao nešto posebno hrabro, ali ipak se tu radilo o prvim poslijeratnim godinama pa sve negdje do kasnih šezdesetih.

Njegov “*The May Pamphlet*”, napisan četrdesetih godina, ponovo je štampan u šezdesetim pod naslovom “*Drawing the Line*”, jer su problemi s kojima se suočio Goodman u Drugom svjetskom ratu (mobilizacija), pogodili i mlade dvadeset i nešto godina kasnije (rat u Vijetnamu). Goodman je dodao toj knjizi još jedno poglavlje pod naslovom “*Crisis and New Spirit*”. Pitanja koja autor postavlja su zanimljiva i čini se da se uvijek iznova mogu postavljati:

- 1) U kojoj se to situaciji mora slobodni građanin oduprijeti državnom nasilju?
- 2) Kakva je priroda i kakva je moć moralnog zakona koji ima prioritet nad društvenim zakonom?
- 3) Kada dođe do krize legitimiteta, što je dužnost građanina?

²⁶ Postoji mnogo literature koja se bavi tim zbivanjima, ali ja i danas mislim da je knjiga Theodora Roszaka *The Making of a Counter Culture*, (kod nas prevedena kao *Kontrakultura*, Naprijed, Zagreb 1978.), najsazetija i najbolja knjiga o toj temi. Njenih osam poglavlja i kratki dodatak, na nekih dvjestotinjak stranica pokrivaju uglavnom sve što se tada događalo s Amerikom i mlađim dijelom njenog stanovništva.

Colin Ward je jednom prilikom rekao: “*Paul Goodman je unio novu osnažujuću struju u američki anarhizam i to jednostavno tako što je ustrajavao na tome da se u svim svakodnevnim problemima suočavamo s mogućnošću izbora između autoritarnih i slobodarskih rješenja*”.

Goodman je bio plodan autor i iza njega je ostao veliki broj većih i manjih djela, ali ćemo ovdje navesti samo nekoliko njegovih najpoznatijih knjiga. “*Art and Social Nature*” (1946.), “*Kafka’s Prayer*” (1947.), “*Communitas: Means of Livelihood and Ways of Life*” (zajedno s bratom Percivalom, 1947.), “*Gestalt Therapy*” (zajedno s F. S. Perlsom i Ralphom Hefferlineom, 1951.), “*The Empire City*” (1959.), “*Growing Up Absurd*” (1960.), već spomenuta knjiga “*Drawing the Line*” (1962.), “*Making Do*” (1963.), “*Little Prayers and Finite Experience*” (1972.), knjiga koja je izišla u godini kad je Goodman umro u dobi od šezdeset i jedne godine.

George Woodcock (1912.-1995.), kanadski pisac i anarhist morao se tridesetih godina s obitelji doseliti u Englesku pošto su naglo osiromašili. Kako je to istovremeno bilo vrijeme njegovog sazrijevanja, londonski “Freedom” je postao mjesto gdje je on prvi put iskušao svoju kreativnu moć. Slično slučaju njegovih suvremenika Herberta Reada i Georgea Orwella i on se angažirao na pomoći španjolskoj Republici, neumorno je pisao podržavajući svoje anarhističke prijatelje u njihovoj od samog početka, neravnopravnoj borbi protiv fašista, a kasnije i komunista. Njihov poraz ga je teško pogodio, ali je i dalje nastavio istim putem. Woodcock se poslije rata vratio u Kanadu, bavio se književnošću, ali njegovo zanimanje za anarhizam nije prestajalo. Njegova rana knjiga *New Life to the Land* (1942.) nije došla u pravo vrijeme, bio je rat i ljudi su bili okrenuti drugim problemima. Tek je knjiga *Anarchism: A History of Libertarian Ideas and Movements* (1962.) postigla pravi uspjeh, postala je jedan od najtraženijih pregleda povijesti anarhizma, bez obzira što su neki i kritizirali neka njegova stajališta iznesena u njoj. To se prije svega odnosilo na Woodcockov stav da je anarhizam kao pokret stvar prošlosti. *The Anarchist Reader* je možda njegova najvažnija knjiga, u njoj je on vrlo zrelo iznio povijest, sadašnjost i budućnost anarhističke ideje. “*Anarhizam, kratko, je feniks u probuđenoj pustoši, ideja koja je oživjela, zbog jedinog razloga zbog kojeg ideje i oživljavaju – da bi odgovorile na neke potrebe što su ih ljudi duboko osjećali.*” George Woodcock je umro 28. siječnja 1995. godine.

Murray Bookchin (1921.) potječe iz obitelji koja je i sama imala veze s revolucionarnim pokretom i događanjima prije Oktobra, točnije s pobunom 1905. godine. Poslije prvog razočaranja s komunističkom mladeži, uvjerivši se u njen autoritarni karakter, uključio se u aktivnosti vezane za Španjolski građanski rat. Bio je premlad da bi i sam u njemu sudjelovao. Pošto je nekoliko godina radio kao ljevač u New Jerseyju aktivirao se u radničkom pokretu, posebno u sindikalnoj organizaciji u Kongresu industrijskih organizacija (CIO). Nakon povratka sa služenja vojnog roka zaposlio se u tvornici automobila i uključio se u United Auto Workers (UAW), sindikat koji je bio slobodarski orijentiran. Sredinom pedesetih godina objavljuje svoju prvu knjigu za koju se može reći da se bavi temom koja će postati njegova glavna preokupacija. Knjiga je izišla u Njemačkoj pod naslovom “*Lebens-Gefährliche Lebensmittel*” (u suradnji sa Gotzom Ohlyjem) i imala je kao predložak njegov veliki članak “*Problem kemijskih sastojaka u hrani*”.

Šezdesetih godina, već poznat u SAD-u i tadašnjoj Zapadnoj Njemačkoj kao pionir i veliki promicatelj ideje o socijalnoj ekologiji, uključio se u maticu kontrakturnog pokreta i Nove ljevice. Godine 1962. objavljuje knjigu “*Naš sintetički okoliš*” (pod pseudonimom Lewis Herber), a 1965. “*Kriza u našim gradovima*”. Vrlo zapažena zbirka tekstova pod naslovom “*Post-scarcity anarchism*” izlazi 1971. g. U njoj ima nekoliko značajnih Bookchinovih ogleđa kao što su “*Ekologija i revolucionarna misao*” (veljača 1965.), “*Prema oslobađajućoj tehnologiji*” (svibanj 1965.) i posebno njegova kritika marksizma “*Listen, Marxist!*” (svibanj 1969.), tiskana prvo zasebno, a kasnije i ona uvršte-

na u spomenutu zbirku, prodana je u 100.000 primjeraka i bila vrlo utjecajna u SAD-u i Velikoj Britaniji. Važno je još napomenuti da je i "Listen, Marxist!" kao i čitava ova zbirka izvršila veliki utjecaj na Novu ljevicu i sve one koji su bili na ljevici koncem šezdesetih.

Koncem šezdesetih Bookchin predaje na Alternativnom sveučilištu u New Yorku, jednom od najvećih "slobodnih sveučilišta" u SAD-u. Godine 1974. suosnivač je i upravitelj Instituta za socijalnu ekologiju u Plainfieldu u Vermontu, a iste godine predaje i na Ramapo Collegeu u New Jerseyju, gdje je bio postavljen za redovnog profesora.

Osim već spomenutih djela autor je još mnogih zapaženih knjiga: *The Limits of the City* (1974.), *The Spanish Anarchists* (1981.), *The Ecology of Freedom* (1982.), *Remaking Society* (1989.), *The Philosophy of Social Ecology* (1990) i dr.

Bookchin je počeo kao marksist u tridesetim godinama i to svoje opredjeljenje je, čini se, zadržao sve do poslije Drugog svjetskog rata. Pedesetih godina počelo je njegovo približavanje liberterskom pokretu. Mislim da je kod njega kao i kod Herberta Reada presudan bio Kropotkin i njegovo djelo velikog znanstvenika i anarhista. Možda ćemo se upitati po čemu je to Murray Bookchin značajan i koji je to njegov doprinos liberterskoj misli. Prije svega po tome što je uspio povezati tradicionalne antiautoritarne vrijednosti klasičnog anarhizma s ekologijom, tako da neki njegovu teoriju zovu i eko-anarhizam ili socijalna ekologija. Bookchin povezuje našu težnju da dominiramo prirodom sa dominacijom čovjeka nad čovjekom i pokušava prodrijeti u hijerarhijske i dominacijske odnose koji, po njemu, imaju korijen u dalekoj prošlosti.²⁷

Već pedesetih godina Bookchin je pisao kako radničku klasu ne smatra revolucionarnim subjektom, istražujući usput nove mogućnosti i puteve. Umjesto dotadašnjeg okupljanja oko radničke klase, koje je i tako bilo "iz nekog drugog filma", on kao zamjenu uvodi "Ecology of Freedom" (Ekologiju slobode). Već je danas postalo bjelodano da je njegovo promišljanje bilo na mjestu i da bi borba za spas planeta ubrzo mogla postati najvažnijom.

Posebno je zanimljiv njegov prijedlog decentralizacije ili kako on to zove liberterski municipalizam gdje bi gradovi sa svojim narodnim vijećima imali visok stupanj autonomije. Isti princip primjenjuje i u ekonomiji za razliku od postojećeg korporacijskog kapitalističkog sistema vlasništva.

Posljednja tri desetljeća Bookchin je važan i poticajan za pokret zelenih u svijetu. Istovremeno je vodio čitav niz polemika s ljudima raznih zanimanja i političkih opredjeljenja. Njega su žestoko i često bez pravih argumenata napadali i David Watson kao i Bob Black²⁸ i izvlačili mu kojekakve "griehove" uglavnom iz njegove rane mladosti koje on, uostalom, nije nikada niti skrivao. Sam Bookchin je odgovarao isto tako nervozno i pretjerano oštro, kao da je zaboravio da je njegova knjiga *Social Anarchism and lifestyle* (1995.) izazvala mnogo nesporazuma napadajući nekritički sve od Williama Godwina, Maxa Stirnera, P. J. Proudhona, Rudolfa Rockera, Emme Goldman, Federice Montseny do Paula Goodmana i Susan L. Brown. Također je napao i Hakim Beya i njegov Temporary Autonomous Zones – TAZ, kao i anarho-primitiviste i njihovog prvog čovjeka Johna Zerzana. Te, za samu stvar nevažne i pomalo promašene polemike koje je vodio, sigurno neće umanjiti značenje i doprinos Murraya Bookchina anarhizmu.

²⁷ "...Anarhisti i ekolozi, svatko na svoj način, smatraju vlast podsvjesnom kočnicom, kao uteg koji opterećuje stvaralački potencijal prirodne i društvene situacije. Njihov cilj nije zazidati vidike, nego ih otvoriti! Oni žele proniknuti u razum i saznanje kao sredstva za ostvarenje neke moguće situacije, a ne zamijeniti te potencijale unaprijed stvorenim pojmovima ili njihovim dogmatskim izvitoperenjem..."

²⁸ David Watson ga je napao u knjizi *Beyond Bookchin* iz 1996., a Bob Black u *Anarchy after leftism* (1997.)

Još jedan veliki znanstvenik zagovara i promiče ideje liberterskog pokreta u Americi. Šezdesetih godina Noam Chomsky (1928.) se uključuje u događanja oko listopadskog marša mira na Pentagon (1967. g.) kada je i uhapšen, te dijeli zatvorsku ćeliju sa Normanom Mailerom koji je to sve opisao u svojoj knjizi.²⁹ U tom maršu sudjelovalo je nekoliko stotina tisuća ljudi najrazličitijih političkih opredjeljenja, pa i onih bez njih. Osim Chomskog i Mailera bio je tu i Paul Goodman, pjesnik Robert Lowell, književni kritičar Dwight Macdonald i još neki poznatiji američki intelektualci. Nekome se može učiniti da je inteligencija masovno podržala pokret i da je stvorena široka fronta protiv terora Države. Međutim, Chomsky je u pravu kad u intervjuu za njemački časopis "Forum" kaže da je to ipak bila manjina:

"Ali, tko je i sam bio dio toga pokreta, zna da je disidentska inteligencija bila samo neznatna manjina. Liberalna, doista utjecajna inteligencija, bila je izvan pokreta ili mu se suprotstavljala.

Svakako, dijelovi inteligencije protivili su se ratu u Indokini, ali je i Wallstreet, stari financijski i industrijski kapital, bio protiv rata. To ipak nije nikakav znak disidentstva. Predstavnici kapitala bili su protiv toga rata jer su ga smatrali prekomjernim i beskorisnim rasipanjem sredstava. Protiv čega se postavljala inteligencija? Ona nije imala nikakve druge argumente osim onih kojima su raspolagali i predstavnici kapitala."

Chomsky je koristio svaku priliku da optuži način na koji je iskazivana moć kako bi se provela američka hegemonija diljem svijeta i osigurao američki prodor na svjetska tržišta. Njegovi prikazi zloupotrebe moći, pisani u oštrom tonu, su točni, pronicljivi i dobro dokumentirani.

Noam Chomsky nije nikada težio za tim da od onoga što je govorio i pisao stvori jedan završeni i dovršeni sistem, njegove britke misli ne nalaze se samo u njegovim knjigama, nego i u mnogobrojnim intervjuima, novinskim člancima pa čak i u dokumentarnim filmovima.

Široj publici poznat kao istaknuti lingvist, matematičar i filozof, Chomsky je veliki kritičar američke vanjske i unutrašnje politike. Na pitanje o slobodi u SAD-u on odgovara:

"Sjedinjene Države treba shvatiti upravo kao kapitalističko društvo. U kapitalističkom društvu je sve roba. Relativna sloboda je također roba – čovjek je može kupiti. Tko je bogat, taj je i vrlo slobodan. Tko ima mnogo novaca, privilegiran je, i može od suda i policije očekivati vrlo fer postupak. Ja sam, naprimjer, mogao izboriti pravdu, ali "Crne pantere" to nisu mogle. Bile su uništene, a to se ne bi moglo dogoditi nekoj privilegiranoj grupi."

Iako se ponašanje vlasti u SAD-u ne može usporediti s praksom u nekoj doista totalitarnoj državi, točno se zna ona granica do koje pojedinac može ići i kad je pređe onda dolazi do primjene otvorenog nasilja. Na taj način je FBI šezdesetih godina razbijao proturatni pokret.

"Dok intelektualni disident ostaje izoliran glas, dotle je privilegiran kao ja, i može raditi što ga je volja. Mogu govoriti što hoću, dijelom to mogu čak i publicirati. Ništa se neće dogoditi. Ali, ako povrijedim državnu religiju, tada će na me uprti prstom i bit ću proglašen heretikom. Argumentacija neće biti potrebna. U onom pak trenutku kada disident postane govornik jednog masovnog pokreta, on je opasan. No, to i jest zadaća intelektualca koji je pravi disident. On mora artikulirati prave zahtjeve mase, i u tu svrhu mora upotrijebiti privilegije i talente koje posjeduje. Tada će se, međutim, s njim postupati na isti način kao i s pokretom kojem pripada."

Jedna od ključnih tema kojima se Chomsky bavi više od trideset godina je zloupotreba i manipuliranje medijima. On pokazuje kako mala grupa ljudi na vlasti manipulira pučanstvom pomoću sredstava komunikacija. U totalitarnim režimima "volja naroda" nema nikakvog značenja – sve se sređuje nasiljem. U zemljama koje sebe nazivaju "slobodni svijet" stvari se uređuju na drugi

²⁹ Norman Mailer: *Vojske noći*, Zora, Zagreb 1971.

način – uz pomoć propagande proizvodi se pristanak naroda, tako da u većini slučajeva nije niti potrebno primijeniti nasilje. Kad su ga upitali na koji to način elita kontrolira medije, Chomsky im je odgovorio: “A na koji način kontroliraju General Motors? Nemaju ga potrebe kontrolirati – jednostavno ga posjeduju.”

Naravno, sve je bilo u redu dok je Chomsky iznosio svoje poznate ideje, ali ako je htio reći nešto što je moglo stvarno uznemiriti vlast, kao naprimjer, to da su najveće terorističke operacije zamišljene i upravljane iz Washingtona, da bi svi američki predsjednici od 1945. g. do danas došli pod udar tih zakona da se na njih primijene zakoni s nürnberškog procesa, da američke škole proizvode nezalnice i dr., što bi se onda dogodilo? Ako bi to bila izjava u nekoj televizijskoj emisiji, naprimjer talk-showu, bi li ona bila cenzurirana i na koji način? Chomsky misli da bi bio emitiran uobičajeni reklamni spot koji bi ga ušutkao.

Posebno je zabrinjavajuće, po mišljenju Chomskog, i stalno smanjivanje broja korporacija koje kontroliraju medije što vodi u posvemašnji monopol.

Vanjska politika SAD-a, njeno podržavanje diktatura širom svijeta, je tema koju nitko iole kritički raspoložen ne može zaobići. Mnoge se Chomskyjeve knjige bave tim važnim problemom koji postaje sve veći jer ta, sad jedina svjetska sila, ne poštuje nikakve ugovore ni povelje – ona naprosto sruši svaku vladu koja ne odgovara njenim interesima, intervenira kad joj se sviđa, a da pritom i nema odobrenje onog smiješnog tijela koje se zove Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda.

U ranijim radovima Noama Chomskog možda je nekoga i mogla zasmetati novoljevičarska retorika, ali sa svakom novom knjigom on je bio sve bliže anarhistima. “*Moje osobno stajalište je prilično tradicionalno anarhističko...*”, kaže Chomsky u jednoj svojoj knjizi.³⁰

Daniel Guérin (1904.-1988.) francuski je liberter i autor nekoliko knjiga od kojih su dvije najpoznatije, *L'anarchisme – De la doctrine à l'action* (1965.)³¹ i *Ni Dieu ni Maître – Anthologie de l'anarchisme*. Knjiga *Anarhizam* se ne bavi, kako bi se to moglo pomisliti, povijesću anarhizma, nego stvari postavlja tematski. Podijeljena je u tri poglavlja: 1) Pokretačke snage anarhizma – 2) U potrazi za društvom budućnosti – 3) Anarhizam u revolucionarnoj praksi. Knjiga je pisana zanimljivo i onima koji se već bave anarhizmom kao i onima koji tek hoće nešto doznati o njemu. Bavi se svim pitanjima na koje je anarhizam, od svojih korijena pa do kasnih šezdesetih godina, pokušavao dati odgovor.³² Druga knjiga je prilično uspješni spoj povijesnog prikaza anarhizma i zbirke proglašenja, dokumenata i kraćih ulomaka radova anarhista. Guérin je autor još nekih knjiga kao što su *Sur le fascisme I, La peste brune. Sur le fascisme II, Fascisme et grand capital; La révolution française et nous; Proudhon, oui et non; La lutte de classes* (2 toma); *Bourgeois en bras nus* (1793.-1795.) i dr. Živio je i djelovao u Parizu.

³⁰ Noam Chomsky: *Perspectives on Power – Reflections on Human Nature and the Social Order*, Black Rose Books, Montréal 1997., str. 71.

³¹ Prijevod na hrvatski: *Anarhizam – Od doktrine do akcije*, Naprijed, Zagreb 1980., preveo Karlo Budor. Zanimljivo je da je rukopis prijevoda stajao u urednikovoj ladici preko deset godina, jer nije odmah dobio zeleno svjetlo za objavljivanje.

³² Možda bi jedina zamjerka mogla biti upućena hrvatskom izdanju u koje je ubačen dodatak, Guérinovo predavanje održano u New Yorku 6. studenoga 1973. g., pod naslovom “Anarhizam i marksizam”. Taj dodatak poprilično odudara od onoga što piše u samoj knjizi, stvari su toliko pojednostavljene da se dobije dojam kako je sa svake strane bilo nekoliko loših momaka i kad se oni maknu stvari dolaze na svoje mjesto, tojest ostvaruje se toliko željeni brak anarhizma i marksizma. Pored tog Guérinovog isforsiranog zaključka o nužnosti sinteze, čitaoca zasmeta njegova netolerancija prema ljudima koji ne misle kao on, te pomalo neukusno reklamiranje OCL-a (L'Organisation Communiste Libertaire) organizacije kojoj je bio na čelu. Petnaestak stranica “anarhožderskog” uvoda R. Kalanja posebna je priča, ova knjiga je mogla bez toga, dapače, zaslužila je to.

Cornelius Castoriadis (1922.) je do završetka Drugog svjetskog rata živio u Ateni i studirao pravo, ekonomiju i filozofiju. 1945. godine dolazi u Pariz i osniva, zajedno sa Claudom Lefortom, grupu i časopis istog imena *Socialisme ou Barbarie*. Većinu najvažnijih tekstova, koji su profilirali kako časopis tako i grupu, napisao je Castoriadis. Napisao je nekoliko vrlo značajnih knjiga od kojih je sigurno najpoznatija i najprevođenija *L'Institution imaginaire de la société* (1975.). "Castoriadis je poduzeo najoriginalniji, najambiciozniji i najreflektiraniji pokušaj da oslobađajuće posredovanje povijesti, društva, vanjske i unutrašnje prirode još jednom misli kao praksu" piše Jürgen Habermas u svojoj knjizi *Filozofski diskurs moderne*.³³ Ova knjiga je još jedan značajan pokušaj obnavljanja filozofije prakse iz duha onih mislilaca za koje nikad ne bismo rekli da je to moguće, a to su Heidegger i Husserl. Castoriadis se okrenuo njima budući da su svi naponi filozofije prakse da iznova formulira projekt moderne na liniji marksističkog mišljenja izgubili na vjerodostojnosti. Godine 1978. izašla mu je u izdanju Seuil knjiga *Les Carrefours du labyrinthe*.

U relativno kratkom razdoblju (1973.-79.) izašlo mu je u izdanju 10/18 nekoliko knjiga: *La Société bureaucratique* 1. *Les Rapports de production en Russie*, 1973. 2. *La Révolution contre la bureaucratie*, 1973. – *L'Expérience du mouvement ouvrier* 1. *Comment lutter*, 1974. 2. *Prolétariat et Organisation* 1974. – *Capitalisme moderne et Révolution* 1. *L'Impérialisme et la Guerre*, 1979. 2. *Le Mouvement révolutionnaire sous le capitalisme moderne*, 1979. – *Le Contenu du socialisme*, 1979. – *La Société française*, 1979.

Godine 1981. izdavačka kuća Seuil objavila je knjigu razgovora Castoriadisa i Cohn-Bendita s publikom u Louvain-la-Neuve u Belgiji (27. veljače 1980.) pod naslovom *De l'écologie à l'autonomie*. Neke njegove kraće radove objavio je "Freedom Press". Castoriadis je pisao i pod pseudonimom Paul Cardan.

Paul Feyerabend (1924.-1994.) američki filozof austrijskog porijekla, rođen je u Beču, gdje je i studirao neposredno nakon Drugog svjetskog rata i to astronomiju, matematiku i povijest. U Weimaru je studirao teatrologiju, a u Londonu i Kopenhagenu još i filozofiju. U početku je bio predavač u Beču i Bristolu, a krajem pedesetih prelazi u SAD i predaje na najpoznatijim američkim sveučilištima. Početkom osamdesetih počinje predavati u Zürichu (na Visokoj tehničkoj školi), a gost-profesor na sveučilištima širom SAD-a i Europe.

Bavio se uglavnom filozofijom znanosti i teorijom spoznaje, kao i nekim posebnim (ne i rubnim) problemima vezanim za kvantnu fiziku. Njegovo djelo predstavlja radikalnu kritiku zapadnog racionalizma kao i svakog autoritarnog mišljenja. Zalaže se za ideju slobodnog društva, protiv je svakog dogmatizma i onih koji zagovaraju svoju ideju, a ne dopuštaju drugima pravo na uvođenje nekih novih principa. U samom uvodu svojega najpoznatijeg djela *Protiv metode* (1975.) Feyerabend piše:

"Znanost je u biti anarhistički pothvat: teorijski anarhizam je humanitarniji i vjerojatniji u pogledu poticanja napretka nego njegove alternative zakona-i-reda."³⁴

Međutim, on nije u potpunosti zadovoljan terminom *anarhizam* (kao uostalom ni mnogi prije njega) i zato mora pojasniti:

"Kad sam se odlučivao za termin "anarhizam", imao sam na umu njegovu opću upotrebu. Anarhizam, međutim, kakav se prakticirao u skorašnjoj prošlosti i kakav danas prakticira sve veći broj ljudi, posjeduje svojstva koja nisam pripravan podupirati. Takav anarhizam ne mari posebno za ljudske živote i ljudsku sreću (osim za živote i sreću onih koji pripadaju nekoj posebnoj skupini); on sadrži

³³ Globus, Zagreb 1988.

³⁴ Paul Feyerabend: *Protiv metode*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., str. 9.

*upravo onu vrstu puritanske predanosti i ozbiljnosti koju prezirem. (Postoje neke sjajne iznimke, poput Cohna-Bendita, ali one su u manjini.) Iz tih razloga sada bih dao prednost terminu "dadaizam". Dadaist ne bi ni mrava zgazio, a kamoli ozlijedio jedno ljudsko biće. Dadaist ostaje posve ravnodušan prema svakom ozbiljnom pothvatu i kadar je nanjušiti opasnost kad god se ljudi prestanu smiješiti i zauzmu stav i poprime izraz lica koji nagovještava da će se reći nešto važno. Dadaist je uvjeren da će vrijedan život nastati samo onda kad postanemo "bezbrižni" i kad iz našeg govora izbacimo dubokoumna ali već istrošena značenja koja su se akumulirala tijekom stoljeća ("traganje za istinom", "odbrana pravde", "strastveno zanimanje" itd.). Dadaist je spreman uvesti vesele pokuse čak i u onim domenima za koje se čini da promjena i eksperimentiranje ne dolaze u obzir (primjerice, u temeljnim funkcijama jezika). Nadam se da će me se, nakon čitanja pamfleta, čitatelj sjećati kao šaljivog dadaiste, a ne kao ozbiljnog anarhiste."*³⁵

Feyerabend je bio veliki kritičar zapadnog racionalizma, pozitivizma i Popperovog kritičkog racionalizma (kritizirao je Popperova stajališta o znanstvenoj metodi kao vrlo općenita i apstraktna), te se zalaže za anarhizam "koji možda nije najatraktivnija politička filozofija, ali je izvjesno najbolji lijek za epistemologiju i za filozofiju znanosti". Pisac je mnogih knjiga, rasprava i članaka. Najvažnija su mu djela: *Science in a Free Society* (1975.), *Against Method* (1975.), *Unterwegs zu einer dadaistischen Erkenntnistheorie* (1977.), *Die Aufklärung hat noch nicht begonnen* (1982.), *Wissenschaft als Kunst* (1984.), knjiga koja je objavljena poslije njegove smrti, *Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend* (1995.) i dr.

"Utopijske oaze ili pustinja banalnosti?"

Što se to stvarno događalo 1968. godine? Po jednim ništa posebno, dok je drugi, opet, smatraju prijelomnom godinom u novijoj povijesti. Jedno je sigurno – poslije 1968. ništa više nije bilo isto, kako se to uobičajava reći. Promijenilo se sve, od mode do odnosa među spolovima, a najvažnije od svega je to što je u svijesti ljudi pohranjena ideja o mogućnosti transformacije postojećeg svijeta u neki pravedniji i ljepši. Pa iako su poslije generacije šezdesetih došli novi mladi ljudi koji su bili daleko konzervativniji od svojih prethodnika, prostori slobode osvojeni u tim godinama postali su trajno vlasništvo svijeta. Svibanj 1968. promijenio je život i onima koji su te godine bili premladi da bi učestvovali u događajima, dovoljno je da su učesnici bili njihovi roditelji ili profesori, jer je tada srušena ili bar dovedena u pitanje dogma autoriteta. Na desetu godišnjicu "svibanjske revolucije" jedan je pariški list objavio karikaturu Wolinskog koja možda najbolje oslikava nedoumice vezane za tu godinu. Sin, slika i prilika birokrata, u odijelu, s aktovkom, uredno očišan i zalizan, vodi za ruku zbunjenog tatice, u trapericama i puloveru, raščupanog i kaže mu: "Pokušaj tata sve to skupa zaboraviti". Pitanje je treba li to stvarno zaboraviti ili ćemo iskustvo tih godina ugraditi u naš daljnji rad.

Da se sada vratimo na naše pitanje o 1968.-oj godini. Čini mi se da je šezdesetosmaški bunt u Francuskoj uvelike bio inspiriran sličnim studentskim pobunama u Americi i posebno u Njemačkoj (tadašnji Zapadni Berlin). Korijeni planetarne pobune mladih sežu u jesen 1964. g. i prvih studentskih nemira na kalifornijskom sveučilištu Berkeley, te već spomenuti marš na Pentagon u listopadu 1967. g. Ništa manje žestoko nije bilo ni u tadašnjoj SR Njemačkoj, studenti su jurišali na bastion Axela Springera, vlada je odgovorila izvanrednim stanjem da bi vrhunac svega bio atentat na Rudija Dutschkea, 11. travnja u Zapadnom Berlinu. Iako je u Meksiku bilo najkrvavije

³⁵ Isto, str. 13-14.

(krvoproliće 2. listopada u kojem je poginulo na desetine a možda i stotine ljudi³⁶), ipak je najdramatičnije bilo u Parizu. Prije točno tridesetdvije godine Francuska je bila na rubu totalne pobune, režim starog generala bio je na koljenima, a u štrajku je bilo oko dvanaest milijuna radnika.

Premda su se te godine (kasne šezdesete) smatrale prosperitetnima, podaci su pokazivali pravo stanje stvari. Bilo je pola milijuna nezaposlenih, a oko 25% svih radnika primalo je manje od 500 franaka mjesečno. Tih godina u zemlji gdje su postojali moćni sindikati³⁷ koji su okupljali višemilijunsko članstvo, to članstvo se počelo osipati i sa sedam u prvim poslijeratnim godinama, palo je na tri milijuna. Što se to onda promijenilo da se dogodi takav obrat i da studenti dobiju dvanaestmilijunsku potporu.

Već je štrajk desetak tisuća studenata u studenome 1967. g. bio znak da se tako više ne može. U posljednjih deset godina broj studenata se povećao sa 170.000 na 514.000, studentska naselja bila su prenatrpana i to je postajao sve veći problem.

Pet mjeseci kasnije, 22. ožujka 1968. g. nekoliko studenata je provalilo u Dekanov ured, prosvjedujući na taj način zbog hapšenja njihovih kolega iz Nacionalnog vijetnamskog komiteta. Šest dana poslije pozvana je policija da silom izbaci studente iz zauzetog ureda. Policija je, naravno, okružila i blokirala cijelo studentsko naselje, a petstotinjak studenata u okruženju formiralo je diskusione grupe, gdje su vodili političke rasprave, pisali pamflete i usput bojkotirali ispite. Tada je već bilo jasno da će *Pokret 22. ožujka* voditi glavnu riječ među studentima. To još uvijek nije posebno zabrinjavalo ministra prosvjete, ali kad su se 3. svibnja studentima Nanterrea pridružili studentski aktivisti sa Sorbonne ipak ih je sve skupa uhvatila panika pa su pozvali policiju, a za svaki slučaj i CRS (specijalne jedinice). Pripadnici CRS-a su reagirali nepotrebno grubo, počeli su hapsiti studente, onda su se studenti koji su pristizali si iz cijelog grada u pomoć svojim kolegama, organizirali i došlo je do sukoba. Drugi put u 700 godina Sorbonna je bila zatvorena, prvi put se to dogodilo kad su nacisti zauzeli Pariz. I studenti i njihovi predavači, zapravo njihovi savezi (UNEF-studenti, SNES-predavači), odmah su pozvali na štrajk i istaknuli svoje zahtjeve:

- 1) Ponovno otvorenje Sorbonne
- 2) Povlačenje policije
- 3) Oslobođenje uhapšenih

Ponedjeljak 6. svibnja zapamćen je kao "krvavi ponedjeljak". Tog dana su kažnjeni studenti (njih osam iz Nanterrea) išli pred Sveučilišni disciplinski odbor, a njihovi kolege su odlučili marširati Parizom. Na povratku u Latinsku četvrt, u ulici St. Jacques, svom snagom ih je napala policija. Da bi se obranili, studenti su trgali pločnik, bacali kamenje na policiju i od prevrnutih automobila pravili barikade. Na kraju je policija morala pozvati pojačanje. Bio je veliki broj ranjenih na obje strane. Dan nakon toga na Arc de Triompheu su osvanule crveno-crne zastave, ljudi su sve više izlazili na ulice, mnogi su bili zatečeni brutalnošću policije.

Desetog svibnja oko trideset tisuća studenata i srednjoškolaca krenuli su prema Sorbonni, idući bulevarom St. Germain. Pošto su sve pokrajnje ulice su bile blokirane, bili su prisiljeni podizati barikade i tako se pripremiti za policijski napad. Ne samo studenti, nego radnici, žene, prolaznici koji su se tu zatekli, svi su pomagali i ubrzo je podignuto oko šezdeset barikada. Francuzi su očekivali rasplet slušajući vijesti. Vlada je pristala ispuniti prva dva zahtjeva, ali ne i treći, tj. oslobođenje uhapšenih. Policija je brutalno napala, opet su prednjačili CRS-ovci, bilo je mnogo izvještaja o teškim povredama i izivljavanjima policajaca nad svojim žrtvama.

³⁶ Procjene se kreću od 52 do čak 500 poginulih.

³⁷ Najveći je CGT, osnovan 1895. g., u prvih desetak godina anarhistički, a kasnije su kontrolu preuzeli komunisti.

Trinaestog svibnja studenti su oslobođeni, ali je bilo prekasno, počeo je štrajk radnika, a nekoliko stotina tisuća ljudi marširalo je ulicama nazivajući generala ubojicom. Studenti su zauzeli Sorbonnu, kao i Odéon, a 14. svibnja i École des Beaux-Arts, kanski festival je prekinut te godine.

Radnički štrajkovi su bili sve masovniji, u Nantesu³⁸ su radnici zauzimali tvornice jednu za drugom, sindikalna vodstva su se potpuno izgubila, neka druga tijela, izabrana među radnicima sada su zauzela njihovo mjesto. Kakvu je ulogu imalo sindikalno vodstvo najbolje se vidjelo 16. svibnja kad je nekoliko tisuća studenata došlo u blizinu tvornice gdje je štrajkalo 35.000 radnika. Sindikalisti iz CGT-a su zatvorili ulaz u tvornicu da ne bi došlo do susreta koji bi bio primjer i drugima i koji bi mogao dovesti do nesagledivih posljedica.

Sad je već situacija u cijeloj zemlji postala ozbiljna. Osamnaestog svibnja u Parizu je stao javni prijevoz, jer je prestala proizvodnja ugljena, benzina nije bilo, u bankama se moglo podići do 500 franaka, stali su vlakovi i autobusi. U štrajku je bila Francuska televizija (ORTF), učitelji, tekstilci.

Ipak su radnici pokazali veliku zrelost, električari i plinari su štrajkali, ali su i dalje isporučivali struju i plin, isto tako su i poštari raznosili hitne pošiljke.

Broj radnika koji su štrajkali dosegao je brojku od dvanaest milijuna, De Gaulle je pokušao preokrenuti situaciju još jednim obraćanjem na televiziji 24. svibnja. Tog istog dana, na poziv *Pokreta 22. ožujka*, preko trideset tisuća ljudi išlo u povorci prema trgu na kojem je nekada stajala Bastille i koji danas nosi njeno ime. Opet je sukob bio žestok, zapaljena je Burza i kad je već bilo izgledno zauzimanje Ministarstva financija i pravosuđa, došlo je do raskola. Još jednom se pokazalo da je tu ipak bilo previše različitih interesa i da neke grupe nisu bile spremne ići do kraja. Nešto obećanjem promjena, nešto povišicom plaće, ostalo silom policijskih snaga De Gaulle je uspio preokrenuti situaciju i siguran poraz pretvoriti u kakvu-takvu pobjedu. Poslije petog lipnja štrajkova gotovo više nije ni bilo, a oni koji su nastavljeni vojno su ugušeni. Posebno ružnu ulogu odigrali su vođe CGT-a, ali to nije toliko čudno ako znamo da su presudni utjecaj u tom sindikatu imali komunisti.

Francuski komunisti su od samog početka bili protiv studenata i koliko su bile smiješne njihove optužbe, a slušali smo ih bezbroj puta prije i kasnije (pokret je "ultraljevičarski", "sitnoburžoaski", "to su lažni revolucionari koje treba raskrinkati" i sl.), toliko su bile krive njihove procjene. Kad su se na kraju ipak pokušali uključiti u zbivanja ispalo je još gore. Studenti su ismijali njih i njihovog najpoznatijeg pisca Louisa Aragona, "Staljinovog podlaca", kako ga je nazvao Cohn-Bendit u svom govoru na bulevaru Saint-Michel.

Studentska pobuna 1968. g. možda nije bila u cjelini anarhistička, ali je po svojim bitnim obilježjima, svojoj spontanosti, antiinstitucionalizmu, težnji da bude anonimna i kolektivna, nastojanju da se stvori društvo slobodnih pojedinaca bez državne i političke prinude bila najbliže anarhističkom poimanju borbe za društveni preobražaj. Još jednom se revolucija "zaustavila na pragu, ili bolje reći: na rubu" (Guérin), ali to nije kraj borbe kako poručuje i anonimni autor jednog grafita, "A bientôt liberté chérie".

U bivšoj Jugoslaviji, točnije u dva njena najveća grada, Beogradu i Zagrebu, događalo se nešto što se u prvi mah činilo sličnim, ali se ipak razlikovalo od događanja u Parizu i Berlinu. Većina onih koji su pisali o 1968. g. u nas zaboravljaju da je tu ipak bila prisutna samo jedna svemoćna partija, koja se već davno obračunala sa svim neistomišljenicima, pa su možda donekle u pravu oni koji kažu da su se pobunila djeca protiv svojih očeva-staljinista, jer je primopredaja vlasti išla

³⁸ Primjer Nantesa bi trebalo posebno razmotriti, tamo su radnici preuzeli kontrolu nad gradom i zanimljivo je kako je to dobro funkcioniralo.

suviše sporo. Po istaknutim zahtjevima vidi se jasno da se radi o nastavku neke “njihove” revolucije i o “povratku izvornim revolucionarnim principima”. Sveučilište u Zagrebu je proglašeno “Socijalističkim sveučilištem sedam sekretara SKOJ-a”, a Univerzitet u Beogradu “Crveni univerzitet Karl Marks”, pa se i po tim imenima vidi tko je vodio igru i kamo je sve to išlo. Nije tu bilo nikakvih drugih utjecaja, čak se za anarhiste u Rusiji govorilo da su to bili “kontrarevolucionari” i da “njih sve treba pred zid”. No, to nas ne treba previše čuditi s obzirom na neznatnu slobodarsku tradiciju na ovim prostorima, o kojoj piše i Nettlau.³⁹

Već sam spomenuo da su se neke vrijednosti nepovratno promijenile poslije te prijelomne godine. Bilo bi nepravедno prešutjeti da je i čitav niz novih društvenih pokreta poput ženskih, ekoloških, mirovnih i drugih, direktna ili indirektna posljedica te 1968. godine. Manje se naglašava da je i svojevrsni izdavački bum anarhističke literature isto tako posljedica studentske pobune.

Anarhistička štampa

U cijelom svijetu su počele s radom male izdavačke kuće, od kojih je većina izdala manji broj knjiga i raznih brošura, a samo se nekoliko njih održalo sve ovo vrijeme i po uzoru na dugovječni londonski “Freedom Press” štampalo veći broj značajnih knjiga. Jedna od najznačajnijih takvih kuća je zasigurno “Karin Kramer Verlag” iz Berlina. Ostali njemački izdavači su “Verlag Klaus Guhl”, “Libertad Verlag” oba iz Berlina, “Sonne & Faulheit” iz Nürnberga, “Verlag Association” iz Hamburga. Nedavno se ugasio “Cienfuegos Press” iz Velike Britanije, dok u Kanadi (Montréal) već godinama djeluje “Black Rose Books” izdavač koji je osim velikog broja tiskanih knjiga okupljao najpoznatije teoretičare anarhizma poput Chomskog, Bookchina i dr. U Francuskoj je djelovalo nekoliko izdavača od kojih je sigurno najpoznatiji “Champ Libre” iz Pariza, ostali su “La Tête de Feuilles”, “Bélibaste” i “Spartacus”, ovaj posljednji je niz mjesečnih izdanja koja su pokrivala široki spektar ljevice.

Anarhistička štampa je također doživjela svoj procvat šezdesetih i sedamdesetih godina. Opet moramo početi sa londonskim “Freedomom”, istoimeni anarhistički dvotjednik uređivao je kao, uostalom i “Anarchy” Colin Ward i ovaj potonji bio je šezdesetih najbolji slobodarski časopis koji je ikad izlazio u Engleskoj. Na istoj adresi je i tromjesečnik “The Raven”, posvećen teorijskim pitanjima. U Berlinu je Karin Kramer Verlag izdavao vrlo cijenjen časopis “Unter dem Pflaster liegt der Strand” (1974.-1984.) u kojem su svoje tekstove objavljivali Paul Feyerabend, Noam Chomsky, Murray Bookchin, Hans Magnus Enzensberger, Augustin Souchy, Paul Goodman, Daniel Guérin, Rudolf de Jong, Achim von Borries, Colin Ward, Paul Avrich i mnogi drugi. U Francuskoj je izlazilo više anarhističkih i anarho-komunističkih novina od kojih su najpoznatije bile “Le monde libertaire”, dok su u Italiji izlazili brojni listovi od kojih su najpoznatiji milanski mjesečnik “Rivista anarchica” i tromjesečnik “Volontà”, te “Umanita Nova”, tjednik iz Palerma. Anarhistički listovi na španjolskom jeziku pored Španjolske izlazili su još u Francuskoj i zemljama Latinske Amerike. U Barceloni još izlazi najpoznatiji anarhistički list, tjednik “Solidaridad Obrera” (utemeljen 1907. g.), a u Madridu mjesečnik “CNT”.

Postoji još jedan oblik anarhističkog samoorganiziranja kojemu je do sada posvećivana mala ili nikakva pažnja. To je Anarchist Black Cross, mreža međunarodnih grupa koje pomažu zatvoreni-

³⁹ Nettlau spominje samo jedno ime sa ovih prostora, Stjepana Fabijanovića (1868.-1933.) Uspio sam pronaći samo jednu Fabijanovićevu brošuru tiskanu u Americi. Puni joj je naslov: *The Idle and Untimely Observer* by Stephanus Fabijanović, 751 West 16th St., Los Angeles, California 1917.

cima, služe kao veza između onih koji su u zatvoru i njihovih prijatelja vani, osobnim kontaktima ili pismima ili nekim drugim sredstvima.

Na kraju ovog kratkog prikaza najznačajnijih zbivanja i ličnosti u ovih nešto malo više od pola stoljeća, osjećam se dužnim napomenuti da mi se čini da je sigurno tu bilo mjesta i za jednog Colina Warda, Alberta Meltzera, Paula Avricha, Roela van Duyna, Daniela Cohn-Bendita, Sama Dolgoffa i mnoge druge, ali da sam svakome od njih posvetio onoliko pažnje koliko on zaslužuje, ova bi knjiga morala biti puno obimnija, a to onda otvara novi niz problema. Isto tako jedan budući pregled morao bi odgovoriti na pitanje o uvrštavanju još nekih novijih protagonista slobodarske scene (John Zerzan, Bob Black, Hakim Bey), a da i ne spominjem mnoge značajne akcije počevši od skvotiranja, tj. zauzimanja praznih zgrada, čiji početak seže u rane pedesete, a svoj vrhunac doživljava sedamdesetih i osamdesetih godina. Kabuteri (patuljci), proizašli iz nizo-zemskog pokreta provosa, bavili su se najviše problemima okoliša i u svojim akcijama služili su se različitim sredstvima od hepeninga do organiziranja prosvjeda i demonstracija. Njihov glavni teoretičar je Roel van Duyn (1943.), autor knjige *Message of a Wise Kabouter*, kod kojega se osjeti snažan utjecaj Kropotkina, posebno onog dijela gdje veliki ruski anarhist iznosi svoju viziju sklada između urbanog i ruralnog života. Za potpunija saznanja o najnovijim događanjima i knjigama od TAZ-a (Temporary autonomous Zone) Hakima Beya, insurekcionizma, anarho-primitivizma, do zbivanja u Seattleu, mlađim čitateljima i ne samo njima, preporučujem knjigu mladog i talentiranog autora Dražena Šimleše "*Snaga utopije*".⁴⁰

Anarhistički pokret u južnoslavenskim zemljama

U Hrvatskoj, kao i u ostalim zemljama koje su nastale raspadom Jugoslavije, anarhističke ideje su bile slabo zastupljene, s izuzetkom Makedonije, gdje je bilo nekoliko zanimljivih ličnosti povezanih s Jurskom federacijom. Prvi tragovi anarhizma u Hrvatskoj mogu se pratiti od druge polovice devetnaestog stoljeća. To su uglavnom bile sporadične vijesti o boravku pojedinih osoba za koje je policija mislila da su opasni za red i poredak u zemlji. Tako je prema jednoj vijesti vladinog komesarijata za grad Sarajevo, ovdje boravio od 3. svibnja do 23. rujna 1898. g. italijanski anarhist Attilio Pieroni, koji se poslije zadržao neko vrijeme u Splitu. Sa Sušaka je još prije ženevskog atentata protjeran anarhist Eduardo Orazzi iz Sinigallie, a 1900. g. iz Rijeke Francuz Joseph Signac, je poslije četvoromjesečnog zatvora prognan iz Austro-Ugarske.

Miloš Krpan (1862.-1931.), učitelj, bio je krajem prošlog stoljeća povezan s anarhistima iz Jurske federacije i kad se vratio kući nastavio je širiti anarhističke ideje u svojoj sredini. Godine 1909./1910. pokušao je osnovati anarho-komunističku koloniju u Duboviku kod Slavenskog Broda, ali su mu tadašnje austro-ugarske vlasti zabranile daljne aktivnosti. Njegovi politički spisi (1909. i 1910.) mogu se naći u Historijskom institutu Slavonije u Slavanskom Brodu. Sva njegova korespondencija je na njemačkom jeziku s mnogo pravopisnih pogrešaka.

Pošto je anarhistički pokret bio življi u Češkoj, a mnogi Česi su radili u Hrvatskoj i Bosni, tako su s njima stizale i njihove novine. Policija je i onda budno pratila sve sumnjivce, pa je radi ilustracije zanimljiv što piše u izvještaju kotarskog ureda u Jajcu od 13. srpnja 1896. g.: "...da je češki anarhistički list *Volnost*, koji izlazi u SAD-u, a zabranjen je u austrijskim pokrajinama, stigao na Maksa Jurdika, porijeklom Čeha, zaposlenog u rudniku Sinjakovo, ali mu nije uručen. Pretpostavlja se da Jurdik pripada nekom socijaldemokratskom savezu te da s tim u vezi ima

⁴⁰ Izdanje Z.A.P., Zagreb veljača 2000.

tendencioznih tiskanica i pisama. Preporuča se zemaljskoj vladi u Sarajevu, da se odobri kućni pretres, koji bi se mogao izvesti na neupadljiv način putem financijskih organa, kao što se to dešava na željezničkoj stanici kada se pregledava prtljaga sumnjivih putnika". Iz ovog kratkog izvještaja se vidi da ni onda kao ni sada za policiju nije bilo tajni.

List Rudolfa Grossmanna (pseud. Pierre Ramus) *Wohlstand für Alle* donio je nekoliko vijesti o anarhističkom pokretu u južnoslavenskim zemljama, proglas radnika anarhista iz tih zemalja povodom ratne opasnosti u vezi s aneksijom Bosne i Hercegovine.

Osim preko Austrije, anarhistički utjecaji su dolazili iz Italije, posebno se to odnosi na Dalmaciju i Istru. Tako nam je poznato da su 1904. g. održane anarhističke manifestacije u Rovinju i 1908. g. u Splitu. Također je zanimljiv podatak da je u Splitu postojao nogometni klub koji se zvao "Anarh" (danas NK Split). Godine 1922. održan je u Puli anarhistički kongres sa oko 400 delegata.

Već sam spomenuo da je Stjepan Fabijanović (1868.-1933), pekar i anarhist, jedini iz naših krajeva kojega Nettlau spominje u ovoj knjizi. On je u nas potpuno nepoznat i tek nam predstoji rad na tome da saznamo nešto više o njemu i njegovoj djelatnosti u Americi o kojoj piše Nettlau.

Ima i jedan zanimljiv podatak vezan za Miroslava Krležu, koji ukazuje na to da je i veliki pisac došao u dodir s anarhističkom literaturom i čak štoviše da ju je izvrsno poznao. Susretao se s brojnim povratnicima iz Rusije i ti susreti su za njega bili zanimljivi zbog toga "što je među njima bilo nekoliko intelektualaca, koji su bili anarhisti. Među njima je bio ing. Žanko... Taj je donio ogromnu masu anarhističke literature, koju sam ja otkupio za relativno malu sumu novca. Tako da sam ja imao rusku anarhističku literaturu iz 1917.-1918. g. Prilično veliku zbirku. Tu mi je literaturu Janko Bedeković (šef zagrebačke policije, napomena I. O.) odnio 1929. godine. Ja sam ga upozorio neka tu zbirku da u Sveučilišnu biblioteku, da su to kuriozumi, da će to netko jednog dana trebati, a da je to kuriozum da je to do nas doputovalo. Ali mi nisu vratili, to je propalo. Mene je tada, uz Lenjina, nerazmjerno mnogo više interesirao anarhizam u Rusiji. U ono vrijeme ja sam bio potpuno dezorganiziran. A bio sam u ono vrijeme individualista po svojim sklonostima uopće..."⁴¹

Uvijek kad se govorilo o utjecajima na Krležu, ili kad je on sam govorio o tome, spominjan je i Max Stirner. Koliki je bio stvarni utjecaj Stirnera na Krležu to bi tek trebalo istražiti. Krleža je spominjao i druge anarhiste, poput Kropotkina, o kome je pisao sa simpatijama, te Gustava Landauera.

Tek je negdje sedamdesetih i osamdesetih godina kod nas ponovo probuđen interes za anarhizam pa je prevedeno nekoliko značajnijih djela anarhističkih mislilaca među kojima se ističu Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunjin, Petar Kropotkin, Daniel Guérin i dr.

U ovih posljednjih deset-dvadeset godina ponovo se osjeća izvjesna živost na slobodarskoj sceni. Počinju se štampati brošure, pa i prve knjige mladih autora, a već neko vrijeme djeluje ZAP (Zagrebački Anarhistički Pokret).

Poslije svega što smo ovdje ukratko pokušali iznijeti moramo se upitati ima li anarhizam budućnost i tko bi to bio današnji anarhist? Znamo da je za prosječnog građanina anarhizam sinonim za kaos, nasilje, rušenje i sve ono što mu se potpuno neopravdano podmeće. Ako prihvatimo da je anarhizam učenje o slobodnom društvu i načinu za njegovo ostvarenje, moramo se složiti s Bakunjinom da "mi... nemamo ni najmanju namjeru ili želju da namećemo našem vlastitom ili stranom narodu ideal društvene strukture". Anarhizam kao učenje slobode nije ništa više od

⁴¹ Ivan Očak: *Krleža – Partija (Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917.-1941.)*, "Spektar", Zagreb 1982.

općeg usmjerenja, a to opet znači da će ljudi sami, kao sasvim autonomni pojedinci određivati vlastiti smjer. To što anarhizam danas gotovo i ne postoji kao pokret oslobodilo ga je pragmatičnih rješenja koja su prečesto bila kamen spoticanja. Nasuprot tome, u filozofiji, političkoj teoriji kao i nešto manje u ekonomskoj znanosti anarhističke teze bivale su sve privlačnijima. I sama činjenica da kod onih najznačajnijih kao i onih manje značajnih predstavnika anarhističke misli nema nekog čvršćeg unutarnjeg jedinstva danas je zanimljivija od jednoobraznosti koja je prisutna drugdje (da ne idemo predaleko dovoljno je prisjetiti se marksizma). Budući da su se u potpunosti obistinila predviđanja anarhističkih kritičara o takozvanom državnom socijalizmu i budući da je anarhizam ostao sam na poprištu, nema razloga da se na njegovoj osnovi ne zaputimo u pravcu slobode.

Jedno od važnijih područja anarhističkog djelovanja je uklanjanje pogubne tendencije tehnologije da se ljudski rod izolira od okoliša gledajući na prirodu kao na nešto što postoji samo zato da bismo mi njome vladali. Tom problemu je Murray Bookchin dao središnje mjesto u svome promišljanju anarhizma: "...Anarhisti i ekolozi, svatko na svoj način, smatraju vlast podsvjesnom kočnicom, utegom koji opterećuje stvaralački potencijal prirodne i društvene situacije. Njihov cilj nije da zazidaju vidike, nego da ih otvore! Oni žele proniknuti u razum i saznanje kao sredstva za ostvarenje neke moguće situacije, a ne da zamijene te potencijale unaprijedstvorenim pojmovima ili njihovim dogmatskim izvitoperenjem..."

Prostor za djelovanje jest bitno sužen u odnosu na njegove početke, ali ga još uvijek ima dovoljno da bi i danas u izmijenjenim okolnostima anarhisti mogli teoretizirati i djelovati beskrajno raznoliko i nema nikakve sumnje, argumentirano. Otvoreno, slobodno teoretiziranje dopušta anarhistima da raspravljaju s neanarhistima o problemima u potrazi za temeljnim političkim aktivnostima, izbjegavajući marginalizaciju koju potraga za dogmatskom točnošću uvijek generira. Sve je dopušteno unutar općih parametara antidržavnog, antikapitalističkog, antihijerarhijskog sporazuma.

A tko bi to bio anarhist danas i kako bi način bio on djelovao? Današnji anarhist jest netko tko, u svojim odnosima s drugim ljudima, nastoji otkloniti izvršavanje moći kao i negativni aspekt moći. Ali, ako je moguće ovdje i sada biti anarhist, time se želi reći upravo sada, odmah, a ne sutra, ne prekosutra, ne jednoga dana upitne revolucije. Svatko bi u svojoj konkretnoj, realnoj poziciji morao moći primijeniti tu slobodarsku etiku.

Zoran Senta, DAF, 2000.

O autoru

Max Heinrich Hermann Reinhardt Nettlau (1865–1944) rođen je 1865. godine u Neuwaldeggu, predgrađu Beča. Školovao se u Beču gdje je 1882. počeo studij filologije, a nastavio ga doktorskim studijem u Londonu od 1885. U Londonu se odmah priključuje Socijalističkoj ligi. Paralelno sa studijem i objavom svoje doktorske disertacije o kimričkoj (velškoj) gramatici skupljao je anarhističku građu, budući da je uz svoj znanstveni rad bio zaokupljen i društvenim i političkim pitanjima. Tako 1888. tiska svoje prve povijesne i političke članke u *The Commonweal*, publikaciji Socijalističke lige. Godine 1889. prisustvuje osnivačkome kongresu Druge internacionale u Parizu kao delegat norvičkoga ogranka Socijalističke lige, a 1890. izabran je za člana Savjeta Socijalističke lige, no u rujnu mjesecu na to mjesto daje ostavku i vraća se u Beč.

Od svibnja do kolovoza 1890. izdaje i financira list *The Anarchist Labour Leaf*, a u *Freiheitu* objavljuje te i sljedeće godine nekoliko članaka. Godine 1892. umire mu otac te nasljeđuje priličnu svotu novca što mu omogućuje da prekine svoju znanstvenu karijeru kako bi se uzdržavao i posvetio se svojem društvenom interesu ? skupljanju anarhističke literature koju će zatim analizirati, selekcionirati i upotrijebiti za opsežno djelo o povijesti anarhizma. Nakon bratove smrti, nasljedstvo se još više povećalo tako da se posve mogao predati svojem bavljenju anarhizmom.

Godine 1895. pridružio se grupi "Freedom" i pomogao pri osnivanju lista *Torch for Freedom*. Od 1896. do 1900. pisao je Bakunjinovu biografiju, a između 1896. i 1914. te od 1919. do smrti kontinuirano je pisao za *Freedom*. *Povijest anarhizma*, koja je prvi put objavljena 1935., pregled je razvoja anarhističke ideje od njezinih početaka pa sve do tridesetih godina dvadesetoga stoljeća (probrana skraćena verzija). Nakon uspona nacista i "Anschlussa" preselio se u Amsterdam gdje je živio do svoje smrti 1944. Godine 1935. svoju je zbirku anarhističke građe predao Međunarodnome institutu za društvenu povijest u Amsterdamu na kojemu je i sam neko vrijeme radio. Godine 1940. počeo je pisati posljednju verziju svojih memoara koji obuhvaćaju oko šest tisuća stranica i nikad nisu završeni.

Važnija djela: *Michael Bakunin. Eine Biographie* (London, 1896.-1900.), *Errico Malatesta: Das Leben eines Anarchisten* (Berlin, 1922.), *Anarchism in England* (Berlin, 1924.), *Der Vorfrühling der Anarchie* (Berlin, 1925.), *Der Anarchismus von Proudhon zu Kropotkin; Seine historische Entwicklung bis zum 1880*, (Berlin, 1927.), *Élisée Reclus: Anarchist un Gelehrter* (Berlin, 1928.), *Anarchisten un Socialrevolutionäre der Jahre 1880-1886* (Berlin, 1931.), *Esbozo de historia de las utopias* (Buenos Aires, 1934.), *Povijest anarhizma*, (hrvatski prijevod, DAF, Zagreb 2000.).

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Max Nettlau
Povijest anarhizma
1935.

Max Nettlau, *La anarquía a través de los tiempos*, 1935.
Prevela Biljana Romić. Urednik i autor *Dodatka*: Zoran Senta. Prvo tiskano izdanje DAF, Zagreb
2000.

anarhisticka-biblioteka.net